МИНАЛОТО
на
ЧЕПЕЛАРЕ

ПРИНОСЪ ЗА ИСТОРИЯТА НА

РОДОПА

отъ

В. ДЕЧЕВЪ

съ предговоръ отъ професоръ

В. Н. ЗЛАТАРСКИ

-

КНИГА ПЪРВА

-

СЪ ЛИКОВЕ И ДРУГИ ФОТОГРАФСКИ СНИМКИ
НА СГРАДИ, ЗАСЕЛИЩА, МѢСТНОСТИ И ДР

ИЗДАВА
Образователно-спомагателното дружество
„РОДОПСКА ИСКРА“
въ с. Чепеларе

София
Печатница „Гладстонъ“
1928

ЗА СПОМЕНЪ

по случай навършването:

1. **ПЕТДЕСЯТЬ ГОДИНИ** ОТЪ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА ПО-ГОЛѢМАТА ЧАСТЬ ОТЪ БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ.

2. **ДВЕСТА ГОДИНИ** ОТЪ ОСНОВАВАНЕТО (ЗАСЕЛВАНЕТО) НА С. ЧЕПЕЛАРЕ.

3. **ХИЛЯДО ГОДИНИ** ОТЪ ЦАРЬ СИМЕОНОВАТА ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКА И ПРОСВѢТНО-КУЛТУРНА ДЕЙНОСТЬ.

Предговоръ.

Напоследъкъ у насъ се забелѣзва едно твърде отрадно явление въ живота на нашитѣ градове — интересъ къмъ изучване миналото на родния кжтъ въ тѣсенъ смисълъ на думата. Почти всички направени въ тая посока опити дадоха добри резултати. И наистина, появилитѣ се по частна инициатива или по настояването и съдействието на отдѣлни градски общини и читалища истории на разни градове съ тѣхнитѣ околности или пъкъ на отдѣлни кжтове на нашето отечество, освенъ че поднасятъ добро и готово градиво изобщо за историята на нашия народъ, но и запознаватъ мѣстнитѣ жители съ миналото на тѣхния роденъ градъ или кжтъ, като будятъ въ тѣхъ желание и стремежъ или да подобрятъ неговото положение въ всѣко отношение, ако миналото му не е било тъй добро и известно, или пъкъ да го възстановятъ и издигнатъ особено въ културно и економическо отношение, ако такъвъ градъ или кжтъ нѣкога е игралъ обществено историческа роля и е ималъ търговско-стопанско значение. Отъ такъвъ характеръ е и предлаганиятъ тукъ трудъ.

Безъ да си задава нѣкои голѣми и научни задачи или да се впуща въ подробни изучвания на далечното минало на своето отечество, презъ стария и срѣдновѣковенъ периодъ, авторътъ на тоя трудъ г. Василъ Дечевъ, който отъ ранни младини е проявявалъ голѣмъ интересъ къмъ миналото на своето родно село Чепеларе и съ особено внимание е изучавалъ родопския кжтъ, ималъ добрата и похвална идея да почне своевременно събирането на сжществуващия и необходимъ материалъ за такъвъ единъ исторически прегледъ. Той се занимава съ историята на срѣдно-родопския кжтъ съ центъръ с. Чепеларе, главно презъ епохата на турското владичество и особено презъ XVIII и XIX. вѣкове и излага просто и ясно „не мудрствуя лукаво" въ систематиченъ редъ събрания въ течение на 40 години исторически материалъ съ най-разнообразно съдържание.

Особено голѣмъ интересъ представятъ политическитѣ и социално-економическитѣ отношения на завоевателитѣ-турци къмъ завоеванитѣ-българи презъ означената епоха; въ тия отношения главно се е изразилъ особениятъ характеръ на историята на родопския кжтъ, която досега бѣ малко и твърде смутно известна. Впрочемъ книгата на г. В. Дечевъ ще заинтересува не само социално-политическия историкъ, но и географа, и етнографа, и фолклориста, и економиста, защото наредъ съ даденото подробно географско и топографско описание на срѣднородопския кжтъ, отъ наблюдателното и опитно око на трудолюбивия авторъ не сж избѣгнали и най-незначителнитѣ нагледъ черти въ нравитѣ и обичаитѣ на мѣстното население, които тъй или инъкъ сж оказали не малко влияние върху развитието на живота въ родопския кжтъ съ всичкитѣ му характерни особености и прояви. Наистина, г. Дечевъ е писалъ своя трудъ не само по автентични извори, но и по устни разкази на отдѣлни лица; обаче, това ни най-малко не намалява стойностьта на книгата, едно, защото авторътъ, доколкото му е било възможно, се стараелъ да провѣрява тия разкази, като ги е съпоставялъ единъ съ другъ; второ, защото устнитѣ разкази даватъ по-нѣкога такива подробности, каквито не биха се намѣрили въ никой официаленъ документъ, и трето, защото по липса на автентични паметници тѣ се явяватъ засега едничкия изворъ, особено, за социално-економическитѣ отношения. Когато богатитѣ турски архиви се откриятъ и станатъ достжпни за всички интересуващи се отъ историята на турското владичество, бждащиятъ историкъ на родопския кжтъ ще получи пълна възможность както да подложи тия устни разкази на нуждната провѣрка, тъй и да ги попълни, може би, съ нови данни.

Съ особена радость ние посрещаме тая „първа книга“ отъ труда на г. В. Дечева, като съ нетърпение ще очакваме „втората“, която ще съдържа, доколкото ни е известно, стопанско-економически животъ на срѣднородопския кжтъ.

с. Банкя 26. VIII. 1928 г.

Проф. *В. Н. Златарски*

СЪДЪРЖАНИЕ

НА КНИГА ПЪРВА.

1. Общъ и частиченъ огледъ на Родопа

2. Народи и племена въ Родопа.

3 Недвижими имоти приходи и данъци въ Родопа

4. Чепеларѐ.

5. Първи постоянни заселници въ Чепеларе (1705—1728 г.)

6. Родътъ на Мехмедъ Кьорходжа

7. Раювци-Мурҗювци

8. Хайтитѣ (кърджалиитѣ) и Кара-Ибрахимъ (1793—1832 г.)

9. Събития и общополезни работи въ Чепеларе отъ 1832 до 1860 год.

10. Събития и обществени работи отъ 1861 до 1878 година

1. Общъ и частиченъ огледъ на Родопа.

Плътнина (масивъ) и повърхнина на Родопа. Преди хиляди или милиони години, когато слабата още кора на земното кълбо се е люлѣела и гърчила отъ напора на вжтрешнитѣ огнени и други сили, между сегашнитѣ рѣки Марица и Места и Бѣло море се издигнала и затвърдила висока, обширна и гиздава планина, която отъ времето на битописеца Херодота, а може би и отъ по-рано, се нарича *Родопа*. Природоизучвачитѣ (геолозитѣ) твърдятъ, че Родопа, която е дѣлъ отъ планината Рила, е много стара земна изпъкнатина, и ако по старость я сравняваме съ съседката ѝ Стара планина (Хемусъ), последната ще представлява едно детенце правнуче на баба си Родопа.

Въ течение на хиляди вѣкове, Родопа не е измѣнила общия си плътенъ (масивенъ) видъ или образъ, но на повърхнината ѝ сж станали голѣми измѣнения. За тия измѣнения сж действували и действуватъ повече външни природни сили, а по-малко вжтрешни (тектонични и др). Такива външни сили сж: въздухътъ, вѣтровetѣ, дъждоветѣ, снѣговетѣ, ледоветѣ и слънчевитѣ лжчи. Нѣкога повръхнината на Родопа не е била такава, каквато я виждаме сега. Върховетѣ, чукаритѣ и бърдата не сж били толкова заострени, стръмни и нащърбени, а доловетѣ и проломитѣ (процѣпитѣ) не толкова тѣсни, дълбоки и скалисти. Повечето отъ сегашнитѣ кутловини и полянки нѣкога сж били езера или мочурища. Обаче, снѣговетѣ, ледоветѣ, дъждовно-рѣчнитѣ води и слънчевитѣ лжчи, съ разрушителната си дейность, въ течение на хиляди години, сж извършили това, което

виждаме сега. Дълбокитѣ долове и проломи, озжбенитѣ и нащърбени планински гребени и насипанитѣ съ чакълъ поляни и лжки сж дѣло на споменатитѣ външни природни сили. Тая разрушителна дейность продължава и сега; ще продължава и за напредъ, до когато Родопа и цѣлото земно кълбо сжществуватъ. Единствената спирачка или спъвачка на родопското вдълбаване и разрушаване е повръхната ровка пръсть (почвата) и растителностьта надъ нея (тревитѣ и дърветата) Безъ тая спъвачка повърхнината на Родопа отколѣ би се превърнала въ сжщинска суха и грозна пустиня, съсъ страшни скали, проломи и пропасти. Надаренитѣ съ умъ и разумъ родопски обитатели — людетѣ, сж разбирали и виждали, виждатъ и сега що вършатъ външнитѣ природни сили, но тѣ — людетѣ — въ борбата за насжщния си хлѣбъ, въ течение на стотици и хиляди години, волно и неволно, сж били усърдни помагачи на тия разрушителни сили. Родопци съ своитѣ първобитни брадви мотики, орапа и опустошителни пожари, сж улеснявали и продължаватъ да улесняватъ дейностьта на снѣговетѣ, ледоветѣ и поройнитѣ дъждове за оголването, вдълбаването, набръчкването и, следователно, за загрозяването на майка Родопа.

Но въпрѣки всички досегашни природни и людски загрозявания, Родопа въ сегашния си общъ видъ, съ величественитѣ си скали и проломи, съ остатъцитѣ отъ нѣкогашнитѣ си обширни гори, съ бистритѣ и студенитѣ си води и съ прохладния и здравия си климатъ, пакъ може да се пери, личи и състезава по красота и благодать, съ много други нейни сестри — планини. Родопа е призната за една отъ най-хубавитѣ и най благодатнитѣ планини на земното кълбо.

Рѣчни корита (басейни). Родопа по природенъ строежъ се дѣли на четири по голѣми и нѣколко помалки рѣчни корита (басейни). Тия корита сж оградени

отъ всичкитѣ си страни съ високи планински вериги и продълговати странични бърда и спускове. Отъ по-голѣмитѣ рѣчни корита най-обширно е коритото на р. Арда. То заема срѣдата на Родопа и е наведено къмъ истокъ. Другитѣ по голѣми рѣчни корита сѫ: воченското (кричимското), рупското или асеничното и чепинското или еллидеренското. Тия корита сѫ наведени къмъ северъ, съ водни утоци къмъ р. Марица. По малки, междинни, рѣчни корита сѫ: олудеренското (хасковското), търмашко — дермендеренското, староръчното (пещерско-баташкото), ядeничкото (бѣлювското), доспатското, чепенко-лещенското, ксантийско-боругьолското и флоро-гюмюрджинското. Олудеренското, ксантийското и гюмюрджинското рѣчни корита въ изходитѣ си се снишаватъ и сливатъ съ равнинитѣ, но при все това преградитѣ имъ ясно се виждатъ и очертаватъ.

Рупско-асеничкото рѣчно корито, което обема 1200 квадратни километра, е оградено отъ западъ и северо-западъ съ високата планинска верига Станимака—Карамандра— Юрукаланъ—Студенецъ — Бѣлачерква — Башмандра—Модъртепе — Персенкъ — Карабалканъ — Айчалъ — Карамандежа; отъ югъ и югоизтокъ съ високата планинска верига Карамандежа — Роженъ — Момина вода — Чилтепе — Енхантепе — Каракуласъ, а отъ изтокъ и североизтокъ съ продълговатитѣ било и бърдо Каракуласъ — Аково — Кекезъ — Чаушовска планина — Анатеми — Станимака. Срѣдната надморска височина на цѣлата коритна преграда е 1600 метра, а най-високитѣ върхове отъ тая преграда — Чилтепе и Персенкъ — достигатъ на височина 2000 и повече метра.

Високата планинска верига Момина вода — Златна гармада — Курбанъ — Пашалиица — Вьзнесенъ, която е насочена отъ югъ на северъ, раздѣля рупското рѣчно корито на две полукорита — източно и западно. Източното полукорито отъ старо време се нарича *Дрѣнов-*

ски кжтъ или участъкъ, на турски езикъ *Дрѣнова колу* а западното Ропа или Ропката, на турски езикъ *Ропа колу*. Двете полукорита се съединяватъ въ едно общо корито при спускътъ Възнесенъ въ кутловината Дълбина (юговскитѣ ханове), 20 километра по шосето южно отъ г. Станимака. Цѣлото рупско рѣчно корито вжтре е запълнено съ стръмни и полегати бърда и скалисти спускове, които се отдѣлятъ и разклоняватъ отъ високитѣ преградни планински вериги. Между тия бърда и спускове се врѣзватъ дълбоки и тѣсни долове, по които текатъ многоводни и маловодни рѣкички и потоци. Многоводната рѣка Асеница, която разрѣзва рупското корито по две посоки — югоизточна и югозападна, събира водата си отъ два главни притока. Единиятъ притокъ се нарича Сребрица или Юговска рѣка, а другия — Чепеларска рѣка. Притокътъ Сребрица събира водата си отъ малкитѣ рѣкички и потоци въ източното полукорито т. е. въ Дрѣновския кжтъ, а Чепеларската рѣка отъ рѣкичкитѣ и потоцитѣ въ западното полукорито т. е. Ропката. Двата главни притока се съединяватъ при спускътъ Вознесенъ — Дълбина. Отъ тамъ надолу съединената или сжщинссата рѣка Асеница приема отъ двете си страни водитѣ на нѣколко рѣкички и потоци, отъ които най-дълга е рѣкичката Луковица; тя събира водата си отъ югозападнитѣ падини на преградната планинска верига Юрюкаланъ — Студенецъ — Бѣла черква. При гр. Станимака р. Асеница се измъква отъ скалистото си гърло и се влива въ р. Марица близо до селото Катуница. За начало или *глава* на р. Асеница е признатъ изворътъ, находящъ се единъ километръ западно отъ вододѣлната хлътнатина Роженъ и деветь километра югоизточно отъ с. Чепеларе.

Въ низкитѣ дѣлове или пояси на източното рупско полукорито нѣма равни или полегати кутловини и полянки. Полукоритото е запълнено съ стръмни и скалисти

бърда, между които се врѣзватъ дълбоки долове и проломи. Само тукъ-тамъ, покрай поточнитѣ легла, се виждатъ малки лжки, отъ по 5—10 декара, и то повечето засипани съ чакълъ. Западното полукорито сжщо е запълнено съ бърда и спускове, но тѣ сж по-полегати и по-отдалечени отъ рѣчнитѣ и поточни легла. Освенъ това, въ западното полукорито има и две по-обширни, сжщински кутловини. Едната кутловина, съ пространство около 5000 декара, е разположена отъ двѣтѣ страни на Чепеларската рѣка, по срѣдата между с. Чепеларе и коритната сборна точка Възнесенъ-Дълбина. Тая красива и обработена котловина се нарича *Ропка*. Отъ нея е получило названието си и цѣлото западно рѣчно полукорито. Другата по-малка, по-равна и по-красива кутловина, съ пространство около 2500 декара, е 20 километра далечъ южно отъ Ропката. Въ първата кутловина сж разположени селата Хвойна и Павелско, а втората е запълнена съ разреденитѣ махали на с. Чепеларе.

Цѣлото рупско корито е навсѣкжде проходимо съ коне, мулета и пешкомъ. Конски и пехотински пжтеки има по всички долини, бърда, проходи и върхове. Направени сж по разни посоки и коларски пжтища; но главната пжтно-коларска жила (артерия) въ рупското корито е държавното шосе Пловдивъ — Станимака — Бачковски монастиръ — Нареченска баня — Хвойна — Чепеларе — Роженъ — Ардиното корито. Това шосе е прокарано близо до р. Асеница, успоредно съ рѣчното легло, и по него е насочено, за сега, всичкото движение въ срѣдна Родопа.

2. Народи и племена въ Родопа.

Траки. Доказано е че въ Родопа сж живѣли люде още въ ония далечни времена, когато тя е станала годна за живѣене. Какви народи и племена сж живѣли въ предисторичнитѣ времена, още не е добре узнато и разяснено.

Но знае се, че преди Рождество Христово, въ Родопа сж живѣли нѣколко племена отъ тогавашния голѣмъ народъ, нареченъ *траки* или *тракоилирийци*. Тракитѣ, които населявали не само Балканския полуостровъ, но и други кжтове въ Европа и Мала-Азия, сж били доста напредничавъ и юначенъ народъ. По веществена и духовна култура, тѣ стояли много по-високо отъ други съвременни и съседни тѣмъ европейски и азиятски народи. Тракитѣ, особно ония, които живѣли на Балканския полуостровъ, умѣели да обработватъ добре земята; да опитомяватъ и развъждатъ полезнитѣ животни; да изваждатъ рудитѣ отъ земята; да коватъ и лѣятъ металитѣ и да изработватъ отъ тѣхъ оржжия, сѣчива, сждове, статуи, монети, гиздила и други вещи. Умрѣлитѣ погребвали съ тържествени вѣрски почести и въ гробоветѣ имъ поставѣли оржжия, сждове гиздила и др. вещи, свързани съ живота на починалия; освенъ това, върху гробоветѣ на по-юначнитѣ, по-знатнитѣ и по-заслужитѣ лица издигали голѣми могили или гармади отъ камъни. Такива могили и гармади сж се запазили и до сега на Балканския полуостровъ и въ Мала-Азия, но най-много се виждатъ въ тракийската равнина. Тракитѣ одухотворявали, въплотявали и олицетверявали въ богове и богини планинитѣ, горитѣ, рѣкитѣ, лозята, плоднитѣ дървета, полезнитѣ животни, природнитѣ явления, войнитѣ, юнацитѣ, пѣвцитѣ, свирачитѣ и др. На многобройнитѣ си богове е богини, тѣ градили храмове или *светилища*; издигали имъ каменни и металически паметници; изобразявали ги на оржжия, сждове, монети, гиздила и на всѣкакви други по-трайни вещи. Всѣка година, въ опредѣлени дни, отдѣлнитѣ божества били тачени и прославяни съ вѣрско-духовни служби и свѣтски тържества. И нашата планина Родопа е била богиня на тракитѣ. Нея най-много тачили и славили въ гр. Пловдивъ и я изобразявали на монетитѣ като млада хубава мома, сед-

нала на стеновитъ каменъ (скала) и държаща съ лѣвата си ржка родопско цвѣте.

Тракитѣ се дѣлѣли на племена, а племената на голѣми и малки родове. Повечето отъ тия племена, въ разни времена, били самостойни царства, управлявани отъ царе, князе и други върховни вождове. Отъ царствата най-силни били одрискотo съ столица сегашния Одринъ и македонското съ столици Пела и Филипи, находящи се между сегашнитѣ градове Кавала, Драма и Битоля.

Траки въ Родопа. Въ рѣчнитѣ корита на Родопа се настанили и живѣли нѣколко съюзени тракийски племена, които се управлявали самостойно, но тѣ често враждували съ съседнитѣ племена и царства. Въ ардиното корито живѣло племето наречено *колалайти*; въ гюмюрджинското — племето *кикони*; въ олудеренското и рупското — *кротили и сапеи*; въ воченското и чепинското — *беси*, а въ доспатското и чеченското — *сатри*; Отъ тѣхъ най юначни били беситѣ и сатритѣ.

Родопскитѣ племена имали свои отдѣлни *светилища* (монастири) и едно главно, общо за всички племена. Това общо светилище, „което било изградено на много висока планина,“ се славило навсѣкжде и било тачено отъ всички племена, които населявали Балканския полуостровъ. Светилището било посветено на Диониса (Бакхуса) — богътъ на лозята, виното и веселбитѣ. Всѣка година, презъ лѣтнитѣ месеци, на светилището се събирали хиляди поклонници и други гости. Жрецитѣ и управницитѣ на светилището устроявали за гоститѣ игри, надбѣгвания двуборства (пехливанлъкъ) и всѣкакви други веселби и забавления. Това родопско светилище до толкова било прочуто, че дори и македонския царь Александъръ Велики го посѣтилъ и му се поклонилъ. На коя „висока родопска планина“ е било това светилище, още не е узнато.

Въ 341 година преди Христа, родопскитѣ траки били завладени отъ македонския царь Филипъ II, когото наследилъ синъ му Александъръ Велики. Следъ смъртьта на Александъръ Велики и разкъсването на обширното му царство, родопскитѣ траки се разбунтували и освободили отъ македонското владичество; но следъ 300 години отъ освобождението си, тѣмъ предстояло да се борятъ за своята свобода съ други нашественици и завоеватели — *римлянитѣ*. Римскитѣ полкове (легиони) заобиколили Родопа отъ северъ, изтокъ и югъ. Родопскитѣ траки юнашки и продължително се борили съ новитѣ завоеватели, но най-сетне тежката зима, гладътъ и болеститѣ сломили тѣхната съпротива. Въ 46-та година следъ Хр. римлянитѣ надвили, завзели цѣла Родопа и я присъединили къмъ новата римска область (провинция), наречена Тракия. Презъ време на римското владичество, родопскитѣ траки почнали да се обезличватъ като народностни и племенни еденици. Едни отъ тѣхъ измрѣли презъ време на борбата имъ съ завоевателитѣ; други били зачислявани като войници въ римската войска и разпращани навсѣкжде по обширното, римско царство, а останалитѣ въ Родопа — повечето жени, деца и старци, въ течение на нѣколко вѣка постепенно били поримчени (романизирани), и послав-янени.

Римляни. Презъ първитѣ 250 години следъ Христа, римското царство много напреднало въ военно, стопанско и други отношения. Римлянитѣ не били само смѣли завоеватели, но и отличии строители. Следъ завладяването на нѣкоя чужда область, тѣ веднага започвали да я благоустрояватъ. Въ завладенитѣ области градили крепости, театри, бани, сводови мостове и пжтнически подслони (ханове, кервансараи); построявали трайни водопроводи, чешми и водовмѣстилища и свързвали градоветѣ, пристанищата и областитѣ съ удобни и постлани колар-

ски пѫтища. Римлянитѣ обичали чистотата и красотата и ценили здравето. При всѣки топълъ и студенъ минераленъ изворъ, тѣ построявали здрава и разкошна баня, а мѣстата около банята залѣсявали и украсявали съ цвѣтни градинки. Отъ римскитѣ царе, най-предприемчивъ въ градежнитѣ работи е билъ царь Траянъ (98 – 117 г.). Презъ време на неговото царуване, на Балканския полуостровъ, били построени най-много и най-здрави крепости, театри, бани, мостове, пѫтища, водопроводи и дори цѣли градове. Остатъци отъ тия сгради и пѫтища се виждатъ навсѣкѫде въ българскитѣ земи. И въ Родопа сѫ се запазили спомени и веществени паметници отъ славното царуване на Траяна. Такива паметници сѫ старитѣ сводови сгради при дарж-деренскитѣ (мемковскитѣ) бани и развалинитѣ въ югоизточнитѣ поли на Родопа, при село Лѫджа (дедеагачко). Тия развалини сѫ останки отъ голѣмъ римски градъ, построенъ отъ царь Траяна и нареченъ по неговото име *Траяновъ градъ* (Траянополисъ).

Презъ втората половина на III-я вѣкъ следъ Хр., могѫществото на римското царство почнало да отпада, поради външни нападения и вѫтрешни неправди, безредици и междуособни борби. Въ това време когато висшитѣ римски управници и военачалници се борили помежду си, кой да стане царь, проконсулъ или сенаторъ, отъ северъ почнали да нахлуватъ въ пограничнитѣ римски области разни скитнически и преселнически народи и племена. Презъ втората половина на III-я вѣкъ Балканскиятъ полуостровъ билъ нападнатъ отъ едно голѣмо германско племе, наречено западни готи. Тия скитници презъ кѫдето минавали или временно се спирали, грабили, палили, убивали и следъ това напущали опустошенитѣ области, за да търсятъ храна и плячка пакъ въ други земи. Въ началото на IV-я вѣкъ римскиятъ царь Константинъ Велики, следъ като се разправилъ съ

противницитѣ си, които искали да му отнематъ престола, за да умиротвори вжтрешно държавата си и спре външнитѣ нападения, премѣстилъ столицата си отъ Римъ въ Цариградъ (Константинополъ). Освенъ това, той, по съветитѣ на майка си Елена, която била тайна християнка, позволилъ на християнитѣ да изповѣдватъ явно и свободно вѣрата си, защото до тогава тѣ били гонени и мжчени отъ езичницитѣ. Обаче и тия разпоредби не спрѣли отпадането на царството. Презъ V-я вѣкъ, други по-страшни скитници — *хунитѣ* нахлули въ Балканския полуостровъ и го опустошили. Отъ хунското нашетствие и опустошение могли да се запазятъ само по-голѣмитѣ укрепени градове. Всички други населени мѣста и плодороднитѣ полета въ края на V-я вѣкъ представлявали сжщинска пустиня или голѣмо пожарище. Населението много намалѣло и досущъ обеднѣло. Презъ втората половина на V-я вѣкъ царь Теодосий Велики призналъ християнската вѣра за господствуваща въ царството и заповѣдалъ езическитѣ капища да се обсебятъ за християнски храмове. Освенъ това, Теодосий Великий, преди смъртьта си, раздѣлилъ (395 г.) обширното римско царство на две царства—източно съсъ столица Цариградъ и западно съсъ столица Римъ. Единиятъ Теодосиевъ синъ, Аркадий, станалъ царь на източното царство, а другиятъ, Онорий, на западното. Презъ 476 г. следъ Хр. западното царство било завладено отъ франкитѣ и други германски племена, а източното сжществувало още 1000 години, но съ название *византийско царство*.

Славяни. Отъ отпадането на римско-византийското могжщество и намаляването на населението въ Балканския полуостровъ, се възползували славянскитѣ племена, които до тогава живѣли въ Карпатскитѣ планини и въ съседната обширна руска равнина. Много отъ тия племена почнали да се движатъ на югъ, да преминаватъ рѣката Дунавъ и да се настаняватъ на Балканския полуостровъ.

Това преселване се започнало въ началото на VI я вѣкъ и се продължило чакъ до втората половина на VII я вѣкъ. Византийскитѣ царе и войски не могли да спратъ многобройнитѣ славяни, та, щатъ-нещатъ, оставили ги свободно да се ширятъ, заселватъ и затвърдяватъ на опустошенитѣ отъ готитѣ и хунитѣ области. Но повечето отъ заселенитѣ племена, отначало, не могли да се съединятъ или сглобятъ въ едно свое голѣмо царство, та дълго време стояли подъ върховната власть на византийскитѣ царе.

Смолени и рупци. Въ Родопа се заселили две близко сродни славянски племена, наречени *смолени* и *рупци*. Смоленитѣ завзели ксантийското и чеченското рѣчни корита и горнята, т. е. по високата часть отъ коритото на р. Арда, а рупцитѣ се настанили въ рупско-асеничното и воченското рѣчни корита. По-късно, въ разни времена, рупцитѣ се разширили на западъ, истокъ, югоизтокъ и северо-изтокъ и като преминали р. Марица достигнали чакъ до Черно море, но най-много отъ тѣхъ се настанили въ *Ясакията* т. е. въ планинскитѣ гористи мѣста, между градоветѣ Бургасъ и Малко Търново. Духовното и свѣтско-управното срѣдище на смоленитѣ е било сегашното село Смоленъ на р. Арда, а управителното срѣдище на рупцитѣ отначако е била *Ропката*, а по-сетне градъ Пловдивъ.

Родопски владѣтели и управници. До основаването на първото българско царство. Родопа е била византийска область. По-умнитѣ и по-силнитѣ български царе (Пресиямъ, Симеонъ, Асенъ I, Иванъ Асенъ II, Калоянъ, Михаилъ Асенъ и др.), въ разни времена отнемали отъ византийцитѣ голѣми или малки дѣлове отъ Родопа и ги присъединявали къмъ българското царство, но по-слабитѣ царе не могли по-дълго време да задържатъ „новитѣ земи," та родопци често промѣняли вър-

ховнитѣ си владѣтели. Презъ времето когато е царувалъ предпоследния български царь Иванъ Александръ († 1371 год.) само рупското, воченското, чепинското, яденичкото и олудеренското рѣчни корита влазѣли въ предѣлитѣ на българското царство.

Родопа е била раздѣлена на нѣколко епископии и управителни области, съ различни названия. Областитѣ управлявали царски замѣстници, които имали голѣми управителни и сѫдийски права въ областитѣ си. Познайни или по-прочути родопски управници въ старо време сѫ били: Григорий Пакуриянъ, основательтъ на бачковския монастиръ (1018 г. сл. Хр.), Иванко убиецътъ на царь Асень I, деспотъ Славъ, сестринъ синъ на царь Калояна и Момчилъ войвода, който славно загиналъ въ 1345 година при г. Периторъ (Борукале). Пакуриянъ управлявалъ почти цѣла Родопа; Иванко и Славъ, само рупското и воченското рѣчни корита, а Момчилъ войвода сегашнитѣ ахжчелебийска и ксантийска околии и Чеченския кжтъ (Чечь, Чаглиянъ) до р. Места.

Турци и тѣхнитѣ завладявания. Презъ първата половина на XIV-я вѣкъ българското и византийското царства много отслабнали, поради вжтрешни вѣрски, властнически, ступанско-икономически и други неправди, неуредици и борби. Властолюбивиятъ и славолюбивиятъ византийски голѣмецъ Иванъ Кантакузинъ намислилъ да стане византийски царь и следъ като се прогласилъ за такъвъ въ гр. Димотика, започналъ въоружена борба съ законния византийски царь Иванъ Палеологъ, съ цель да завладѣе Цариградъ и се настани на царския престолъ. Съюзници и помагачи на Кантакузина били османскитѣ турци, които се ширили въ Мала Азия и основали тамъ свое царство съсъ столици първо гр. Икония (Коня) а по сетне гр. Бруса. Кантакузинъ улеснилъ турцитѣ да преминатъ Дарданелския проливъ и да се закрепятъ на Калиполския полуостровъ (въ 1346 год.).

Отъ тамъ турцитѣ започнали да нахлуватъ въ византийскитѣ земи, но не да помагатъ на Кантакузина, а да разширяватъ своето турско царство. Кантакузинъ разбралъ замислитѣ и кроежитѣ на турцитѣ, та се отказалъ отъ тѣхната помощь и ги помолилъ да се върнатъ въ Мала Азия, но тѣ непослушали. Отъ 1356 до 1363 година, турцитѣ подъ началството на султанъ Орхановия синъ Сюлеймана, завзели почти всички градове и земи между моретата и планинитѣ Родопа, Сакаръ и Странджа. Тѣ здраво се настанили на тия византийски земи и пренесли столицата си отъ гр. Бруса въ гр. Одринъ. Но турцитѣ не се спрѣли само въ завладенитѣ византийски градове и земи. Тѣ почнали да нахлуватъ и въ земитѣ на българското царство, безъ да обявятъ званично война на предпоследния български царь Иванъ Александръ. Турски военни отряди, подъ командата на Лалашахинъ паша, минали българската граница и се насочили къмъ западъ и северъ, на горе по течението на рѣкитѣ Марица и Тунджа. Въ 1364 година тѣ превзели гр. Пловдивъ и природопскитѣ крепости до село Бѣльово. *Съ завладяването на пловдивската равнина отъ турцитѣ, рупското и воченското рѣчни корита били откжснати отъ българското царство и населението въ тия корита било оставено само да се разправя съ завоователитѣ.*

Отъ бързитѣ и голѣмитѣ успѣхи на турцитѣ въ долината на р. Марица, се уплашили и вразумили малкитѣ и слабитѣ християнски владѣтели на Балканския полуостровъ. Стреснали се и други по силни европейски владѣтели, но това изплашване и вразумѣване доста закснѣло. Макаръ и късно, сърби, хървати, бошнаци и българи (само македонци и родопци) се сдружили, събрали доста голѣма войска и я отправили противъ турцитѣ. Неучаствувалъ въ съюза и похода само предпоследниятъ български царь Иванъ Александръ, за-

щото се страхувалъ да не изгуби намаленото си царство въ случай на съюзническа несполука. Нѣщо повече. Царь Иванъ Александръ, по неволя станалъ приятель, дори ѝ съюзникъ на турцитѣ.

Сдружената югославянска войска, предводителствувана отъ македонския владѣтель Вълкашинъ, се отправила отъ гр. Сѣръ по пжтя Сѣръ-Драма-Ксанти. Отъ тамъ тя навлѣзла въ югоизточна Родопа и се насочила право къмъ Одринъ, но не стигнала до тоя градъ. Войската преминала благополучно Родопа и се спрѣла на почивка и за нощуване при селото Чирменъ, 23 километра западно отъ гр. Одринъ. Споредъ разказитѣ на лѣтописци — очевидци, сдружената войска се тъй разположила, като че е у дома си въ мирно време. Предпазването и бдѣнието били замѣнени съ *пиене*, *пѣене* и други веселби. Турцитѣ това и чакали. Тѣ отблизо обхванали югославянската войска и презъ нощьта ненадейно я нападнали. Така започнатата борба се свършила съсъ страшна сѣчь. Югославянската войска била разстроена, разбита и по голѣмата часть отъ нея избита и пленена. Убитъ билъ и предводителя ѝ Вълкашинъ († 1371 год.).

Следъ чирменската побѣда, турцитѣ, подъ командата на Хайрединъ паша, почнали да настжпватъ къмъ южна Македония по пжтя Димотика Фере-Гюмюрджина-Ксанти-Драма. Въ 1372 година тѣ завладѣли гюмюрджинското и ксантийското (ениджeнското) полета, а въ 1373 година превзели градоветѣ Драма и Сѣръ. Съ завладяването на южнитѣ приморски равнини, Родопа е била обхваната отъ три страни — северъ изтокъ и югъ. При такова положение, родопското население не е могло по дълго време да се противи на завоевателитѣ, още повече, че поминъкътъ на това население е билъ тѣсно свързанъ съ равнинитѣ, които вече били въ турски ржце. Навлязянето на завоевателитѣ въ вжтрешностьта на Родопа се започнало следъ чирменската по-

бѣда (1371 год.) и се е свършило въ 1373 година, когато сж били превзети градоветѣ Драма и Сѣръ.

Завладяване на рупското и воченското рѣчни корита. Отъ предания, писменни паметиици и други веществении доказателства се знае следното за завладяването на рупското и воченското рѣчни корита,

Следъ чирменската побѣда, отъ Пловдивъ се отправили за вжтрешностьта на Родопа два турски военни отряда. Единиятъ отрядъ билъ подъ командата на Джадитъ Али паша, а другиятъ подъ командата на Ибрахимъ паша, който билъ зетъ на султанъ Муратъ I. Ибрахимпашовата жена се наричала Айше Султание. Отрядътъ на Джадитъ Али паша навлезълъ въ рупското корито по пжтя Станимака — Бачковски монастиръ, а отрядътъ на Ибрахимъ паша се насочилъ по пжтя Пловдивъ-Дермендере Тъмрашъ и отъ тамъ за вжтрешностьта на воченското рѣчно корито.

Първи започнали борбата съ Али пашовия отрядъ защитницитѣ на крепостьта *Заренища* находяща се на единъ стръменъ и скалистъ връхъ, надъ Люти долъ, три километра юго-източно отъ нареченската баня. Следъ ожесточена но не продължителна борба, Зареница била завладена отъ турцитѣ. За завладяването ѝ има две мѣстни, родопски предания. Споредъ едното предание, турцитѣ превзели съ пристжпъ крепостьта и изклали въ нея не само защитницитѣ ѝ но и много други рупци, които били изловени въ селата н по горитѣ. Труповетѣ на избититѣ били хвърлени въ пропастьта и отъ разлагането имъ се билъ *влютилъ* — вмерисалъ цѣлия долъ. Отъ това влютяване — вмерисвание билъ получилъ названието си страшния и тжжния Люти долъ. Споредъ другото предание, защитницитѣ на Зареница, като останали безъ храна, решили да напустнатъ крепостьта. Въ една тъмна нощь, когато обсадителитѣ спали, защитницитѣ, мълкомъ отворили и

двѣтѣ врати на крепостьта; следъ това тѣ се измъкнали на вънъ презъ вратата, която била близо до пропастьта. Преди да се развидели, турцитѣ разбрали що станало, та стремително се впустнали да гонятъ противницитѣ си; но заблудени и забъркани отъ тъмнината, тѣ не съзрѣли пропастьта, та много турци съ конетѣ си паднали въ тая страшна пропасть. Труповетѣ на падналитѣ се *влютили* — вмерисали и оттогава дольтъ билъ нареченъ Люти долъ.

Следъ падането на Зареница, Джадитъ Али паща раздѣлилъ войската си на две части. Едната помалката, часть била насочена къмъ дрѣновския участъкъ, а другата, предвождана отъ самия Джадитъ Али паша се отправила за Ропката. Въ дрѣновския участъкъ борбата се ограничила само около естественно и изкуственно укрепенитѣ мѣста Старо село, Стифуре, Турчиново и Св. Петка (между сегашнитѣ села Дрѣново и Югово). Следъ привземането на тия мѣста отъ турцитѣ, женитѣ, дѣцата и старцитѣ отъ всички заселища въ дрѣновския участъкъ се скрили въ горитѣ и пещеритѣ; но когато презъ зимата навалѣлъ дебелъ снѣгъ и настѫпилъ голѣмъ студъ, тѣ били принудени да излазятъ отъ скривалищата си за да търсятъ храна. Турцитѣ залавѣли изгладнелитѣ и помръзнали мѫже, жени и деца, завеждали ги въ мѣстностьта Турчиново, подъ с. Дрѣново и тамъ ги клали или турчили.

Когато въ Ропката станало известно, че крепостьта Зареница е завладена и че турцитѣ идатъ, жителитѣ се изплашили, напустнали жилищата си и почнали да бѣгатъ. Едни отъ тѣхъ се скрили въ горитѣ и пещеритѣ около сегашното село Орѣхово, а други бѣгали на горе по течението на Чепеларската рѣка. Турцитѣ завзели Ропката безъ съпротива. Отъ тамъ Джадитъ Али паша отправилъ едно отдѣление войска къмъ малкото укрепление *Заградъ* находяще се единъ километръ източно

отъ село Забордо (Чукуркьой). Защитиицитѣ на това укрепление, следъ слаба съпротива, се предали съ условие, че тѣ и всички забордци въ селото ще се потурчятъ. Така и станало. Споредъ мѣстното предание, само петь семейства неприели да си промѣнятъ вѣрата, та избѣгали въ горитѣ, а всички други „приели *правата вѣра* (хакъ-дини)".

Не се знае какво по нататъкъ турскиятъ отрядъ е вършилъ за завладяването на цѣлото рупско корито; но знае се че много заселища били изгорени и жителитѣ имъ избити нли разпрѣснати. Едни отъ изгоренитѣ заселища, били възобновени едва следъ 2 — 3 вѣка, а на невъзобновенитѣ, — развалинитѣ, черквитѣ и гробищата личатъ и сега.

Другиятъ турски полководецъ, Ибрахимъ паша, навлѣзълъ безпрепятствено въ Родопа и временно се иастанилъ и закрепилъ въ скалитѣ при Бейбунаръ, надъ с. Тъмрашъ. Отъ тамъ малки войскови отдѣления почнали да настжпватъ къмъ селата Осиково, Михалково и Лѣсково. Жителитѣ на тия села се изплашили и хукнали да бѣгатъ нагоре по течението на р. Воча, къмъ с. с. Триградъ и Настанъ. Следъ завземането и изгорянето на изпразненитѣ села, Ибрахимъ паша продължилъ настжплението си къмъ укреплението *Градище*, иаходяще се на височината, северно отъ сегашното село Беденъ. Това укрепление, споредъ преданието, се състояло отъ две оградни стени, вжтрешна каменна, съ бойници (мазгали) и външна дървена, сключена като мандра. Въ вжтрешната ограда били настанени въоруженитѣ борци, а въ междинитѣ на двете огради били затворени нѣколко десятки голѣми и рунтави овчарски кучета. Командаръ на укреплението билъ нѣкой си Гордю войвода. Турцитѣ обсадили укреплението, но съ присжпъ не могли да го превзематъ. Дене обсадителитѣ се оттеглѣли и криели въ околнитѣ гори, а нощe на-

падали и хвърлѣли въ укреплението голѣми кжсове запалена борна. Защитницитѣ като разбрали че по дълго време немогатъ да се държатъ, една нощь отворили вратитѣ на дървената ограда и насъскали кучетата противъ обсадителитѣ. Последнитѣ се смутили, забъркали и за да се отбранятъ отъ кучетата, които се нахвърлили на тѣхъ, разбѣгали се надалечь отъ укреплението. Въ това време защитницитѣ излѣзли отъ укреплението, спуснали се надолу къмъ рѣката и се отправили къмъ естественитѣ и искуственитѣ укрепления между селата Грохотно, Гьовренъ, Балабанъ и Триградъ.

Следъ завземането на Градището, Ибрахимъ паша отправилъ една часть отъ войската си къмъ *Кавурското кале*, находяще въ пролома на р. Дамлждере, петь километра западно отъ г. Дьовленъ, а съ другата часть отъ войската си тръгналъ по стжпкитѣ на Гордю войвода. Кавурското кале, въ което се бипи подслонили и много жени и деца, не могло дълго време да издържи обсадата, защото защитницитѣ му не били съгласни по между си. Едни искали да се предадатъ, а други да се държатъ до когато могатъ. Надвили първитѣ. Но, споредъ преданието, „преди турцитѣ да влезатъ въ калето, три яце *каматни* (красиви) дѣвойки се покачили на южната крепостна стена, завързали се една у друга съ *плетенкитѣ си* (коситѣ), следъ това се хвърлили въ пропастьта, паднали въ рѣката Дамлждере и се удавили. Тѣлата на тия дѣвойки били отвлѣчени отъ водата и изхвърлени въ ракитака (върбалака) при Забралъ. Тѣлата стояли тамъ на открито 40 дни, но не се разложили. Това очудило турцитѣ, та заповѣдали тѣлата на дѣвойкитѣ да се погребатъ въ *кавурското гробе* при Забралъ. Тритѣ дѣвойки били погребени въ единъ гробъ и около гроба били посадени три тьонки и високи борики. Срещу *лични дене* (голѣми праздници) дѣвойкитѣ излазяли ноще отъ гроба, раз-

възрзвали и разплитали плетенкитѣ си, хващали се за ржцетѣ, играли около гроба и пѣели желни пѣсни; но щомъ запѣвали петлитѣ тѣ *молькнували*, изново се зазързвали съ плетенкитѣ и влазяли въ гроба си. До преди 150 години, дьовленци и настанци *колили курбанъ* на Забралъ при гроба на тритѣ дѣвойки, но оттогава насамъ тоя *хадеть* (обичай) билъ изоставенъ, защото дѣвойкитѣ *молькнали* т. е. не излазяли вече ноще отъ гроба да играятъ и пѣятъ желни пѣсни".

Следъ завладяването на Кавурското кале, всичката Ибрахимъ пашова войска се събрала около страшнитѣ скалисти чукари и проломи между селата Грохотно, Гоьвренъ, Балабанъ и Триградъ. Чукаритѣ и проломитѣ били завзети отъ въорженитѣ воченски борци, а въ горитѣ и пещеритѣ между тия чуки и проломи сж били подслонили нѣколко хиляди жени, деца и старци. Въ тоя родопски кжтъ се започнала и завършила най ожесточената, най славната, но и най тжжната, по последици, борба между турцитѣ и воченскитѣ рупци-борци. Ибрахимъ паша обхваналъ и нападналъ укрепения станъ (лагеръ) отъ три страни — северъ, изтокъ и западъ. Борбата се започнала 10 дни преди Димитровдень (Касъмъ гюню) и траяла още 4 дни следъ Димитровдень. На 14 я день Ибрахимъ паша заповѣдалъ на войската си да нападне едновременно всички укрепени и завзети мѣста и до вечерьта да ги превземе. Презъ тоя день борбата била много ожесточена и кръвопролитна. И отъ двѣтѣ страни били убити и ранени много борци. *Убитъ билъ и Ибрихимъ паша въ скалитѣ надъ с. Гьовренъ*. Но това убиване не зарадвало рупско-воченскитѣ борци. Тѣхната съпротивителна сила била сломена и при вечерь, когато слънцето занекнувало (залазяло), всичкитѣ укрепени мѣста били вече завзети отъ турцитѣ. Отъ въорженитѣ борци се спасили отъ клане или пленъ само ония отъ тѣхъ, които били по скалис-

титѣ мѣста на Дурдагъ и другитѣ триградски височини. Тѣ избѣгали нагоре къмъ монастиритѣ Каурчанъ и Фатмакъ (Богородица). Спасилъ се и Гордю войвода, но умрѣлъ отъ ранитѣ си на Фатмакъ. Всички други останали живи борци, жени и деца били пленени отъ турцитѣ. Пленницитѣ били събрани на полянката , дето се влива Тенесъ дере (мугленска рѣка) въ триградската рѣка. На тая полянка били изклани всички мѫже, които участвували или могли да участвуватъ въ въоруженaта борба; а женитѣ, децата и старцитѣ, следъ нѣколкодневни поругания и други измѫчвания, били освободени и върнати въ опустошенитѣ имъ заселища.

Ибрахимъ паша билъ погребенъ на лѫката до пещерята подъ с. Гьовренъ. До гроба му била изградена временна дървена джамия. За пазачи на гроба и джамията били оставени 20 по стари турски войници. Тия войници сѫ първитѣ турски заселенци (колонисти) въ воченското рѣчно корито, а джамията първиятъ мохамедански молебенъ домъ въ рупското и воченското рѣчни корита. Поддържаната цѣли петь вѣка джамия изгоре презъ време на Балканската война, а гробътъ на Ибрахимъ паша личи и до днесъ.

Скалитѣ, проломитѣ и двѣтѣ лѫки подъ с. Гьовренъ сѫ най-паметнитѣ мѣста въ рупското и воченското рѣчни корита, защото тамъ следъ последна, отчаяна, борба е била погребена свободата на рупцитѣ за цѣли 500 години. Тия мѣста сѫ напоени съ кръвьта на стотици родопски синове-юнаци, които храбро сѫ се борили и паднали за вѣрата, свободата и честьта на своитѣ бащи, майки, братя и сестри. Даровитиятъ и многонадеждниятъ младъ български народоизучвачъ (географъ-етнографъ) покойниятъ Д-ръ Дрончиловъ, въ 1925 година много сполучливо нарече гьовренско — триградскитѣ лѫки, проломи и скали — *Родопско Косово поле*. Но това не е достатъчно. Би трѣбвало на това

родопско Косово поле да се направи нѣщо, което да увѣковѣчи славата и паметьта на загиналитѣ родопски юнаци.

Юрюци. Първитѣ турски заселници на Балканския полуостровъ сж били военнитѣ и граждански управници и уволненитѣ войници (ветерани), на които били раздадени земи за поселване и обработване. Следъ тѣхъ почнали да прииждатъ и се настаняватъ въ топлитѣ полета и на високитѣ планини подвижни турски скотовъдци-овцевъдци, наречени юрюци или коняри (по името на гр. Икония или Коня въ Мала Азия), Най-старитѣ родни свъртища на юрюцитѣ сж били полетата и планинитѣ въ Туркестанъ (Срѣдна Азия). Отъ тамъ тѣ се раздвижили къмъ югозападъ и като преминали Персия, спрѣли се въ Мала Азия, въ околноститѣ на Икония (Коня), Кесария, Ванъ и други градове. Въ кжсо време тѣ се разширили на всѣкжде въ Мала-Азия, дето имало по сгодни зимни и лѣтни пасища. Юрюцитѣ се дѣлѣли на *оджаци* (огнища), а оджацитѣ на *семселета* (родове). Вождове или управници на оджацитѣ били избранитѣ или наследственитѣ *беюве*, а вождове на семселетата — родовитѣ *беюве* и *аги*. Ступанскитѣ наредби не били еднакви у всички юрюшки оджаци. Въ едни оджаци родоветѣ били свободни да уреждатъ имотно-ступанскитѣ си работи както си щатъ, а въ други оджаци по-важнитѣ ступански работи на отдѣлнитѣ родове се обсжждали и решавали отъ общия или главния оджашки съветъ, състоящъ се отъ вождоветѣ на по-голѣмитѣ родове.

Следъ завладяването на византийскитѣ и българскитѣ земи отъ османскитѣ турци, нѣколко юрюшки оджаци преминали съсъ стадата и семействата си Дарданелския протокъ и завзели опустошенитѣ полета и заглъхналитѣ високи планини. Въ гюмюрджинско-ениджеенското поле и на високитѣ планини въ срѣдна Родопа се настанили юрюцитѣ отъ 78-я оджакъ, а драм-

ското, сѣрското и солунското полета и западна Родопа завзели юрюцитѣ отъ 79-я оджакъ.

Юрюцитѣ отъ 78-я оджакъ, следъ като се откжснали отъ родината си Туркестанъ и дошли въ Мала-Азия, първо завзели полетата и планинитѣ въ околноститѣ на градоветѣ Коня и Кесария. По сетне тѣ се премѣстили въ околноститѣ на гр. Караманъ (Мала-Азия) и отъ тамъ дошли въ Ксантийско и Гюмюрджинско. Лѣтнитѣ и зимнитѣ пасища на юрюцитѣ отъ тоя оджакъ се простирали на западъ до чертата: рѣка Воча — Широкалжшка рѣка — проходитѣ Мезаргидикъ и Новакъ (Байрямери) — Лещенска рѣка — гара Букъ — Мунджолусъ — Саржшабанъ — Бѣло море; а на западъ отъ тая черта се простирали пасищата на юрюцитѣ отъ 79-я солунски оджакъ. Духовни, управителни и стопански срѣдища на юрюцитѣ отъ 78-я оджакъ въ полето сж били градоветѣ Гюмюрджина, Шапшихане, Ениджe и Саржшабанъ, а въ Родопа сегашнитѣ заселища Чепеларе и Пашмаклж и планинитѣ: Мурханица (надъ с. Брезе), Ахматица (юрюцкото гробе), Пашалиица, Юрюкаланъ и Башмандра (до Бѣлачерква). Градътъ Гюмюрджина е билъ главното срѣдище на всички юрюци, а другитѣ полски и планински срѣдища сж били само родови. Покъсно родовото срѣдище при Ахматица било премѣстено въ сегашното село Вълчево (Сьойджукъ), ахжчелебийска околия. На планинскитѣ родови срѣдища имало само дървени джамии, малки подслони и гробища. Юрюцитѣ се събирали при джамиитѣ само въ петъкъ (джумаягюнъ), на байрямъ и когато погребвали мрътвитѣ. Тѣхнитѣ колиби и мандри били пръснати на всѣкжде по планинитѣ около родовата джамия, но при отдѣлнитѣ лѣтни махалици — колибаци нѣмало махаленски гробища. Юрюцитѣ имали обичай да погребватъ мрътвитѣ не на мѣстата дето сж умрѣли, а въ общитѣ гробища при родовата джамия. Прочее, не е за

очудване че виждаме на нѣкои планини обширни юрюшки гробища съ стотици надгробни камъни. Тия гробища не сѫ последица отъ голѣмъ ненадѣенъ моръ или други случайни бедствия, както мнозина родопци мислятъ или вѣрватъ.

Родопско-гюмюрджинскитѣ юрюци сѫ били мирни честни, милостиви и гостолюбиви овцевъдци, Тѣ наистина сѫ били мохамедани, но не толкова фанатици, колкото другитѣ турци. Съ християнитѣ, особно съ родопскитѣ смолени и рупци, се отнасяли добре и имали голѣмо довѣрие въ тѣхъ. Когато християни и християнки, случайно или по неволя, потърсѣли убѣжище или работа у юрюцитѣ, последнитѣ ги приемали радостно. защищавали ги, не посѣгали на честьта имъ и, главно, оставяли ги свободно и явно да изповѣдатъ своята християнска вѣра. По-нататъкъ ще разберемъ и се убѣдимъ, че *ако юрюцитѣ отъ 78-я оджакъ не бѣха се настанили и застояли въ срѣдна Родопа, християнско население, презъ време на турското владичество, не би останало въ тая область, особно въ Ахжчелебийско и въ горнитѣ части на рѣкитѣ Вочa и Асеница.*

Юрюшкитѣ лѣтни колиби на планинитѣ били дървени и по всичко приличали на сегашнитѣ каракачански колиби, но били по отдалечени една отъ друга, та между колибитѣ имало малки дворчета. Родопско-гюмюрджинскитѣ юрюци били едноженци т. е. водили само по една жена, която имала голѣми домакински права въ семейството. Женитѣ и момитѣ не се забулвали и криели отъ мѫже, били тѣ мохамедани или християни. Мѫжетѣ носѣли такова облѣкло, каквото до преди 50 години носѣха срѣднородопскитѣ кехаи и овчари — християни. И женското юрюшко облѣкло не се е много различавало отъ облѣклото на християнкитѣ. Юрюкинитѣ лѣте носѣли на главитѣ си бѣли *парстати тестемеле*, които покривали цѣлия имъ гърбъ, а зиме и когато валѣло

дъждъ се закачулвали съ червени вълнени шалове, по краищата на които висѣли дълги *рьохни*. Преди юрюшкото дохождане въ Родопа, смоленитѣ и рупцитѣ носѣли такова облѣкло, каквото сега носятъ шопитѣ и българитѣ въ селата Еркечъ и Гюльовци, анхиалска околия. Обаче, следъ дохождането на юрюцитѣ, старото родопско мѫжко облѣкло почнало да се измѣня и нагада като юрюшкото; а бѣлиятъ цвѣтъ на външното (вълнено) женско облѣкло почналъ да се замѣня, първо съ черъ, а посетне съ тъмно синъ цвѣтъ. Кюляфитѣ, чалмитѣ, чернитѣ шарфети, бѣлитѣ терлици (шапки), червенитѣ пояси и шалове, бѣлитѣ калчете, силяхлъцитѣ и широкитѣ кожени тасми на царвулитѣ, които до скоро носѣха овчаритѣ и др. родопци — християни, сѫ юрюшко облѣкло съ малки измѣнения въ кройкитѣ и цвѣтоветѣ. Но не само облѣклото е било замѣнено съ юрюшко. Измѣнени сѫ били и названията на повечето планини, рѣки, потоци полянки и лѫки. Освенъ това, родопци сѫ възприели отъ юрюцитѣ, овцевъдскитѣ имъ наредби и почти всички овцевъдски наименования. Думитѣ или названията: дукатъ, мустакъ, сечемекъ, ятакъ, качамакъ, сеперъ, аголъ, гильгьо, сегмалъ, йозъ, билмьо, куртбилмьо, даваръ (бравъ), домузлукъ, бакрачъ, шепшекъ, чендаля, ушмаръ, угуртъ, урда и др. сѫ юрюшки, които и до днесъ не сѫ замѣнени, защото мѫчно могатъ да се замѣнятъ съ единични славяно-български думи.

Освенъ тия спомени, юрюцитѣ отъ 78-я оджакъ сѫ оставили и другъ по-сѫщественъ споменъ, който на времето си ималъ голѣмо значение за развитието и напредването на мѣстното родопско население въ поминично и общокултурно отношение. Въ началото на XVIII вѣкъ, юрюцитѣ, следъ като се настанали и обзавели добре на зимнитѣ си пасища въ гюмюрджинско-ениджен-ското поле, започнали, едни следъ други, да изоставятъ

лѣтнитѣ си пасища, т. е. да не дохождатъ лѣте на планинитѣ съсъ стадата и семейството си; обаче, не желаели да се раздѣлятъ за винаги съсъ стадата си и да се откажатъ отъ приходитѣ имъ. И какво станало? Както казахме, юрюцитѣ имали голѣмо довѣрие въ родопскитѣ християни — смолени и рупци и затова повѣрили тѣмъ многобройнитѣ си овчи стада, за да ги стопанисватъ при условия изгодни и за двѣтѣ страни. Удостоенитѣ съ такова довѣрие родопци станали *тьошки* кехаи и горди овчари не само на своитѣ овчици но и на голѣмитѣ юрюшки стада. Не следъ дълго време, освободенитѣ отъ стадата си юрюци започнали да продаватъ на родопци и обширнитѣ си лѣтни пасища. Това продаване се започнало въ първата половина на XVIII вѣкъ и се завършило въ края на XIX вѣкъ. Потомци на юрюцитѣ отъ 78-я оджакъ сж днешнитѣ турци въ гюмюрджинско-енидженското поле. Мнозина отъ беюветѣ и агитѣ и до днесъ владѣятъ обширни земи—пасища (къшли) въ това поле, но повечето отъ тия пасища сж вече раздробени и превърнати въ ниви и селски мери.

3. Недвижими имоти, приходи и данъци въ Родопа.

Владѣтели на землитѣ. Въ старо време царетѣ и другитѣ върховни народни вождове имали неограничена властъ въ царствата си. Тѣ имали право:

а) да обявяватъ война на други царства и народи и да сключватъ съ тѣхъ договори за миръ, приятелство, търговия, размѣна на земи, люде и пр.;

б) да измѣстватъ (изселватъ) поданицитѣ си отъ заселищата имъ, да ги заточватъ и настаняватъ на други по близки или по далечни заселища и земи;

в) да отнематъ отъ едни притежатели недвижи-

митѣ имъ имоти и да ги отстжпватъ или подаряватъ на други лица;

г) да налагатъ на поданицитѣ си данъци и други тегоби, въ размѣри каквито тѣ (царетѣ) опредѣлятъ;

д) да събиратъ отъ всичкитѣ си поданици не еднакви данъци или пакъ да отстжпватъ нѣкои държавни данъци въ полза на общества, учреждения, държавни служители, голѣмци (боляри) и други знатни лица и

е) да дѣлятъ поданицитѣ си на благородни, неблагородни, граждани, селени, свободни и несвободни.

Презъ време на византийското и старото българско владичества, земитѣ, както другаде, така и въ Родопа, били раздѣлени на 4 категории, а именно:

1. *Царски* (държавни) земи. Къмъ тѣхъ се причислявали и всички изоставени безнаследствени и безступански земи. Държавнитѣ земи били на разположението на царя. Той ималъ право да ги стопанисва както ще, или да ги отстжпва и подарява на монастири, голѣмци, села и други лица, при условия каквито той (царятъ) опредѣли или наложи.

2. *Монастирски земи*, подарени отъ царя или отъ други лица. Тия земи били освободени отъ държавни данъци и други тегоби.

3. *Голѣмски* (болярски) земи, наречени *пронии*. Тия земи били наследени, купени или подарени отъ царя по благоволение или за нѣкакви заслуги указани на царя и царството. Къмъ *пронийтѣ* и монастирскитѣ земи били привързани (закрепостени) и людетѣ, които живѣли на тия земи и ги обработвали. Закрепенитѣ людее, не могли да напущатъ земитѣ и заселищата безъ съгласието на господаритѣ си — владѣтелитѣ аа земитѣ. Закрепоститѣ люде се наричали *парици*.

4. *Бащини земи*. Тѣ били голѣми или малки кжсове ниви, ливади, гори и пасища, наследени отъ дѣди и прадѣди или пакъ отстжпени отъ царя за частно или

общо владѣние н ползуване. Обработваемитѣ земи били сжщински *мюлкъ* и притежателитѣ имъ имали право да ги продаватъ, размѣнятъ и оставятъ на наследницитѣ си; а горитѣ и меритѣ били недѣлими и оставени за общо ползуване на родътъ или на всички жители въ заселището. Притежателитѣ на *бащини* земи били *свободни люде*, т. е. тѣ не били прикрепени къмъ земята, която обработвали и могли да се мѣстятъ отъ едно въ друго заселище. Бащинитѣ земи били обложени само съ данъци. Презъ време на византийското и старото българско владичества, до дохождането на турцитѣ, земитѣ въ рупското и воченското рѣчни корита не били справедливо разпредѣлени. *Бащинитѣ* земи били досущъ малко. Тѣ се състояли само отъ малки кжсове ниви и ливади около заселищата и неголѣми кжсове мери и гори (балталъци). Всички други обширни гори и пасища били царски, монастирски и голѣмски (пронии). Родопскитѣ *свободни люде*, които имали *бащини* земи, обработвали земитѣ отъ първитѣ три категории и се ползували отъ пасищата условно и съ задължения, каквито имъ налагали господаритѣ (царскитѣ замѣстници, голѣмцитѣ и монастиритѣ).

Преди турцитѣ да завладѣятъ Родапа, най голѣми владѣтели на земи въ рупското и воченското рѣчни корита сж били: царятъ, царскиятъ замѣстникъ Григорий Пакуриянъ и бачковскиятъ монастиръ. Григорий Пакуриянъ подарилъ на монастиря много свои земи и други приходи, които византийскитѣ царе му били отстжпили, за заслуги къмъ византийското царство. Въ уставътъ (типикътъ) на бачковския монастиръ е писано, че Григорий Пакуриянъ подарява на монастиря, не само отдѣлни ненаселени имоти (ниви, ливади, пасища, гори, воденици и риболовища), но и селата Яворово, Добралжкъ, Лилково, Забордо (Чукуркьой) и *Добристанъ* при (сегашното с. Хвойна), съ *цѣлитѣ имъ землища*. По

късно българскиятъ царь Иванъ Александръ сѫщо подарилъ на монастиря земи и приходи, между които и селото Богутево съ землището му. За тия дарения царь Иванъ Александръ билъ прогласенъ „ктиторъ и приложникъ“ на монастиря и ликътъ му билъ изобразенъ въ притвора на старата монастирска черква (до гробищата). Тоя ликъ е запазенъ и до днесь.

Посветяване (вакъвиране) земитѣ въ Родопа. Следъ завладяването на Родопа отъ турцитѣ, управителното й устройство не било измѣнено. Границитѣ на отдѣлнитѣ управителни (административни) единици, си останали сѫщитѣ, каквито били и презъ времето на византийскитѣ и българскитѣ царе. До 1856 година управителитѣ на окрѫзитѣ (санджацитѣ), околиитѣ (казитѣ) и поголѣмитѣ управителни участъци (нахиитѣ), носѣли званичната българска титла — *войвода*. Съ тая титла се споменаватъ и въ турскитѣ званични книжа. Рупското и воченското рѣчни корита, съ изключение на селата Бачково, Чаушово и Добралъкъ, още отъ старо време сѫ били една голѣма нахия, съставляюща часть отъ голѣмото пловдивско воеводство. Тая нахия се е наричала *Рупчосъ* отъ названието на племето *рупци*.

Относно разпредѣлението и владѣенето на земитѣ въ Рупчосъ, турцитѣ сѫщо не направили нѣкаква по-голѣма или по сѫществена промѣна. Промѣнени били само владѣтелитѣ или господаритѣ на царскитѣ, монастирскитѣ и голѣмскитѣ земи. Отъ бачковския монастиръ били отнети само *прониитѣ*, а другитѣ имоти, които нѣкога били бащини земи, подарявани на монастиря отъ частни лица — *свободни люде*, си останали монастирски. Къмъ царскитѣ (държавнитѣ) земи били причислени изоставенитѣ и безступанскитѣ имоти, а така сѫщо и земитѣ на избититѣ или забѣгналитѣ родопци отъ изгоренитѣ заселища, *Бащинитѣ* земи на християнитѣ и потурченитѣ родопци, които останали въ засе-

лищата си, не били покътнати отъ турцитѣ. По-късно турскитѣ султани потвърдили правата на жителитѣ относно тия бащини земи.

Турскитѣ султани сѫщо имали право да се разпореждатъ както щатъ съ царскитѣ (държавнитѣ) земи и приходитѣ отъ тѣхъ. Тѣ отстѫпвали или подарявали, при различни условия, голѣми кѫсове земи, държавни приходи и данъци на общества, заслужили военоначалници, голѣмци, управници и други лица. Такива отстѫпки или царски подаръци се наричали *хаси*, *заемети* и *тимари*. Хаси се наричали земитѣ съ годишни приходи надъ 100,000 аспри, заемети — земитѣ съ приходи до 100,000 аспри, а тимари съ приходи до 20,000 аспри.

Следъ окончателното завземане и умиротворение на Рупчосъ (двете рѣчни корита) султанътъ *отстѫпилъ приходитѣ отъ държавнитѣ земи и данъцитѣ отъ всички други земи въ Рупчосъ на полководцитѣ Джадитъ Али паша и Айше Султание — жената на убития полководецъ Ибрахимъ паша*. Преди смъртьта си, Айше Султание и Джадитъ Али паша отстѫпили т. е. подарили приходитѣ си отъ земитѣ въ Рупчосъ на богоугодни заведения (джамии, имарети и др.). Имотитѣ и приходитѣ на мохамеданскитѣ богоугодни заведения се наричатъ *посветени*, а на турско-арабски езикъ *вакъви*. Айше Султание посветила своитѣ приходи, съ условие: върху гроба на мѫжа й Ибрахимъ паша да се направи здравъ и приличенъ паметникъ (тюлбе, мавзолей), а до пометника да се изградятъ великолепна джамия *съ позлатени кубета* и голѣмъ имаретъ т. е. приютъ за бедни и недѫгави люде. Обаче, настойницитѣ (мютевелиитѣ) на вакъва не изпълнили точно завещанието на дарителката. Споредъ убѣждението на гьовренци и други турци, мютевелиитѣ *лъгали царя* че осѫществили желанието на дарителката, а въ сѫщность нищо не сторили при гроба на Ибрахимъ паша. Посветенитѣ при-

ходи отъ Айше Султание били употрѣбявани за други цели, а за издръжката на дървената джамия и пазенето на *светия* гробъ се грижили само турцитѣ отъ селата Гьовренъ, Грохотно и Карабулакъ. Но при все това, имената на дарителката и мѫжа ѝ Ибрахимъ паша не сѫ забравени въ Рупчосъ, защото сѫ вписани въ документитѣ за владѣене на земи (тапии и ходутнамета).

Отъ тия документи най-интересенъ е следния:

„Известно стана, че риситѣ на лицата, които притежаватъ отъ посветенитѣ земи отъ страна на покойната Султанка Айше и отъ мѫжа ѝ Ибрахимъ паша, находящи се въ нахията Рупчосъ, която е една отъ нахиитѣ привързани къмъ пловдивската кааза, съ изминаването на времето сѫ се изгубили и унищожили, и за да не се причиняватъ отъ това загуби на управлението на реченитѣ земи, надзирательтъ (евкафъ-назъръ-ага) на тия земи, който живѣе при вратата на благополучието, отъ дето излазятъ добринитѣ (т. е. Цариградъ. Б. превод.), заповѣда да се издадатъ нови записи на ония, които нѣматъ такива, и като жителитѣ на село Богутево по име *Мухаремъ* и *Ахмедъ* и *Домакинъ Стою*, и *Чилингиръ Вълчо* и *Вълко Бѣгановъ* и *братъ му Юсеинъ* и *Юсуфъ* и *Коджа Мурю* и *Гьорго* и *Куртю* и *Бъкларя Никола* и *Маринъ* и *Иванъ* и другия *Ахмедъ* и *Илчо* и *Паско*, поискаха да имъ се издадатъ нови записи за земята имъ наричаема „*Курсалъ*“ яйлакъ (лѣтно пасище), то азъ като опълномощенъ отъ Мустафа ага, настойника (мютевелия) на посветенитѣ земи, въ годината *хилядо сто деветнадесеть* (отъ Егира, 1703 г. отъ Хр.), направихъ изобща провѣрка (юклама) и намѣрихъ, че границитѣ на яйлака на реченитѣ лица начева: отъ *черквата* въ с. Богутево, отъ тамъ по дерето нагоре до малкото дере, отъ тамъ по това малко дере нагоре до другото малко дере, което е до ливадитѣ, отъ тамъ до извора, който е надъ пѫтя и до малкия дълбокъ проходъ (гидикъ), отъ тамъ

право надолу до Студения изворъ, отъ тамъ право надолу до Касъка, отъ тамъ нагоре до Карталъ-кая (Орловъ камъкъ), отъ тамъ надолу по дерето до моста на Чепеларскате рѣка, отъ тамъ нагоре до дерето „Боклуджа", отъ тамъ по дерето до *черковището* (клисе ери) и отъ тамъ на долу отива, та свършва до *черквата* въ с. Богутево . . ."

Отстжпване на юруцитѣ лѣтнитѣ пасища (яйлацитѣ) въ Рупчосъ. Следъ вакъвирането на данъцитѣ и приходитѣ отъ царскитѣ (държавитѣ) земи въ Рупчосъ, управлението на вакъвитѣ, споредъ свещенния мохамедански законъ — *шариета*, придобивало правото да се разпорежда както ще съ царскитѣ земи, но не и да ги отчуждава напълно, т. е. да ги превръща въ сжщински *мюлкъ* (бащини земи). Друго. Свещенниятъ мохамедански законъ не позволява да се закрепостяватъ люде на посветенитѣ (вакъвиранитѣ) земи; а отъ това следва, че щомъ едни земи се вакъвиратъ закрепостенитѣ на тия земи люде се освобождаватъ отъ крепостничеството и ставатъ *свободни люде*. Така станало и въ Рупчосъ, следъ вакъвирането на земитѣ. Прониитѣ били унищожени, *парицитѣ* (закрепостенитѣ) станали *свободни люде* и всички рупци — християни се изравнили по права и задължения.

Възъ основа на тия ограничени отъ шариета права, вакъвското управление отстжпило съ владала (тапии) на юрюцитѣ вакъвиранитѣ царски пасища въ Рупчосъ при следнитѣ условия:

1. Юруцитѣ иматъ право да се ползуватъ само отъ пашата и водата въ яйлацитѣ. Тѣ могатъ да прехвърлятъ правата си на други лица и да ги предаватъ по наследство на потомцитѣ си. Сжщо и наследницитѣ могатъ да отстжпватъ, съ продажбо-покупка, на други лица придобититѣ си права, безразлично отъ какво съсловие сж купувачитѣ. Но прехвърлянето винаги трѣ-

Изгледъ на часть отъ Чепеларе — отъ северъ къмъ югъ.

Проходъ Прогледъ — Роженъ.

бва да става съ одобрението на вакъвското управление, което издава и документа (владало, тапия) за прехвърлянето.

2. Въ замѣна на отстѫпенитѣ права, юрюцитѣ се задължаватъ: а) да плащатъ на вакъва опредѣлена берия за издаването на владалата; б) да даватъ на вакъвското управление за овцетѣ и козитѣ данъкъ, нареченъ *мукада* или *баджакъ парасѫ* (по-късно замѣненъ съ бегликъ) и в) презъ време на война или други голѣми народни бедствия да даватъ, съ заплащане, опредѣлено количество добитъкъ, масло, сирене, вълна и други животински произведения.

За забелезване е, че презъ време на петвѣковното турско владичество, вакъвското управление не е отстѫпило *направо* нито единъ яйлакъ на коренниттѣ родопски жители, били тѣ християни или потурчени (помаци). Родопци сѫ изкупили яйлацитѣ отъ вторитѣ имъ владетели — юрюцитѣ.

Презъ последнитѣ два вѣка повечето отъ изкупенитѣ яйлаци изгубили предишното си правно и ступанско значение или яйлашкото си свойство, защото изкупувачитѣ—родопци раздробили тия яйлаци на малки кѫсове, подѣлили ги помежду си и ги превърнали въ градини, ниви и ливади. По наследство и давностно владение, тия малки кѫсове обработваеми земи станали *бащини* или сѫщински *мюлкъ*.

Селата Чепеларе. Пашмаклѫ, Широкалѫка, Върбово, Гела, Сулица, Стойки, Карлуково, Дерекьой, Монастиръ и други сѫ издигнати на юрюшки земи. Тия села макаръ че сѫ нови (200—250 годишни) иматъ интересно и назидателно минало, особно за младото родопско поколѣние. Но това минало досущъ ще бѫде забравено, ако сегашното поколѣние го не изучи и предаде на бѫднитѣ поколѣния.

Чепеларе.

Мѣстоположение и землище. Чепеларе е разположено въ кутловината между заселищата Пашмаклж и Хвойна, 10 клм. на северъ отъ преградната планинска верига Карлъкъ — Карамандж — Роженъ — Момина-вода — Чилтепе. До 1913 г. по билото на тая планинска верига бѣ прокарана турско-българската граница. Сегашната грѫцко-българска граница е далечь отъ Чепеларе 25 километра въ югозападна посока и 45 километра въ южна посока, по прави водоравни черти. Отъ гр. Пловдивъ селото е отдалечено 48 километра по права водоравна черта и 74 километра по шосето Пловдивъ — Станимака — Хвойна — Чепеларе — Роженъ — Устово. Спрѣмо земното кълбо, Чепеларе се намира на 24° (градусъ) и 42° (минути) източна дължина отъ меридияна Гринвичъ и на 41° (градусъ) и 44° (минути) северна широчина отъ екватора.

По природенъ строежъ чепеларското землище, което обгръща селото отъ всичкитѣ му страни, много прилича, въ умаленъ видъ, на цѣлото рупско корито. Различието се състои само въ това, че севернитѣ и североизточнитѣ предѣли на землището не сж високи планински бърда или вериги, а два дълги и дълбоки дола, наречени Лопухъ и Валчй долъ. Чепеларското землище е сглобено отъ една равна, продълговата кутловина и отъ три нееднакви по голѣмина земни дробени или високи изпжкнатини. Тия дробени ще именоваме по найвисокитѣ имъ върхове Монастиръ (1723 м. в.), Адаборунъ (1680 м. в.) и Карабалканъ (1914 м.). Дробенитѣ Монастиръ и Адаборунъ се издигатъ на изтокъ отъ лег-

лото на Чепеларската рѣка, а дробенятъ Карабалканъ, на западъ отъ леглото на сжщата рѣка. Отъ *главата* си (при Роженъ) до долния край на селото, Чепеларската рѣка се нарича Голѣма рѣка, за различие отъ притоцитѣ ѝ Сивковска и Камбурска (Малка) рѣки.

Дробенятъ Монастиръ, който е заграденъ отъ рѣкитѣ Голѣма, Янчовица и долътъ Лопухъ, въ сжщность е една кжса планинска верига или голѣмо полегато бърдо, дълго 10 километра и широко срѣдно 3·5 километра, по прави водоравни черти. Тоя дробенъ се отдѣля, съсъ северозападна насока, отъ високата преградна планинска верига Караманджа — Роженъ — Момина-вода и се свършва съсъ стръменъ спускъ при вливането на долътъ Лопухъ въ Голѣмата рѣка, 4 километра на северъ отъ Чепеларе. Отъ гърба или билото на дробеня се отдѣлятъ въ западна, юго-западна и североизточна посоки нѣколко странични бърда съ равни или полегати срѣдища и съсъ стръмни ребра и спускове къмъ Лопуха и рѣкитѣ Голѣма и Янчовица. Насоченитѣ къмъ Голѣмата рѣка бърда се наричатъ Боклуджа, Нова-планина, Коджабашица, Чукаръ и Крива-кабо. Спусковетѣ на тия бърда се свършватъ съ малки разлози, стжпала (тераси), подстжпи и падини. Тия разлози, стжпала, подстжпи и падини сж отдалечени срѣдно сто (100) метра отъ леглото на Голѣмата рѣка, Отъ това отдалечаване се е образувало тѣсно и дълго три километра равнище, което заедно съ стжпалата и падинитѣ съставлява източната часть отъ чепеларската кутловина. Между бърдата Боклуджа, Нова-планина, Коджабашица, Чукаръ и Крива-кабо се врѣзватъ кжси и нетолкова дълбоки долове наречени: Изворътъ, Мемишица, Самурски долъ и Илъковъ долъ. Тия маловодни долове сж дѣсни притоци на Голѣмата рѣка.

Дробенятъ Монастиръ е раздѣленъ на седемъ правни и ступански планини, които се наричатъ: Боклуджа,

Нова планина. Мурджовско, Чуфаджиица, Топуклийско, Скаклюво и Караманица. Тия планини сж били юрюшски. Наименованието на планината Караманица ни напомня малоазиятскитѣ свъртища на юрюцитѣ въ околноститѣ на гр. Караманъ; а планинитѣ Боклуджа и Чуфаджиица носятъ названията на зимнитѣ юрюшки заселища Боклукьой и Чуфаджиларъ въ гюмюрджинското поле.

Дробенятъ Адаборунъ, който прилича на платноходъ (корабъ, гемия) съ обърнато нагоре дъно, сжщо се отдѣля отъ преградната планинска верига Караманджа—Роженъ — Момина вода и се свършва съсъ стръменъ и остъръ спускъ, три километра на югъ отъ Чепеларе. Насоката му е северозападна съ граници отъ североизтокъ р. Янчовица, а отъ югозападъ Голѣмата рѣка. Адаборунъ е дългъ 5 километра и широкъ срѣдно 2 километра по прави водоравни черти. Между страничнитѣ му бърда и спускове се виждатъ само кжси долчета и падини, които не сж толкова вдълбани.

Адаборунъ е отдѣлна правна и ступанска планина, въ която иматъ дѣлове (чопове) и нѣколко жители отъ селото Долно Дерекьой. Тая планина сжщо е била юрюшка и наименованието ѝ е останало отъ първитѣ ѝ владѣтели. Въ най-южната падина и присойка на Адаборунъ, близо до прохода Роженъ, е разположено селцето Прогледъ съ жители преселени отъ с. Долно Дерекьой.

Дробенятъ Карабалканъ е най-южната часть отъ високата преградна планинска верига Караманджа — Аичалъ — Карабалканъ—Персенкъ-Бѣлачерква — Станимака. Дължината му до края на чепеларското землище (до Суватя задъ върха Карабалканъ) е 12 километра, а широчината срѣдно 11 километра по прави водоравни черти (между Чепеларе и Широкалжка). Отъ гърба (билото) на тоя дробенъ се отдѣлятъ въ западна,

източна и североизточна посоки дълги и кжси странични бърда съ полегати срѣдища и стръмни спускове къмъ Голѣмата чепеларска рѣка и стокенско — широкалжшката рѣки (въ воченското рѣчно корито). Къмъ Голѣмата рѣка се спущатъ бърдата Хаджиица, Калфеница, Исеинаговско, Брахомбейско, Пираговско, Вакъвъ, Карачелебиица и Пампорово. Между тия дълги бърда се спущатъ още нѣколко по-кжси, които недостигатъ до леглото на Голѣмата рѣка. Тия кжси бърда се наричатъ Хасанско селище, Окманица, Кепенекъ, Сурчювско, Усиката, Инджекаровско и Тьонкия борунъ. Между по-дълбокитѣ бърда се врѣзватъ дълги и кжси долове, които сж лѣви притоци на Голѣмата рѣка. По-дългитѣ долове се наричатъ Валчй-долъ. Сивковска рѣка, Камбурска или Малка рѣка, Киречменица, Календерица, Николка, Инджекаровско дере, Бобово, или Бобовъ долъ и Сухилжки. Въ горнитѣ части на тия долове сж се образували многобройни голѣми и малки раздоли, между които сж вкачени кжситѣ бърда и тѣхнитѣ разклонения.

Североизточниятъ спускъ на бърдото Хаджиица се изострюва и свършва съ една чука до самото легло на Голѣмата рѣка, а югоизточнитѣ спускове на сжщото бърдо се изоблюватъ и отдалечаватъ срѣдно 150 метра отъ леглата на рѣкитѣ Сивковска и Голѣма. Отъ отдалечаването на спусковетѣ се е образувало едно закривено равнище дълго около 2·5 километра. Това равнище съставлява северозападната часть отъ чепеларската кутловина.

Бърдото Калфеница се спуща въ североизточна посока между рѣкитѣ Сивковска и Камбурска, но недостига до леглото на Голѣмата рѣка. На единъ километъръ западно отъ рѣчното легло, това бърдо започва да се разлага и прави отлози въ югоизточна и североизточна посоки. Отъ това разлагане сж се образували две нееднакви по голѣмина наведени площи, раздѣлени

помежду имъ отъ два подстжпа, едно стжпало (горския разсадникъ) и единъ едвамъ видимъ носъ (при аговския конакъ). Югоизточната площь е петь пжти по голѣма отъ североизточната. Тия две площи, равнището край дѣсния брѣгъ на Сивковската рѣка, обширното равнище на западъ отъ леглото на Голѣмата рѣка и тѣсното равнище по дѣсния брѣгъ на Камбурската рѣка съставляватъ западната и най-широката часть отъ чепеларската кутловина.

Спусковетѣ на бърдата Исеинаговско, Брахомбейско, Пираговско и Вакъвъ сжщо се свършватъ съ разлози, стжпала, подстжпи и падини. Тѣ сж отдалечени срѣдно сто метра отъ леглото на Голѣмата рѣка. Тия стжпала, подстжпи, падини и равнището между тѣхъ и рѣчното легло съставляватъ втората западна часть отъ чепеларската кутловина.

Съ по-малко думи казано, цѣлата чепеларска кутловина е сглобена отъ равнищата покрай рѣчнитѣ легла и отъ подстжпитѣ, стжпалата и падинитѣ, които сж се образували въ политѣ (кенаритѣ) на бърдата и спусковетѣ имъ.

Дробенятъ Карабалканъ е раздѣленъ на 18 правни и ступански планини, наречени Хаджиица, Карабалканъ, Хасанско селище, Окманица, Кепенекъ, Калфеница, Сурчовско, Исеинаговско, Брахомбейско, Пирговско, Вакъвъ, Инджекаровско, Карачелебиица, Козуятакъ, Пашпорово, Ардачлж, Хаджисалихово и Левочовско. Границитѣ на нѣкои отъ тия планини прехвърлятъ гърба на планинската верига Караманджа — Аичалъ — Карабалканъ — Персенкъ и се спущатъ надолу къмъ стокенската и широкалжшката рѣки (въ воченското рѣчно корито). Изброенитѣ планини сж били юрюшки. Преди двеста и петдесеть години, планинитѣ Хаджиица и Калфеница сж били една правна и ступанска планина, на която владѣтель е билъ юрюкътъ Османъ бей. Следъ смъртьта

на Османъ бея, синоветѣ му Хадъръ бей и Арсланъ бей си подѣлили планината. На Хадъръ бея се паднала Хаджиица а на Арсланъ бея Калфеница. Въ турскитѣ владѣтелни документи Хаджиица се именова Хадъръ-бейова планина (Хадъръ бей яйлагѫ), а Калфеница Арсланъ бейова планина (Арсланбей яйлагѫ). Двамата братя раздѣлили и зимнитѣ си пасища (кѫшлитѣ) въ гюмюрджинското поле. На Хадъръ бея се паднали пасищата при заселището Чепелли, а на Арсланъ бея пасищата при заселището Калфакьой.

Сѫщо и планинитѣ Исеинаговско, Брахомбейско, Пирговско и Вакъвъ преди 85 години сѫ били една правна и ступанска планина, наречена въ званичнитѣ турски документи *Кесариица* (Кесари яйлагѫ). Това название ни напомня юрюшкитѣ свъртища въ Мала-Азия около градъ Кесария. Притежатель на планината Касариица е билъ Исеинъ бей, роденъ въ гр. Гюмюрджина, сестринъ синъ на Хадъръ бея и Арсланъ бея. Следъ смъртьта на Исеинъ бея, планината Кесариица наследилъ посиненикътъ му Мехмедъ Кьоръ Ходжа, войвода (управникъ) на ахѫчелебийската околия.

Освенъ изброенитѣ планини, чепеларци притежаватъ земи-парекендета и въ землищата на съседнитѣ села Богутево и Гюндюзица. Безъ тия земи-паракендета, чепеларското землище се състои отъ 110,000 декара градини, ниви, ливади, гори и пасища. Горската площъ за сега завзема $^{8}/_{10}$ отъ землището, но стремежътъ е тая площъ да се увеличи до $^{8}/_{10}$ отъ цѣлото землище, а за обработвеми земи (ниви и ливади) да останатъ само около 20,000 декара.

Чепеларското землище въ старо време е било една или нѣколко пронии, по-вѣроятно монастирски отколкото частни. Следъ завладяването на рупкото корито отъ турцитѣ, землището е било отстѫпено като *тимаръ* на полководеца Джадитъ Али паша, а последниятъ

преди смъртьта си го е посветилъ (вакъвиралъ), заедно съ една своя голѣма доходна сграда въ гр. Пловдивъ, наречена „Яхудхане" и чифликътъ Лаудъ, източно отъ гр. Пловдивъ (въ землището на село Бѣлащица).

До освобождението (1878 г.), Чепеларе се състоеше отъ 15 стари махали, наречени: Бѣлювска, Камбурска, Матювска, Марчовска, Горна, Сивковска, Шабановска, Долна, Мурджовска, Нова, Демирювска или Панчерска, Чакоровска, Срйощна, Самурска и Балджийска (най-малката). Бѣльовската махала завзема вжтрешнитѣ съседни жгли, образувани отъ вливането отъ Камбурската рѣка въ Голѣмата. Тя е най-старата чепеларска махала и е издигната върху нѣкогашното лѣтно юрюшко заселище наречено *Чепелли*. Камбурската махала е далечъ 400 метра на югозаподъ отъ Бѣльовската махала. Едни отъ кжщитѣ на тая махала сж нанизани една до друга по дѣсния брѣгъ на Камбурската рѣка, а други сж разположени на площьта до лѣвия брѣгъ на сжщата рѣка. Марчовската махала завзема ридътъ, отдето бърдото Калфеница започнува да се снишава и разлага въ югоизточната посока. Старата Матювска махала е разположена на наведената площь между Марчовската и Бѣлювската махали, 200 метра западно отъ последната. Горната, Сивковската, Шабановската и Долната махали сж наредени, една следъ друга, по югоизточнитѣ стръмни и раздрани поли (кенари) на бърдото Хаджиица. Мурджовско — Добриковската махала е на равнището подъ Долната махала. Новата махала завзема най-изпжкналата къмъ изтокъ часть отъ равнището между Сивковската и Камбурската рѣки. Панчерско — Демирювската Срйощната, Самурската и Балджийската махали сж разположени на стжпалата, подстжпитѣ и въ падинитѣ, които се образуватъ отъ спусковетѣ на бърдата Коджабашица и Чукаръ, а Чакоровската махала завзема

часть отъ равнището между Голѣмата рѣка и Срйощната махала.

До преди 30 години, изброенитѣ стари махали бѣха отдалечени, една отъ друга, отъ 100 до 1500 метра. Най-сгжстени бѣха кжщитѣ въ махалитѣ Бѣлювска и Марчовска, а най-разреденн въ Срйощната и Новата. Празднитѣ мѣста между махалитѣ и кжщитѣ бѣха градини и ливади. Обаче, отъ 30 години насамъ Чепеларе измѣнява постепенно своя старъ вънщенъ видъ. Следъ планирането му, старитѣ махали почнаха да се разширяватъ и празднитѣ мѣста да се стѣсняватъ и превръщатъ въ дворове и кжщни градини. И ако усилениятъ презъ последнитѣ години градежъ се продължава и занапредъ съсъ сжщия стремежъ, старитѣ раздѣлени махали ще се обезличатъ, защото ще се съединятъ и ще образуватъ едно голѣмо заселище, съ пространство колкото единъ голѣмъ български градъ. Въ благоустройственно отношение Чепеларе прави изключение отъ общото правило, защото другаде заселищата обикновенно се разширяватъ и благоустрояватъ отъ срѣдата къмъ краищата, а въ Чепеларе става обратното. Понеже повечето отъ старитѣ махали представляватъ вѣнецъ съ незапълнено срѣдище, то и разширението на заселището е насочено повече къмъ срѣдището, а по-малко къмъ крайщата, които сж стръмни. Новитѣ прави улици въ срѣдището сж насочени къмъ старитѣ срещуположни махали, съ цель да се ускори съединението на тия махали.

Земеописното (географското) срѣдище на Чепеларе и на цѣлата кутловина е вжтрешния жгълъ, образуванъ отъ вливането на Сивковската рѣка въ Голѣмата т. е. мелницата на дружеството „Водападъ“ или пазарищниятъ площадъ. Надморската височина на срѣдището е 1100 метра, а нѣколко крайни кжщи въ стръмнитѣ махали сж на 1170 надморска височина. Значи, срѣдната надморска височина на Чепеларе е 1140 метра.

Освенъ сградитѣ въ изброенитѣ махали, цѣлото чепеларско землище е прошарено съ разпрѫснати каменни и паянтови сгради, нагодени за живѣене на люде и подслони на добитъкъ и храни. Селцата и махалитѣ Прогледъ, Караманица и Хасанско селище сѫ въ чепеларското землище, а селото Гюндюзица, което е присъединено къмъ чепеларската община, има свое отдѣлно землище, но съ разбъркани имоти — гюндюски и чепеларски.

Старини въ чепеларското землище. Преди завладяването на Рупчосъ отъ турцитѣ, въ чепеларската кутловина е имало голѣмо заселище, но то не е било събрано на едно мѣсто, а разпрѫснато по всичката кутловина. Че такова заселище е сѫществувало отъ постаро време, може би безъ прекѫсване, доказва се отъ многото старинни белези и находки въ кутловината и околнитѣ планински бърда. Ние тукъ ще споменемъ и посочимъ само нѣколко отъ тия белези и находки, съ надежда че други по вещи и по предприемчиви лица ще изучатъ добре чепеларското землище въ старинно (архиологическо) отношение.

Погоре казахме че юрюцитѣ, а следъ тѣхъ и турскитѣ управници, сѫ промѣнили или превели на тѣхния езикъ названията на заселищата, планинитѣ, рѣкитѣ и отдѣлнитѣ мѣстности. Но все пакъ, тукъ-тамъ, сѫ останалъ названия и отъ времената, когато родопското население е било подвластно на тракитѣ, римлянитѣ, византийцитѣ и българитѣ. Въ чепеларското землище сѫ се запазили названията: Монастиръ, Свети Илия, Свети Пантелеймонъ, Николка, Календерица, Янчовица или Янчоаа рѣка, Роженъ, Прогледъ, Кокаливица, Лопухъ, Лилова гора, Руминъ преслопъ, Валчй долъ, Вѣтерници, и Селище. Тия названия не сѫ нови, защото сѫ вписани въ най-старитѣ турски документи за владѣене на земи. До преди 200 години въ чепеларското землище

сѫ се движили само юрюци, защото други постоянни жители не е имало въ кутловината. Новитѣ *постоянни* чепеларски жители сѫ чули и възприели горнитѣ названия отъ юрюцитѣ. Освенъ това, юрюцитѣ сѫ напомнили на приемницитѣ или замѣстницитѣ си, де и кога да се коли курбанъ и кои мѣста сѫ стари християнски *светилища* (оброчища и черковища). Въ мѣстноститѣ съ по стари названия сѫ открити и се откриватъ най много старинни белези и находки.

Въ мѣстностьта Вѣтерници (Карачелебиица) на единъ преслопъ се виждатъ 3—4 изкуственни могили, близо една до друга. Едната могила е доста висока и широка. Тия могили приличатъ на могилитѣ въ пловдивското поле. Опитъ е направилъ да се разкриятъ могилитѣ, но по недостигъ на парични средства разкопването е спрѣно.

Североизточниятъ спускъ на бърдото Вакъвъ се свършва до леглото на Голѣмата рѣка съ три разлога и три стѫпала (тераси). Отъ северъ тоя спускъ граничи съ долътъ Николка. На най долното стѫпало (до рѣчното легло), преди 60 години е имало голѣма гармада отъ обчуквани камъне. На тая гармада е издигнатъ Косювския ханъ. Когато строительтъ на хана Косъ Алия, разравѣлъ гармадата и копаелъ пръстьта за основитѣ на хана, натъкналъ се на стари каменни зидови основи. Тия основи видѣлъ чепеларскиятъ житель Волко Костовски, който, следъ като се прикрьстилъ, казалъ на Косъ Алия:—„Сее темеле (основи) са на стара чйорква. Тува е имало манастиръ. Е зная, ти си калънкафалия (дебелоглавъ) ахренинъ, ала послушейма, — нимой гради бино (сграда) на сува мѣсто, защото *сайбията* му ща та *чарптиса*“.Косъ Алия непослушалъ и изградилъ хана; обаче, споредъ мълвата или повѣрието, думитѣ на Волка Костовски наполовина се сбѫднали. Когато Косъ Алия нощѣ оставалъ самъ въ хана, явявалъ му се ду-

хътъ на единъ старъ попъ, който тропалъ съ патерицата си, пѣелъ духовни пѣсни и удрѣлъ съ кандилката си Косъ Алия по главата. Притежательятъ на хана се уплашилъ и повикалъ отъ Ахжчелебийско ходжи да *попѣйотъ* въ хана. Но това непомогнало, та Косъ Алия се оплакалъ на попъ Маноля и го помолилъ да му помогне. Попъ Манолъ далъ на Косъ Алия едно шишенце *светена* вода, за да напръска съ нея хана. Следъ напръскването духътъ на стария попъ не беспокоилъ повече Косъ Алия.

Преди 65 години, чепеларскиятъ житель Волко С. Кацарски, като оралъ присойката подъ второто стжпало, югозападно отъ Косювския ханъ, изровилъ случайно подъ орницата стъклени кжсове, едно запазено кандило отъ цвѣтно (венециянско) стъкло и кжсове отъ бронзови гривни, пръстени и други вещи. Кандилото било запазено въ домътъ на Волка Кацарски до края на 1877 година.

Преди 30 години, чепеларскиятъ учитель Антонъ Дечевъ открилъ подъ орницата на второто стжпало (надъ Косювския ханъ) 10—15 гроба съ източна насока. Гробоветѣ били обградени отъ странитѣ съсъ сухи каменни зидове и покрити съ голѣми каменни плочи. Въ всѣки гробъ имало по 1—2 празни неглечосани гърнета съ дръжки и тѣсни устия (стовни). Тия гърнета били прибрани въ помѣщението на чепеларското трикласно училище.

На третото стжпало отъ сжщия спускъ, до харманa, преди 35 години чепеларскиятъ житель Дечо Харитювъ открилъ подъ орницата каменни основни зидове на голѣма сграда. Около зидоветѣ имало вжглища и кжсове отъ грънци.

Погоре, единъ километръ на западъ отъ третото стжпало, се вижда въ гората една голѣма гармада отъ обчуквани камене. Тая гармада и околноститѣ ѝ се на-

ричатъ Монастиръ, но не се знае какво се крие подъ натрупанитѣ камене.

Въ разлога между Голѣмата рѣка и доловетѣ Николка и Календерица (кефилскитѣ авлии) до скоро се виждаха голѣми купове обчуквани камене, остатъци отъ стари сгради. Срещу тѣхъ въ Агушовата ливада до леглото на Голѣмата рѣка, преди нѣколко години се е виждалъ изтритъ воденичен камень съ нѣкакви знакове на него, прилични на пилце.

На изтокъ отъ върха Монастиръ (Чуфаджиица) въ подстѫпитѣ, пацинитѣ и присойкитѣ, наречени Монастиръ и Самарница, преди 60 години чепеларски и дерекьойски жители, като разчиствали и орали ннвитѣ си, натъкнали се подъ орницата на основи отъ дълги и широки каменни зидове съ четвъртити подгради (контрафорси). Вѫтре и около тия зидове имало вѫглища и счупени грънци. Преди 30 години чепеларскиятъ жителъ Атанасъ Харитовъ изровилъ въ сѫщата мѣстность старъ пръстенъ кюпъ съ ость и диаметръ около единъ метръ. Въ кюпа имало сбито вещество, прилично на просо.

Преди нѣколко години чепеларскиятъ жител Стефо Анастасовъ открилъ до колибата си на бърдото Калфеница (Баталовия каменъ), каменни основи на една досущъ крѫгла сграда. Приземниятъ подъ на тая сграда билъ постланъ съ правилно наредени тикли (плочи). Около крѫглата сграда се виждали основитѣ на други закрѫглени зидове. Близо до основитѣ Стефо изровилъ една рѫждясала лепида (острилото на ножъ) и нѣколко металически стрѣли.

Северниятъ спускъ на бърдото Чукаръ се свършва съ една малка чука — сѫщинскиятъ Чукаръ и едно стѫпало (Балджийската махала). На малката чука връзъ стѫпалото до скоро се виждаха каменни основи и зидове на черквица, която е била тачена и отъ юрюцитѣ.

Тамъ юрюцитѣ заколвали единъ бравъ, когато есень тръгвали съсъ стадата и семействата си за гюмюрджинското поле.

По-горе отъ Чукаря на стжпалото подъ Кечювия чучюръ, изпъква една голѣма гармада отъ обчуквани камене, Тая гармада е стара християнска черква, защото преди 30 години между нея и пжтя стърчеха десетина каменни надгробни кръстове. Близо до гармадата на самия пжть се виждаха кжсове отъ голѣмо гърне, неизвестно отъ кого изровено и счупено.

Въ мѣстностьта Селището, близо до колибата на Куртю Харбалийски, преди 55 години чепеларскиятъ житель Волчю Хаджийски открилъ въ единъ камененъ подслонъ, приличенъ на гробъ, голѣмъ човѣшки черепъ, една желѣзна военна ризница и единъ дългъ и широкъ ножъ съ бронзова дръжка. Но уплашенъ отъ възможно турско преследване, Волчю Хаджийски, по съветитѣ на Диня Илъка, *пущамилъ* находката т. е. скрилъ я нѣкжде.

Преди 54 години чепеларскиятъ житель, Кара-ибрахимовъ синъ съ прекоръ Пашета видѣлъ една искуственна могилка на бърдото Коджабашица, надъ мѣстностьта Таванчекъ. Една нощь на Пашета се присонило че въ могилката сж заровени пари, но за да се извадятъ трѣбвало да си найде съдружникъ, който по вѣра да е кавуринъ (християнинъ). Пашета си избралъ за съдружникъ бакалинътъ Тотката (Тодоръ Г. Демиревъ). Съдружницитѣ разровили могилката и нашли въ нея едно голѣмо гърне пълно съ пепелъ и овжглени кости, а връзъ хлупката на гърнето едно сребърно тасче съ дебело но пробито дъно и единъ голѣмъ ржждясалъ ножъ съ бронзова дръжка. Ножътъ билъ захвърленъ, а тасчето прибралъ Пашета въ замѣна на което последниятъ далъ на Тотката единъ свой пищовъ съ сребъренъ тепеликъ.

Преди 85 години чепеларскиятъ житель Молла Мустафа като отивалъ рано къмъ джамията, съзрѣлъ надъ пжтя до гробищата (подъ Чиповата ливада) единъ малъкъ зидовъ подслонъ, приличенъ на отворена чушма — баруга, а предъ входа на подслона прѣсно изровена пръсть. Молла Мустафа се отбилъ отъ пжтя и отишелъ да види какво е изровеното — сжщинска чушма или друго нѣщо. Оказало се, че подслонътъ билъ малко каменно скривалище. Молла Мустафа почналъ внимателно да рови съ тоягата си пръстьта предъ входа на скривалището и изровилъ две златни монети отъ византийско време. Монетитѣ били тънки, меки т. е. отъ ония, които въ Родопа се наричатъ *Костантинки*. Находката била бърже разгласена и се разбрало, че нѣкой е изровилъ голѣмо количество отъ тия монети. Не следъ дълго време, въ Чепеларе се разнесла мълвата, че Хаджи Тодоръ е изровилъ имането. За потвърждение на това признацитѣ били много. Хаджи Тодоръ засилилъ търговията си; почналъ да дава пари на заемъ и да купува ниви и ливади. Освенъ това, когато свещенникъ Синесий подканвалъ нѣкои чепеларци да отидатъ на хаджилъкъ т. е. да се поклонятъ на Светитѣ мѣста прьвъ Х. Тодоръ се отзовалъ на поканата и заявилъ, че ако го последватъ и други лица, ще имъ даде пари назаемъ за пжтнитѣ разноски. Че имало нѣщо вѣрно въ мълвата относно изравянето на имането доказвало се и отъ следното: Нѣколко *Костантинки* се лъснали на *манокера* (голѣми сребърни кръстове) и на други женски гиздила. Тия стари желтици доставѣла и продавала Хуба Узунгочова, сестра на Х. Тодоровата жена. Хуба дала една такава желтица и на Деча Узунхаритювъ за гиздалото на годеницата му.

Преди 70 години, когато Хаджи Радко копаелъ пръстьта за основитѣ на черквата Света Богородица, натъкналъ се въ земята на дебели основни каменни зи-

дове съ извита джга (полукржгъ) къмъ югозападъ. Въ полукржга Х. Радко изровилъ смачкана глава отъ бронзова статуя и разчупенъ мраморенъ столоватъ сждъ, приличенъ на детски кжпалникъ. Хаджи Радковиятъ синъ Х. Георги, който помагалъ на баща си при копаенето, пожелалъ да прибере находката и я занесе въ кжщи, но баща му не позволилъ, като казалъ: „остави на мѣстото главота; нехиното мѣсто е тува, а не да се таркаля въ кощи".

Преди 50–60 години, чепеларскоятъ житель Брахомъ Мерковски, като поправѣлъ тупавицата си при Изворa, изровилъ надъ вадата единъ старъ сребъренъ женски накитъ (гиздило), приличенъ на вѣнецъ съ тънки сребърни трепушки и малки сребърни парици въ края на трепушкитѣ. Брахомъ Мерковски продалъ тоя накитъ на Василъ кехая, който отъ своя страна го заложилъ у Салихъ Х. Идризовъ, а последниятъ по късно го продалъ за 20 турски лири на златаря Тодоръ Бурдевъ.

Преди 33 години, когато зидаритѣ копаели пръстьта за основитѣ на новата училищна сграда въ Чепеларе, изровили на единъ метъръ дълбочина отъ повръхностьта на земята, единъ християнски гробъ съ полуизгнили въ него кости. Близо до гроба зидаритѣ нашли на сжщата дълбочина едно малко, но много изкустно изработено глинено сждче съ дръжка, на която имало вглжбнато кръстче.

Преди 30 години чепеларскиятъ житель Х. Ахмедъ Х. Джуровъ, като чистилъ отъ камене нивата си въ Горна Хаджиица, изровилъ подъ каменетѣ две желѣзни копия и една старовремска военна брадвица съ широко и обло острило. Копията прибралъ Ахмедъ Парунски, който видѣлъ находката, а брадвичката зелъ Х. Ахмедъ и я оставилъ въ бакалницата си да чука съ нея захаръ. По кжсно тая брадвичка била преправена

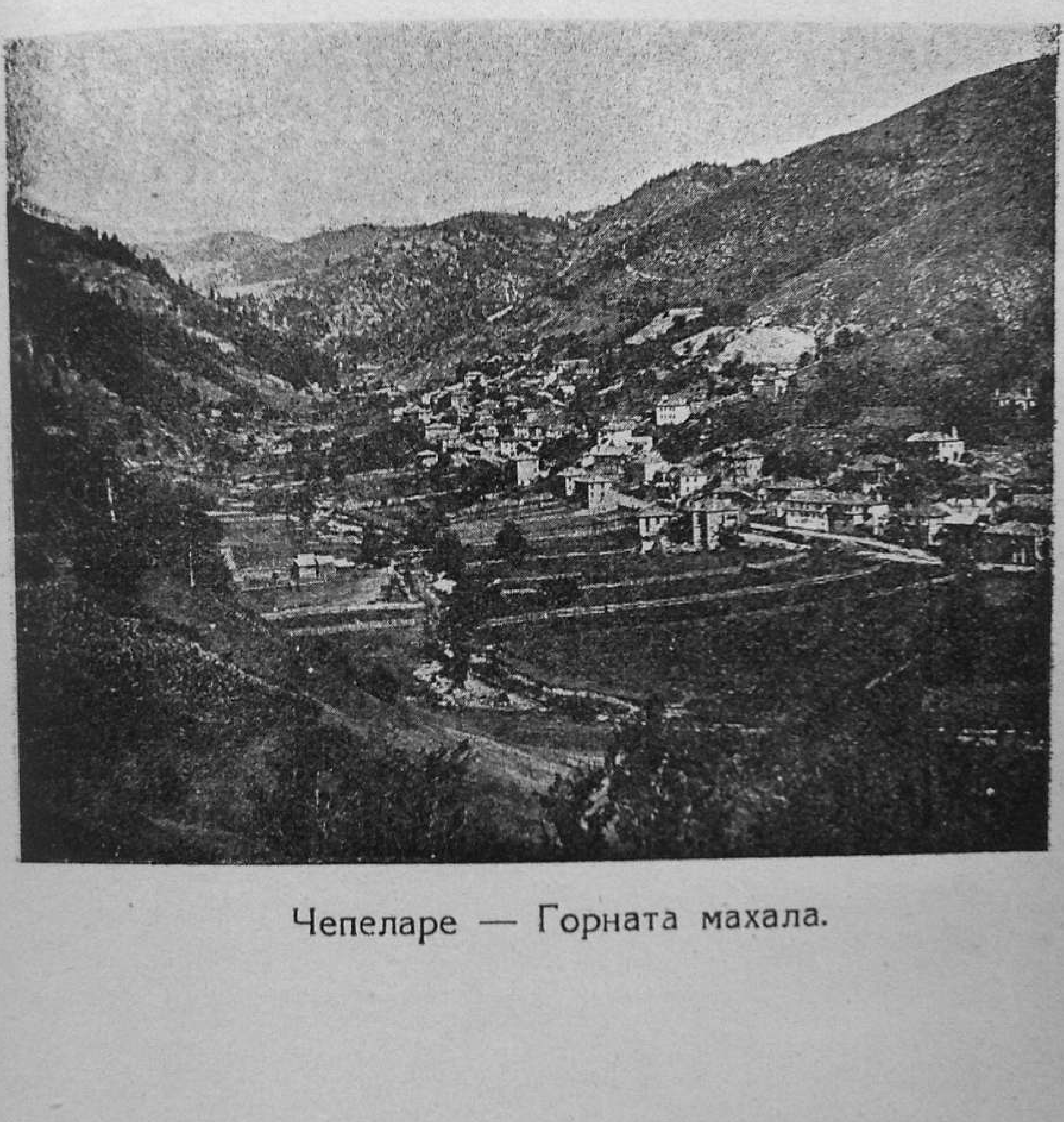

Чепеларе — Горната махала.

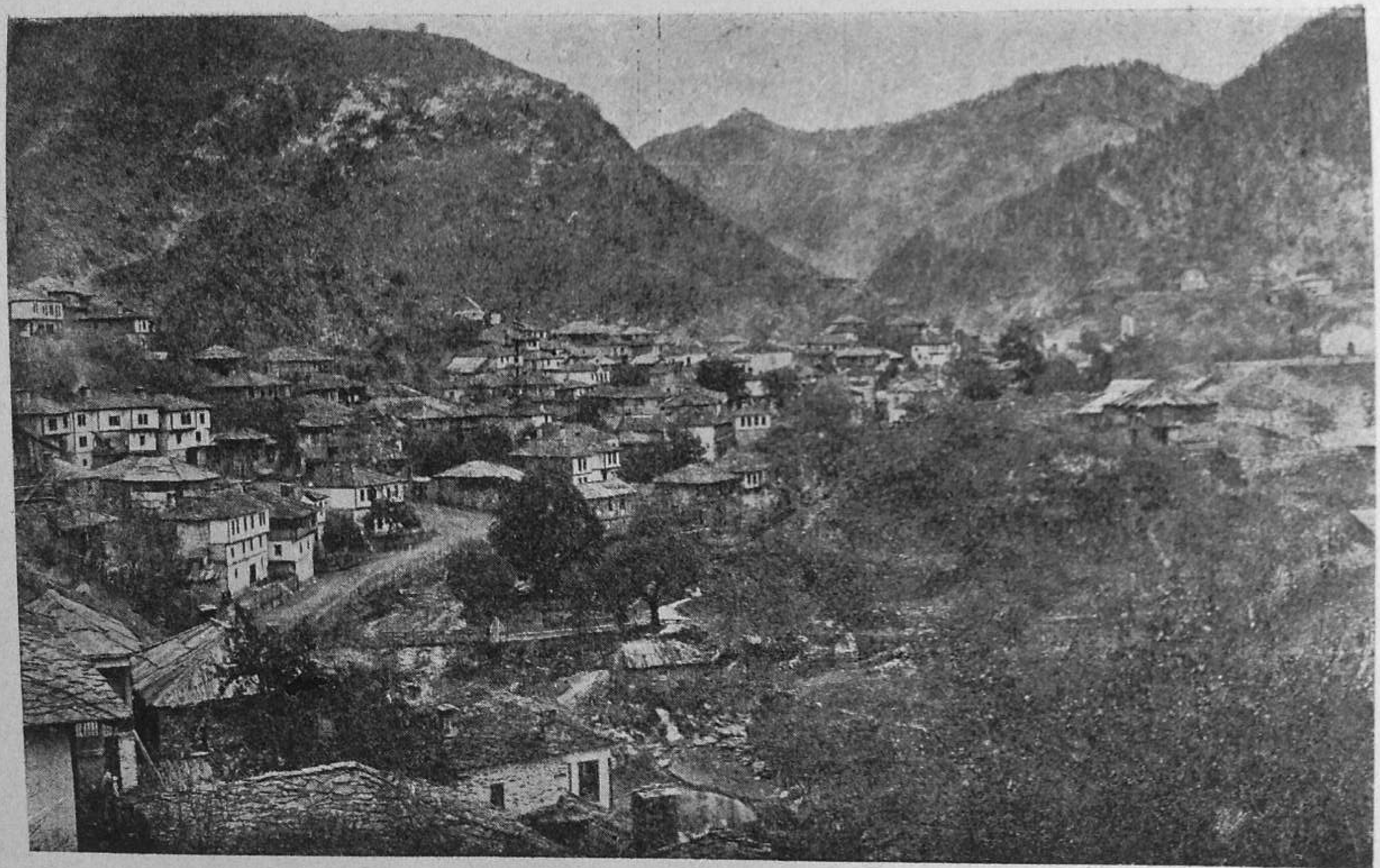

с. Широкалѫка — Сувакя.

Село Прогледъ.

отъ чепеларския ковачь, подъ предлогъ че *кувота* й се била счупила.

Преди 40 години нѣколко помакини отъ Горната махала, като копаели градинитѣ си до стария мечить, чули женски писъкъ въ една съседна градина. Отишли да видятъ що е станало. Една помакиня удрѣла съ мотиката си нѣкаква вещь и викала: вижте мари изкопахъ *дишерлокъ*! А тоя дишерлокъ билъ разядена отъ пръстьта металическа статуйка, прилична и на куче и на теле. Помакинитѣ разчупили съ мотикитѣ си дишерлока и кжсоветѣ му хвърлили въ рѣката.

Преди нѣколко години чепеларскиятъ житель Диню Д. Шоповъ изровилъ въ нивата си срещу Долната махала, надъ Пампоровата кжща, медни монети неизвестно намъ отъ кое време. Нѣколко отъ тия монети се съхраняватъ въ чепеларската прогимназия.

Когато първитѣ заселенци — християни се настанили въ Чепеларе, юрюцитѣ имъ посочили 5 стари светилища, а именно: мѣстото дето е построена черквата „Св. Атанасъ", могилката въ Дьортювото срещу Сивковската махала, Чукарятъ, надъ Балджийската махала, гармадата Св. Илия на бърдото Хаджиица и Ганината ливада въ Новата махала. На мѣстото дето е черквата Св. Атанасъ имало забитъ въ земята камененъ кръстъ, и нѣколко стари борики и гробове. Въ Ганината ливада сжщо имало каменень кръстъ, а около него стари прогнили върби.

Освенъ изброенитѣ до тукъ белези и находки, въ чепеларското землище, споредъ мѣстната мълва, сж били откривани презъ последнитѣ 100 години много други старинни белези и находки, но отъ невежество или по други съображения и причини найденитѣ белези сж били заличвани, а находкитѣ *пущамевани*. При все това, още много старини се криятъ въ землището подъ орницитѣ горитѣ и гармадитѣ.

Първи постоянни заселници въ Чепеларе. (1705—1728)

Землището въ юрюшко време. Повръхниятъ изгледъ на чепеларското землище, преди 200 години, не е билъ такъвъ, какъвто е сегашния. Тогава въ кутловината сж живѣли малко люде, и то само четири месеци презъ лѣтото. Презъ останалото време отъ годината т. е. цѣли осемь месеци, кутловината и околнитѣ планини запустѣвали и заглъхвали. Лѣте юрюцитѣ използували само трѣвата, водата, въздухътъ и досущъ малко дървета — колкото за огънь, сѣнка, сушина, подслони и огради. Отъ обработваеми земи, (ниви, ливади и градини) тѣ не се нуждаели, защото топлото и плодородно гюмюрджинско-енидженско поле напълно задоволявало другитѣ имъ ступански нужди.

Преди 200 години, въ чепеларското землище се виждали досущъ малко отдѣлни оголени камене. Планинскитѣ бърда и спускове не били, както сега, раздрани и загрозени отъ каменливи и ронливи ярове и сипеи, а били запълнени и обточени съ влажни и затрѣвени падини, въ които разстѣли гороцвѣтъ и други планински цвѣтни растения. Всичкитѣ стръмни бърда и спускове били покрити съ гори, а полегатитѣ и равни мѣста съ буйни, сочни трѣви, обсѣнвани отъ разредени стройни ели и борики. Сегашнитѣ градини и ливади въ равнището, презъ време на юрюшкото лѣтоване, сж имали изгледъ на разкошна горска градина — паркъ, въ която дърветата били отдалечени по на 10—20 метра едно друго. Югоизточнитѣ спускове на бърдото Хаджиица (метлока) били покрити съ едра борова гора, която предавала на кутловината извънредна красота. Въ рѣчнитѣ и поточни легла и по брѣговетѣ имъ не се натрупвали, както сега, пѣсъци и едри камене. Брѣговетѣ били затрѣвени съ лопухъ, гороцвѣтъ и други крайводни рас-

тения. Рѣчната вода текла тихо и се провирала подъ клади и *дорне*. Въ рѣкитѣ и по-голѣмитѣ долове се въдила въ голѣмо количество риба пастърва. И климатътъ тогава не е билъ такъвъ, какъвто е сегашния. Лѣте валѣли повече дъждове, а зиме снѣговетѣ били по-дебели, но студоветѣ не толкова силни. Бърза и рѣзка промѣна на температурата не се забелезвала. Дъждоветѣ били по-продължителни, но тихи, т. е. не поройни. Следъ по силни или по-продължителни дъждове и когато се топили снѣговетѣ, рѣкитѣ неприиждали много, защото дъждовнитѣ и снѣжни води се задържали отъ трѣвитѣ и горитѣ и бавно се попивали отъ почвата. Дори рѣкитѣ и да приилдали, пакости не правили, защото не влачили камъне и пѣсъкъ.

Съ по-малко думи казано, чепеларската кутловина преди 200 години по всичко е приличала на сегашнитѣ ненаселени високи родопски кутловини Бегликъ, Ташбуазъ (Крива рѣка), Имаретдере и Доспатско поле.

За юрюшката ступанска обстановка въ чепеларската кутловина се знае следното:

Главниятъ конски и пехотински пжть отъ Пловдивъ и Хвойна за ардиното корито и Бѣло-море е билъ насоченъ по лѣвия брѣгъ на Голѣмата рѣка, до мѣстностьта Лещювица (срещу Извора). Отъ тамъ пжтятъ е минавалъ по дѣсния брѣгъ на сжщата рѣка, подъ спжпалата и падинитѣ на бърдата Нова планина и Коджабашица. При устието на Самурския долъ пжтьтъ се сливалъ съ леглото на Голѣмата рѣка и въ зависимость отъ насоката на рѣчната вода, въ разни времена, е минавалъ ту по лѣвия, ту по дѣсния рѣченъ брѣгъ до устието на Янчова рѣка. Отъ тамъ нагоре посоката на пжтя е била сжщата, каквато е и сегашната, съ малки измѣнения при Косювския ханъ и презъ ливадата на Димитъръ Сивковъ. Остатъци отъ стария калдаръменъ пжть доскоро се виждаха въ мѣстностьта Стайковица подъ авлията

на Радко Велевъ. Презъ време на юрюшкото лѣтуване, на стария пжть при устието Самурския долъ (до Ихтерювата кжща) имало обширенъ дървенъ надвѣсъ съ огнища за подслонъ на люде и товарни добитъци.

Преди Хадъръ бей и Арсланъ бей да си подѣлятъ планинитѣ, лѣтна юрюшка махала имало само въ сегашната Бѣлювска махала. Колибитѣ били разположени на четвъртитата площь между старитѣ кжщи на Волко Киряковъ, Георги Баленоза, Филю Пакулевъ и Радко Велевъ. Обаче, следъ подѣлбата, Арсланбеюовитѣ наследници си построили нови колиби при сегашната Камбурска махала, около Имамовата кжща. Мандритѣ и дукатитѣ на Хадърбеюовци били на мѣстото, върху което е построена училищната сграда, а мандритѣ и дукатитѣ на Арсланбейци между Марчовската и Камбурската махали.

По-голѣмата часть отъ равнището между училищната сграда и леглото на Голѣмата рѣка е било заградено съ клади и въ оградата юрюцитѣ затварѣли да пасатъ малкитѣ телци и кончета.

На стжпалото подъ Марчовската махала, до самия пжть за Сивковската махала, била построена джамия отъ дебели греди и талпи (дѣлани дъски) и покрита съ цѣпени дъски. До джамията имало висока и дебела подкастрена ела съ прикърненъ връхъ. Тая ела била приспособена за викало. Близо до джамията, отъ другата страна на пжтя (сегашната мохамеданска учил. сграда) имало дъсченъ подслонъ съ нѣколко огнища отъ каменни заслони. Подслонътъ служилъ за нощуване на случайни гости и пжтници и за готвене на курбански ястия.

Подъ джамията на стжпалото всредъ гробищата имало забитъ въ земята високъ, четвъртитъ, каменен стълбъ, заобиколенъ отъ нѣколко стари ели. При тоя стълбъ юрюцитѣ всѣка година по *предой* заколвали едно мжжко бѣло ягне и съ кръвьта му попръсквали горнята

часть на стълба. По-кжсно тоя стълбъ билъ изваденъ, разчупенъ и частитѣ му вградени въ основитѣ на каменната джамия.

Мѣстата между гробищата и сегашния Аговски конакъ били обсѣнвани отъ подкастрени ели и сжщо заградени съ клади. Въ отдѣлнитѣ голѣми котари юрюцитѣ затварѣли и лѣкували куцитѣ и болнитѣ овци.

Мѣстата въ сегашната Мурджовска махала и празднитѣ мѣста предъ нея, до рѣката, сжщо сж били една голѣма ограда раздѣлена на две части. По високата часть била *кърмила*, а пониската *суватъ*.

При Извора имало воденица, *дорща* и открита малка тупавица, съ два копаня. По-късно воденицата била разширена и оставена отъ юрюцитѣ на замѣстницитѣ си — постоянни чепеларски жители.

На стжпалото срещу Имамовата кжща въ Камбурската махала т. е. дето е Косювската кжща, имало малка каменна жилищна сграда наполовина вкопана въ земята, въ която Исеинъ бей прекарвалъ лѣтото. По-кжсно Мехмедъ Кьоръ ходжа, наследникътъ на Исеинбея, поправилъ сградата, издигналъ до нея кула, а подолу въ равнището изградилъ конакъ за семейството си. (Метювския конакъ, кжщата на Петръ Сбирковъ).

Споредъ разказитѣ на нѣколцина стари чепеларци, сега покойници, юрюшки лѣтни селища — колиби имало и на други мѣста въ чепеларското землище, а именно: а) въ разлога между доловетѣ Николка и Календерица (подъ колибата на Волко Кацарски); б) на равнището въ мѣстностьта Татарица до Дечовата мандра; г) въ Самарницата, източно отъ върха Монастиръ, д) на Вѣтерницитѣ южно отъ могилитѣ и е) въ Хасанско селище; обаче не се знае до кога юруцитѣ сж лѣтували на тия селища. Знае се само едно, че Исеинъ бей владѣтелятъ на планината Кесариица, преди да се ожени

и задоми въ Чепеларе, лѣте е дохождалъ само съ стадата и овчаритѣ си, т. е. безъ жени и деца.

Празъ лѣтнитѣ месеци юрюшкитѣ колиби въ чепеларската кутловина били посещавани отъ пжтници, търговци и занаятчии. Търговцитѣ куповали овци, вълна, ерина, масло, сирене и кожи; а занаятчиитѣ продавали или поправяли ступански сждове, уреди и други потрѣби. Най-добра работа при юрюцитѣ имали шивачитѣ, самарджиитѣ, каладжиитѣ и дърводѣлцитѣ, особно кацаритѣ. Тия занаятчии били християни, повечето смолени отъ ахжчелебийската околия. Презъ есеньта занаятчиитѣ напущали лѣтнитѣ колиби и отивали заедно съ юрюцитѣ въ гюмюрджинско-енидженското поле, да търсятъ пакъ тамъ работа.

Лѣтнитѣ юрюшки колиби и мандренскитѣ прибори, презъ зимата били пазени отъ довѣрени лица. Пазачитѣ били постоянни, защото юрюцитѣ и презъ лѣтото имъ давали работа. Последнитѣ пазачи на лѣтнитѣ юрюшки колиби въ чепеларската кутловина сж и първитѣ постоянни чепеларски заселници. Тия пазачи се наричали Волко съ прекоръ Бѣло, Марчо и Ахмедъ Кашикчи.

Помохамеданване (турчене) и бѣгане. Презъ време на многовѣковното турско владичество, всички поробени християни на Балканския полуостровъ страдали, но най-тежки сж били страданията на родопскитѣ християни — смолени и рупци. Освенъ обикновенитѣ несгоди, неправди и золуми, родопскитѣ християни, въ течение на 400 години, сж живѣли подъ гнета на една страшна мисъль, която се изразявала съ две думи: *потурчване или клане.* Тая мисъль още повече се засилвала и втълпявала въ главитѣ на родопци презъ време на войни и други размирици. Нѣщо повече. Когато наближавали голѣми християнски праздници, християнитѣ въ Родопа обземалъ такъвъ страхъ, какъвто

въ никакъвъ другъ случай не изпитвали. И страхътъ имъ е билъ основателенъ, защото по-раншнитѣ помохамеданвания и кланета, въ мирно време, сж ставали винаги на *лични дене* (Великдень, Гергьовдень, Петровдень и др.)

За помохамеданването и изколването на голѣма часть отъ смоленорупцитѣ е говорено и писано до сега доста много, но при все това, тия скръбни събития отъ родопското минало още не сж добре проучени и изяснени. Обаче отъ това, което до сега се знае, можемъ да направимъ следния изводъ:

1. Помохамеданването на родопскитѣ смолено-рупци — християни се е започнало отъ деньтъ, когато турцитѣ-завоеватели навлѣзли въ Родопа и се е прекратило едва въ края на осемнадесетото столѣтие.

2. Презъ разни мирни и размирни времена, турскитѣ управници и ходжи сж насърчавали и подпомагали помохамеданването, но поради оплаквания или други причини и съображения насилието е било прекратявано. Обаче, на никого отъ насилствено потурченитѣ не се е позволявало да се *поворне* т. е. изново да изповѣда християнската вѣра.

3. На християнитѣ, които се спасявали отъ клане и помохамеданване, не се позволявало да живѣятъ понататъкъ въ заселищата си, заедно съ помахамеданенитѣ си роднини и съселени. Тѣ били принуждавани да се преселватъ въ други заселища или да се настаняватъ на други незаселени мѣста, колкото се може подалечь отъ първитѣ имъ заселища.

4. Жителитѣ на много християнски заселища сж се помохамеданвали не отъ прѣкитѣ насилия на турскитѣ управници и ходжи, а само отъ натискътъ и заплахата на съседитѣ си мохамедани — чисти турци или помохамеданени смолено-рупци. Съ натискъ отъ съседитѣ си сж били помохамеданени жителитѣ на селата: Дола-

щъръ, Узундере, Вълчево, Еркюприя, Богутево, Вълканово, Акбунаръ и др.

5. Много християнски семейства сѫ били помохамеданени или прогонени отъ еничаритѣ. Ето какъ е ставало това помохамеданване. Презъ първитѣ 2—3 вѣка, турцитѣ събирали войската си, наречена еничари, отъ християнски деца, които били помохамеданвани и обучавали за войници. Следъ 20—25 годишна служба, еничаритѣ отъ Родопа били освобождавани и разпращани по селата имъ. Тия уволнени еничери — сѫщински помаци, потурчвали роднинитѣ и съседитѣ си или пакъ ги прогонвали отъ заселищата имъ, а тѣ оставали въ бащинитѣ си домове, за *да живѣятъ по-нашироко.* Християнитѣ-рупци отъ селата Борово и Бѣлица сѫ били прогонени въ други заселища отъ тѣхнитѣ роднини и съседи — бивши еничери.

Отъ всички общи и частични помохамеданвания въ разни времена, най-усилно и въ най-голѣмъ размѣръ, е било помохамеданването презъ втората половина на седемнадесетия вѣкъ (1670—1700 год.). Презъ това време сѫ били помохамеданени всички християни-рупци въ воченското рѣчно корито, християнитѣ-смолени въ южна Родопа и християнитѣ въ заселищата, разположени въ доловетѣ и по присойкитѣ отъ двѣтѣ страни на планинската верига: Бѣлювица — Градище — Печинско — Светиль — Аладагъ (дарждеренска и ахжчелебийска околии).

Презъ време на това насилствено помохамеданване, много християнски семейства сполучили да избѣгатъ отъ заселищата си и да се скриятъ въ околнитѣ гори и пещери. Но понеже и тамъ ги не сдържало, почнали да бѣгатъ по-надалечъ. Едни отъ бѣжанцитѣ нашли спасение при юрюцитѣ въ землищата на сегашнитѣ села Стоки и Широкалжка, а други при юрюцитѣ, които владѣли планинитѣ между сегашнитѣ села Горно Дере-

кьой, Карлуково, Монастиръ и Богутево. При чепеларскитѣ юрюци никой бѣженецъ се не свъртѣлъ, защото юрюшкитѣ колиби били на главния пжть отъ Пловдивъ за Бѣло море и, следователно, това убѣжище не е било толкова безопасно, колкото другитѣ странични убѣжища. Бѣжанцитѣ които потърсили убѣжище при широколжшкитѣ юрюци, първо се спрѣли на юрюшкитѣ колиби, разположени въ сегашната стокенска махала до рѣката. Юрюцитѣ въ тая махала били отъ 78-я оджакъ, но жената на юрюшкия *ага* била отъ 79-я оджакъ. Тая жена владѣла по наследство отъ баща си часть отъ яйлака, нареченъ по-късно *Заеветѣ*, югозападно отъ сегашното село Широкалжка. Юрюкинята отъ състрадание подарила своята часть отъ яйлака *Заеви* на бѣжанцитѣ и имъ позволила да си направятъ на сжщото мѣсто трайни колиби т. е. окончателно да се заселятъ тамъ. Бѣжанцитѣ, всичко шесть (6) семейства, приели съ благодарность дарението и се пренесли на Заевитѣ, дето си изградили колиби, сключени като мандри. Потомцитѣ на тия първи постоянни широкалжшки жители носятъ родовитѣ названия; Пищаловци, Узунци, Маданци, Балабанци, Мурджовци и Бочуковци. Прадѣдътъ на Пищаловци билъ избѣгалъ съ семейството си отъ родното си село Даровасъ (Дароабазъ?), находяще се до дѣсния брѣгъ на р. Места, (саржшабанска околия). Прадѣдътъ на Узунци избѣгалъ отъ родното си село Узундере, дарждеренска околия; прадѣдътъ на Маданци билъ отъ с. Маданъ ахжчелебийска околия; прадѣдътъ на Балабанци отъ с. Балабанъ, Чеченско, а отъ кои заселища сж били прадѣдитѣ на Мурджовци и Бочуковци, точно се не знае. Заселването на бѣжанцитѣ при Заевитѣ е станало между 1696 — 1700 година. По-късно, следъ 4—5 години, на Заевитѣ дошли още нѣколко бѣжанци, между които билъ и Волко съ прекоръ Бѣлю.

Волко-Бѣлю и Марчо. Новиятъ бѣжанецъ Волко-Бѣлю сжщо си построилъ колиба на Заевитѣ и стоялъ тамъ 3—4 години, по всѣка вѣроятность, до началото на 1705 година. Бѣля сполетѣло на Заевитѣ голѣмо нещастие. Една пролѣть Бѣлю, жена му и двамата му сина Сивенъ и Кирякъ, отишли заедно съ други колибаре — бѣжанци на едно пожарище, да копаятъ и сѣятъ ечмикъ. Въ колибата останали само двете най-малки Бѣлюви деца — момиченца. Бѣлювата колиба била построена на стръмно и не здраво мѣсто. Презъ деня мѣстото около колибата се *усьоднало* и пръстьта отъ уседницата се свлѣкла надолу заедно съ колибата. Двете деца бали затиснати и умрѣли. Понеже и другитѣ колиби били построени на стръмни мѣста, при това изложени и на вѣтроветѣ, бѣжанцитѣ, следъ нещастието, напустнали Заевитѣ и си изградили нови колиби при рѣката Луковица, 3 — 4 километра на югъ отъ сегашното село Широкалжка. Но и тамъ бѣжанцитѣ не се задържали, защото зиме колибитѣ били засѣнвани отъ върха Драганица, та обитателитѣ имъ нѣколко месеци не виждали слънце. Отъ Луковица заселницитѣ се пръснали. Едни отъ тѣхъ си построили колиби на *Сувакя*, сегашната Широкалжка, други се върнали при юрюцитѣ въ махалата Стоки, а трети се настанили на други мѣста въ сегешното широкалжшко землище. Волко-Бѣлю не се застоялъ повече въ широкалжшката долина. Той се вдигналъ отъ тамъ и дошелъ при чепеларскитѣ юрюци въ Бѣлювската махала. Юрюцитѣ го приели добре и му помогнали да си изгради колиба на мѣстото дето е сега кжщата на Митю Ат. Пъневъ. Бѣлю се е преселилъ въ Чепеларе между 1701 и 1705 г. Следъ 2—3 години отъ Бѣлювото настаняване, въ Чепеларе дошелъ и другъ бѣжанецъ — Марчо; той се настанилъ при юрюцитѣ въ Комбурската махала.

Волко-Бѣлю билъ отъ с. Вълканово, ахжчелебийска

околия. До началото на XVIII-то столѣтие селото Вълканово не било помохамеданено, но съседното село Шаинъ е било помохамеданено. Между вълкановци и шаинци имало стара разправия за ниви и мера. Следъ помохамеданването на шаинци, тая разправия много се изострила. Шаинци се опитали съ сила да завзематъ спорнитѣ земи. Станало сбиване, въ което били убити троица шаинци и единъ вълкановецъ. Задържани били отъ властитѣ 20—30 вълкановци, но скоро били освободени като невинни. Това вбѣсило шаинцѣхъ, та една нощь обградили и нападнали селото Вълканово. Станало голѣмо сбиване. Запалени били и нѣколко кѫщи. Презъ нощьта мнозина вълкановци сполучили да избѣгатъ и се скриятъ въ околнитѣ гори. Между избѣгалитѣ билъ и Волко-Бѣлю. Следъ нѣколко дни бѣгалцитѣ се научили, че всички вълкановци, които останали живи и здрави въ селото, били помохамеданени. Тая весть внесла смутъ между бѣгалцитѣ. Едни искали да се върнатъ въ селото и споделятъ сѫдбата на роднинитѣ и съседитѣ си, а други не искали да се върнатъ. Следъ нѣколко часова разправия, Волко-Бѣлю зелъ на рѫце най-малкото си дете и тръгналъ нагоре къмъ планината Олуяйла. Братътъ на Бѣлювата жена се опиталъ да задържи сестра си, но Бѣлю го ударилъ съ една тояга по-главата. Ударениятъ братъ падналъ на земята и захъркалъ. Бѣлювица писнала и плачещимъ последвала Бѣля и децата си. Бѣлю се крилъ 2—3 месеци въ горитѣ надъ с. Смоленъ и отъ тамъ отишелъ при широкалѫшкитѣ юрюци.

Марчо сѫщо бѣгалъ, за да не бѫде помохамеданенъ. Споредъ казването на нѣкои отъ потомцитѣ му и други стари чепеларски жители, той билъ отъ село Черешово, дьовленска околия, а споредъ твърдението на други негови потомци, вѣрно било, че родното му мѣсто е село Черешово, обаче, не дьовленското, а чеченското Черешово, находяще се между селата Габрово, Балабанъ,

Джура и р. Места. По-вѣроятно е, Марчо да е смоленинъ отъ чеченското с. Черешово, а не рупецъ отъ дьовленското Черешово, и ето защо: Дьовленското село Черешово е било помохамедено 20—30 години по-рано отъ помохамеданването на смоленитѣ въ Чеченско. Рупцитѣ, които избѣгали отъ селата Тъмрашъ, Черешово, Осиково и Чуренъ, за да не бждатъ помохамеданени, се скрили и настанили за винаги въ християнскитѣ села Перущица, Брѣстовица и Цалапица. Следъ избѣгването си отъ Черешово, Марчо намѣрилъ убѣжище при юрюцитѣ въ махалата Стоки, дето по-рано сж се били спрѣли и другитѣ бѣжанци отъ Чеченско, и отъ тамъ направо дошелъ въ Чепеларе. т. е. безъ да се заселва на Заевитѣ. Освенъ това, прадѣдитѣ на Пищаловски и Балабанци сж били стари приятели на Марча, а роднитѣ заселища на Марчювитѣ приятели не сж били далечъ отъ чеченското село Черешово. Нѣщо повече. Марчо по нравъ, обноски и наклонности е билъ сжщински смоленинъ-чеченецъ (челекъ).

Волко-Бѣлю билъ дърводѣлецъ-кацаръ, а отъ такъвъ юрюцитѣ винаги имали нужда. Лѣте Бѣлю дѣлалъ и цѣпилъ дъски, поправѣлъ колибитѣ, мандритѣ и оградитѣ, а зиме правилъ каци и бъклове и дълбаелъ лъжици. Бѣлювица, освенъ обикновената кжщна работа, почнала малко по малко да разчиства и разкопава мѣстото на изтокъ отъ колибата имъ за зеленчукова градина. Споредъ разказитѣ на стари чепеларци, Бѣлювица умѣела искустно *да везе съсъ сърма и коприна* и нейни *везма* (шевици) на ржкави, ржченици и кърпи, били запазени отъ потомцитѣ ѝ — жени допреди 80 години.

Марчо се настанилъ съ семейството си при юрювитѣ въ Камбурската махала. По занятие той билъ ужъ скотовъдецъ-овчарь. но това занятие несхождало съ природнитѣ му наклонности. Сжщинското занятие, или поправо казано, най-любимото развлѣчение на Марча било

ловджийството (авжилъкътъ). Неговата кремъклия пушка на времето си е била много прочута, защото била обвързана съ *ножички* (кожени ивички) и прикладътъ й се състоялъ отъ грубо издѣлана букова дъска. Марчо билъ *разсурнатъ* (повлѣканъ), *но безстрашенъ чилекъ*. Юрюцитѣ го много обичали, защото умѣелъ да ги развеселява и често имъ подарявалъ кожи отъ зайци, лисици, вълци и мечки.

Следъ настаняването си въ чепеларската кутловина, Бѣлю и Марчо станали постоянни пазачи на юрюшкитѣ колиби презъ зимнитѣ месеци. Освенъ тѣхъ, юрюцитѣ имали и другъ поранщенъ пазачъ. родомъ отъ с. Забордо. Той се наричалъ Ахметъ, но юрюцитѣ по късно му прибавили и прозвището *кашикчи*, защото Бѣлю го научилъ да дѣла и дълбае лъжици. Кашикчиювата колиба била на мѣстото, дето сега е кѫщата на Владимиръ Бочуковъ. Кашикчията живѣлъ въ колибата само съ жена си, защото възрастнитѣ му деца били задомени въ с. Забордо.

Бѣлю и Марчо постоянни чепеларски жители. Бѣлю и Марчо се настанили въ чепеларската кутловина по милостьта на юрюцитѣ, но тѣхното настаняване не могло да се счита трайно, защото нищо не ги свързвало съ кутловината. Наистина Бѣлю се поднечилъ подъ своя колиба, но тя била построена на юрюшка земя. Марчо пакъ нѣмалъ и своя колиба, а се билъ подслонилъ съ семейството си въ единъ юрюшки надвѣсъ, близо до мандрата. При такова положение Бѣлю и Марчо не могли дори да се считатъ и като обикновенни приходане. защото господаритѣ имъ — юрюцитѣ, ако пожелаели могли веднага да ги изгонятъ отъ кутловината. Но това тягостно положение на траяло дълго време.

Единъ пролѣтенъ день жената на Бѣля, като отивала по работа нѣкжде подалечъ отъ колибата, видѣла въ една хралупата ела роякъ пчели. Съ помощьта на

мжжа си, Бѣлювица изплела отъ пръчки пчелинъ кошеръ, измазала го съ каквото трѣбвало и сполучила да залови рояка. До осеньта кошерътъ билъ напълненъ съ медъ. Бѣлювица *подрѣзала пчелата* и гостила съ медъ юрюшкитѣ деца. Преди юрюцитѣ да тръгнатъ съсъ стадата си на зимовище въ гюмюрджинското поле, юрюшкиятъ вождъ помолилъ Бѣлювица да му продаде пчелата, за да я *отбие* т. е. да й извади медътъ. Следъ сдумване съ мжжа си, Бѣлювица казала на юрюка, че ще му подари пчелата, ако имъ продаде единъ кжсъ земя близо до колибата. Юрюшкиятъ вождъ, съсъ съгласието на другитѣ съпритежатели на мѣстата, заявилъ на Бѣлювци, че въ замѣна на пчелата отстжпва имъ като даръ *телчерникътъ*, т. е. авлията въ която юрюцитѣ затварѣли телцетѣ и кончетата; а тоя телчерникъ се състоялъ отъ 20 декара равна, доброкачествена земя. Това взаимно дарение, или замѣна на движима вещь съ недвижимъ имотъ, подсѣтило юрюцитѣ въ Камбурската махала да подарятъ на Марча мѣстата при сегашната Марчовска махала. Не билъ забравенъ и Кашикчията. Нему юрюцитѣ подарили мѣстото около колибата му, между Бѣлювската и Матювската махали. Следъ тия дарения, Марчо си построилъ колиба на подареното му мѣсто, а Бѣлю разширилъ своята съ плѣвня и подникъ. Съ тия ступански придобивки двеѣ християнски семейства се позакрепили въ кутловината, но все пакъ понататъшното имъ живѣене и преуспѣване въ поминъчно отношение зависило отъ юрюцитѣ. Безъ юрюшката подкрепа Бѣлю и Марчо не биха могли сами да живѣятъ въ кутловината, още повече, че презъ тая кутловина минавалъ главния презродопски пжть, а тогава тоя пжть е билъ доста опасенъ, особно за християнитѣ.

Волко-Бѣлю ималъ три сина. Единиятъ, най-възрастния, се наричалъ Сивенъ, втория Кирякъ, а третия, най-малкия, Гьорго съ прекоръ Сеферъ. Гьорго билъ

пъргаво буйно момче и често се биелъ съ юрюшкитѣ деца, затова последнитѣ го нарекли Сеферъ. Когато Гьорго навършилъ 20 години, избѣгалъ отъ Чепеларе и въ течение на 10—15 години никой не знаелъ кѫде е и какво прави. Следъ смъртьта на Бѣля, Гьорго се върналъ въ Чепеларе добре облѣченъ, поумнѣлъ и полукнижовенъ. Следъ 2—3 месечно стоене въ бащиния си домъ Гьорго изградилъ върху гроба на баща си скроменъ зидовъ паметникъ съ камененъ кръстъ; далъ на майка си, която била още жива, петдесеть гроша; отстѫпилъ на братята си своята часть отъ бащиното наследство и, безъ да каже кѫде отива, завинаги напусналъ Чепеларе. По нататъшната му сѫдба се не знае.

Марчо сѫщо ималъ три сина и две дъщери. Името на първия Марчовъ синъ точно се не знае; вториятъ Марчовъ синъ се е наричалъ Куртю (баща на Старъ Метекса), а третиятъ е извѣстенъ съ името и презимето Марчоолу Мустафа. За тоя помохамеданенъ Марчовъ синъ сме слушали отъ стари чепеларски жители следното: Когато Марчо се поминалъ, най-малкия му синъ билъ 5-6 годишенъ. Той билъ вироглавъ и често бѣгалъ отъ домътъ на родителитѣ си. Когато билъ 15 годишенъ запалилъ снопетѣ на единъ харманъ. На 20 годишната си възрасть се влюбилъ въ едно мохамеданско момиче, но го сплашили съ бѣсилка та избѣгалъ отъ Чепеларе. Кѫде е ходилъ и какво е правилъ, никой не знаелъ. Когато застарѣлъ, върналъ се въ Чепеларе съ бѣла чалма на главата. Оженилъ се за една стара вдовица, помакиня и умрѣлъ безъ да остави наследници.

Края на юрюшкото лѣтоване. Юрюцитѣ дохаждали съсъ семейства си на лѣтовище въ чепеларската кутловина до 1725 година. Презъ пролѣтьта на 1726 година юрюшки стада пакъ съживили кутловината и околнитѣ бърда, но жени и деца не се виждали въ Бѣлювската и Камбурската махали. Юрюшкитѣ лѣтни жи-

лица запустѣли и заглъхнали. Обаче, тая промѣна не очудила постояннитѣ пазачи и семействата имъ, защото отъ порано узнали причинитѣ за недохаждането на юрюшкитѣ семейства.

Презъ лѣтото на 1725 година настжпила голѣма суша. Трѣвитѣ изсъхнали и се изгубили. Овцетѣ изгубили млѣкото си и останали мършави. Презъ зимата (1725-26 г.) планинитѣ и енидженско-гюмюрджинското поле се покрили съ дебели снѣгове. Студоветѣ били силни и продължителни. Презъ пролѣтьта, когато се топили снѣговетѣ, станало голѣмо наводнение въ ениндже-гюмюрджинското поле. Градътъ Ениндже дотолкова билъ наводненъ, че по улицитѣ му се издавили много люде. Отъ снѣговетѣ, студоветѣ и наводнението измрѣли около 150000 овци и много едъръ добитъкъ. Ягнета не се виждали по полето. Че това голѣмо бедствие е станало презъ 1725-26 година, доказва се отъ единъ турски каменenъ, надгробенъ или другъ паметникъ, който до 1919 година бѣ подслоненъ до вратата на джамията и гробищата въ разсипания гр. Ениндже. Въ надписа на паметника се споменава колко добитъкъ е измрѣлъ въ енидженско-гюмюрджинското поле и кои лица сж се удавили въ Ениндже. Надписътъ свършва съ следнитѣ думи: „... *нещастието е голѣмо, но такава е била Божията воля. За споменъ и утѣха. Карапазарлж Юсменъ*" (1726 год. отъ Хр. 1144 отъ Егира).

Презъ лѣтото на 1726 година, Хадърбеювитѣ наследници т. е. юрюцитѣ въ Бѣлювската махала заявили, че продаватъ планината си Хаджиица. Тая весть не зарадвала, а огорчила деетѣ християнски семейства, защото нито могли сами да купятъ планината, нито пакъ знаели кои и какви ще бждатъ куповачитѣ, т. е. новитѣ имъ господари. Но огорчението нетраяло дълго време. Синътъ на Кашикчията отъ с. Забордо станалъ посрѣдникъ относно продажбо-покупката и убедилъ тринаде-

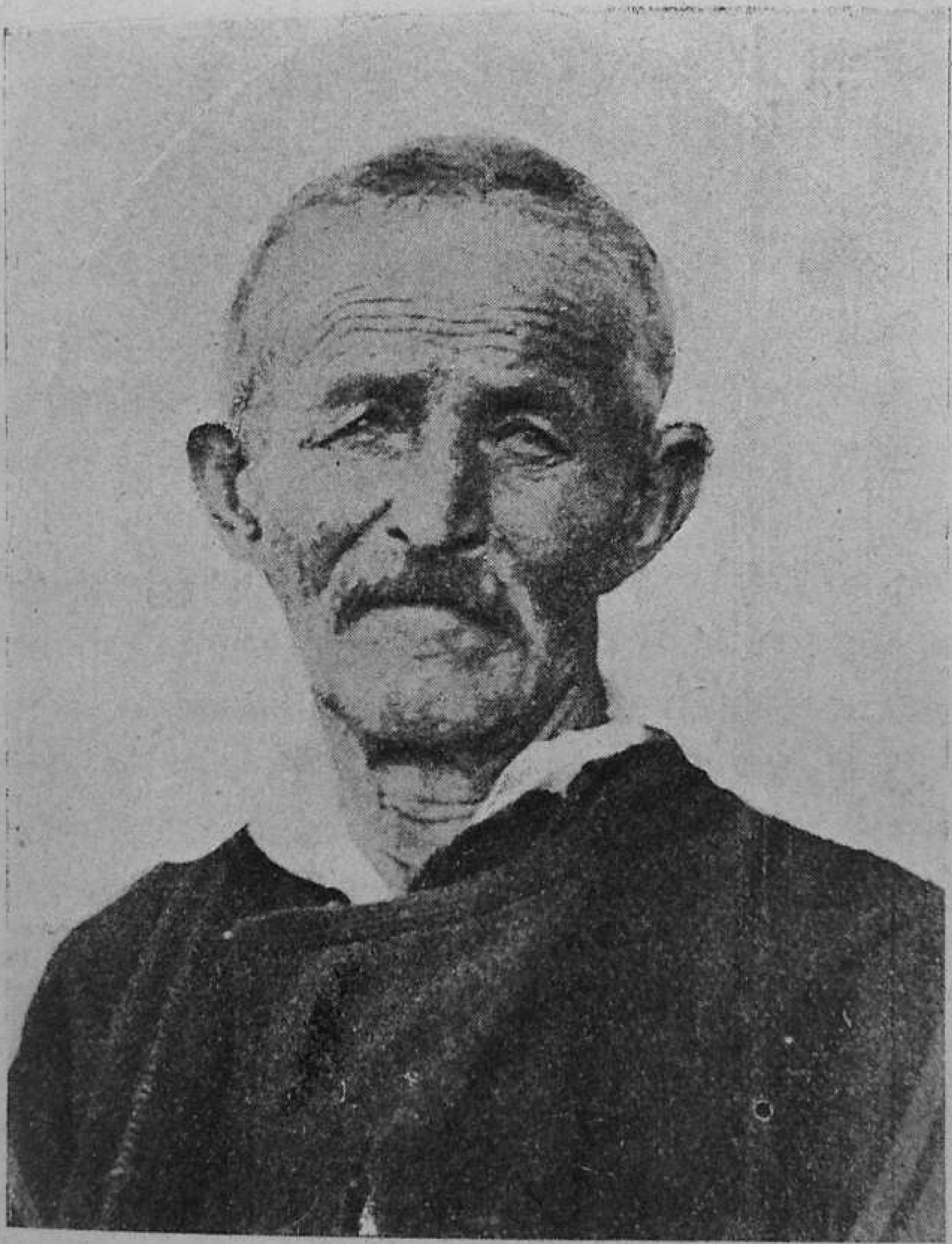

Радко Велевъ Бѣльовъ правнукъ † 1925 г.

сять забордски жители да купятъ планината и се преселятъ въ Чепеларе. Бѣлювци и Марчовци сжщо изявили желание да се намесятъ въ изкупването на планината, но нѣмали съ какво, защото били бедни. Обаче Исейнъ бей имъ помогналъ. Той казалъ, че ще плати една третя отъ планината за смѣтка на Бѣлювци, Марчовци и други християни, ако такива дойдатъ и се заселятъ въ Чепеларе. Така и станало. Планината била купена за осемстотинь (800) гроша, съ условие, Исеинъ бей да брои едната третя отъ стойностьта ѝ, а двѣтѣ трети — куповачитѣ отъ с. Забордо. Планината била раздѣлена на 16 дѣла (чопа), отъ които 5 дѣла били опредѣлени за християнитѣ, 10 дѣла за мохамеданитѣ и 1 дѣлъ за общополезни работи (вакъвъ, или друга цель). Тоя дѣлъ изплатилъ Исеинъ бей. Следъ изкупването на планината, куповачитѣ отъ Забърдо, на брой 10 семейства, си построили трайни жилища въ сегашнитѣ Горна и Шабановска махали. По кжсно, следъ 2-3 години, отъ Забордо дошли още три мохамедански семейства, които се настанили въ сегашната Камбурска махала и то съ съгласието на Исеинъ бея, защото часть отъ планината Калфеница била негова. Тия три семейства сжщо се намесили въ планината Хаджиица. Тѣмъ дали по единъ дѣлъ. Дѣловетѣ останали пакъ 16, но мохамеданитѣ зели 13 дѣла, заедно съ вакъвския, а на християнитѣ останали само три дѣла. По късно, когато преселницитѣ — мохамедани почнали да градятъ каменната джамия на мѣстото, дето е била юрюшката, вакъвския дѣлъ билъ продаденъ и стойностьта му употрѣбена за доизграждането на джамията.

Десетьтѣ забордски семейства сж се преселили презъ 1727-28 година и отъ тогава Чепеларе е станало сжщинско постоянно заселище. Презъ тия години и първитѣ християнски заселници окончателно се закрепили въ кутловината, защото подаренитѣ имъ по-рано земи

отъ юрюцитѣ не били подѣлени отъ новитѣ владѣтели на планината Хаджиица, т. е. даренията били признати и не влѣзли въ 16-тѣ дѣла.

Владалото (тапията) за изкупването на планината Хаджиица, носи дата 1729 год., а не 1726, 27 или 1728 година. Но това различие въ годинитѣ лесно се обяснява, като се има предъ видъ отдалеченостьта на Чепеларе отъ г. Пловдивъ, дето сж били издавани владалата и бавностьта на турскитѣ ефкафи (нотариуси).

Въ владалото сж вписани 16 куповачи, отъ които трима християни и 13 мохамедени. Християни куповачи сж: Сивенъ, Гьорго и Куртю. Сивенъ е най-възрастния синъ на Волка Бѣля, а чии синове сж Гьорго и Куртю точно не може да се установи. Гьорго е или Марчовъ синъ или пакъ прадѣдътъ на Сивковци. Куртю пакъ е или Марчовъ синъ (бащата на Метекса) или продѣдътъ на родътъ Куртювци въ Долната махала. Отъ сегашното разпредѣление на 16-тѣ дѣла сжщо не може да се уясни, чии синове сж били Куртю и Гьорго, защото въ течение на 200 години, сж ставали препродавания на земи не само на отдѣлни кжсове, но и на половинки и цѣли дѣлове. Сега Бѣлювци и Куртювци притежаватъ заедно единъ дѣлъ отъ Хаджиица, а Сивковци сами единъ дѣлъ. А какви части Марчовци сж притежавани следъ изкупването на планината, не е добре изяснено. Обаче, знае се, че прадѣдътъ на Сивковци се е настанилъ на малкия спускъ между Горната и Шабановската махали, а прадѣдътъ на Куртювци на стръмната присойка въ Долната махала. Бѣлювци и Марчовци си останали въ юрюшкитѣ махали. Отъ това настаняване по махали става ясно, че следъ Бѣля и Марча, въ Чепеларе сж се заселили Куртювци и Сивковци, може би, едновременно съ забордскитѣ преселници-мохамедани; обаче не е ясно дали прадѣдитѣ на Куртювци и Сивковци сж прѣки куповачи, та имената имъ сж вписани

въ владалото или пакъ сж прекупили отъ Бѣлювцѣхъ и Марчовцѣхъ половинки отъ тритѣ християнски дѣла. Въ владалото за изкупването на Хаджиица е казано, че *Хаджи Юмеръ* отъ село Чепелли, гюмюрджинска кааза (околия), отъ свое име и за своя смѣтка и по пълномощие на другитѣ съпритежатели, продава за 800 гроша планината „Хадъръ бей" на Сивенъ, Гьорго, Куртю и др., но имената на Волка-Бѣля и Марча не се споменавать. Вѣроятно, първитѣ чепеларски заселници сж били починали преди изкупването на планината или пакъ поради старость или други причини, оставили синоветѣ си да се разправятъ съ продажбо-покупката. Но макаръ че имената на Бѣля и Марча и да се не споменаватъ въ владалото, тѣ сж основателитѣ на Чепеларе и тѣмъ се дължи за настаняването на християни въ котловината. Може би, и безъ Бѣля и Марча да се издигнеше постоянно заселище на лѣтното юрюшко свъртище, но това постоянно заселище, щѣше да се сравнява по култура, особно презъ време на турското владичество, съ сегашнитѣ села Беденъ, Маданъ и Узундере.

Следъ изкупването на планнната Хаджиица и настаняването на 13-тѣ мохамедански семейства, въ Чепеларе се заселили, първо Куртювци, сетне Сивковци, а по-късно дошли и Самарджийци, които се настанили въ Долната махала до Куртювцѣхъ. Отъ 1728 до 1750 година, въ селото имало 19 семейства, отъ които 5 християнски и 14 мохамедански, заедно съ семейството на Исеинъ бея и Мехметь Коьрходжа, или всичко около 100 жители. Презъ това време чепеларци стъкмявали и уреждали ступанствата си. Първо тѣ си изградили кжщи и плѣвни, а следъ това раздѣлили равнището и го превърнали въ частни ливади и градини. Започнали безмилостно да сѣкатъ и хубавата вѣковна борова гора надъ махалитѣ Горна, Сивковска, Шабановска и Долна.

Отъ дърветата на тая гора дѣлали греди, кушеци и дъски за кжщитѣ и *жьорди* за огради на градинитѣ и ливадитѣ. Сжщо и дърва за горене (топливо) си доставѣли отъ тая гора, и то много лесно. Повалявали на земята стройнитѣ борики, скастрювали ги и цѣли ги свлачвали съ *мазонци* при кжщитѣ си. Оголванитѣ и опожярванитѣ мѣста разкопвали съ мотики и сѣели на тѣхъ леща, ечмикъ и овесъ. По тоя начинъ сж били унищожени, въ течение на 100 и повече години, горитѣ по стръмнитѣ спускове на бърдото Хаджиица. До 1850 година сж се виждали, тукъ, тамъ, на сжщитѣ спускове още нѣколко самотни борики, а оттогава насамъ нито една борика е била запазена, ако не за друго, то поне за споменъ.

Родътъ на Мехмедъ Кьорходжа.

Юсеинъ беювото семейство. До 1728 година, защитници и благодѣтели на християнитѣ въ Чепеларе сж били подвижнитѣ гюмюрджински юрюци, а оттогава *до 1838 година* защитата поели Исеинъ беювия наследникъ Мехметъ Кьорходжа и неговитѣ славни потомци. Безъ мощната защита и подкрепа на Кьорходжовци, чепеларското християнско население, презъ време на турското владичество, не би могло толкова бърже да се намножи и да се издигне въ поминъчно и общокултурно отношение. Миналото на Кьорходжовия родъ е недѣлимо отъ миналото на Чепеларе, но за да се разбере подобре каква е била силата на Кьорходжовци и какво тѣ сж могли да сторятъ за напредъка на с. Чепеларе, ще изтъкнемъ тукъ, и то колкото се може съ по-малко думи, *дѣлата имъ* въ ахжчелебийската околия, защото понататъкъ тѣхнитѣ имена често ще се споменаватъ въ чепеларскитѣ събития, а по удобно е тия събития да се не преплитатъ толкова съ ахжчелебийскитѣ.

По-горе споменахме, че Исеинъ бей е билъ сестринъ

синъ на Хадъръ бея и Арсланъ бея. Лѣте Исеинъ бей дохождалъ на планината Кесариица само съсъ стадата и овчаритѣ си т. е. безъ жени и деца. Дали той е билъ женень или не въ Гюмюрджина, сведенията сж противорѣчиви. Едни казватъ, че билъ жененъ но нѣмалъ деца, а други твърдатъ, че никакви семейни грижи го не свързвали съ Гюмюрджина. Когато Исеинъ бей лѣтувалъ въ Чепеларе, *шьотали му* 2-3 помакини отъ с. Забрърдо. Често той ходѣлъ и по гости въ селото на прислужницитѣ си. Исеинъ бей се влюбилъ въ една хубава вдовица, сжщо негова прислужница; оженилъ се за нея и се настанилъ семейно въ Чепеларе, т. е. станалъ постояненъ чепеларски житель. Вдовицата имала две мжжки деца отъ първия си мжжь. Едното, по-възрастното, дете се наричало Исмаилъ, а другото Мехметь. Исмаилъ билъ малко гърбавъ, а едното око на Мехметя било повредено отъ *сипка* (едра шарка). Децата били много умни, та Исеинъ бей ги изпратилъ въ Пловдивъ, да се учатъ въ прочутото духовно училище при Имаретъ джамия.

Следъ нѣколкогодишно учение Исмаилъ и Мехметь се върнали въ Чепеларе съ звания *ходжи*. Чепеларци имъ прикачили и по едно прозвище. Исмаила нарекли Камбурходжа, а Мехметя — Кьорходжа. Преди смъртьта си, Исеинъ бей усиновилъ Мехметя съ пълни права на наследникъ, а на Исмаила далъ само нѣколко голѣми кжса земя въ Камбурската махала и околноститѣ й. Освенъ това Исеинъ бей подарилъ на три забордски семейства — роднини на жена му — мѣста за кжщи и градини въ сжщата махала. Исмаилъ Камбурходжа билъ назначенъ съ бератъ за наследственъ имамъ на чепеларскитѣ мохамедани, а Мехметь Кьорходжа, следъ усиновяването му, се прочулъ на всѣкжде въ Срѣдна Родопа, защото билъ много ученъ и уменъ, при това наследилъ и голѣми богатства, състоящи се

отъ хиляди овци, планини и други недвижими доходни имоти въ гр. Гюмюрджина. Малко по-късно Мехметъ Кьорходжа се удостоилъ съ довѣрието и високата честь да бъде избранъ за войвода — управникъ на ахъчелебийската околия; а това избиране не станало по благоволение или по натискъ отъ голѣмци-управници, а по волята на самото население въ ахъчелебийската околия.

Борби въ Ахъчелебийско за голѣмство. Презъ време на турското владичество въ много вилаети, санджаци и каази сѫ се водили борби за голѣмство, власть и управителни седалища, но трѣбва да се признае, че първенството въ това отношение се пада на ахъчелебийската околия, особно презъ последнитѣ два вѣка (1701 до 1913 год.), таче и до днесъ. Следъ завладяването на Родопа, държавнитѣ данъци и високитѣ пасища въ смолено-ахъчелебийската околия, която на югъ се простирала до г. Ксанти, били посветени (вакъвирани) „на двата свещенни града Мека и Медина“. Първиятъ турско-мохамедански войвода и настойникъ на вакъва се е наричалъ Ахъ-челеби, който по занятие билъ *хекиминъ-джирахъ* (лѣкарь-хирургъ). Отъ неговото име и презиме е останало и названието на околията. Следъ смъртьта на Ахъ-челеби, войводството се заемало отъ потомцитѣ му, които управлявали околията почти безъ противници до 1700 година. Обаче, следъ помохамеданването на по-голѣмата часть отъ християнското население, породили се крамоли и ожесточени борби за войводския чинъ и управителното седалище на околията. Борбата се водила, главно между два рода: Ахъчелебийци отъ Смоленъ и Хаджи Мустафовци (Х. Сюлейманци и Х. Ибрахимци) отъ село Вълчево (Сьойджюкъ). Хаджи Мустафовци били отъ юрюшки произходъ, но се оженили за помакини въ с. Вълчево и се настанили въ сегашната вълчевска Караманска маха-

ла. Хаджи Мустафовци били много богати. Тѣ притежавали обширни планини по планинската верига Роженъ—Момина вода—Чилтепе — Енхантепе, а на планинитѣ пасли хиляди тѣхни овци. Хаджи Мустафовитѣ синове Х. Сюйлеманъ и Х. Ибрахимъ построили съ свои средства величествени сводови мостове на р. Арда при селата Вълчево и Стояново (Стоянъ-кюпрюсю). Съ това свое дѣло Х. Мустафовци много се прочули, та пожелали да отнематъ войводството отъ Ахжчелебийцѣхъ и да премѣстятъ управителното седалище отъ Смоленъ въ с. Вълчево. Борбата между Ахжчелебийцѣхъ и Х. Мустафовцѣхъ продължавала 50 години. Презъ това време седалището на околията било мѣстено ту въ Вълчево, ту въ Смоленъ, а нѣколко години се застояло и въ с. Топоклу, съ висшъ представитель на властьта единъ мѣстенъ тупавичеръ, който управлявалъ околията отъ тупавицата си. Тая продължителна борба много дотегнала на населението; но висшитѣ турски управници немогли или не желаели да я прекратятъ, защото и двета страни имали свои защитници въ Гюмюрджина, Одринъ и Цариградъ. Най-сетне самото население турило край на борбата. Всички заселища въ околията избрали свои представители и ги пратили въ с. Паласъ. Представителитѣ се събрали подъ дърветата край рѣката и решили да не поддържатъ нито Ахжчелебийцѣхъ нито Х. Мустафовцѣхъ. Следъ това, единодушно избрали Мехметъ Кьорходжа за войвода и главенъ имамъ (мюфтия) на ахжчелебийската околия. Тоя изборъ билъ одобренъ и потвърденъ и отъ висшитѣ турски управници въ Цариградъ. (1750 год.)

Мехмедъ Кьорходжа приелъ да управлява смолено-ахжчелебийската околия при две условия: 1) самъ да избере мѣстожителството си и управителното седалище на околията и 2) управлението му да бжде наследствено, т. е. следъ смъртьта му, околията да се управлява по

първородство или по способность отъ синоветѣ, внуцитѣ и правнуцитѣ му. Тия условия били приети. Мехмедъ Кьорходжа опредѣлилъ за свое мѣстожителство и околийско управително седалище не Смоленъ — старото седалище — а горната махала на с. Райково, и то само за това, *защото обширнитѣ му недвижими имоти били по близо до Райково, отколкото до Смоленъ или додруго нѣкое село; а пъкъ родното му село Чепеларе заедно съ цѣлото землище, било привързано отъ незапомнено време къмъ рупската нахия, пловдивски санджакъ, и къмъ вакъва на Джадитъ Али паша.*

Мехмедъ Кьорходжа тръгналъ отъ Чепеларе за Райково съ всичката си челядь и по пѫтя миналъ презъ планината Карамнджа. Райковци и други ахжчелебийци го посрѣщнали много тържественно вънъ отъ селото. На посрещачитѣ направило силно впечатление следньото: а) новиятъ войвода билъ облѣченъ съ обикновени простички дрехи, а челядьта, слугитѣ и слугинитѣ му съ гиздилна премѣна; б) женитѣ не били забулени като другитѣ мохамеданки, а били съ открити лица и наметнати бѣли тестемеле и в) малкитѣ Кьорходжови деца и внучета, които не могли сами да се крепятъ на конетѣ, били турени въ кошове и последнитѣ привързани отъ странитѣ на конскитѣ семери. Единъ райковецъ, християнинъ, като видѣлъ това не можалъ да се стърпи, та казалъ съ високъ гласъ: „Родътъ на тоя Кьорходжа никога нѣма да се свърши и Кьорходжовци ще ни управляватъ много години". Предсказването на тоя райковецъ се сбѫднало. Кьорходжовци управлявали по наследство смолено-ахжчелебийската околия цѣли 100 години.

Мехмедъ Кьорходжа управлявалъ околията отъ 1751 до 1779 г. когато и почнналъ. Гробътъ му и днесъ личи въ райковскитѣ мох. гробища до кѫщата на Имамци. На нагробния му камъкъ се чете надписътъ: Мехмедъ

билъ Исеинъ 1779. Презъ време на неговото управляване междуособнитѣ борби и голѣмитѣ злосторства въ околията се прекратили. Населението, особно християнското се успокоило и поминъка му се подобрилъ. Самъ Кьорходжа въ качеството си на войвода и добъръ стопанинъ още повече забогатѣлъ и разширилъ недвижимитѣ си имоти. Приживѣ той задомилъ всичкитѣ си синове и дъщери, но ги пръсналъ въ нѣколко села. Синоветѣ му Сюлейманъ и Пирага съ прекоръ Плаши пиле си съградили конаци въ Пашмаклж и тамъ се настанили за винаги; синъ му Жаферь Дервиша останалъ въ Райково, но следъ смъртьта му неговиятъ синъ Садъкъ се върналъ въ Чепеларе на дѣдовото и бащиното си старо огнище. И т. н. Въ Райково останалъ само наймалкия Кьорходжовъ синъ Исеинъ и нѣколко отъ дъщеритѣ му.

Следъ смъртьта на Мехмедъ Кьорходжа, за войвода, управникъ на околията се прогласилъ синъ му Сюлейманъ; но понеже конакътъ и постоянното му мѣстожителство били въ Пашмаклж, то и управителното седалище на околията било пренесено въ това село. Сюлейманъ, сжщо като баща си, билъ ученъ, кротъкъ, набоженъ, милостивъ и добъръ стопанинъ, но за онова време не толкова кадъренъ управникъ. Презъ неговото 19 годишно управляване, борбитѣ за слава, първенство и управничество пакъ се подновили въ околията. Освенъ това избухнали и размирицитѣ на „хайтитѣ" (кърджалиитѣ). Най-силенъ противникъ и съперникъ въ голѣмството на Сюлеймана билъ Хаджи Ибрахимъ отъ с. Вълчево (Соучукъ) сжщо богаташъ и крупенъ скотовъдецъ, при това и въ приятелски връзки съ Одринъ и Цариградъ. За да запази поне номинално властьта си надъ цѣлата околия и за да се справи по бърже и по-лесно съ „хайтитѣ", Сюлейманъ раздѣлилъ околията на два неравни по пространство и население

мюдюрлюка (участъци) — североизточенъ и юго западенъ. Сюлейманъ отстжпилъ на Хаджи Ибрахима североизточния (Вълчевския) мюдюрлюкъ, да го управлява до като е живъ, а югозападния, който билъ по-голѣмъ задържалъ за себе си. Следъ тая спогодба и раздѣла, Хаджи Ибрахимъ разширилъ конака си въ с . Вълчево и почналъ да управлява повѣрения му мюдюрлюкъ досущъ самостойно т. е. безъ да пита за нѣщо Сюлеймана или да му се подчинява. Нѣщо повече, Хаджи Ибрахимъ се стрѣмилъ да завземе властьта и въ Сюлеймановия мюдюрлюкъ; но това не траяло дълго време. Хаджи Ибрахимъ се поминалъ и за мюдюринъ на североизточния мюдюрлюкъ се прогласилъ синъ му Хаджи Ахмедъ, обаче и голѣмството на последния не траяло дълго време. Две чети „хайти" (кържалии) се вмъкнали скришно въ Ахжчелеби и една нощь ненадейно нападналъ голѣмото и богато село Вълчево. Почнало се силно сбиване между хайтитѣ и вълчевскитѣ жители. Избити били много хайти и защитници, между които и двама Хаджи Ибрахимови синове, а именно Хаджи Ахмедъ (мюдюрятъ) и Хаджи Мехмедъ. Хайтитѣ надвили, влезли въ селото, ограбили го и цѣло го изгорили (1797 год.) Следъ това злосторство, управничеството на Хаджи Ибрахимовци се свършило и селото Вълчево за винаги изгубило значението си, като управително седалище на мюдюрлюкъ.

Сюлейманъ се поминалъ презъ 1798 година и за войвода на цѣлата смолено-ахечелебийска околия се прогласилъ синь му Салихага. Сюлейманъ ималъ четири сина: Салихага, Мустафа съ прекоръ Аджи ага, Лиманъ Шишманъ ага и Брахомъ бей. Салихъ ага и Брахамъ бей си съградили нови конаци въ Пашмаклж; Лиманъ Шишманъ ага останалъ въ конака на баща си Сюлеймана, а Мустафа Аежи ага отишелъ *наприведъ* въ Смоленъ. Салихъ ага и Аджи ага били баджанаци

и женитѣ имъ били дъщери на Мехмедъ кехая отъ Смоленъ. Лиманъ Шишманъ ага и Брахомъ бей били добри земледѣлци и скотовъдци, но нѣмали влѣчения и дарби за управници. Салихага и Аджи ага сжщо били добри стопани, но и крайни властолюбци; обаче въ нравствено отношение двамата братя не си приличали. Салихага билъ уменъ, енергиченъ, строгъ, справедливъ, великодушенъ, милостивъ и щедъръ, а Аджи ага сжщо енергиченъ и смѣлъ, но жестокъ, размирникъ и голѣмъ плячкаджия.

Следъ заемането на войводството, първата задача или работа на Салихага била да се разправи съ „хайтитѣ"; втората — да унищожи честитѣ обирничества и злосторства въ околията; третята — да изкорени или намали разврата, който въ онова размирно време се билъ разширилъ и четвъртата — да се засили стопанството и подобри поминъка на населението. За постигане на целитѣ си, Салихага почналъ да отправя до населението строги заповѣди и наредби и да налага тежки наказания дори и за най-малкитѣ престжпления. За разбойничество по друмоветѣ и въ горитѣ той застрѣлвалъ виновницитѣ; за обикновени кражби и неизпълнение на заповѣди — бѣсилъ на „Киселката" между Пашмаклж и Райково; за псувня, блудство или пошегуване съ мома и жена,—хвърлялъ виновницитѣ въ прочутата урва (пашмаклийския водопадъ), а за втезма на добитъкъ въ ниви и ливади — застрѣлвалъ виновното животно и налагалъ по гърба на притежателя му 50—100 „дрѣновици". Отъ тия Салихагови наредби и наказания се изплашили хайтитѣ, обирницитѣ, блудницитѣ и всички други покварени лица въ околията. Не уплашилъ се само Салихаговия братъ Мустафа Аджи ага. Тоя Кьорходжовъ внукъ не билъ доволенъ отъ положението си въ Смоленъ т. е. да се занимава съ овци и земледѣлие и да ходи на ловъ. На Аджи ага се пощѣло да

замѣсти брата си въ войводството или да извърши другъ нѣкакъвъ голѣмъ подвигъ, отъ който да се прочуе и още повече да забогатѣе. Съ такива мисли въ главата си, той почналъ „да рови“ и да търси съчувственици и сьратници. Нѣщо повече. Аджи ага почналъ явно да се заканва на брата си и да насърчава хайтитѣ, обирницитѣ и другитѣ злосторници. Мехмедкехаица, бабата на Салихъ ага и Аджи ага, като разбрала какво мисли и какво крои „горчивиятъ“ ѝ зетъ (Аджи = горчивъ, киселъ, лютъ), отишла въ Пашмаклѫ и казала на войводата Силихага.

— Дай на нова куче нѣколко села да хми сȍди (да ги управлява), защото инакъ и тебе и насъ ще изеде.

Салихага послушалъ баба си и повѣрилъ Аджи агому управлението на североизточния (вълчевския) мюдюрлюкъ. Аджи ага приелъ управлението на мюдюрлюка, но за управително седалище не избралъ изгорѣлото Вълчево, а селото Устово. Тамъ той си построилъ на хубаво и огледно мѣсто обширенъ конакъ; назначилъ си съветници и сеймене (устовци-християни и влаховцимохамедане) и почналъ да управлява, сѫщо тъй, както и братъ му въ Пашмаклѫ. За малки престѫпления хвърлялъ виновницитѣ въ „Сурналката“, и за по-голѣми — бѣсилъ и застрѣлвалъ. Какви сѫ били съветницитѣ и сейменитѣ на Аджи ага представа ни дава една народна родопска пѣсень, която започва тъй:

„ . . . Таку му хабер дупадна
отъ Смилен отъ Аджи ага:
Да прави Таку що прави
Отбор сеймени да сбира,
Да сбира да хи писува.
Таку са писал най-напреш,
Ду него са е записал
Тормананъ каладжияна
Сасъ аленине поесе
И съ чифте кубур пищоле.. . “

Аджиаговото управление, може би, се е аресвало устовцѣмъ и на околнитѣ села, но не и на самия Аджи ага. Последниятъ мечтаелъ за по-голѣми подвизи и скоро осжществилъ мечтитѣ си. Той чулъ, че цѣлото турско царство се е размирило; че кържалийскитѣ главатари Мехметъ Синапя, Мехмедъ Дертли, Эминъ ага, Караманафъ Ибрахимъ и други горятъ градоветѣ и селата въ България, а когато настжпи зима се връщатъ съ голѣма плячка въ кулитѣ и конацитѣ си. Това са аресало на Аджи ага. И какво прави тоя мюдюринъ и Кьорходжовъ внукъ? Събира бърже и скришно отъ Салихага 500 „семеймене" — помаци, българи-християне, турце, цигани и други — и повежда тая сбирщина къмъ гюмюрджинско поле за плячка и слава. Аджиаговитѣ хайти, въ съюзъ съ други хайти отъ Егриденско, нападнали гр. Гюмюрджина, но не могли да го превзематъ и ограбятъ. Тогава тѣ въ яростьта си оплячкосали и изгорили много гюмюрджински села и колиби. Късно, есеньта Аджи ага распусналъ четата си на южнитѣ смолено-ахжчелебийски граници и четницитѣ единъ по единъ мълкомъ се вмъкнали въ селата си. Главатарятъ на тия четници „ни лукъ ялъ, ни на лукъ мирише" сжщо се върналъ Смоленъ и отъ тамъ въ Устово, за да продължава „мирновременнитѣ" си работи въ мюдюрлюка.

Постжпката и злосторствата на Аджи ага силно огорчили и разнѣвили Салихага. Въ яда си той скубалъ косьмъ по косьмъ брадата си и се чудилъ какво да стори съ едноутробния си братъ.

— Ще изловя и застрѣля всичкитѣ 500 хайти, но какво да направя моя едноутробенъ братъ и баджанакъ?, запиталъ Салихага своя секретарь Абдуллахъ ефенди.

— Ще простимъ и него и хайтитѣ му, отговорилъ Абдуллахъ ефенди. Съ това ще пожалишъ нѣколко

стотици и хиляди жени и дечица. Но ако братъ ти и хайтитѣ се опитатъ да повторятъ злосторствата, тогава бжди безмилостенъ и прави съ тѣхъ каквото щешъ.

Така и станало. Салихага простилъ брата си и хайтитѣ му. Едновременно съ това излѣзалъ царски ферманъ, съ който били амнистирани всички родопски и други хайти, но при условия, че тѣ занапредъ ще бждатъ мирни и послушни жители.

Аджи ага се престорилъ на разкаянъ грѣшникъ и почналъ съ голѣмо усърдие да управлява мюдюрлюка си. Но това не траяло дълго време. Мисъльта за нови подвизи и плячка го ненапущала. Следъ една година отъ гюмюрджинския подвигъ, той събира нова чета отъ хайти и я повежда къмъ Станимака. Тая чета сполучила да ограби и изгори града. Следъ тия нови подвизи, Аджи ага се върналъ въ Ахжчелеби, но не вече тайно, а явно и тържествено, Четата си разпусналъ въ Смоленъ, но преди да я разпусне помолилъ хаититѣ си да дадатъ доброволно по нѣколко желтици отъ плячката, за построяване сводовъ мость на р. Арда въ Смолянъ.

Салихага не можелъ повече да търпи злосторствата на брата си и заповѣдалъ на бюлюкбашията си Страхина, да унищожи хайтитѣ въ околията и гнѣздата имъ въ Смоленъ и Устово. За щастие, Страхиновата задача била улеснена и ускорена. Следъ ограбването и изгорянането на Станимака, единъ малъкъ отрядъ отъ редовна турска войска, съ единъ планински тонъ, успѣлъ да навлѣзе презъ тополовския проходъ въ коритото на р. Арда. По пжтя си войската се натъкнала на нѣколко чети отъ хайти и следъ като ги разпръснала, при Егридере и Стоянъ кюпрюсу, тръгнала отъ Топоклу нагоре по течението на р. Черна. Въ мѣстностьта Ровина при с. Търънъ, войската унищожила козарника на Аджи ага и отъ тамъ потеглила за Устово. Аджи ага съ не много сеймене билъ въ конака си. Привечерь вой-

ската заела позиции до махалата Влахово и почнала да отправя крушуми и гюллета въ вратитѣ и прозорцитѣ на Аджи-аговия конакъ.

Аджи-аговитѣ сеймене насочили шишенета си презъ мазгалитѣ на конака и почнали да стрѣлятъ срещу войската. Въ това време Салихаговитѣ сеймене подъ командата на билюкбашията Страхина влѣзли въ Устово и почнали да минаватъ рѣка Черча съ насока конака на Аджи ага. Стрѣлбата и отъ двѣтѣ страни се засилила, но не траяла дълго време. Когато досущъ се смрачило, Аджи ага и сейменетѣ му сполучили да се измъкнатъ отъ обсадата и да избѣгатъ. Войската и Салихаговитѣ сеймене завзели конака и го запалили. Аджи ага, подобно на последния испански Абенсеражъ, гледалъ отъ близкия гористъ врѣхъ Петровица, какъ гори великолепния му конакъ и шепнишкомъ казалъ на придружащия го сейменинъ: „Всичко се свърши. Еденъ булуръ“ (каквото правишъ, такова ще найдешъ“).

Аджи ага, за когото имало царска заповѣдь, да бѫде заловенъ или убитъ, дълго време се скиталъ и крилъ въ горитѣ, но като му се додѣло това скитане, една нощь скришно се вмъкналъ въ Пашмаклѫ и помолилъ брата си Салихага да го прости и скрие. Салихага, който по природа билъ великодушенъ и по навикъ давалъ подслонъ и прибѣжище на всѣки нещастникъ дори и на престѫпникъ, ако последния се разкайвалъ и помолвалъ. приелъ брата си и го скрилъ въ оная часть отъ конака, дето живѣла челядьта му. Но и въ неволята Аджи ага си останалъ по душа и сърце такъвъ, какъвто билъ и по-напредъ. Нему пакъ се пощѣло да стане голѣмецъ и управникъ, и за да постигне цельта си. опиталъ се да убие брата си, но несполучилъ. Салихага силно се огорчилъ и разгнѣвилъ отъ постѫпката на брата си и заповѣдалъ на сейменетѣ си да умъртвятъ съ гладъ или куршумъ неблагодарника и едепсизина;

но понеже никой отъ Салихаговитѣ люде не посмѣлъ да стори това т. е. да убие *братътъ* на господаря си, самъ Салихага съ единъ куршумъ прекратилъ живота на единутробния си братъ и на страшния кърджалийски главатарь (1806 год.).

Следъ изгоряването на Аджиаговия конакъ въ Устово и умъртвянето на самия Аджиага, Салихага поелъ управлението на цѣлата околия и „заличилъ отъ списъка" Устово като управително седалище на отдѣленъ мюдюрлюкъ; обаче това село си запазило значението като търговско срѣдище въ околията.

Какъ понататъкъ Салихага е управлявалъ Смолено-ахжчелебийската околия и какво той е сторилъ въ течение на 40 години за повдигането на населението въ културно и политично отношение, тукъ нѣма да се впущаме въ подробности а ще кажемъ само това: Тоя войвода не е билъ само строгъ забитинъ, но и отличенъ строитель, агрономъ, лесничей и благодетель. Той строилъ съ пари и ангария конаци, джамии, черкви, училища, сводови мостове, чушми, калдаръмени пѫтища и др. Заставялъ населението да отглеждва добре добитъка си и да сади въ градинитѣ и по пѫтищата овощни дървета. Пазилъ като очитѣ си горитѣ и казвалъ, че ще дойде време когато едно горско дърво ще струва една желтица и за да бѫде отсѣчено предварително ще се дангосва (маркира). Отнемалъ робини и прибиралъ деца сирачета — мухамедани и християни, отгледвалъ ги и задомявалъ съ свои частни средства. Не допущалъ на никого да си промѣня вѣрата, дори и доброволно.

Презъ време на Салихаговото управляване, християнитѣ въ Ахжчелебийско били приравнени съ мохамеданитѣ въ гражданско и политическо отношение. Каквито права и задължения имали еднитѣ, такива имали и другитѣ. Салихаговиятъ конакъ еднакво е билъ достѫпенъ

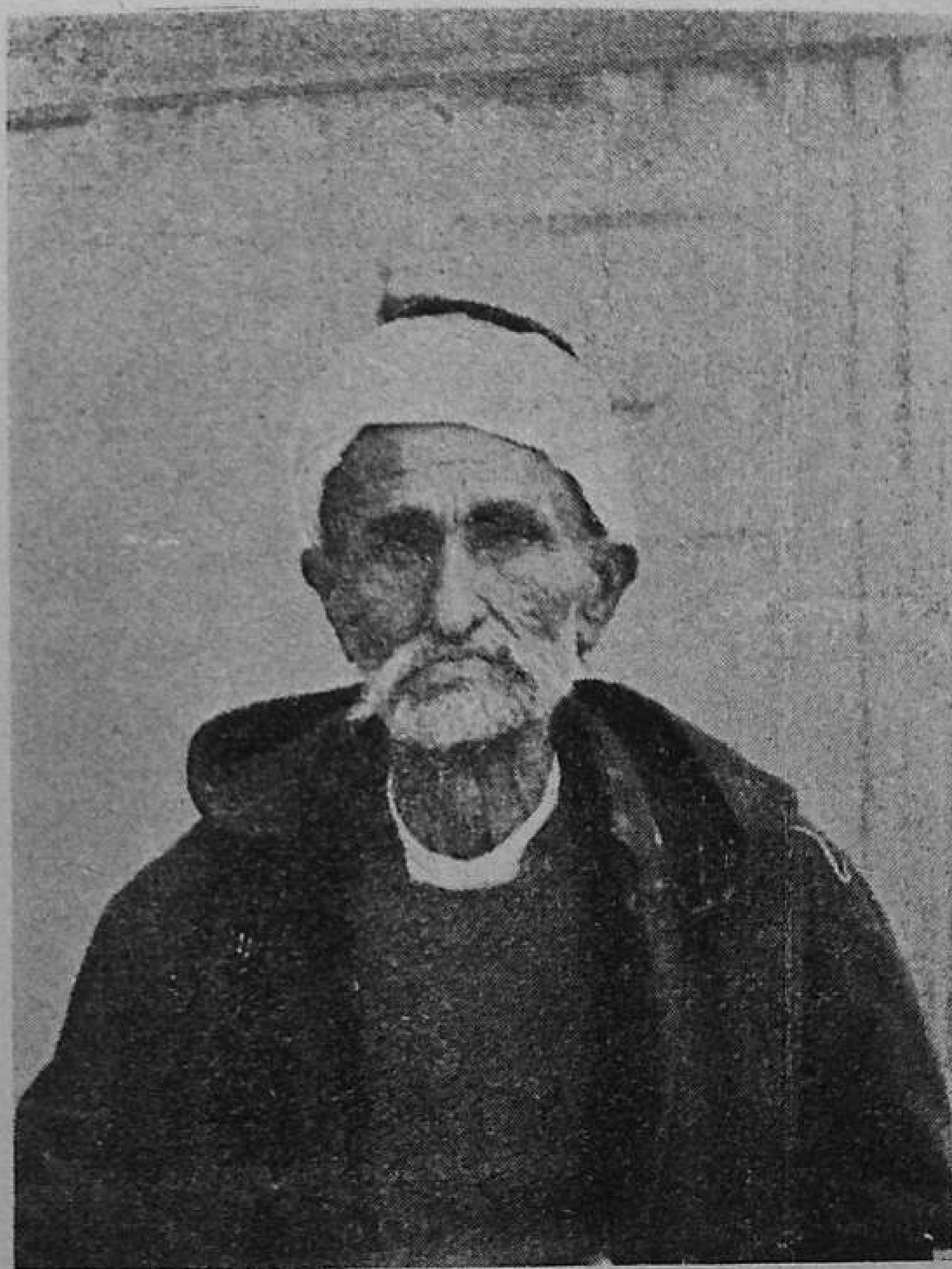

Садъкъ Джеферовъ, чепеларецъ, 80 годишенъ. —
правнукъ на Мехмедъ Кьоръходжа.

Часть отъ конака на Кьорходжа въ Чепеларе.

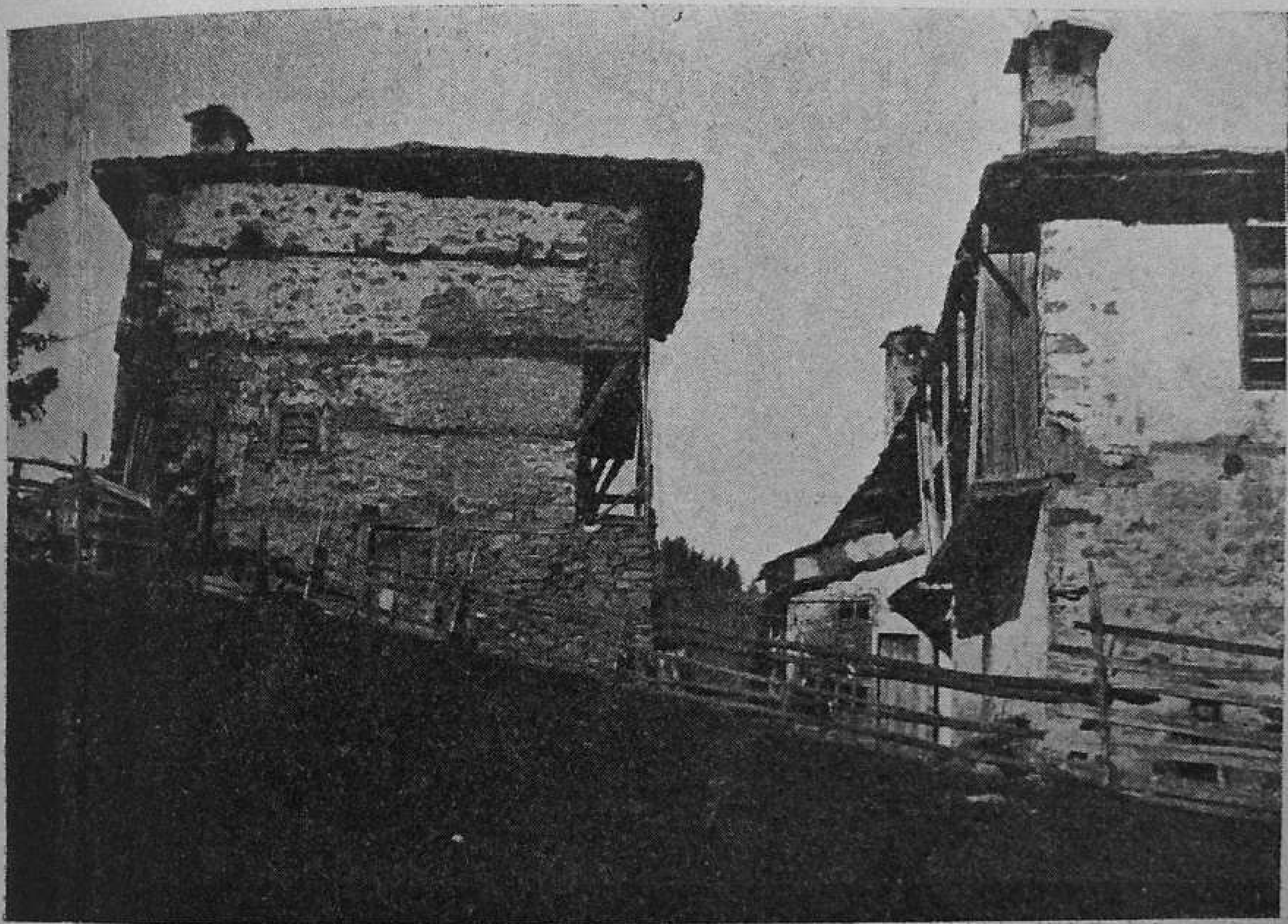

Кулата на Мехмедъ Кьорходжа въ Чепеларе.

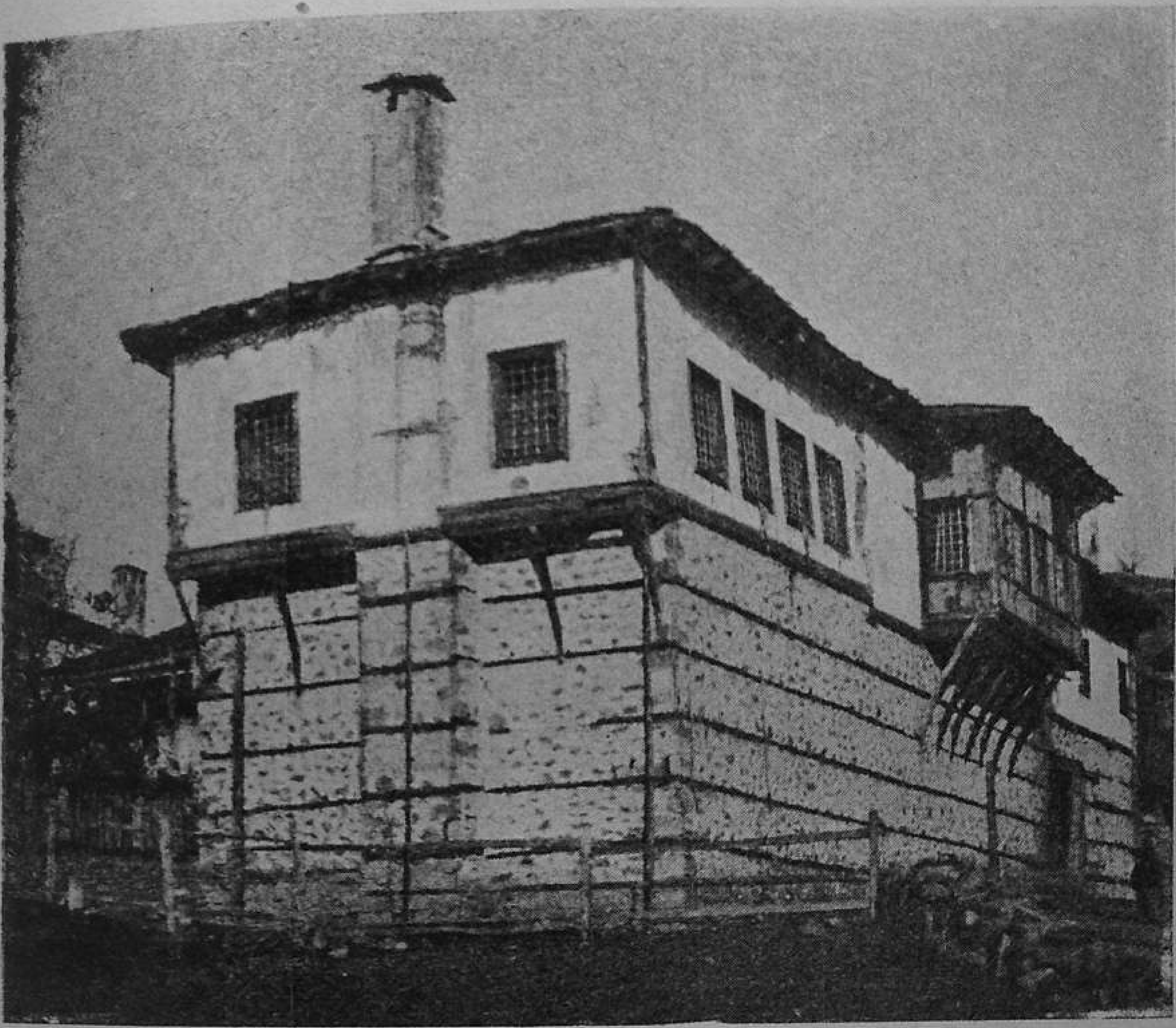

Часть отъ конака на Кьорходжа въ с. Райково.

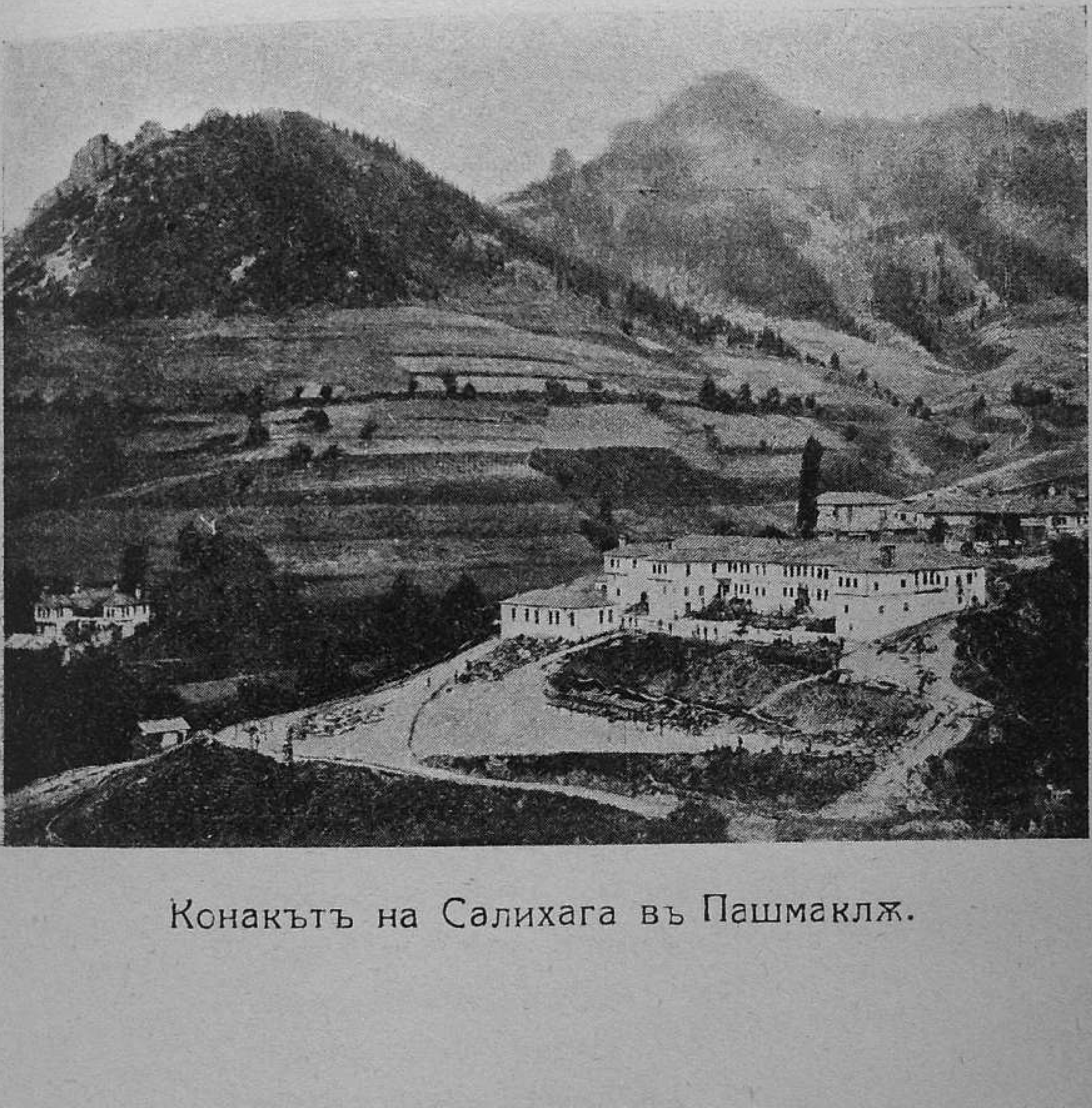

Конакътъ на Салихага въ Пашмаклж.

и за богати и за бедни. Всѣки който ималъ работа или зоръ за нѣщо, свободенъ е билъ да се яви предъ лицето на войводата и да му се оплаче, и то презъ всѣко време на денонощието. Никой посетитель или тжжитель не е излязалъ отъ конака преди да бжде нагостенъ, ако не съ друго, то поне съ хлѣбъ сирене и млѣко. Салихага е държалъ малко званични служители — секретарь, ковчежникъ, данъченъ чиновникъ и бюлюкбашия (началникъ на сейменетѣ). Секретарьтъ и бюлюкбашията сж били мохамедани, а ковчежникътъ, данъчниятъ чиновникъ и половината сеймени — християни, смолени. Ковчежникъ е билъ прадѣдото на Пинтийци отъ с. Райково, а данъченъ чиновникъ Колю Коджабашятъ отъ сжщото село.

Салихага е билъ не само войвода-управникъ, но и едъръ скотовъдецъ и земледѣлецъ. Той притежавалъ нѣколко планини, 40 товарни мулета и коне, 150 волове и крави и 6-7000 овци. Повечето отъ управителитѣ, конярите, говедаритѣ, мандраджиитѣ и овчаритѣ на Салихаговото стопанство сж били християни-смолени и рупци. Салихага ималъ голѣмо довѣрие въ тия свои стопански служители, особно въ кехаитѣ си, които управлявали мандритѣ и стадата му. Отъ кехаитѣ му най-прочути сж били Хубчю отъ Аламидере, Стаматъ отъ село Пещеря и дѣдото на Харбалийци отъ село Пашмаклж.

Салихага въ нравствено отношение билъ безупрѣченъ, дори прекалено строгъ и спрямо себе си и спрямо всички люде въ домътъ му и околията. Той ималъ само една жена, която сжщо била прекалено строга въ нравствено отношение. Салихаговица не могла да търпи служители-ергене, та заставяла всѣки 20—25 годишенъ ергенъ да се задоми. Обаче когато нѣкои ергени или вдовци заявявали, че не могатъ да си найдатъ или изберать подходящи невѣсти, Салихаговица ставала посрѣдница и често заставяла мжжа си Салихага да се

намѣсва въ женитбенитѣ работи на служителитѣ, служителкитѣ и на други близки тѣмъ лица. Какъ е постжпвалъ Салихага въ такива случаи, ясна представа ни дава следната народна, хороводна пѣсня, която и до днесъ се пѣе въ срѣдна Родопа.

Вчера е рано приминол
Приз Горну селу Дереке,
Дерекюскиен кулджие,
Млади аргатки да сбира,
Салихагому да жйонат
На високана планина.
Яга са таму сабраха,
Жйонаха, колко жйонаха,
Тйован са облак зададе,
Ситна росица посроси:
Алтон-жйолтине ракойки,
Сейменски пушки бойлие,
Кулжийски сърма пищоле,
Аргатски бели ракаве.
Салихага са размаха,
Размаха, още зарука:
— Кулжие, луди гидии,
Аргатки, млади межерки,
Форлейте сорпе извити
И паламарки шерени;
Сторите хору гулему
На широкине хармане;
Надуйте гайди сеслие,
Запейте песни жетварски!
Яга са хору залюле
Гана са фати най-напреш,
До Гана още и Стана
И Станинине дружчици.
Салихага са пувглйода
В'Ганкина снашка — силвия,

В'Ганкини коси — куприна,
В'Ганкини вешки — гайтане,
В'Ганкини очи — череши,
В'Ганкини бузи — ебалки;
Че си на Ганка думаше:
— Ганку лю, мари, хубава,
Ганку лю, мари, башюва,
Главена ли си или не?
— Главена, башю, главена,
С'сребаран порстен менена,
За влюдно младу копеле,
За Карлуковску терзийче.
— Ганку, лю мари, башюва,
Дйо да му, Ганку, ворниме,
Дйо да та, Ганку, зомиме,
Моему сину Тахирю.
— Ни бива, башю, ни бива;
Е си гиздило ни меням;
Е си вераса ни давам,
Нашеса вера христенска.
— Ганку лю, мари, хубава,
Аку Тахире ни рачиш,
Мурждюму ща та зомиме,
Мурждюму Чепеларчену.
Мурждю е вакал, каматан;
Той ти е лика прилика.
— Нищо гу, башю, нищо гу
И да е вакал каматан.
Мурждю е, башю, дюлгерин,
Дюлгерин, башю, тикларин
— Ганку лю, мари, башюва
Ако и Муржа ни рачиш,
Хубчюму ща та зомиме,
Хубчюму, кехайоному.
— Нищо го, башю, нищо гу

Хубчю е старец и вдовец.
—Негу щиш, башюв, да зомиш
Нему щиш измет да правиш.
Тебе е, башюв, писано,
Тебе ти, Ганку, прилега:
Кехайско коща да редиш;
Кехайски дворе да метеш;
Дребни сираци да кутиш,
Да кутиш, да хи милуваш;
Сас песни да хи приспиваш,
Сас песни да хи разбудаш!

Салихаговица на времето си е задомила много момци, моми, вдовици и вдовци и то често, въпрѣки волята на едного отъ младоженцитѣ; но въ замѣна на това, тя е давала рубата или пакъ я заставяла мжжа си да гради кжщи на новитѣ домовници и да имъ подарява добитъкъ и кжсове земя, за градини, ниви и ливади. Облагодетелствуванитѣ отъ Салихаговци бедни семейства сж се считали тѣхни роднини и на голѣми праздници — християнски и мвхамедански — се слагали съсъ *спредавакъ*, а когато се раждало дете — съсъ *спонда*.

Погубването (обесването) на Салихага. И Салихага, както всички други издигнали се лица, е ималъ завистници, противници и неприятели; но най-голѣми негови противници сж били; а) гюмюрджинскиятъ аенинъ Єминъ бей; б) бившиятъ билюкбашия Агушъ отъ с. Тосборунъ (сватъ на Салихага); в) Аджиаговитѣ синове Асанъ бей Сюлейманъ бей и Брахомъ бей и г) едриятъ скотовъдецъ отъ с. Горно Дерекьой, християнинъ, съ незнайно име, но съ прекоръ Царвуланъ кехая.

Всѣкой отъ тия противници билъ чувствително засегнатъ отъ Салихаговитѣ управнически дѣла, та ималъ основание да се бори съсъ страшния смолено-родопски войвода—управникъ. Гюмюрджинскиятъ аенинъ Єминъ бей билъ противникъ на Салихага, защото последниятъ

се не подчинявалъ на по-висшитѣ турски управници, а самостойно управлявалъ ахжчелебийската околия. Ажиаговитѣ синове били огорчени отъ *мижа си* Салихага, защото застрѣлилъ баща имъ — главатаря на хайтитѣ. Салихага и Агушъ били сватанаци. Едната Салихагова дъщеря била омжжена за синътъ на Агуша. По-рано Агушъ билъ Салихаговъ билюкбашия, но Салихага го уволнилъ и ето защо: Презъ време на гръцкото възстание (1821 г.), Агушъ, по заповѣдь отъ гурската военна власть, билъ изпратенъ съ една дружина родопски доброволци—башибозуци да потушва възстанието въ Халкидическия полуостровъ (Маденкьойлери). Отъ тамъ Агушъ се върналъ съ нѣколко робини — християнски момичета, — отъ които една помохамеданилъ и се оженилъ за нея. Салихаговица, като се научила за тоя подвигъ на Агуша, настояла предъ Салихага да отнеме робинитѣ отъ Агуша и да ги предаде на нея. Салихага отнелъ рабинитѣ и уволнилъ Агуша отъ длъжностьта билюкбашия. Салихаговица прибрала робинитѣ въ конака си, приготвила имъ руба и ги омжжила за смолене-християни въ Пашмаклж и другаде. Оттогава Агушъ craналъ противникъ на Салихага. Царвуланъ кехая отъ Дерекьой и Салихага били близки приятели, но приятелството имъ не траяло дълго време. Една есень, когато Царвулановитѣ стада отивали на зимовище въ гюмюрджинското поле, единъ Царвулановъ синъ, който билъ ергенъ, *ущипалъ* и зелъ китката на една устовска мома, която наливала въ харкомитѣ си вода отъ рѣката; освенъ това, Царвулановиятъ синь казалъ на момата и нѣколко неприлични думи. Бащата на момата веднага се оплакалъ на Салихага. Сеймене застигнали по пжтя виновника, откарали го въ Пашмаклж и по заповѣдь отъ Салихага, хвърлили го въ прочутата урва!

До 1830 година, Салихаговитѣ противници „ровили“ и прикрито се опитвали да свалятъ Салихага отъ

войводството, но усилието имъ не се увѣнчало съ успѣхъ. Обаче, следъ издаването на прочутия султанъ Махмудовъ Хатишерифъ, съ който се правили преобразования въ турското царство, Салихаговитѣ противници открито почнали борбата, като си служили съ всѣкакви средства, дори и съ въоржжена сила, състояща се отъ наемни албанци. По всички други обвинения, Салихага билъ оправданъ отъ висшитѣ турски управници, но когато противницитѣ му го обвинили, че той „лѣелъ топове и гюлета да се бие съ царската войска", последицата била друга. Издаденъ билъ царски ферманъ за погубването на Салихага. Изпълнительтъ на фермана, гюмюрджинскиятъ аенинъ Еминъ бей, се изхитрилъ и писалъ Салихагому, че царьтъ му е пратилъ скжпи подаръци и знакове за 40 годишна служба, но тия знакове и подаръци за отличие трѣбвало Салихага да получи лично въ гр. Гюмюрджина. Салихага се усъмнилъ въ съдържанието на Еминбеювото писмо и не отишелъ въ Гюмюрджина; но когато получилъ второ писмо „по татаре бумбашире", той казалъ на домашнитѣ си и на умния си секретарь Исмаилъ ефенди: — „Остарелъ самъ и не ми е милъ животесъ. Ще отида пакъ каквото ще да станува". — Салихага тръгналъ за Гумюрджина съ 12 свои сеймени, между които билъ и Райчо Пинтиевъ отъ с. Райково. По пжтя си той раздавалъ пари на деца и бедни пжтници.

Еминъ бей посрещналъ „царски" Салихага и го настанилъ въ правителствения конакъ. Смоленородопскиятъ войвода останалъ много доволенъ отъ Еминбеювото посрещане и гостоприемство; очаквалъ само да получи „скжпитѣ царски подаръци". И получилъ ги. Двама джелати — циганинъ и евреинъ се вмъкнали презъ нощьта въ спалнята на Салихага, сграбчили изненадано 80 годишния родопски войвода-управникъ, стегнали ши-

ята му съ единъ каишъ, одушили го и тѣлото му изхвърлили на двора!

Салихага е погубенъ презъ месецъ септемврий 1838 година. Тѣлото му е било погребено въ гюмюрджинскитѣ гробища, край рѣка Пошпошъ.

Вестьта за погубването на Салихага произвела потресающе впечатление у всички срѣднородопци. Едни се изплашили, защото не знаели какво ще стане понататъкъ, други се радвали, а трети искрено оплаквали своя войвода. Но най-много скърбѣли чепеларци и пашмаклийци, защото изгубили най-силния си защитникъ и най-голѣмия си благодетель. Погубването на войвода Салихага е запаметено съ следната родопска народна пѣсня:

Сакова лету усилну,
Усилну еце прѝтажно,
Никога не е повнену,
Никога не е бивалу.
Ферман пу ферман провадат
Ут Стамбол града гулема;
Хабер пу хабер дохада
Ут Гюмюжюне касабо,
Ут гюмюжюнскен аенин,
Ут гелиболскен кадия.
Салихагому нарочат:
— Да прави, ага, що прави,
Нах Гюмюжюне да варви,
Нах Стамбол града да иде;
Царюму да се поклони,
Царюму и везирюму.
Легнал, агуне, задремал,
Задремал, тйошку заспалъ е,
На летан денчок Гйоргювден;
Че си ми виде вав соне:
Червена руба носеше,

Постра кучия ехаше;
В' Пашмаклж вода тросеше,
Капка водица ни найде,
Устана да си разкваси,
Жйодана да си угаси.
Стрйосум са, ага, разбуди
И си Страхина порука:
— Страхѝне, билюкбашию,
Морна ма дремка налегна,
Та са принесах и заспах,
Ала се борже разбудих.
Иди, Страхине, пòрукай,
Моеног брата Лимана,
Моеног брата Шишмана.
Шишман приборза отиде,
И си агуне попита:
— Какво е, аго, станало,
Какво си, аго, упатил?
— Лимане, брате, Шишмане,
Нищо не ми е станало
И нищо ни сомъ упатилъ,
Ала ще нещо да стане.
Легнал бех, тйошку заспал бех,
Че си ми видех вав соне:
Червена руба да нося,
Постра кучия да ехам.
Врют сукацине обиграх,
Ниде водица ни найдах.
Питам та брате, Лимане,
На хаир ли е или не?
— Хайдър, аго, хайдър;
Немой са аго кахари!
Еще си думи думаха,
Агòму хабер допадна:
Татаре ми са торнали

Ут Гюмюжюне касабо;
Сноща са били вав Палас,
Довечера са в' Пашмаклж.
Агуне глава наведе
И си Шишману думаше:
— Лимане, брате, Шишмане,
Нье са сме с' тебе карали;
Дйо да са брате, сгодиме,
Дйо да са брате, простиме.
Еще си дума думаше,
Еще Лимана кудеше,
Татарски коне тропнаха
На калдароме — сукаци;
С'петали лочки правеха,
С'гоздене оган всичаха.
Татаре порти хлопнаха,
Ут коне борже слезаха,
С'чизмене вотре влезаха,
Агуне мехтюп метнаха.
Кетипче мехтюп пееше
И на агана думаше:
— Да борзаш ага да идиш
Нах Гюмюжюне касабо.
Царен е тебе пуслагал;
Царюму дуво да вдигаш!
Царен е тебе проводил
Цошена руба червена,
Сърмени бели поесе,
Синджирли нешан на шия,
Агуне глава клатеше.
И синовем си думаше:
— Сетам са, айол, сетам са,
Какви ми даре провадат;
Каква ша руба да нося
Какви нешане ще имам.

Идите, айол, идите
Нах Гюмюжюне касабо.
Дано на, айол, сгодите
Сас гюмюжюнскен аенин,
Сас гелиболскен кадия
И сас стамболскен везирин.
Ищат ли цоха алена,
Давайте сърма куприна ;
Ищат ли бели грошюве,
Давайте жйолти алтоне.
— Ходихме, буба, молихме,
Ала са кимни ворнахме.
Другош с'пари са воршеше.
Сига, парине не воршят.
Теб буба, хабер провадат,
Ти да са сгадаш, да идиш,
Нах Гюмюжюне касабо,
Нах Стамбол града гулема;
Царюму да са поклониш
Царюму и везиремнем.
Мамна са ага отиде
Вав'Гюмюжюне касабо,
С'оники киши сеймене,
Сас товар жйолти алтоне.
Отиде, тамо остана . . . !
По пилце хабер проводи :
— Носите здраве нагоре,
Нагоре нах планинона ;
Носите здраве децамнем,
Децамнем еще людемнем;
Носите здраве овчерем,
Овчерем еще аргатем ;
Носите здраве сейменем,
Сейменем билюкбашием.
Е ща далеку да ида,

Е ща са млого забавям . . . !
Ага хаберен допадна
В'Пашмаклѫ селу гулему,
Писнаха бели кадони
На високине кйошкюве ;
Плакнаха малки дечинки
Вав аленине люлчици ;
Охнаха млади овчере
На високина планина ;
Тюхнаха отбор сеймене
Вав аговине кунаци.
Салйо запеха имаме
На високине минаре.
Пилцене форкат и пейот;
С'песнине думэт и плачят:
— Салихага е загинал
Вав Гюмюжюне касабо,
Вав пашовине сарае,
На високине чердаци !

Миналото на Родопа още не е добре изучено и изяснено и мѫчно може да се изучи, а особно миналото презъ първитѣ 2-3 вѣка отъ турското владичество. Но при все това, много събития отъ това минало не сѫ забравени, защото сведения за тия събития сѫ били предавани отъ поколѣние на поколѣние, за да достигнатъ до наше време, макаръ откъслечно или пакъ преплетени и забъркани едно съ друго. Отъ тия сведения, които се помѫчихме да разплетемъ и уяснимъ, узнаваме следното: Презъ всички по-далечни и по-близки времена и владичества, въ Родопа сѫ се подвизавали не малко войводи, управници и други обществени дейци, но тѣ съ дарбитѣ и дѣлата си не сѫ могли да се издигнатъ до такава степень, щото славата имъ да бѫде трайна и паметьта имъ увѣковѣчена, или, съ други думи казано, да се издигнатъ до степень на голѣми исторически лич-

ности. Обаче, сѫщото не може да се каже за четирма родопци, а именно за Момчилъ войвода, Мехметь Синапя, Салихага и Петко войвода Карияковъ-Калояновъ Тия родопци съ дѣлата си сѫ надминали всички други повидни родопски дейци и затова смѣло можемъ да ги наречемъ родопски великани и напълно исторически личности. Наистина, тѣхнитѣ дѣла по сѫщество сѫ се различавали, но по замисъль, стремежъ, похватъ и последици се схождали и уеднаквявали. И четирмата родопци сѫ били велики бунтовници и противници на сѫществуващитѣ държавно-правни наредби въ царствата, къмъ които родопското население е било привързано и подчинено. Момчилъ войвода се е борилъ съ византийскитѣ царе Ив. Палеологъ и Кантакузина, а така сѫщо и съ османскитѣ турци (съ Юмеръ паша). Мехметь Синапь разбунтовалъ всички родопци и съ своитѣ дружини, които скоро се превърнали въ хайти (кърджалии), 10—12 години вилнувалъ въ Тракия и съ това разклатилъ до основи турското царство. Салихага, въ качеството си на званиченъ войвода-управникъ, се обявилъ противъ султани и везири; не признавалъ турскитѣ закони и нередби и въвеждалъ редъ, миръ и правда въ срѣдна Родопа, по свои неписани закони. А Петко войвода? Той сѫщо се обявилъ противъ турското царство и съ своитѣ чети — канковци и други родопци, дълго време тревожилъ турскитѣ управници въ югоизточна Родопа. Че споменатѣ родопци сѫ били голѣми бунтовници, за доказателства служатъ не само народнитѣ пѣсни, анегдоти и легенди, съ които родопското население е увѣковѣчило славата и паметьта на своитѣ юнаци, но и многобройнитѣ султански фермани и други писменни документи, съ които се заповѣдва да бѫдатъ преследвани и погубвани тия родопски „бунтовници, злодейци и най-голѣми душмани на турското царство". Отъ тия „бунтовници и царски душмани" най-симпатични на

родопското население, безъ разлика на вѣра и народность, сж били Салихага и Петко войвода. Тѣхнитѣ имена и дѣла и до днесъ се споменаватъ съ очудване дори и съ възторгъ отъ по възрастнитѣ родопци — християни и мохамедани.

Последни родопски войводи-управници. Следъ нѣколко дни отъ Салихаговото погубване, въ Пашмаклж пристигнали, съ голѣмъ салтанать, единъ висшъ турски чиновникъ и 80—100 сеймене и войници, повечето арнауте. Чиновникътъ билъ изпратенъ да изучи по-подробно дѣлата на Салихага; да опредѣли, съ съгласието на населението, бждещия управникъ-войвода на околията и да тури възбрана не само на Салихаговитѣ имоти, но и на имотитѣ на всички други лица — служители и сподвижници на Салихага. По заповѣдь отъ тоя висшъ чиновникъ, арнаутитѣ изгонили много грубо Салихаговото семейство отъ конака (сегашната казарма); изгонили отъ домоветѣ имъ въ Райково и семействата на Салихаговитѣ служители Димо Пинтиевъ и Колю Коджабашиятъ. Следъ свършването на тая работа, отъ която се изплашили всички по видни Салихагови привърженци и приятели, дошло редъ да се посочи и лицето за бждещъ войвода. По съветитѣ и настояването на Агуша, за войвода били опредѣленъ единъ отъ четирмата синове на Аджи ага, но понеже не се постигнало съгласие кой именно да бжде такъвъ, висшиятъ чиновникъ предалъ властьта на всички Аджиагови синове, —Хасанъ бей, Сюлейманъ бей, Брахомъ бей и Еминъ бей. Единиятъ братъ изпълнявалъ войводската длъжность, другиятъ — билюкбашийската, а третиятъ и четвъртиятъ — секретарската и ковчежническата. Но надъ тѣхъ билъ поставенъ Агушъ въ качеството си на съветникъ и надзорникъ. Следъ заемането на властьта по тоя начинъ, Аджиаговци премѣстили околийското седалище отъ Пашмаклж въ Смоленъ и почнали да управляватъ околията

подъ надзора на Агуша. Обаче, тѣхното управничество не траяло дълго време. Салихаговитѣ синове Еминъ бей и Тахиръ бей, следъ 3-4 годишна разправия въ Гюмюрджина, Одринъ и Цариградъ, успѣли, съ съдействието на повечето ахжчелебийски първенци, да възстановятъ честьта и достоинството на баща си; да освободятъ отъ възбрана и конфискация бащинитѣ си имоти и да отнематъ войводството отъ Аджиаговцѣхъ. Еминъ бей, по-голѣмия Салихаговъ синъ, билъ назначенъ за войвода и седалището на околията изново било премѣстено въ Пашмаклж. Но и Еминъ бей не управлявалъ дълго време околията. Сждебната власть била отдѣлена отъ управителната. Едновременно съ назначаването на Еминъ бея за войвода, изпратенъ билъ за кадия (сждия) въ Ахжчелеби единъ цариградски турчинъ. Обаче, ахжчелебици не били доволни отъ тоя кадия, защото билъ *надутъ* (горделивъ), земалъ рушветъ и, главно, защото незнаелъ да говори *ахренски*. Ахжчелебици се оплакали дето трѣбвало и поискали смѣняването на кадията, но понеже оплакванията имъ не били зети подъ внимание, оттървали се отъ кадията съ друго средство. Една нощь, когато кадията спокойно си спалъ, неизвестно лице се вмъкнало въ спалнята му и запалило юргана (завивката) на кадията. Завивката пламнала и кадията изгорѣлъ заедно съ цѣлата кжща! Тая *хата* станала причина Еминъ бей да се откаже отъ длъжностьта войвода. На негово мѣсто за войвода билъ назначенъ видниятъ и учениятъ пашмаклиецъ Исеинъ Жюрналя, близъкъ сродникъ на Салихаговия билюкбашия Страхина. Но и неговото управничество не траяло дълго време. Жюрналятъ билъ обвиненъ и осжденъ на затворъ, за участие въ изгорянането на кадията и убиването на Димитраки Гюмюшгерданъ отъ Пловдивъ (1856 г.) Отъ тогава до 1913 г. ахжчелебийската околия управлявали външни турци съ званични титли ***каймаками***.

Мехметъ Кьорходжа и потомцитѣ му сж управлявали ахжчелебийската околия до 1850 година, т е. цѣли 100 години. Отъ тогава до 1913 година, многобройнитѣ Кьорходжови внуци и правнуци въ заселищата Пашмаклж, Райково, Смоленъ и Чепеларе, не земали прѣко участие въ управлението, но умнитѣ имъ съвети и застжпничества винаги били изслушвани и земани подъ внимание отъ турскитѣ управници. Следъ смъртьта на Салихага, нѣкои Кьорходжови потомци почнали да *попийноватъ* ракийка, да издребняватъ и осиромашяватъ, но по-голѣмата часть отъ тия славни потомци до 1913 година бѣха си запазили всички характерни черти и веществени признаци на истински благородни, умни, добродушни и добродетелни *аги*. Тия аги сж били найдобритѣ приятели и доброжелатели на чепеларци, особно пакъ на родоветѣ Мурждовци и Бѣлювци.

Раювци—Мурждовци

Калинъ кехая Раювъ. Презъ втората половина на XIIV вѣкъ, въ седалището на ахжчелебийската околия с. Смоленъ, живѣли въ смѣсени махали християни и мохамедани. Черквата на християнитѣ била при сегашната джамия до пазаря, а джамията на мохамеданитѣ на височинката, до конацитѣ на Аджиаговитѣ наследници. Въ края на XIIV вѣкъ по-голѣмата часть отъ християнитѣ въ Смоленъ били насилствено помохамеданени. Успѣли да се запазятъ отъ помохамеданване само 10—15 семейства, между които и семействата Раювци, Голомѣховци и Гоздювци. Тия семейства избѣгали отъ Смоленъ и до настжпването на зимата се криели въ горитѣ. Отъ тамъ бѣгалцитѣ се пръснали, за да си търсятъ други убежища. Раювци скришно се настанили въ с. Долно Райково, което съумѣло да се спаси отъ помохамеданване; а Голомѣховци и Гоздювци се промъкнали презъ гори и планини и отишли въ грѣцкото

село Исике (Ясжкьой), гюмюрджинска околия, дето се спотайвали 2—3 години между гърцитѣ. Презъ време на криенето си въ Исике, Голомѣховци изкарвали прехраната си отъ риболовство въ Боругьолъ, а Гоздювци пасли овце. Следъ спиране на насилственото помохамеданване въ Смоленско, Голомѣховци и Гоздювци, съ помощьта на Маронийския (гюмюрджински) владика и защитата на нѣколцина турски аги, се върнали въ ахжчелебийската околия, но помохамеданенитѣ смоленци не нмъ позволили да останатъ въ Смоленъ, та потърсили други мѣста за заселване. Гоздювци се заселили въ с. Арда, а Голомѣховци и още нѣколко други християнски семейства се настанили въ сегашното село Чокманово, което тогава е било колибакъ за прехранване и презимяване на добитъкъ.

Раювци се застояли въ Райково. Тѣ били овцевъдци и прекуповачи на животински произведения — масло, сирене, вина, ерина и др. Съ Голомѣховцѣхъ се родѣели — кумове и кумци — та двѣтѣ семейства си помагали съ каквото могли. Когато войводата Мехмедъ Кьорходжа се настанилъ въ Райково, сприятелилъ се съ Раювцѣхъ и поканилъ стария кехая Рая. да стане неговъ *башъ* (първъ) кехая. Раю приелъ стадата на Кьорходжа, но скоро се поминалъ. Следъ смъртьта на Рая, войводата Мехмедъ Кьорходжа назначилъ за башъ кехая на голѣмитѣ си овчи стада Раювия синъ Калинъ кехая. Това довѣрие още повече издигнало Раювцѣхъ въ Райково. Калинъ кехая билъ уменъ, пъргавъ, набоженъ, милостивъ, гостолюбивъ при това и голѣмъ родолюбецъ. Той, въ качеството си на първъ войводовъ кехая, станалъ застжпникъ и бранитель на всички християни въ ахжчелебийско, а най-много на чепеларскитѣ християнски семейства.

Лѣте, Калинъ кехая разпредѣлялъ неговитѣ и Кьорходжовитѣ стада на петь мандри. Първата мандра била

Салихаговия конакъ въ гр. Пашмаклѫ.

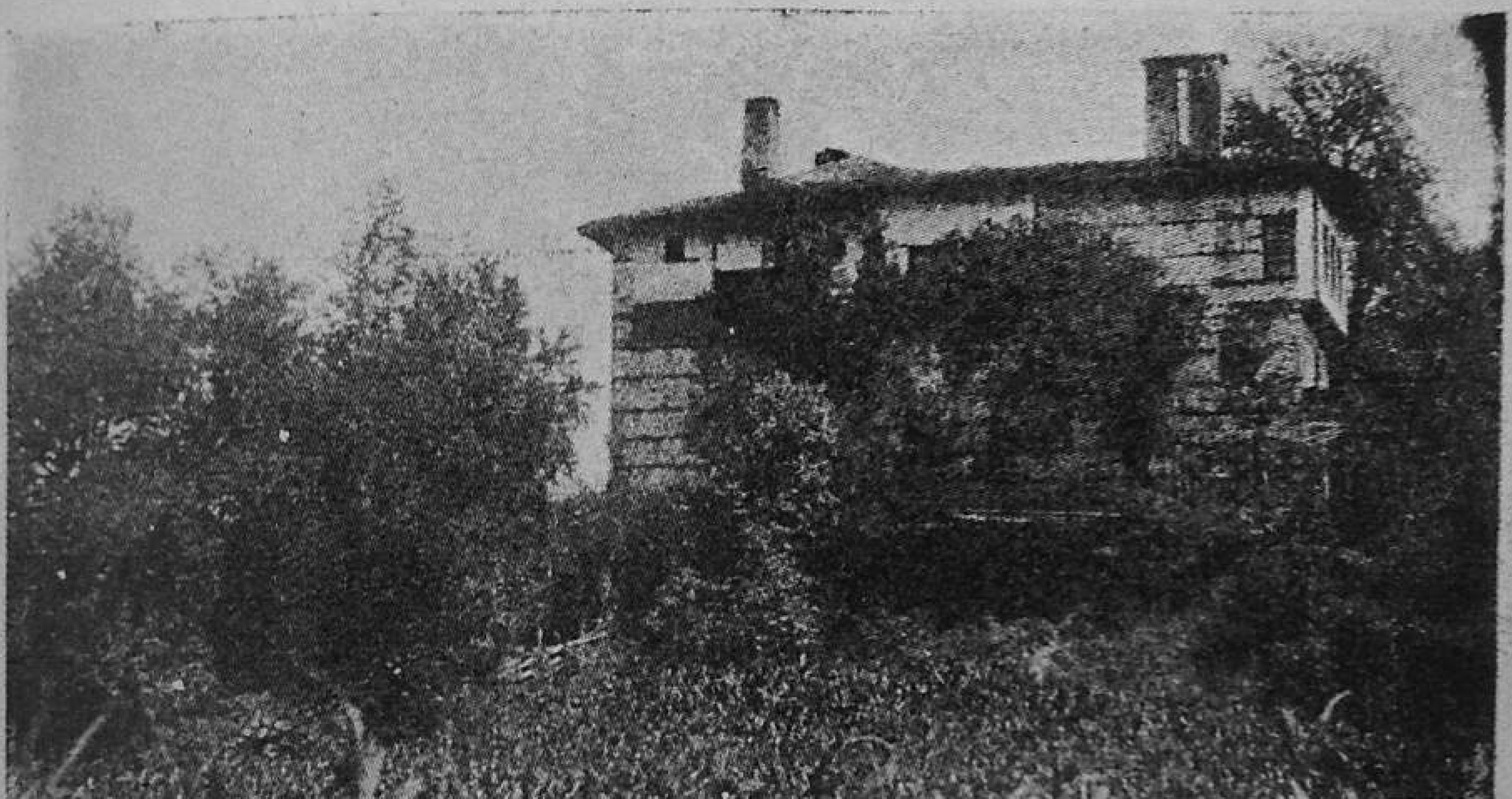

Аджиаговски конакъ въ с. Смоленъ.

Конакътъ на Агушовци въ с. Тосборунъ.

Кѫщата на Страхина въ гр. Пашмаклѫ.

на планината Кесариица, втората на планината Калфеница, третата на Карачелебийца, четвъртата на Татарица (цѣлото Мурджовско) а петата на Студенецъ (Каманджа). За пàшата на планинитѣ Мурджовско, Студенецъ, Карачелебийца и по-голѣмата часть отъ планината Калфеница, Кьорходжа и Калинъ кехая плащали наемъ.

Лѣте, семействата на Кьорходжа и Калинъ кехая дохождали въ Чепеларе и то съ голѣмъ салтанатъ. Тѣ често посещавали и мандритѣ. Калинкехаьовцѣхъ се много аресало и вдражило Чепеларе, та пожелали да се преселятъ въ това село. Упорствала малко само Калинкехаица — коренна райковленка — но най-сетне и тя се съгласила. Чепеларци отстжпили на Калинъ кехая, за кжща, градина и ливада, *Кърмилата и Суватя* въ Долната махала. Въ замѣна на това, Калинъ кехая подарилъ на Куртя и Камбурходжа по единъ конь и два овена за общъ курбанъ.

Калинъ кехая ималъ два сина и две дъщери. Единиятъ синъ се наричалъ Раю, а другия Мурджю. Имената на дъщеритѣ сж забравени, защото се омжжили въ Райково. Раю и Мурджо били *лефтери* (ергени), когато се заселили въ Чепеларе, но Мурджо билъ съ 7—8 години по-младъ отъ Рая. И двамата Калинкехаьови синове били умни, пъргави и предприемчиви, но Раю превъзхождалъ Мурджа по умъ, предвидливость и предприемчивость. Освенъ това, Раю билъ кротъкъ, вежливъ и търпеливъ, а Мурджо малко грубичекъ въ обноскитѣ си, но милостивъ и гостолюбивъ. Войводата Мехмедъ Кьорходжа много обичалъ Рая и ималъ голѣмо довѣрие въ него. До 18 годишната си възрасть, Раю помагалъ на баща си на мандритѣ, а оттогава до смъртьта си се занимавалъ съ търговия. Отначало той търгувалъ съ кожи, масло, сирене, вълна ерина, коне, мулета, соль и други стоки, а когато се *поизпекалъ* въ

търговията почналъ да събира едъръ и дребенъ добитъкъ — *желепликъ*, да го угоява и следъ това да го продава въ Цариградъ и други градове. Мехмедъ Кьорходжа улесняваль Рая съ пари и се застжпвалъ за него дето трѣбвало.

Раю е билъ книжовенъ, но не се знае де се е училъ и кой му е билъ учительтъ. Той знаелъ да чете и пише съ гръцки букви и да смѣта съ арабски цифри. Въ дисагитѣ си носилъ молитвеникъ, кръстчета, иконки, свѣщи и други християнски потрѣби. Освенъ това, той лѣкувалъ и пишелъ християнски муски съ кръстчета. Канилъ се да иде на Света-Гора и Божи гробъ, но смъртьта го изпреварила, та не можалъ да осжществи желанието си.

Християнски свещенодействия въ Чепеларе. До началото на XVIII вѣкъ въ срѣдна Родопа се запазили отъ помохамеданване само смоленитѣ въ старитѣ заселища Устово, Долно Райково, Левочюво и Петково, ахжчелебийска околия и рупцитѣ въ селата Павелско, Хвойна, Малево, Косово (Шейтаново). Югово и Бачково. Останали непомохамеданени и 20—30 семейства въ Богутюво. Общи молебни християнски домове (черквици) и постоянни свещеници имало само въ Устово, Райково, Богутюво, Павелско и Югово. Християнитѣ въ новитѣ заселища Чепеларе, Широкалжка, Дерекьой и Карлуково до 1835 година не могли да си съградятъ молебни домове, та вѣрско-духовния имъ животъ е билъ много мжченъ.

До 1753 година т. е., до преселването на Калинъ кехая, чепеларскитѣ християни не били притѣснявани въ вѣрско отношение отъ съселянитѣ си мохамедани; но при все това, тѣмъ е било невъзможно да изпълняватъ правилно и редовно вѣрскитѣ си задължения и да извършватъ, ако не тържествено, то поне явно и сборно християнскитѣ свещенодействия. Въ домътъ на всѣко

християнско семейство имало иконка, кръстъ, кандилце, свѣщи, светена вода и други християнски потрѣби, но общъ молебенъ подслонъ и постояненъ духовенъ наставникъ-свещеникъ въ селото нѣмало. Редчишъ—презъ година, презъ две — дохождалъ въ селото свещеникъ отъ нѣкое по-близко село или пакъ нѣкой калугеръ, който престоявалъ 1—2 дни и си заминавалъ. По нѣмане на общъ молебенъ домъ и постояненъ духовникъ, чепеларскитѣ християни сами извършвали нѣкои обряди и свещенодействия, като ги опростявали и често ги смѣсвали съ старовремски езически вѣрвания, обрядности и заклинания. Споредъ разказитѣ на стари паметливи чепеларенки, ето какъ се извършвали вѣнчавкитѣ, кръщенията, и погребенията презъ онова време, когато въ Чепеларе нѣмало черкви и свещеници.

Децата били кръщавани отъ бабитѣ или поканенитѣ *кальмани*—кръстници. Въ стоплената за кръщаване вода, бабата или кальмамата турѣла босилекъ или друго благоуханно растение; сипвала малко зейтинъ отъ кандилото или пакъ светена вода, ако имало такава въ кѫщи; следъ това потапяла три пѫти въ водата детето и произнасяла гласно следнитѣ думи:

— „Господою и света Богородичко, сува дете буганче (поганче) са роди, християнче да стане; кукудка са роди планина да стане; бизъ юмъ са роди, юмъ да му дойде; здраво да боде домъ да сбере; каменъ да фати сребро да стане; на младусъ да играе, на старусъ да трае. Волку (или друго име) го карщавамъ и за здраве въ вода го потапямъ“.—Следъ трикратно потапяне въ водата, бабата избърсвала детето съ бѣлъ вълненъ праменъ, прекръствала го на челото, гърдитѣ, по рѫцетѣ и крачката и го обвивала въ пеленки. После го вземала на рѫце, позалюлявала го и го предавала на майката—рожцилница съ думитѣ: — Буганче ми го даде, християнче ти го връщамъ. Господь и Света Богородица да

го чуватъ отъ буганци, вещици и морни болесчици. Да остарева и обелева и да са радува на синове и внуци!

Когато Калинъ-кехая дошелъ въ Чепеларе, запретилъ на бабитѣ и кальманитѣ да произнасятъ езическитѣ думи: „Буганче са роди, христенче да стане", а да изговарятъ думитѣ. „Кръщава се рабъ Божий" и пр.

При нѣмане на постояненъ свещеникъ, мрътвитѣ били погребвани безъ опейло, но преди мрътвецътъ да бѫде поставенъ въ гроба и заровенъ, сипвали върху му зейтинъ отъ кандилото, поставяли на гърдитѣ му кръстче отъ елови клоне, въ дѣсната му рѫка изгасена свѣщчица. а въ лѣвата китка цвѣте или сухъ босилекъ Ако до изминването на 40 дни отъ погребението, дойдѣлъ въ селото свещеникъ, последниятъ извършвалъ опейлото на гроба, а ако такъвъ не дойдѣлъ, близкитѣ на починалия туряли въ една торбичка пръсть отъ гроба, занасяли тая пръсть въ най-близкото село, дето имало свещеникъ и последниятъ опѣвалъ пръстьта върху гроба на другъ мрътвецъ. Следъ това пръстьта била повръщана въ Чепеларе и посипвана върху гроба на починалия. До изграждането на църквата Св. Атанасъ, мрътвитѣ били погребвани не въ общи гробища, а въ градинитѣ и ливадитѣ, близо до кѫщитѣ, или пакъ въ махаленски гробища. Следъ изминване на три години отъ смъртьта, главата на мрътвия била изравяна, промивана, опѣвана, ако имало свещеникъ, и пакъ поставена въ гроба.

Вѣнчавкитѣ се извършвали по-лесно, защото младоженцитѣ можели сами да се движатъ. Когато и момъкътъ и момата били отъ Чепеларе, отивали съ родителитѣ и кумоветѣ си въ най-близкото село, дето имало свещеникъ и тамъ били вѣнчавани; когато невѣстата била отъ друго село, младоженцитѣ вѣнчавалъ мѣстния свещеникъ, но ако нѣмало такъвъ въ селото, родителитѣ на невѣстата се погрижвали да се вѣнчеятъ въ

друго село, дето имало свещеникъ. Но каквито затруднения и да се срещали относно вѣнчаването, не е било позволено момъкътъ да доведе въ бащиния си домъ невѣнчана невѣста. Обрядътъ на вѣнчаването не премечно трѣбвало да се извърши отъ свещенникъ; безъ това благословия нѣмало. При вѣнчаването писмени документи не се изисквали. Достатъчно е било единъ отъ родителитѣ или кумътъ да каже на свещеника, че младоженцитѣ не сж роднина и последниятъ извършвалъ обряда. До заселването на Калинъ кехая въ Чепеларе, сватбитѣ били много скромни *„като сватби на вдовци"* т. е. безъ веселби; обаче, отъ тогава несетне сватбитѣ ставали съ голѣми тържества, на които били поканвани и мохамедани. Последнитѣ донасѣли *шювишъ* овни, телци, овесъ, ржжъ и др. храни.

Когато се женилъ Калинкехаьовия синъ Мулжо, поканенитѣ на сватбата мохамедани отъ Чепеларе и околнитѣ села, докарали за шювишъ 60 овни, 5 крави и 5 вола.

Помохамеданване на християнитѣ въ с. Богутюво. До 1745 г. християнитѣ въ Чепеларе търпѣли несгодитѣ и лишенията въ вѣрско-духовно отношение съ надежда, че съ течение на времето мжчнотиитѣ постепенно ще се премахнатъ; обаче, тая надежда изведнажъ изчезнала отъ умоветѣ имъ. Страхътъ отъ клане или помохамеданване пакъ се подновилъ. Въ съседното село Богутюво станало едно събитие, което очудило дори и най-фанатичнитѣ турски ходжи и управници. Богутювскитѣ християни се помохамеданили, и то повече отъ малодушие, а по-малко отъ насилие. Ето по какъвъ поводъ и начинъ е станало това помохамеданване.

До 1745 година въ Богутюво си живѣли мирно 20—30 християнски семейства и толкова мохамедански. Повечето отъ християнитѣ били смолени, преселници отъ с. Давудюво и други ахжчелебийски села. Християнитѣ

си имали черква съ свещеникъ, а мохамеданитѣ държена джамия съ полукнижовенъ ходжа — смоленинъ.

Единъ день, ненадейно пристигнали въ Богутюво турски забите — бирници да събиратъ държавнитѣ данъци. Въ това време повечето отъ богутювскитѣ мжже били на планината *Даутско*, дето стъкмявали мандра и отбивали агнетата отъ майкитѣ имъ. Забититѣ, като не нашли въ селото мжже, събрали всичкитѣ християнски жени и ги затворили въ една запустена кжща. Мжжетѣ бърже се научили какво станало съ женитѣ имъ, та оставили овце и мандра и припнали къмъ селото, но докато стигнали тамъ, женитѣ били вече на свобода. Помакинята Чукаловица (прабаба на Хасанаговци и Чукаловци) тръгнала къмъ затвора да види, що правятъ затворенитѣ жени. Последнитѣ плачели и проклинали сждбата си; плачели и децата имъ около затворътъ. Тогава Чукаловица, безъ позволение отъ забититѣ, счупила вратата на затвора и извикала на затворенитѣ жени:

— Излезите нахъ вонъ, мари; прѝберите си децана и си вòрвите въ кощи; пакъ аку нищете да ва затварятъ келеви читаци, прòмѣните си вѣрата и станите касу насъ!

Когато мжжетѣ дошли въ селото, забитетѣ имъ казали да си платятъ веднага *йошурътъ*, *мукатдата*, *харачътъ* и другитѣ данъци. Мохамеданитѣ бърже събрали пари и си платили йошурътъ и мукатдата, а християнитѣ не могли да платятъ заедно съ другитѣ данъци и *харачътъ* (воененъ данъкъ), съ какъвто само тѣ били обложени. Забитетѣ почнали да биятъ първенцитѣ християни и да ги заплашватъ, че вързани ще ги закаратъ въ Пловдивъ.

— Промѣните си вѣрата касу насъ, за да ва ни мочатъ забите-се — рекли нѣкои мохамедани (помаци)

на християнскитѣ първенци. И последнитѣ безъ повече мислене се съгласили да си промѣнятъ вѣрата.

Следниятъ день нѣколко десятки мѫже и възрастни момчета, *начело съ свещеника си*, се упѫтили за Пловдивъ да си промѣнятъ вѣрата. Вечерьта тѣ стигнали въ Станимака и тамъ пренощували. Станимашкитѣ първенци и свещеници, между които билъ и дѣдото на Лоьлча, молили богутювцѣхъ да се не потурчватъ, като обещавали да имъ помогнатъ съ пари за изплащане на харача, но тѣ не послушали и отишли въ Пловдивъ. Тамъ Богутювци били обрѣзани (помохамеданени) въ прочутата пловдивска Имаретъ джамия. Следъ обрядътъ бившитѣ Вълчовци, Мурювци, и Илчовци се върнали въ селото си съ бѣли чалми на главитѣ и съ придружникъ турски ходжа, който билъ изпратенъ да потурчи женитѣ и децата. Останали непотурчени само нѣколко сѣмейства и едно 15 годишно момиче, сираче. Домакинътъ на едно сѣмейство, като разбралъ, че всички негови съселяни християни ще се турчатъ, измъкналъ се скришно отъ селото съ жената и децата си, отбилъ се на мандрата, отлѫчилъ си овцетѣ и отъ тамъ презъ гори и планини се домъкналъ до с. Чаушово, дето се и заселилъ. Момичето останало непотурчено, защото било сираче и сакато, та не могло да се омѫжи. Тая последна богутювска християнка се прехранвала отъ милостиня и когато умрѣла, на 80 годишна възрасть, потурченитѣ ѝ роднини поканили двама чепеларски зидари, християни, да я погребатъ въ старитѣ християнски гробища до черквата.

Нещѣли да се помохамеданятъ и нѣколко младежи, между които и двама братя отъ родътъ на Дуювци. Единиятъ братъ съ незнайно име отишелъ въ с. Бойково, дето се и оженилъ, а другиятъ, който се наричалъ Стоянъ, следъ нѣколкогодишно скитане и слугуване въ разни села, дошелъ въ Чепеларе, оженилъ се и за ви-

наги се настанилъ въ Сивковската махала. Тоя Стоянъ е прадѣдо на родоветѣ Пакулюци, Стояновци и Рошювци. Димо Пакулятъ е синъ на Стояна Дуювски. Най-възрастниятъ братъ на Стояна Дуювски се помохамеданилъ и си останалъ въ Богутюво. Следъ помохамеданването той доста забогатѣлъ, но не презиралъ братята си християни. На байрямъ ги канилъ на гости въ Богутюво, а на голѣми християнски праздници гостувалъ у братята си въ Чепеларе и Бойково.

Християнски тържества въ Чепеларе. Чепеларскитѣ християни се страхували отъ помохамеданване цѣди 8 години, т. е. до заселването на Калинъ кехая. Оттогава насетне страхътъ имъ изчезналъ и до 1876 година не се подновилъ, и то благодарение на Калинъ кехая и на други посетнешни родолюбиви и набожни чепеларски християни. Когато Калинъ кехая довършилъ кжщата си въ Чепеларе и се настанилъ въ нея съ цѣлото си семейство, устроилъ угощение за *сьоднованица*. На угощението поканилъ всички чепеларски християни съ децата имъ, всички негови и Кьорходжови овчари, мандражии и аргаге — християни, които били на планинитѣ въ сегашното чепеларско землище и много други гости, негови роднини отъ с. Райково. Челеларскитѣ мохамедани не били канени на угощението, но Калинъ кехая изпратилъ въ всѣки мохамедански домъ хлѣбъ, месо и сирене. Когато всички гости християни се събрали въ кжщата на *сьоднованица*, Калинъ кехая повелъ гоститѣ къмъ *кьошка* (гостната стая), отворилъ вратата, прекръстилъ се и казалъ: — Сое кьошкъ ни е за госте и мохабеть, а да се молимъ въ него и да карщаваме и венчеваме. Кьошкесъ е чьорква-параклишъ и е отворенъ за всѣкъ христенинъ. Хоте сига да запалимъ пу адно свесчица въ параклишесъ и да са помолимъ на Господе, че сетне да правимъ мухабеть.

Гоститѣ се смаели отъ Калинкехаьовитѣ думи,

но още по-голѣмо е било смайването имъ, кагато видѣли, че кьошкътъ не е укиченъ и угизденъ съ чибуци, аглоци, торби, халища и други домашни вещи, а съ кръстове, икони, кандила, свѣщи и други черковни потрѣби. Смаенитѣ гости почнали да се кръстятъ, да цѣлуватъ иконитѣ и да палятъ свѣщи. Въ това време Калинъ кехая и синъ му Раю *пѣли* съ високъ гласъ *черковско пеюво*. Когато се свършила молитвата и *пеювото*. Калинъ кехая отпушилъ едно гърненце, въ което имало светена вода; попръскалъ съ водата параклишя и гоститѣ; накадилъ цѣлата кѫща съ тамиянъ и следъ това поканилъ гоститѣ да насѣдатъ на постланитѣ халища въ стаитѣ, на потона, на двора и въ плевнята. Угощението, пѣенето и свиренето съ гайди и кавали въ кѫщи продължавало до пладне. Следъ това Калинъ кехая извелъ всички гости на ливадата, дето билъ суватя и заповѣдалъ на гайдажиитѣ да свирятъ на хоро. Самъ Калинъ кехая повелъ хорото, което траяло до мръкване. Веселбата се свършила пакъ съ ядене и пиене. Извършеното отъ Калинъ кехая възхитило и ободрило чепеларскитѣ християни, а на мѣстнитѣ мохамедани направило силно но тягостно впечатление. Въ Калинкехаьовия параклишъ се черкували чепеларскитѣ християни до 1835 година т. е. до изграждането и осветяването на храма Св. Атанасъ. Въ параклишя свещенодействували всички проходящи или поканени духовници, а когато такива нѣмало, тѣхната длъжность изпълнявали, изпърво, Килинкехаица, а следъ нея снахитѣ й Мурживица, Апостолица, Волчювица и най-сетне стара Шерковица. Тия жени поддържали параклишя съ свѣщи, масло и тамиянъ; кръщавали деца, отредали мъртавци и вършили всички други черковно-християнски работи, съ изключение на вѣнчавкитѣ; а когато дохождали въ селото свещеници, довършвали ония свещенодействия,

каквито трѣбвало споредъ наредбатѣ на източно-православната християнска вѣра.

Но Калинъ кехая не се задоволилъ само съ превръщане на часть отъ кѫщата си въ християнски моле-бенъ домъ. Той възобновилъ тържествено и старитѣ християнски светилища въ чепеларското землище.

Калинъ Кехая наредилъ де и какъ да се празднуватъ голѣмитѣ лѣтни праздници Св. Духъ, Петровдень, Свет. Недѣля, Св. Илия, Св. Богородица и др. Петровдень и Св. Недѣля били празднувани при каменния кръстъ въ Ганината ливада. Подъ старитѣ върби до тоя кръстъ, женитѣ поставѣли *трепези и ломили*, а следъ това събралитѣ се мѫже, жени, деца и овчари отъ планинитѣ започновали игритѣ н веселбитѣ. Играли на хоро, поседница (рѫченици), хумада и харманътопу; борили се и измѣрвали мускулнитѣ сили на рѫцетѣ си съ надхвърляне на камене. Ганината ливада служила за общо сборище и игрище до началото на XIX-то столѣтие, т. е. до когато билюкбашията Кара-Ибрахимъ изградилъ ханъ близо до игрището (Демирювския ханъ). Излазянето на *барчина* на черковището Св. Илия сѫщо се започнало следъ Калинкехьовото дохождане въ Чепеларе. Бравитѣ (овнитѣ) и всички други потрѣби за курбаня давалъ или плащалъ Калинъ кехая, а следъ смъртьта му, неговитѣ наследници Муржо, Волчо, Апостолъ, Шерко и Х. Златилъ (до съграждането на черквата св. Атанасъ). Молебствията, угощенията и веселбитѣ на *барчината* Св. Илия много дразнили мохамеданитѣ, особно ония, които имали ниви наоколо, но християнитѣ не обрѫщали внимание на заканитѣ имъ и отъ година на година засилвали тържеството на барчината.

На лѣтенъ Св. Атанасъ чепеларскитѣ християни правили молебствие на могилката срещу Сивковската махала, а на зименъ Св. Атанасъ на мѣстото върху което е съградена черквата Св. Атанасъ. На праздницитѣ Св.

Богородица (Успѣние Богородично), християнитѣ отъ Бѣлювската махала отивали да се молятъ и палятъ свѣщи на черковището Чукаря (надъ Балджийската махала), а следъ пладне играли хоро на двороветѣ или на старото хорище до Баленозовата кѫща. Когато се започнала направата на черквата Св. Богородица, молебствията и веселбитѣ били пренесени на новото хорище предъ Кръстановата кѫща. Отъ тогава билъ въведенъ и обичая да се прави кѫщенъ курбанъ т. е. да се пекатъ и възпѣватъ агнета и други брави по кѫщитѣ.

По-късно, следъ изкупването планината Боклуджа, християнитѣ усвоили юрюшкия обичай да правятъ курбанъ и водосветъ на Извора и да празднуватъ тамъ праздникътъ Св. Духъ. Първиятъ курбанъ и водосветъ на Извора сталалъ по починъ на новия преселенецъ Георги Чичо (прадѣдото на Чичовци, Добриковци и Бозуковци). Чичо до смъртьта си плащалъ всички разноски за курбаня и водосвета.

Общитѣ молебствия, курбани и веселби на открити мѣста много спомогнали за засилването на вѣрско-духовния и народностенъ духъ у чепеларскитѣ християни. Малко по късно, когато въ Чепеларе се преселили и други по-будни люде отъ Райково и Устово, християнитѣ макаръ и да били малцинство, до толкова се издигнали въ общо културно отношение, че зели надмощие въ всички общоселски работи. Мохамеданитѣ си запазили само едно право, а именно: да разпредѣлятъ *чобанлъцитѣ* (овчитѣ стада) по мандри при джамията, а не на друго мѣсто. Това право на мохамеданитѣ трая чакъ до 1914 година.

Изкупване планината Калфеница. Едновременно съ заселването на Калинъ кехая въ Чепеларе изкупена била и по-голѣмата часть отъ планината Калфеница. Тая планина се простирала на западъ и задъ билото на планинската верига Караманджа — Карабалканъ — Пер-

сенкъ. Притежатели на планината били Арсланбеювитѣ потомци и войводата М. Кьорходжа. Въ 1750 година нѣколцина Арсланбеюви потомци продали своитѣ части отъ планината на широкалъшки жители. Като научилъ това, Мехметъ Кьорходжа наредилъ щото цѣлата планина да се раздѣли на две части. Едната часть да обема землитѣ разположени на западъ отъ вододѣла т. е. които се спущали къмъ воченското рѣчно корито, а другата землитѣ, които се спущали къмъ Чепеларе. На широколъчени било предоставено правото да изкупятъ първата т. е. западната часть, а на чепеларци източната. Кьорходжовиятъ дѣлъ отъ планината билъ оставенъ въ чепеларската часть. Въ 1753 година притежателитѣ на чепеларската часть отъ Калфеница, а именно *Есиръ Османъ ага и Кериме Хатукъ* отъ с. Калфакьой, гюмюрджинска околия, заявили на съпритежателя Мехмедъ Кьорходжа, че продаватъ тѣхнитѣ части отъ планината. Чепеларци, съ посрѣдничеството на Калинкехайовия синъ Рая и съ съгласието на войводата, купили за 980 гроша $^5/_6$ части отъ планината. Следъ покупката, цѣлата планина (чепеларската часть) била раздѣлена на $58^1/_2$ дѣла, отъ които 48 се падали на изкуповачитѣ-чепеларци и $10^1/_2$ дѣла на съпритежателя „Райкозалъ Мехмедъ" (Мехмедъ Кьорходжа). Чепеларскитѣ 48 дѣла били разпредѣлени между 32 пълноправни жители. Владалото (тапията) за изкупването на Калфеница е написано (издадено) въ 1172 год. отъ Егира, 1754 година отъ Христа. Споредъ владалото, християни изкуповачи сѫ Калинъ кехая, чорбаджи Раю и терзи Куртю. Раю чорбаджи е Калинкехайовия синъ Раю, а терзи Куртю е Марчовия синъ и Метексовия баща. Калинъ кехая изкупилъ три дѣла а терзи Куртю и Раю чорбаджи по единъ дѣлъ. Значи, тримата християни изкупили около $^1/_{10}$ часть (безъ дѣловетѣ на Кьорходжа) а 29-тѣ мохамедани $^9/_{10}$ отъ планината. Не е изяснено дали Калинъ кехая е изкупилъ

тритѣ дѣла за своя частна смѣтка или пакъ за смѣтка и на друпи чепеларски жители-християни. Отъ изкуповачитѣ-мохамедани само имамътъ Исмаилъ Ефенди (Камбурходжа) е ималъ три дѣла, а всички други по единъ или най-много по 2 дѣла. Малко по-късно, когато Мехмедь Кьорходжа отстжпилъ почти безплатно на християнитѣ своитѣ 10½ дѣла, планината Калфеница била раздѣлена, както и Хаджиица на 16 дѣла, а всѣки дѣлъ на третинки (16 × 3 = 48). Отъ 16-тѣ дѣла тритѣ били християнски а 13-тѣ мохамедански. Християнитѣ придобили Кьорходжовитѣ 10½ дѣла по поводъ и начинъ неочакванъ отъ тѣхъ. Едно лѣто, на Петровденъ, когато чепеларскитѣ християни се веселили при кръста въ Ганината ливада, нѣкой казалъ, че войводата Кьорходжа идѣлъ съ семейството си отъ Райково. По-възрастнитѣ развеселени мжже решили да посрещнатъ войводата съ пѣсни и гайди. Речено и сторено. Мжже, жени и деца се отправили нагоре къмъ Киречменица да срещатъ гоститѣ. Срещата станала при Хаджиматювския ханъ. Войводата се много зарадвалъ отъ направената му честь и заржчалъ, веселбата на другия день да стане срещу конака му въ ливадата на Кашикчията. На тая веселба присжтствувало и Кьорхаджовото семейство, което останало много доволно. Привечерь Кьорходжа заповѣдалъ да млъкнатъ гайдитѣ, да се спре за малко време хорото, за да чуятъ всички какво ще каже. Когато затихнало, войводата заявилъ съ високъ гласъ, че отстжпя на християнитѣ своитѣ 10½ дѣла отъ Калфеница съ условие, последнитѣ да събератъ и дадатъ на джамията [50] гроша и да направятъ 1—2 дървени моста на Голѣмата рѣка и презъ доловетѣ по пжтя Чепеларе — Райково. Думитѣ на войводата били изслушани съ възторгъ отъ веселитѣ мжже. Едни отъ тѣхъ махали кърпи и викали: — Да живеишъ ага! Господь здраве да ти дава! — а други се впуснали да му цѣлуватъ

ржцетѣ и колѣната. Следъ това войводата се прибралъ въ конака си, а зарадванитѣ християни продължили веселбата до смрачаване. Условието на дарителя било изпълнено. Мостове и *принги* (мостчета за пѣшаци) били направени, но тѣ не траяли дълго време, защото били безъ постоянни стопани. Само мостътъ на Голѣмата рѣка до Садъковия ханъ билъ по-добре поддържанъ отъ Бѣлювци. По-късно, Сивенъ Гьорговъ Кацарски поелъ грижата за тоя мостъ и го направилъ каменно-сводовъ, за да напомня и до днесъ Кьорходжовото дарение.

Изкупване планината Муржовско. Тритѣ планински бърда Коджабашица, Чукаря и Кривакабо се наричатъ изобщо Муржовско или Муржовска планина. Владѣтели на тая планина сж били нѣколко юрюшки семейства отъ 78 оджакъ, които останали на постоянно мѣстожителство въ сегашното село Нарлжкьой гюмюрджинска околия. Презъ първата половина на XVIII-то столѣтие планината Муржовско промѣнила нѣколко нови владѣтели. Петь шести ($^5/_6$) отъ нея купили двама гърци или куцовласи, касапи отъ Гюмюрджина. Една пета часть купилъ Х. Сюлейманъ отъ с. Вълчево, а една четиридесета ($^1/_{40}$) часть дѣдото на Забурци отъ Устово. По-късно, петьтѣ части изкупилъ отъ куцовласитѣ Волчю кехая отъ с. Довудюво (дѣдо или баща на прочутия Стоянъ кехая). Следъ смъртьта на Волчю кехая петьтѣ части били продадени за дългъ и купени отъ единъ гюмюрджински бей съ незнайно име. Презъ 1762 или 1763, Калинкехаьовия синъ Раю се запозналъ съ тоя бей и го измолилъ да му продаде петьтѣ части отъ Муржовското. Беятъ се съгласилъ, но понеже Раю нѣмалъ толкова пари колкото трѣбвало, заложилъ у единъ касапинъ 300 овни, свой желепликъ, зелъ пари и изплатилъ петьтѣ части отъ планината, но не се знае за колко гроша сж купени. Въ владалото (тапията) сж били вписани като

куповачи Калинъ-кехая, Раю и Муржо. Когато чепеларци се научили, че Раю е купилъ по голѣмата часть отъ Мурживското, поискали и тѣ да се намѣсятъ т. е. и тѣмъ да се дадатъ дѣлове. За намѣсването най-много настоявали Бѣлювци и мохамеданитѣ въ Камбурската махала. Калинъ кехая и Муржо били наклонни да сторятъ планината *селска*, но Раю не се съгласилъ да се намѣсватъ мохамеданитѣ. Следъ молби, уговорки и крамоли, Раю отстѫпилъ безплатно на Бѣлювци за авлии и ливади една ивица отъ бърдото Чукаря между Голѣмата рѣка и доловетѣ Самурски и Илъковъ. Следъ тая отстѫпка християнитѣ били задоволени и мирясали, а мохамеданитѣ продължавали да ръмжятъ, но по нататъкъ друго не могли да сторятъ. Обаче, и на Рая не е било писано да се радва дълго време на планината като неинъ стопанинъ.

Смъртьта на Раю чорбаджи и Калинъ кехая. Следъ две години отъ изкупването на планината Мурживско, Раю тръгналъ презъ есеньта за Гюмюрджина и отъ тамъ щѣлъ да пѫтува за Цариградъ за да продаде желеплика си, състоящъ се отъ 1,000 угоени овни. По пѫтя между Гюмюрджина и Шапшихане, станало спречкване между Раювитѣ овчари и овчари-арнаутe, които сѫщо карали овни за Цариградъ. Спречкването било за прекарвание на стадата презъ едно дървено мостче на р. Флори. Раю, който следвалъ отблизо стадото си, се намѣсилъ примирително въ спречкването, но пострадалъ. Единъ разгнѣвенъ овчарь — арнаутинъ го ударилъ нѣколко пѫти и го бутналъ въ рѣката. Раю не се удавилъ, защото го спасили овчаритѣ му, но се простудилъ заболѣлъ отъ силна треска, а може би и отъ друга болесть. По невъзможность да продължи пѫтя си, Раю се върналъ въ Гюмюрджина, а отъ тамъ приятелитѣ му го изпратили въ с. Исике, дето, следъ две седмично тежко боледуване, се поминалъ на 30 години възрасть,

безъ да остави прѣки наследници защото билъ лефтеръ (ергенъ).

Когато Раю се поминалъ, баща му Калинъ кехая билъ вече доста старъ, при това и болнавъ, защото го билъ ритналъ единъ конь въ слабинитѣ, та се повредилъ. Но при все това, той отишелъ въ Гюмюрджинско, да се разправя съ повѣренитѣ му стада; да види де е погребанъ Раю и да уреди желеплика и смѣткитѣ му. Когато Калинъ кехая влѣзалъ въ Исике и отишелъ на Раювия гробъ, припаднало му, сгърчилъ се и краката му се вдървили. Синъ му Муржо го качилъ на единъ конь и полумъртавъ го докаралъ въ Чепеларе. Съ билки и други народни цѣрове съживили и лѣкували кехаята, та живѣлъ още 5—6 години. Макаръ и болнавъ Калинъ кехая заставѣлъ Муржа да го качва на конъ и да го развежда лѣте на мандритѣ. Една пролѣть — последната — болниятъ кехая пожелалъ да види за последенъ пжть „какъ блѣятъ и граятъ малкитѣ егнета" въ гюмюрджинското поле. Молбата му била удовлетворена. Качили го на конь, но по пжтя му прилошело, та го върнали въ Чепеларе. По предой, когато стадата дошли на планинитѣ, Муржо качилъ баща си на конь и го завелъ на мандрата. Тамъ Калинъ кехая стоялъ 3 дни, но едно куче и дене и ноще вило около мандрата. На четвъртия день стария кехая починалъ на мандрата въ Мурджовското до Кечовия чучуръ.

Муржо чорбаджи-бей. Следъ смъртьта на Калинъ кехая, Муржю наследилъ и баща си и брата си. Муржо, както казахме по-горе, билъ малко сприхавъ но откровенъ, справедливъ, милостивъ и гостолюбивъ. Кьорходжовци му повѣрили стадата си, но Муржо следъ нѣколкогодишно кехаьоване, самъ се отказалъ отъ чуждия кехайлъкъ и останалъ кехая само на своитѣ овци. Следъ Мурржовия отказъ, Кьорходжа и синоветѣ му Сюолеиманъ и Пирага повѣрили стадата си на Харбалията,

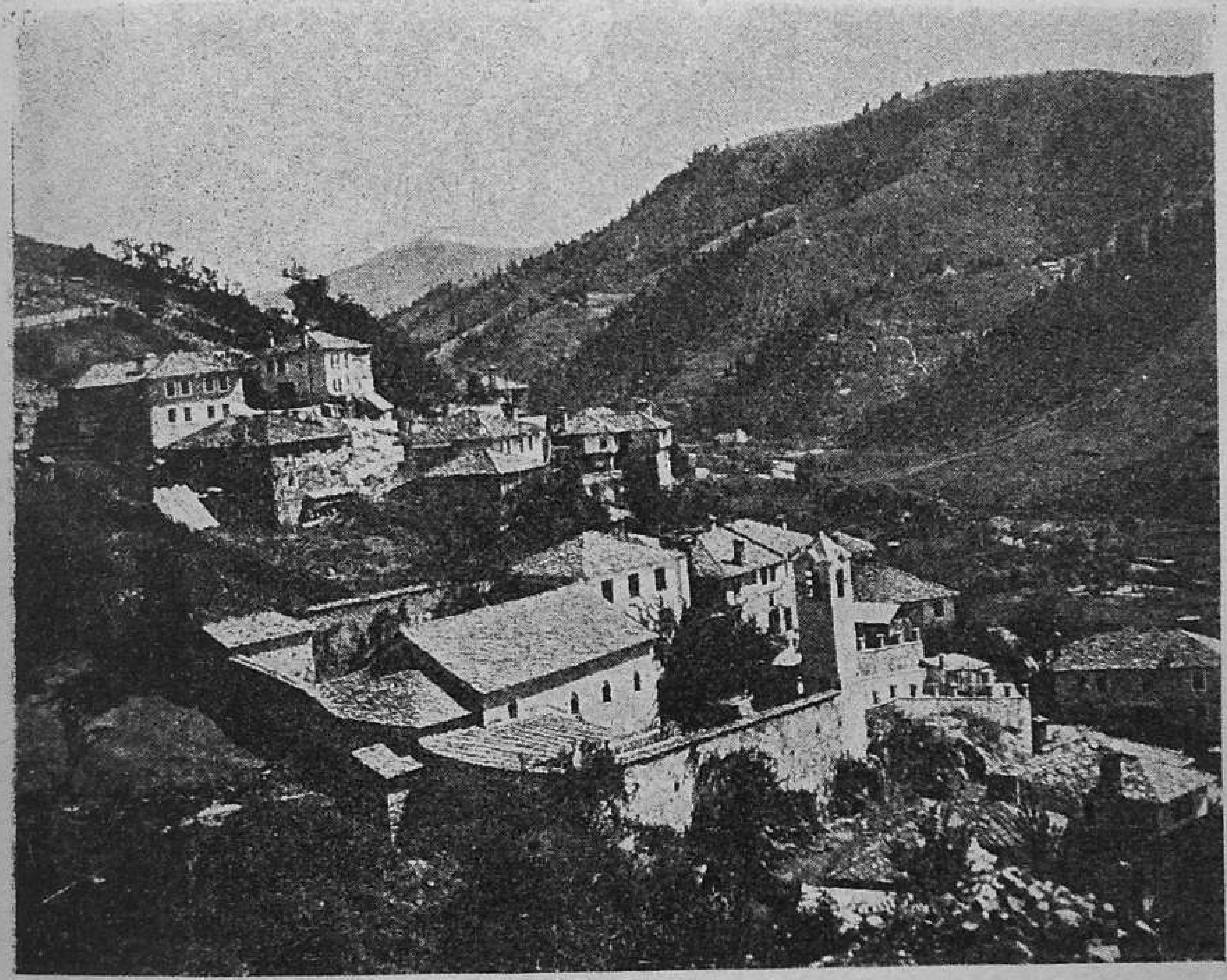

Чепеларе — Долната махала.

Кѫщата на Тодоръ Добриковъ.

смоленинъ-християнинъ отъ с. Левочово. Но при все това, Кьорходжовци до смъртьта на Салихага не скжсали приятелството си съ Мурждовцѣхъ. И благодарение на това приятелство, Калинкехайовия синъ Муржо при всичкитѣ си недостатъци като човѣкъ, повече се издигналъ въ обществено отношение, отколкото баща си. За това издигане помогнали му и две негови качества, а именно: безстрашието и гостолюбието. Муржовата кжща е била и християнски храмъ и ханъ и спасителенъ домъ и общинско управление. Кой откждето идѣлъ у Муржа намиралъ подслонъ и храна. Муржо всѣкиго посрещалъ съ радость и му услужвалъ съ каквото могълъ; и отъ никого не искалъ пари за храна или друга услуга.

Презъ втората половина на осемнадесетото столѣтие станало нѣкакво размирие въ Драмско, Сѣрско и Солунско. Едно отдѣление отъ конна турска войска тръгнало зимно време по пжтя Пловдивъ — Хвойна — Чепеларе за Драмско и Сѣрско. Войската, състояща се отъ около 200 души на брой, привечерь пристигнала въ Чепеларе. Войницитѣ били гладни, измокрени и простудени. Тѣ се спрѣли на пжтя до П. Пампоровата кжща и се чудили къмъ коя махала да се отправятъ, още повече, че въ всѣка махала имало само по нѣколко кжщи. Долномахалци като видѣли войската скрили се въ кжщитѣ си. Муржо сжщо видѣлъ войската, но не се спотаилъ, а тичешкомъ отишелъ при нея. Командирътъ на войската вежливо попиталъ Муржа де може да пренощуватъ войницитѣ.

— У дома, отговорилъ Мурджо и посочилъ кжщата си.

— Много сме, та не може да ни побере твоята кжща; освенъ това потрѣбна е храна и за насъ и за конетѣ, рекълъ командиря.

— Лесно е, всички ще се смѣстите, пакъ и храна

Господь ще даде, викналъ Мурджю и повелъ войската къмъ кѫщата си.

И какво направилъ по-нататъкъ Мурджю? Смѣстилъ войницитѣ и конетѣ въ кѫщи, на двора, въ плѣвнята, въ подницитѣ и подъ сачецитѣ. Накладени били много огньове, за да се сгрѣятъ войницитѣ, а следъ това Мурджю посочилъ сламата, сѣното и хамбаритѣ съ овесъ и ячмикъ, и казалъ: — „Ето храна за конетѣ, давайте имъ колкото щете! Ще бѫдете нахранени и вие, ала почакайте малко време". Веднага следъ настаняването, Мурджю разпоредилъ да се заколятъ и одератъ едно младо тосунче (волче) и две телета. Следъ два часа всичкитѣ 200 войници били нахранени съ хлѣбъ, качамакъ, трахана, сирене, млѣко и други храни, каквито се нашли въ Мурджювата кѫща. Войницитѣ прекарали нощьта много добре. Зараньта тѣ още по-добре били нагостени съ чорба, месо и други сварени ястия. На тръгване командирътъ на войската, следъ като похвалилъ Мурджа за приемътъ, поискалъ смѣтка за да заплати направенитѣ разноски.

— Нищо нѣма да платите. Вие сте били мои гости, а отъ гоститѣ не земамъ пари, казалъ Мурджю. Господь ми е далъ всичко и на царско здраве, съ радость посрещамъ госте.

— Е добре, тогава какво друго мога да сторя за да се отплатя? Ти се показа много преданъ и щедъръ къмъ царската войска.

— Нищо друго неща, отговорилъ Мурджю. Притежавамъ ниви, ливади, овци и голѣма часть отъ планината, която се вижда отъ тукъ. За тия имоти плащамъ данъци на вакъва. Ако е възможно, да ми се понамалятъ тия данъци, за да мога по-достойно да приемамъ и изпращамъ царски люде и други гости.

— Много добре, ще се помѫча да ти се отплатя

за гостоприемството, рекълъ командиря, записалъ нѣщо на една книжка и се сбогувалъ съ Мурджа.

Когато войската пристигнала въ Ахжчелеби, командирътъ ѝ разправилъ на войводата Сюлейманна, какъ е билъ посрещнатъ и изпратенъ въ Чепеларе отъ Мурджа. Какво по-нататъкъ е ставало не се знае, но следъ една година въ Чепеларе пристигналъ отъ Пловдивъ единъ турски чиновникъ, съпровожданъ отъ нѣколко сеймене. Чиновникътъ се отправилъ за Мурджювата кжща. Въ това време Мурджю билъ на мандрата. Пратили му известие да дойде въ село. Когато чиновникътъ видѣлъ Мурджа станалъ правъ, извадилъ една книга отъ пазухата си, разтворилъ я, цѣлуналъ я, допрѣлъ я до челото си и я поднесълъ на Мурджа. Тая книга била царски ферманъ, отправенъ до надлежнитѣ власти и до Мурджа. Въ фермана било писано, че се освобождаватъ отъ данъци всички Мурджюви движими и недвижими имоти въ чепеларското землище, включително и мукатдата (беглига) на овцетѣ. Освенъ това, споредъ твърдението на последния чепеларски имаминъ Мехмедъ ефенди, който най-добре знаеше турско-арабския езикъ, въ фермана било писано, че на Мурджа се давала и наследствената титла *бей* (князъ). Тоя ферманъ билъ запазенъ отъ Мурджювия внукъ Волчю Хаджийски до рускотурската война презъ 1877—8 год.; обаче, когато Сюлеймановата армия бѣгала презъ Родопа и обрала Чепеларе, загубилъ се и фермана. Има други сведения, че тоя ферманъ е билъ запазенъ до 1885 година, но поради нѣкакво сждебно дѣло (давия) за наследство, една отъ заинтересованитѣ страни по дѣлото *пущамила* фермана. Но както и да било. Следъ удостояването си съ такава честь и такива преимущества, Мурджю още повече се издигналъ въ обществено отношение. Каквото кажелъ, това се вършело, и то не само въ Чепеларе, но и въ околнитѣ села. До Мурджа всички се допитвали

и учаквали отъ него подкрепа. Но при все това, Мурджю по нравъ и обноски си осталналъ такъвъ, какъвто билъ и преди да стане бей. Съ други думи казано, той вършилъ всичкитѣ си работи, както всѣки другъ селенинъ. Не се измѣнили въ нѣщо и домашнитѣ му. Мурджювица въпрѣки високото положение на мжжа си, прела, ткала, цѣпила дърва, готвила и ринала подницитѣ. Мурджю ималъ три сина, които се наричали Апостолъ, Волчю и Златилъ. Апостолъ е дѣдо и прадѣдо на Пепелановци и Шерковци; Волчю на Петровци и Стоянчини, а Златилъ на х. Златиловци. Освенъ тримата сина, Мурджювица изхранила, усиновила и задомила и едно мжжко дете, изоставено полусираче. Тоя посиненикъ е прадѣдо на родътъ Шумковци.

Нови заселници въ Чепеларе. Следъ откупването на 5/6 части отъ планината Мурджювско и следъ като Мурджю сталналъ голѣмецъ, мнозина Калинкехаьови и Мурджюви приятели, роднини, овчари и мандражии пожелали да се преселятъ въ Чепеларе. Калинъ кехая и Мурджю улеснявали приселницитѣ. Следъ Калинкехаьовото преселване, преселилъ се и настанилъ се въ Долната махала Георги Чичо отъ с. Райково (прадѣдото на Чичовци, Добриковци и Бозуковци). Следъ Чича дошли Панчерци; следъ Панчерцѣхъ, поредъ, Демирювци, Самурци, Голомѣховци, Чакоровци и най-сетне Гергининци. Споменаваме само тия преселници, защото тѣ се настанили на Мурджюви земи въ сегашната Срьощна махала. Мурджю и синоветѣ му Апостолъ, Волчю и Златилъ дали даромъ или евтино на заселницитѣ по единъ-два кжса земя за кжщи, плевни и градини. Прадѣдото на Панчерци билъ отъ Кабаачъ егридеренска околия. Сега това село е чисто турско, но преди 140 години то е било населено съ християни-смоленорупци. Турцитѣ (читаци) отъ съседното село Ахуодларъ изгонили християнитѣ отъ Кабаачъ и завзели кжщитѣ и другитѣ имъ имоти. Изгонени-

тѣ християни се пръснали като пилци по горитѣ и намѣрили спасение у юрюцитѣ. Прадѣдото на Панчерци дълго време се скиталъ тукъ-тамъ и най-сетне се свъртѣлъ въ Чепеларе, като станалъ мандражия на Муржа. Прадѣдото на Демирювци били отъ с. Райково, прадѣдото на Караджовци отъ Давудюво, а прадѣдото на Чаковци отъ Устово. Преселването на изброенитѣ семейства е станало не по еднакви причини или съображения. Голомѣховци, които билъ кумци на Муржювци, се преселили по настояване на роднинитѣ си — Муржювци и защото чокманското землище било тѣсно, та нѣмало условия за по-добъръ животъ. По сжщитѣ причини се преселили Чичовци и Караджовци. Самурци се преселили, защото повече имъ се харесвало Чепеларе, отколкото Дерекьой, при това и недвижимитѣ имъ имоти били еднакво далечъ отъ дветѣ села. Христю Чакоратъ пакъ се преселилъ, защото като бившъ Аджиаговъ сейменинъ билъ подозренъ, при това и като „миренъ" устовски житель *сторилъ беля* — убилъ единъ човѣкъ. Въ Чепеларе Хр. Чакоратъ намѣрилъ силенъ защитникъ въ лицето на билюкбашията Кара Ибрахима.

Изкупване другитѣ части отъ планината Муржювско. Казахме по-горе, че Раю чорбаджи изкупилъ само 5/6 части отъ планината Муржовско. Отъ неизкупенитѣ части 1/40 часть владѣлъ Забуратъ отъ с. Устово, а 1/6 часть Х. Сюлейманъ отъ с. Вълчево. Следъ изгоряването на с. Вълчево отъ хайтитѣ и убиването на Х. Ибрахимовитѣ синове (1797 год.), наследницитѣ на Х. Сюлеймана позабеднѣли. Единъ Х. Сюлеймановъ наследникъ, комуто се паднала частьта отъ Муржювското, отишелъ въ Пашмаклж при новия войвода Салихага, съ молба да му найде купувачъ на частьта отъ Муржювското. Салихага му отговорилъ, че ако Муржю не желае да изкупи тая часть, може да я продаде на Харбалията т. е. на Салихаговия кехая. Когато Муржю се

научилъ за това предложение, споразумѣлъ се съ Харбалията и се съгласилъ, последниятъ да изкупи едната шеста часть, но при условие, че той или единъ отъ синоветѣ му ще се пресели въ Чепеларе и че земитѣ, които Мурджю е далъ на заселницитѣ въ Срьощната махала, нѣма да влазятъ въ смѣтката при подѣлбата на планината, т. е. Харбалията да земе 1/6 часть, само отъ нивитѣ, горитѣ и пасищата, но не и отъ раздаденитѣ до тогава земи на преселницитѣ. Харбалията приелъ тия условия, купилъ едната шеста часть, но преди да се засели въ Чепеларе умрѣлъ. Наследникъ на частьта отъ планината Мурджювско останалъ единия Харбалиевъ синъ Кечю (Кирякъ) Харбалийски, който се и преселилъ въ Чепеларе, а другия Харбалиевъ синъ станалъ Салихаговъ кехая и се преселилъ въ Пашмаклѫ. Отъ цѣлата планина Мурджювско, останала неизкупена само $^1/_{40}$ часть. Тая часть, по настояването на Кара Ибрахима и съ съгласието на Мурджювитѣ синове Апостолъ, Волчю и Златилъ, изкупилъ отъ Забурци преселенецътъ Христю Чакоратъ, който се родѣелъ съ продавачитѣ. Изкупването на последната часть отъ Мурджювското е станало презъ 1802 или 1803 година.

До коя година Мурджю е живѣлъ, не може да се определи, но когато се поминалъ и тримата му синове Апостолъ, Волчю и Златилъ били оженени. Когато Мурджю разбралъ че е настѫпилъ последния му часъ, помолилъ синовитѣ си, които се събрали около него, да се не каратъ следъ смъртьта му, а всичко да си подѣлятъ братски; обаче, нищо не казалъ за Мурджювичиния посиненикъ. Когато Мурджю завършилъ предсмъртнитѣ си наставления, синъ му Волчю запиталъ:

— Бубайко, ти ни каза какво да правимъ и какъ да раздѣлимъ мюлкенъ и живана стока, ами какво да правимъ съ Шумка? И той е нашъ, вотрешенъ, чилекъ.

— Дайте му *намѣсто сестра*, отговорилъ Муржю и издъхналъ.

Волята на Муржа била изпълнена. Всичкиятъ Муржювъ имотъ билъ раздѣленъ на седемь дѣла. Апостолъ, Волчю и Златилъ взели по два дѣла, а на Шумка дали единъ дѣлъ, защото тогава всѣка сестра земала отъ наследственитѣ ниви и ливади по единъ дѣлъ, а всѣки братъ по два дѣла. По еднакви, равни, дѣлове братята и сеститѣ земали само отъ покжщнината и живата стока.

Поминъкъ и гурбетчилъкъ. Следъ Калинкехаьовото заселване християнското население въ Чепеларе бърже се умножило отъ прирѫстъ и нови заселници. Въ началото на XIX-то столѣтие въ селото имало вече около 40 самостойни християнски семейства или около 200 души мжже, жени и деца. Мохамеданскитѣ семейства не били повече отъ 70—80, защото тѣ се увеличавали само отъ прирѫстъ, а не и отъ нови заселници. До Калинкехаьовото заселване християнитѣ и мохамеданитѣ изкарвали прехраната си само отъ първобитно земледѣлие и скотовъдство. Тѣ копали, орали и сѣели на орницитѣ и пожарищата ржжь, овесъ, ечмикъ и малко леща. Събирали сѣно и слама и изхранвали съ тѣхъ по нѣколко глави едъръ и дребенъ добитъкъ. Въ предкжщнитѣ градини женитѣ садили кученъ, кардьо (зеле) лукъ и фасулъ, който често, както и сега, билъ попарванъ. отъ сланата. Сѣели още ленъ и конопъ, които замѣствали памукътъ. Отъ лененитѣ и конопени влакна женитѣ ткали платна за долно мжжко и женско облѣкло. Тогава картофитѣ не били известни въ Родопа, а така сжщо и захарьта. Пчелиниятъ медъ служилъ за всѣкакви подслади. Презъ лѣтото работили и мжжетѣ и женитѣ, а презъ зимата най-много работа имали женитѣ. Тѣ прели, ткали и вършили всички други кжщни работи, а мжжетѣ сѣкли само дърва и *сурнали* клади

отъ близкитѣ гори, да се грѣятъ на огньоветѣ въ широкитѣ огнища. Съ по-малко думи казано, до заселването въ Чепеларе на по-будни люде отъ Райково, Устово и други села, завареното чепеларско население живѣло уединено и почти затворено въ долината. Обаче, следъ намножаването на християнското население, стопанскиятъ животъ се промѣнилъ. Отъ новитѣ заселенци едни били зидари и дограмаджии, други шивачи, трети рибари, а четвърти сжщински скотовъдци — кехаи и овчари. Тия будни и предприемчиви заселници рано разбрали, че колкото и да сж обширни земитѣ около селото, поминъкътъ имъ ще бжде осжденъ, ако се затворятъ въ долината и неизлазятъ навънъ по работа и печалба. И какво правили? Зиме отивали въ Фера, Ташосъ, Енидже, Гюмюрджина и другаде да градятъ кжщи, да шиятъ дрехи, да пасатъ овци и да ловятъ риба въ Бѣло море; а пролѣть се връщали съ пълни *кесии* въ Чепеларе, за да оратъ, копаятъ, сѣятъ и да прекарватъ горещинитѣ при семействата си въ прохладната долина и на планинитѣ. Отъ тоя всѣкигодишенъ *гурбетчилъкъ* чепеларскитѣ занаятчии двойно и тройно се ползували. На чужбина тѣ работили по 16 часа презъ денонощието и съ труда си не само че прехранвали себе си и добитъка си (коне, мулета и овци), но спестявали и доста пари, съ които плащали данъцитѣ си, поддържали семействата си и куповали дѣлове огъ планинитѣ. Освенъ това, занаятчиитѣ въ чужбина се запознавали съ люде, които се различавали, едни отъ други, по народность, езикъ, вѣра, нрави, занятия, чгстенъ и общественъ животъ. Отъ запознанството, наблюдаването, сравнението и затрудненията въ работитѣ си, чепеларскитѣ занаятчии изучвали всичко — добро и зло; *умоветѣ имъ се избистрювали и ставали други люде*, сиречь, *отраквали* се въ живота. Но гурбетчилъкътъ не е билъ *училище* само за възрастнитѣ. Мжжкитѣ деца стояли въ Чепеларе при

майкитѣ си само до 10—12 годишната си възрасть. Бащитѣ братята или други съселени-занаятчии завеждали малкитѣ момчета въ Ташосъ, Фера или на къшлитѣ въ ениджейско-гюмюрджинското поле, дето, въ качеството си на *чираци, шигорте* и *малешини, носили калъ*, бодѣли до среднощь съ иглитѣ, или пакъ пасли въ дъждовно и студено време чангале, пустанали коне и куци овце. Неприветливитѣ шивачески и зидарски *одаи* и укаденитѣ (задименитѣ) овчарски колиби сж служили и за училища и за пансиони на тогавашнитѣ чепеларски момчета. Въ тия одаи и колиби много чепеларчета—посетнешни добри обществени дейци — сж се научвали да четатъ и пишатъ. Тѣхни учители сж били пжтуващи калугери-духовници или пакъ други случайни даскали.

Хайтитѣ (кърджалиитѣ) и Кара Ибрахимъ.
(1793—1832 г.)

Мехмедъ Синапь. Въ края на XVIII-то столѣтие, презъ време на турско-австрийската война, на Балканския полуостровъ избухнали последователно, едно следъ друго, петь голѣми вжтрешни бунтове или размирици, които се прекратили едва въ 1830 година, следъ руско-турската война. Срѣдища или огнища на тия размирици сж били областитѣ Родопа, Видинско, Епиръ, Шумадия (въ Сърбия) и Пелопонезъ (Морея, Гърция). Първиятъ и най-голѣмия бунтъ избухналъ въ Родопа (1793 г.); вториятъ — въ Видинско (1794 год.); третиятъ въ Епиръ, четвъртиятъ въ Шумадия (1806 и 1815 год.), а петиятъ въ Пелопонезъ (1821 год.) И петьтѣ бунта сж били насочени противъ висшата турска власть, т. е. противъ султана, везиритѣ и цѣлата турска управителна система; обаче, побужденията, целитѣ и *дѣлата* на размирницитѣ не сж били еднакви. Главатаритѣ на бунтоветѣ въ Видинско и Епирско — Османъ Пазвантооглу и Али паша Тепеделенъ,—сж се борили съ султанитѣ и везиритѣ,

за голѣмство, власть и слава, подобно на Ив. Кантакузина въ византийско време. Сърбитѣ въ Шумадия и гърцитѣ въ Морея възстанали, за да се освободятъ отъ турското иго, т. е. тѣ се борили за гражданска и политическа свобода. Обаче, цельта и побужденията на родопския бунтъ, който по размѣри, продължителность и *дѣла*, надминавалъ всички други бунтове на Балканския полуостровъ и до сега не сѫ проученн и изяснени.

Родопскиятъ бунтъ, който обхваналъ всички български земи и траялъ цѣли 14 години, се нарича отъ народа и въ отечествената история: *Кърджалийски размирици и злосторства*. Тия размирици и злосторства дълбоко сѫ се врѣзали въ паметьта на населението, та скоро нѣма да се забравятъ. За подвизитѣ или дѣлата на кърджалиитѣ имаме и писменни паметници, отъ които най-ценненъ е паметника на епископъ Софрония съ заглавие „*Житие и страдание грѣшнаго Софрония*". Обаче, тия писменни спомени сѫ раздробени и разхвърлени, та отъ тѣхъ никой до сега не е могълъ да разбере и си уясни първопричината, подбудата и цельта на страшния родопски бунтъ, който разклатилъ до основи турското царство. Всички разказвачи и писачи разправятъ само за ония кърджалийски подвизи и злосторства, които лично сѫ видѣли или пакъ които сѫ били извършени въ или около тѣхнитѣ заселища; обаче, *защо и какъ* е избухналъ бунта въ Родопа, никой не обяснява, защото не знае. Въ повечето разкази и паметни бележки се споменава или твърди, че главенъ вождъ или главатарь на кърджалиитѣ е билъ Еминджикътъ т. е. Еминага отъ Хасковско; обаче, това не е вѣрно. Наистина и Еминджикътъ и други кърджалии-турци сѫ се намѣсили въ бунта, но малко по-късно, когато западната часть на Родопа е била вече размирена. Другъ вѫтрешенъ родопецъ е подигналъ и организиралъ бунта и той цѣли 12 години е билъ главенъ вождъ на страшнитѣ

кърджалийски дружини и чети. Въ недрата на Родопа размирницитѣ не се наричатъ кърджалии, а *хайти*. Главенъ вождъ и организаторъ на хайтитѣ не е билъ турчинътъ Еминага, а смолено-рупецътъ *Мехмедъ Синапь* Други, по прочути, но второстепенни и третостепени главатари на хайтитѣ сѫ били Дертли Мехмедъ, Карамнафъ Ибрахимъ, Карафезията, Исаоглу, Аджи ага, Топалъ Салихъ, Еминджикътъ и други. Отъ тѣхъ само Еминджикътъ е билъ турчинъ — кърджалия а всички други сѫ отъ славяно-български произходъ — смоленорупци, помаци.

Главното бунтовно срѣдище, сборище или огнище на родопскитѣ хайти е било на гористата и почти непристѫпна планина *Машергидигъ*, находяща се между селата Кестенджикъ, Наипли, Каинчалъ и Алѫ-кьой, западно отъ гр. Пашмаклѫ и южно отъ гр. Дьовлелъ; а *първиятъ* по-широкъ бунтовнически крѫгъ е обемалъ всички заселища и планини между Пашмаклѫ, Чепеларе, Дьовленъ, Неврокопъ и Драма. На тия високи скалисти и гористи мѣста преди 2,000 години сѫ живѣли и сѫ се подвизавали тракийскитѣ племена беси и сатри.

Отъ сведенията, които до сега сме събрали на самитѣ мѣста и въ други кѫтове на Родопа, ние сме се убедили, че страшниятъ родопски бунтъ не е билъ поотрано замисленъ, скроенъ и организиранъ. Тоя бунтъ е избухналъ ненадейно и първата бунтова искра е излѣзла не отъ главата на нѣкой бей, паша, богаташъ или другъ голѣмецъ, а отъ главата на родопския челекъ-хайдамакъ Мехмедъ Синапя. Обаче, за да се подпали цѣла Родопа, горивото е било прифатливо и напластено по-отрано. Безъ повече разсѫждения и удумки ние твърдимъ, че *родопци сѫ се разбунтували отъ сиромашия и гладъ*. Родопци винаги страдали отъ недостигъ на зърнени храни, но презъ време на войни или въ случай на недородица въ полетата, тѣ буквално гладували. Презъ вре-

ме на турско-австрийската война въ края на 18-то столѣтие, две години подредъ имало недородица и въ полетата и въ Родопа. Презъ зимата на 1792 г. родопци дотолкова изгладнѣли, че били принудени да ядатъ варени корени отъ разни растения и да мелятъ за брашно желадъ, шикалки и всѣкакви други разстителни отпадъци. Множина гладни родопци отивали въ Пловдивъ, Т. Пазарджикъ, Гюмюрджина и Драма, да търсатъ храна и дори се опитвали да зематъ такава отъ военнитѣ складове; но се връщали съ празни чували и ненатоварени мулета. Отчаянието още повече ги налегнало, когато почнали да мратъ отъ гладъ деца, жени и мжже. При такова положение, тѣмъ не оставало какво друго да правятъ, освенъ да се наредятъ подъ байряка на Синяпя. И наредили се. Хайдамакътъ Синапь имъ станалъ и Господь и царь. Машергидикъ планина се превърнала въ светилище, а Алж-кьой въ родопска столица.

Преди да обяснимъ какъ е избухналъ страшния родопски бунтъ, ще кажемъ нѣколко думи относно битието и житието на страшния „размирникъ, разбойникъ и царски душманинъ."

Мехмедь Синапь се е родилъ въ с. Брѣщенъ, неврокопска околия, отъ родители смолено рупци, българо-мохамедани (помаци). На петгодишната си възрасть той останалъ кржгълъ сиракъ, защото баща му и майка му умрѣли. Родителитѣ на Мехмедя били много бедни и не оставили на сина си друго имане, освенъ една полусрутена кжща-колиба, едно магаре и 2—3 кози. При такова състояние Мехмедъ станалъ *хайдамакъ*. Парталивъ и замърсенъ, той се скиталъ по улицитѣ въ селото; биелъ съ камене селскитѣ кучета и се хранилъ съ сухъ хлѣбъ и други изостанали храни, каквито му давали роднини и други по-милостиви люде. Когато поотрастналъ, единъ гребенаръ го прибралъ и го водилъ по селата, да му пасе конетѣ и нагледва гребенитѣ. Следъ 1—2 го-

дишно слугуване у гребенаря, Мехмедъ се изгубилъ и никой не знаелъ кѫде се е скиталъ и какво е правилъ. На 20 годишната си възрасть той отишелъ въ Пашмаклѫ и се пазарилъ аргатинъ у Пирага. Презъ деня Мехмедъ пасълъ коне и каралъ съ тѣхъ дърва, а ноще оставялъ сами конетѣ и се изгубвалъ въ тъмнината. На съмване Мехмедъ пакъ се връщазъ при конетѣ, натоварвалъ ги съ дърва, накичвалъ ги съ цвѣтя и пѣещимъ влазялъ въ Пашмаклѫ. Често Пирговци намирали въ пладнинарката (торбата) на аргатина си, *чеверме* (печено месо), татралки, звънци и други вещи, придобивани по съмнителенъ начинъ. По едно време, следъ едногодишно слугуване, Мехмедъ се влюбилъ въ най-малката дъщеря на Пирaaга и я поискалъ за жена. И момичето се подавало и галило Мехмедя, защото младиятъ челекъ билъ строенъ красивъ, пѣснопоецъ и разговорливъ; обаче, Пираговци не се съгласили да имъ стане зетъ чеченскиятъ *челекъ-хайдамакъ*. Следъ закани и домашни разправии, Пирага изподилъ Мехмедя т. е. освободилъ го отъ аргатлъка, но му подарилъ за споменъ една пушка, единъ голѣмъ ножъ — *каракулакъ* и единъ извехтѣлъ чохенъ и сърмалѫ копаранъ (клашникъ, долама). На тръгване Мехмедь казалъ на Пирага:

— Ти ма ни стори зьоть и ма изподи. ала да повнишъ кòга зувотъ Мехмедь Синапя! Я бѣхъ намислилъ да ти отсѣка кученя (главата), ала ма упраташь хубавѣ — сасъ тифекь и каракулакъ —, та нищо нѣма да ти сторя!

Мехмедъ Синапь тръгналъ за Чеченско по пѫтя Пашмаклѫ — Байрем-ери — Шабаница — Машергидикъ т. е. по билото на гориститѣ планини. На другия день пристигналъ на прохода и планината Машергидикъ (Хаджи-Османското). На тая планина смоленорупци — ахрене отъ селата Кестенджикъ, Триградъ и Алжкьой стъкмявали мандри; освенъ това, имало и общи *предой-*

ски курбань. На поляната около казанитѣ, въ които врѣло месо, седѣли и се изтѣгали много ахрене—челеци, смолени и рупци. Седналъ до казанитѣ и Синапя. Когато овцетѣ били *предоени* и месото уврѣло, кехаитѣ и устроителитѣ на курбаня поканили гоститѣ да се приготвятъ за ядене. На поляната били сложени месо, сирене, урда и млѣко, а хлѣбъ или качамакъ нѣмало.

— Кàните се и ежте, каквото Аллахъ е далъ, а за хлѣбъ и качамакъ не питайте, казалъ единъ отъ разпоредителитѣ. Сакава саро е дошла да правимъ курбань *бизъ троха хлѣбъ*. Мислимъ де може да се найде и утъ де може да зомимъ жито и брашно за качамакъ, ала ниможимъ да намислимъ, затова ежте, пакъ и за хлѣбъ мислите!

Презъ време на яденето, Санапятъ билъ много замисленъ; обаче, когато се нахранилъ, изправилъ се и съ високъ гласъ казалъ:

— Я намислихъ какъ да найдимъ жито, брашно и хлѣбъ.

— Какъ? запитали нѣколцина отъ сътрапезницитѣ.

— Да се сберотъ на сува мѣсто *бешюскиши* (петстотинъ) силяхлие (въоржжени) челеци; всѣкъ челекъ да зоме по четри *вретища* (чували) и да доведе по две мулета.

— Е, сетне какво ще правимъ? — запитали сътрапезницитѣ.

— Когато са сbeратъ на сува мѣсто челецитѣ и мулетата, тогава ща имъ кажя какво ще правимъ понататакъ, отговорилъ Синапя.

Мисъльта и плана на Синапя били възприети и одобрени по-начало отъ челецитѣ, рупцитѣ и смоленитѣ, които били на курбаня и мандритѣ. Не се знае какъ понататъкъ се е развила агитацията и какво е направилъ Синапя; обаче, следъ 5—10 дни, отъ курбаня на Машергидикъ, планина

„ . . . Дѐну пролет хайдутене
Силех стегат, каул правят;
Дѐну лете овчерене
С'кавал свирят, юди галят';
Дѐну подзим' ветровене
Силну дуят, дарве кротят;
Дѐну зиме снеговене
Са белеят и блещеят;
Дѐну ноще волькувене
Зобе тракат, страшну вият . . . "

се събрали петстотинъ (500) въоржжени челеци, рупци и смолене. Всѣкой отъ тѣхъ водилъ по нѣколко коне, мулета или магарета. Синапятъ свъртѣлъ въ кржгъ людетѣ и конетѣ, влѣзълъ въ срѣдата на кржга, *развѣлъ байрякъ* отъ червенъ платъ и гръмко извикалъ:

— На сузи *керванъ керванжибашията* самъ я! Кòмуто трѣбва жито и брашно да варви следъ мене!

Въоржженитѣ челеци, смолени и рупци извикали: „Да живеишъ Синапь!" и повели мулетата и конетѣ следъ *керванжибашията*.

Привечерь Синапювиятъ „керванъ" се спрѣлъ и разположилъ на планината „Санджакъ" между Батакъ, Пещеря, Брацигово и Дьовленъ, северно отъ с. Фотенъ. Отъ върха „Санджакъ" се виждала голѣма часть отъ тракийската равнина. Следъ вечеря Синапятъ раздѣлилъ дружината си на петь (5) чети и издалъ следната устна заповѣдъ:

— Ще бастисвате (нападате) чифлици, села и царски хамбари (държавни складове); ще *молите* и плашите; ще грабите и палите; ще бахтете и прибивате; ала всички коне и мулета ще натоварите съ *жито, брашно и друго каквото може да се яде*. Който са ворне съ празну муле, ща го òбеся съ главона надолу!

Следъ тая страшна заповѣдь, четитѣ почнали презъ нощьта да се спущатъ мълкомъ къмъ полето, но по

разни странични пѫтеки; а когато се развиделило и изгрѣло слънцето, тѣ започнали нападенията. Съ „рукуть, пукуть и йокуть“ тѣ влазяли въ селата, нападали чифлицитѣ, трошили врати и хамбари и пълнили чувалитѣ съ жито, брашно, фасулъ и други храни. Пари и други ценности нито земали, нито давали. Следъ нѣколкодневно *шьонкане* по села и чифлици, четитѣ, на чело съ Синапя, пакъ се събрали на планината Сандджакъ, но съ натоварени и претоварени коне и мулата. Освенъ напълненитѣ съ храни чували, на всѣко муле били турени *напанагомъ* и армагани за женитѣ и децата на четницитѣ. Повечето отъ тия армагани били вълнени и памучни платове и дрехи. Виждали се и калайдисани бакърени сѫдове. Магаретата пакъ били замѣнени съ охранени коне, кобили и осѣдлани бейски и аговски атове (жребци).

Подвигътъ на Синапя и дружината му произвелъ неописуемъ възторгъ у изгладнелитѣ челеци, рупци и смолене. Ахренетѣ, ахренкитѣ, и ахренчетата отъ гладнитѣ села въ Чеченско и Дьовленско посрещали Синапювия „керванъ“ съ тѫпани, зурни, пѣсни, китки и съ провикване: „Аферюмъ Синапь!“ „Да живѣешъ войводо, чи на нахрани и армаганъ ни донесе!“

Подвигътъ и славата на Синапя бърже се разнесли и по всички други кѫтове на обширна, но *гладна* Родопа. Отъ находчивостьта и смѣлостьта на Синапя се подигналъ духътъ на всички голи и гладни родопци, а особно на хайдамацитѣ, (авантюриститѣ), бабаититѣ, плячкаджиитѣ и славолюбцитѣ. И какво станало по-нататъкъ? Въ всички родопски кѫтове се започнали бързи приготовления за походи и нахлуване въ полетата. Чети и дружини се стъкмявали; главатари се избирали; коне и мулета се стѣгали; куршуми се лѣели; ножове се изострювали и пр. Презъ това нажежено време и Синапятъ не почивалъ на лавритѣ си. Той се настанилъ въ село

Алжкьой, оженилъ се за хубава ахренка, почналъ да гради кули и конаци и да се укрепява около Машергидикъ планина. Синапятъ билъ признатъ за *башъ* (пръвъ) главатарь на размирницитѣ и хайтитѣ и до него се допитвали всички други второ и третостепенни главатари, Малко по-късно и султанъ Селимъ III, по неволя, призналъ Синапя за пръвъ главатарь на размирницитѣ, но наредъ съ него поставилъ и Дертли Мехмедя, който въ сѫщность е билъ помощникъ и подчиненъ на Синапя. Цѣла Родопа е била раздѣлена на деветь (9) голѣми *байряка* т. е. бунтовни околии, а всѣки голѣмъ байрякъ на нѣколко по-малки байряктарства (бунтовни участъци). Главатаритѣ на голѣмитѣ байряктарства, предвождали (командовали) дружинитѣ, а главатаритѣ на участъцитѣ — четитѣ. Бунтовницитѣ въ Чеченско (Чечь, Чаглиянъ) се свъртѣли подъ байряка на Синапя; бунтовницитѣ въ Доспатско — подъ байряка на Дертли Мехмедъ; бунтовницитѣ въ Дьовленско — подъ байряка на Топалъ Салихъ отъ Лѣсково, а бунтовницитѣ въ Ахжчелебийско — подъ байряка на Аджиага. Турцитѣ — кържалии пакъ се свъртѣли подъ байряка на Еминджикътъ и др.

Когато всички чети и дружини въ срѣдна и западна Родопа били вече готови за походъ, главатаритѣ имъ отишли въ Алжкьой — столицата на размирна Родопа — да се съвещаватъ съ Синапя и да изслушатъ благопожеланията му. Какви наставления Синапятъ е давалъ на главатаритѣ, не се знае, но какво сѫ вършили родопскитѣ размирници и хайти въ течение на 10—12 години, читателитѣ ще разбератъ и ще иматъ пълна и ясна представа, следъ прочитането на следващитѣ извадки (откѫслеци) отъ званичнитѣ турски документи, (фермани и бюрултии) относно потушването на размирицата. (Документититѣ сѫ преведени отъ г. Д. Ихчиевъ и сѫ напечатани въ XXII—XXIII томъ отъ Сборника за наука, книжнина и пр. Издание на Българската Академия на наукитѣ.)

Извадки отъ турски държавни документи за хайтитѣ (кърджалиитѣ)

— Явява се за сведение и ржководство на всички ви, че съгласно съ височайшето ираде, издадено по въпроса за унищожението на разбойнишката шайка тагли-ешкияси, на всѣкиго отъ васъ се налага свещенъ дългъ да вземе всички предохранителни мѣрки за самозащита и разпръсване на шайката. Отъ сведенията, които имамъ, се установява, че разбойницитѣ сега се намиратъ въ пловдивската кутловина съ намѣрение да нахлуятъ въ околностьта и селата на Самоковъ и Дупница. . ."

(Височайша бюрултия издадена отъ Сераскерата презъ 1793 год.)

„. . . Споредъ писменитѣ рапорти, които туку що сж представени въ императорския ми диванъ отъ Негово Високопревъзходителство речения великъ везиръ, се установява, че везирътъ съгласно съ даденитѣ му инструкции билъ нападналъ отъ всички страни шайката, разпръсналъ ги и разпокжсалъ на разни страни концентриранитѣ ѝ сили. Въ това врѣме, когато разбойницитѣ били разпокжсани, известни части отъ тѣхъ тръгнали по направлени къмъ София. Водителитѣ имъ Синабъ и Дертли Мехмедъ били заобиколени и притѣснявани отъ царската войска, идеща отъ Пирдопъ и Златица, която нанасяла надъ тѣхъ постоянни поражения и ги преследвала непрекъснато. Повечето отъ разбойницитѣ и отъ тѣхнитѣ съучастници бивали още на мѣстата убивани, а главатаритѣ имъ били избѣгали по посока къмъ софийското поле. А отъ допълнителнитѣ сведения, пристигнали отъ тамъ, се установява, че нѣкои бѣжанци — остатъци отъ разбойническитѣ шайки, — като се срещали съ отдѣлни военни колони отъ царската войска,

що правила по тия мѣста рекогнисцировка, ставали сж кървави сбивания.

Тъкмо въ момента, когато разбойническитѣ шайки отъ всички страни немилостиво и жестоко се преслед ватъ и убиватъ, тъкмо въ туй време изниква на сцената друга една сбирщина разбойници (дигер бир гюруха — багжмейдана зухуръ идюб), вдига бунтъ между населението и прокламира възстанието срѣщу властьта и империята.

Понеже тѣзи сведения се потвърждаватъ отъ авторитетнитѣ власти и отъ главнокомандующия царскитѣ войски и понеже моето височайше желание е тия възстаници коренно да бждатъ унищожени, заповѣдамъ да направите всичко полезно чрезъ усилната си енергия.

Прочее, за да се тури въ изпълнение моята височайша царска воля, вие сте длъжни да дадете абсолютна свобода на всички казалийски аяни, забитани, жители и на раята-християни, като имъ внушите мисъльта за самозащита и съвмѣстно действие. Въ която каза биха нахлули тегли-ешкиаси, населението, било то рая или не, е длъжно вкупомъ да се събере и храбро да се опълчи срещу тѣхъ, безъ да имъ дава спокойствие и отдихъ. При това, съобщава се на всички ви, че ако въ нѣкоя отъ вашитѣ кази биха се явили разбойнически чети, за да искатъ отъ населението припаси, провизии и джепане, трѣбва да се групирате ведно съ цѣлото население безъ разлика на народность и вѣроизповедане и успѣшно да имъ попречите и ги избиите окончателно. Знайте, че тѣ трѣбва да бждатъ изтребени до единъ, ако искате да се свърши благополучно тая кървава разправа, макаръ че тѣхното мръсно име — тагли ешкиязи, очевидно, ще остане за винаги едно позорно педно въ историята. . . ."

(Изъ фермана издаденъ отъ Султанъ Селимъ III на 20 юний 1793 год.)

„... Сега, обаче отъ рапорта, представенъ ми на височайше усмотрение отъ речения главнокомандуещъ, се установява, че последниятъ е билъ нападналъ отъ всички страни горскитѣ възстаници, атакувалъ ги е много, разкъсалъ веригата на центра имъ (джемилерияи теф. лик идерекъ), разбилъ ги окончателно и тѣ се впуснали да бѣгатъ по направление къмъ София. Водителитѣ пъкъ на възстаницитѣ Синаби и Дертли Мехмедъ били притиснати въ околноститѣ на Пирдопъ и Златица (Шехеркьоу ве Излади тарафларина теезик олунубъ), дето повече отъ хората имъ били избити, а самитѣ тѣ се били разбѣгали на разни посоки. Тази победа се дължи на жестокото преследване отъ страна на храбрата царска войска, която действува строго и безпощадно.

Отъ официалнитѣ донесения на мѣстнитѣ власти се установява, че тъкмо въ това време, когато разбойницитѣ водятъ война съ царскитѣ войски и се разпръсватъ, друга една многобройна бунтовнишка тълпа (гюрухи фесадие) въ друго нѣкое съседно мѣсто събира съседно население и съ тежки побоища и заплашвания го заставя да се присъедини къмъ тѣхъ и общо да възстане срѣщу установенитѣ държавно-господарствени власти . . .“

(Ферманъ отъ Султанъ Селимъ III. 29 юний 1793 г.)

„... По-преди отъ императорския ми царски диванъ бѣха издадени редица височайши царски заповѣди за строгото и енергично преследване на разбойническитѣ тайфи, вследствие на които заповѣди поменатиятъ великъ везиръ бѣ се отправилъ съ многобройна военна сила да нападне и атакува реченитѣ тагли-ешкияси.

Разбойническитѣ отреди подъ началството на Синаби и на Дертли Мехмехъ бидоха обградени и нападнати въ странитѣ на Пирдопско и Златишко. Отъ последнитѣ получени известия се установява фактътъ, че при това сражение повечето отъ възстаницитѣ — разбойници

били избити и окончателно победени, а останалитѣ заедно съ главатаритѣ си били избѣгали по направление къмъ тия мѣста, дето сега между тѣхъ и войскитѣ ми се водятъ ожесточени сражения. . . "

„. . . Отъ последнитѣ писмени рапорти, пратени отъ поменатия ми великъ везиръ разбрахъ, че последниятъ билъ назначилъ отъ своя страна като негови помощници срещу разбойницитѣ тагли-ешкияси следнитѣ лица: срещу преднитѣ части на разбойническия лагеръ подъ предводителството на разбойника Синаби е назначенъ Кетхода-агаси и срѣщу Дертли Мехмеда — силахдарьтъ Селям-ага, а ведно съ тѣхъ е тръгналъ на походъ и самиятъ великъ везиръ.

(Ферманъ отъ 13 юлий 1793 год.)

„. . . Революционнитѣ елементи въ страната ми, надъхани още отъ майчината си утроба съ зли намѣрения, които правятъ преврати, революции, буйства, зверски нападения, убийства и пр. надъ мирнитѣ хора, сѫ почнали на групи частично и общо да нападатъ, убиватъ и грабятъ беззащитнитѣ.

Тѣзи грубияни, които по природа сѫ надарени съ грубъ и жестокъ характеръ за убийства, кражби и вилнения, намѣриха момента да възстанатъ и вилнѣятъ тъкмо сега, когато *вукелята ми* (така се казватъ държавнитѣмжже, съставящи министерски съвѣтъ Б. Пр.), всецѣло е заната съ изнамиране средствата за приготвянето и уреждането на сухопжтнитѣ военни сили на империята ми и грижливо се готви да отблъсне съ достоинство всички неприятелски военни действия, насочени противъ динъ-исляма и държавата ми. . . "

„. . . Тѣзи мръсници, като нѣкои паразити и влечуги сѫ наводнили и нахлули въ много села, паланки и градове на нашата държава, а населението, особено раята низъ тѣзи мѣста кански е пропищѣла отъ тѣхни-

тѣ нечувани нападения и грабежи. День-изъ-день тѣ все повече се увеличаватъ и най-строго преследватъ цельта — да опропастятъ и обезлюдятъ най-хубавата страна на империята ми.

Задачата на тия пладнешки разбойници е очевидна, и ето защо трѣбва да се вэематъ най-бързи и най-строги мѣрки за потушаването и изтребянето имъ, за да не би тѣхнитѣ престжпни крака още веднъжъ да нахлуятъ въ градоветѣ, селата и колибитѣ, защото въ такъвъ случай императорската власть и правителственитѣ заповѣди се компрометиратъ. О, Боже, очисти страната отъ гнуснитѣ дѣла на разбойницитѣ, отъ беззаконията и насилията имъ! Презри, потъпчи съ меча на газиитѣ жителитѣ на възстаналитѣ и разбунтували села (Аллах-ал-ул-мулюк-еза, дахал-и-а- карйетъ-у-еф-се-духа, ве джал ва-газаот-и-ехлиха-езил-лете)...“

„...Понеже редътъ на нѣщата въ страната ми е скомпрометиранъ, държавнитѣ закони не се зачитатъ и се пренебрѣгватъ, като че ли въ империята ми сжществува пълна анерхия, не ще е чудно, ако единъ день отъ пакоститѣ на тия шайки на много мѣста по империята ми запратъ най-важнитѣ държавни дѣла, поради което не ще могатъ да се изпълняватъ дори и най-главнитѣ функции на властьта.

Въ името на Божията справедливость, за благото на империята и мохамеданството и въ интереса на динъ-исляма заповѣдамъ на моя вѣренъ и любезенъ високъ сановниинъ — великъ везиръ, да вземе бързи и рѣшителни мѣрки спрѣмо вилнѣещото вжтрѣшно зло на държавата ми, за да се повърнатъ въ страната ми редътъ и спокойствието, както бѣ по-преди. Особено внимание трѣбва да се обърне за реда главно въ областьта на Одринъ, дето най-много вързлуватъ злинитѣ и дето е източникътъ на тъй нареченитѣ свирепи тагли-ешкияси.

Буйниятъ потокъ на всичкитѣ тия дивашки орди

се разтила по направление къмъ всички градове, села и страни на империята ми въ Румелия . . ."

„. . . Страшната и безпощадна екзекуция, която ще се тури въ действие спремо възстаналитѣ метежници, е окончателно решена и, явно е, нѣма пощада, ако бунтуещето се население не се вразуми и не тръгне по правия спасителенъ пжть.

Гнѣвътъ на императорската ми особа е възбуденъ до крайность спрѣмо непокорнитѣ и вирнали глави разбойници затуй, че тѣ задружно съ християнитѣ (кюфаритѣ) подкопаватъ основитѣ на държавата ми (Тарафеен-мен-юл - дин - кюфре - ва - о - еш-те-хюмфеми-калабуху-хаий-бин).

Ето защо споредъ заповѣдьта на Всевишнаго тaкивато гнжсни предатели се следва да бждатъ най-строго наказани, защото тѣ сж пладнешки разбойници, вѣроотстжпници, измѣнници, бунтовници, безсрамници, лицемѣри. Тѣ сж тръгнали по пжтя на престжпностьта, на злинитѣ и на злодеянията, та вратитѣ на снизхождението и опрощението сж затворени предъ тѣхъ за винаги.

Тѣ предполагатъ, че, като поискатъ лицемерно прошка отъ височайшата ми царска милость, ще бждатъ помилвани. Това тѣ единъ пжть сториха съ хитрость и измама, и опростиха имъ се престжпленията, и сега види се, отъ благодарность за моето царско великодушие, започнаха съ още по-голѣмо ожесточение да тиранизиратъ бедната и беззащитна рая, да нападатъ, разбалятъ, грабятъ и опустошаватъ села и градове въ найхубавата область на империята ми. . ."

„. . . Тѣзи клетвопрестжпници освенъ гореизброенитѣ обещания, които даваха предъ лицето на царското милосърдие, тържествено добавяха, че щомъ веднъжъ бждатъ помилвани и амнистирани, щомъ се издаде и обнародва височайшата царска грамота за милость, тѣ веднага ще напуснатъ нечестния пжть, ще се покаятъ

и ще си заживѣятъ единъ миренъ и примѣренъ животъ, защото тѣ и тѣхнитѣ домочадия щѣли да се радватъ на императорското ми великодушие... Но уви! Всичко това било хитро сплетена измама и горчива подигравка за височайшето ми царско достоинство и величието на империята ми!

Тия архиразбойници, щомъ се спасиха отъ вратитѣ на затворитѣ, отъ бѣсилкитѣ и човѣшката касапница, използуваха великодушието на височайшата ми особа и заведнъжъ забравиха думи и клетви — не устояха на обещанието си, не се поправиха. Още отъ първия день на височайшето помилване тѣ като хищенъ орлякъ се впуснаха и повторно наводниха градоветѣ: Хасково, Султанъ-ери, Гюмюрджина, Чачлиянъ, Ахж-челеби, Енидженскитѣ планини и въ мѣстноститѣ на Неврокопското поле до града Неврокопъ. А казаната Енидженска планина (Енидже капж) е окупирана отъ всички страни отъ тая бѣсна сганъ.

Всички междуселски пжтища, лежащи по билото на планината отъ странитѣ, по политѣ, по пещеритѣ, по долинитѣ и по обитаемитѣ друмища, водѣщи за градове и села, за кази и нахии, се завзѣха отъ разбойницитѣ, които достигнаха дори до съседното на градъ Одринъ село Юскюдаръ. Навсѣкжде, презъ дето сж минавали, превръщали всичко на прахъ и пепель съ огънь и мечъ, опожарявали, убивали и грабили. Освенъ това тия разбойничесси орди обсадили и започнали да нападатъ и градоветѣ Гюмюрджина, Димотика, Филибе и Пазарджикъ-бей. А на бедната рая по тия страни нанасяли всевъзможни мжчения, тиранства, изтезания. Имотитѣ обсебяли, обезчестявали моми и жени, убивали, като изгаряли села, градове и жилища съ покжщнина и други имоти. Но и какви ли още нечувани и невидени престжпления и насилия не сж вършили! Броятъ е неописуемъ — само Богъ знае!...“

„. . . Понеже тия разбойнишки шайки и тѣхнитѣ водители не се вразумиха отъ думи и наставления, споредъ както това се изисква отъ предписанията на нашитѣ свещено-религиозни книги; понеже тѣ, заслѣпени отъ блѣсъка на златото, не могатъ да видятъ съ очитѣ си Божието отмъщение, които тия книги имъ предсказватъ, гибельта на тѣхното съществуване, нито пъкъ искатъ да слушатъ праведнитѣ наставления, които имъ се даватъ отъ лица тѣхни истински доброжелатели; понеже не искатъ да се покаятъ и преклонатъ глава предъ закона и справедливостьта и понеже сж надъхани отъ дяволска злоба и не преставатъ да вършатъ действия които явно сж насочени противъ властьта и законитѣ на страната, — а искатъ може би скжпо да изкупятъ своя престжпенъ грѣхъ съ позорна смърть, — явявамъ че отъ сега нататъкъ тѣзи проклети разбойници като пакостници на държавата и мирната рая се предаватъ безусловно на изтрѣбяне и затриване отъ лицето на земята. Види се сждбата на тѣзи елементи иска отмъщение за вилненията, иска да ги накаже най-строго и най-безмилостно съгласно съ предписанията на сжществуещитѣ книги. . ."

„. . . Тамъ, въ Одринъ ще се установишъ съ многобройната си войска на постоянно пребивание. На добри стратегически мѣста по политѣ на енидженскитѣ планини ще поставите като авангардъ единъ полкъ отъ порядъчно число войници, подъ особени и вѣрни началници; ще ги поставите на различни разтояния отъ страни и краищата, отъ дѣсно и лѣво и по планината..."

„. . .Ще гледате да се блокиратъ и обсаждатъ всички централни мѣста, дето размирнитѣ тагли-ешкияси (горски разбойници) се събиратъ, за да се съветватъ, по какъвъ начинъ да изпълнятъ своитѣ пъклени замисли и планове. Ще унищожавате всички отъ коренъ и на възстаналото население чрезъ грубо насилие ще раз-

поредите да му се промѣни облѣклото, на което да има отличителенъ знакъ — олицетворяващъ безчестията и злодеянията, за да могатъ по тоя начинъ да се отличаватъ и да се отвръщаватъ отъ бунтовническитѣ мръсни дѣла. . . "

„. . . Тѣзи явни или тайни съучастници на разбойницитѣ, както и онѣзи, които сж се осмѣлили да вдигнатъ ржка и възстанатъ съ оржжие срещу властьта, а сжщо и ония, които систематически възпитаватъ населението къмъ бунтъ, всички тия, казвамъ, явни или тайни злосторници трѣбва да се заловятъ и жестоко, даже по-жестоко, отколкото фактическитѣ разбойници, да се накажатъ. Никаква милость на такива безнравствени хора, никаква милость на монаршеско великодушие! Всичкитѣ отъ тая категория престжпници, веднажъ заловени и предадени въ ржцетѣ на властьта, ти си длъженъ възъ основа на добититѣ отъ менъ неограничени права на действие да пристжпвашъ къмъ екзекутирането, убиването и отсичането на главитѣ имъ.

Ако въ случай се научите, че нѣкоя многобройна или малобройна чета отъ тия разбойници се крие по селата или градоветѣ, или въ нѣкоя затънтена скришна мѣстность, или пъкъ между пжтующи кервани, длъжни сте, безъ да губите време, моментално да насочите срещу подозрената мѣстность горскитѣ планински топове (хаван-топлари), да я бомбардирате съ гюлетата, да я унищожите коренно, като изложите на огънь и жупелъ всичкитѣ находящи се тамъ разбойници, а ония, които биха ви попаднали живи въ ржцетѣ, безъ милость и съжаление да ги убивате и погубяте моментално.

Така че по тоя начинъ искамъ племето, името и споменътъ за разбойницитѣ тагли-ешкияси (горски разбойници) да не фигурира въ списъка на императорската ми архива, да се затрие въ дънъ-земя, като че не сж сжществували на земната повърхнина. Името и преко-

ръть на тѣзи пладнешки разбойници, населяващи всичкитѣ страни на планината, както и на онѣзи бунтовници, който сж живѣли вжтре и отъ двѣтѣ страни на балкана, по градоветѣ и селата, занапредъ да се заличатъ отъ списъка на живитѣ сжщества, да се умъртвятъ и страницитѣ на царскитѣ ми регистри да се освободятъ отъ тѣхнитѣ гнжсни и предателски имена...“

(Изв. отъ фермана издаденъ отъ Султанъ Селимъ презъ 1795 год. и отправеиъ до румелийския валия).

До сждебно-шериятскитѣ власти.

Съобщавамъ ви за сведение и ржководство, че азъ съмъ натоваренъ съ тежката чиновнишка мисия главно по преследването на разбойническитѣ тайфи тагли-ешкияси, както и по очистянето мръснитѣ злодейски кървави петна, съ които е зацапано лицето на земята, въ която живѣемъ. Заедно съ това натоваренъ съмъ още и съ трудната задача да предприема такива мѣрки, чрезъ които би могло успѣшно да се въдвори въ тая страна пълна тишина и спокойствие, както и да се обезпечи животътъ на царскитѣ мирни поданници (ибад-уллахин). Така че служебниятъ дългъ ми налага да подбутна къмъ работа всичкитѣ аяни, иш-ерлери и забитани на казитѣ, находещи се по тая кутловина, като на всѣки единъ се налага служебниятъ дългъ да помогне съ своята храбрость срещу шайкитѣ. Заповѣда имъ се да извадятъ подъ командата на нашитѣ силахтари многобройна войска, която ще служи за авангвардъ и ще прави рекогносцировка по тия страни, като се стреми да открива лагера и позициитѣ на разбойницитѣ. Тутакси авангварда ще ни съобщава, а тя отъ своя страна ще има за цель да разпръска на групи сплотенитѣ разбойници.

Единъ отредъ (бюлюкъ) отъ тия войници ще се отправи за къмъ казата „Фереджикъ“, а другъ отредъ — за казата „Гюмюрджина“, понеже отъ сведенията,

които имаме, знае се, че по единъ отредъ отъ разбойницитѣ сѫ установени въ тия две кази. Войскитѣ, които понастоящемъ сѫ отправени противъ находещитѣ се въ Фереджикъ разбойници, ще се командуватъ отъ силахтаритѣ, отъ Али Молла и отъ други команданти, а ония войски, отправени противъ разбойницитѣ въ гюмюрджинската каза, ще се командуватъ отъ началницитѣ Сейдъ Сюлейманъ ага — сега аянинъ въ Султанъ-ери, Егридерели Хасанъ Алемдаръ-ага — началникъ знаменосецъ — Халилъ Ага заделер (потомцитѣ на Халилъ-ага) и Кара Якубъ-олу.

Отъ полученитѣ известия отъ тамъ се установява, не на 22. тоя месецъ, войскитѣ подъ началството на всички гореспоменати началници се впуснали на задружна и огнена атака върху шайкитѣ, а речениятъ Силахтаръ-ага е ималъ жестоко кърваво сражение, което е траяло повече отъ петь часа. Освенъ дето всичкитѣ позиции (метерислер) на разбойницитѣ били превзети отъ нашитѣ юначни войници, но окупирали сѫщо и нѣкои кѫщи отъ селото, въ което тѣ, разбойницитѣ били укрепени. Тамъ нашитѣ войници били завзели още около 1500 глави — овци и кози, както и 200 глави едъръ добитъкъ — крави, волове и прочее, които разбойници плячкосали отъ раята и населението. А орѫжията, припаситѣ и други нѣкои военни вещи, които намѣрили тамъ, били предадени на войската ни, като богата плячка. Въ това кърваво сражение били убити повече отъ сто души разбойници на чело съ единъ отъ тѣхнитѣ главатари, именуванъ Хасанъ Кьойли Исмайлъ. Още въ сѫщата нощь, следъ жестокото сражение, яростно и неуморно били преследвани и гонени разбойницитѣ отъ войскитѣ на силахтаръ-ага. Ала бѣгащитѣ разбойници били застигнати и обградени въ казата „Макри“, дето отново се почнало яростно сражение, въ което били убити повече отъ триесеть души разбой-

ници. Останалитѣ обаче, които съ бѣгство потърсили спасение на собствената си кожа въ гр. Макри веднага, били застигани и унищожавани.

А войската, която се намира въ гюмюрджинската каза, предводителствувана отъ поменатия Сюлеманъ ага, тъкмо осемь часа се е сражавала, като е водила жестока битка съ шайкитѣ, когато сѫ паднали убити повече отъ четиридесеть революционери. Спасенитѣ чрезъ бѣгство сѫ заминали за къмъ казаната страна, дето сѫ гонени отъ войскитѣ, които вече сѫ заминали за тамъ, защото отъ полученитѣ последни сведения се установява, че всичкитѣ спасени разбойнически тълпи сѫ влѣзли въ Гюмюрджина и здраво сѫ се укрепили.

Понеже всички победоносци — началници, заедно съ храбритѣ си войски, се отправили по направление къмъ тая посока, заповѣда ви се възъ основа на даденитѣ по-рано наставления здраво да барикадирате всички проходи и дефилета, презъ които допустимо е да минатъ бѣгащитѣ шайки. За тая именно цель написа ви се на бърза рѫка и ви се прати настоящата височайша бюрултия, издадена отъ канцеларията на румилийския диванъ. Така, че съ помощьта на всевишния Богъ щомъ получите настоящата, веднага почнете действие, като внимавате да не излизате вънъ отъ предписанията, изложени въ текста.

Издаде се въ 27 день отъ месеца Мухаремъ 1212 г. (11 юли 1797 г.)

Известява се на всички за знание и рѫководство, че за потушаване на кървавата саморазправа, предизвикана отъ горскитѣ разбойници — тагли-ешкияси, които вилнѣятъ на всѣкжде изъ Румилия, — съ височайше ираде е назначенъ за специаленъ висшъ сановникъ Негово Високопревъзходителство славния и достоенъ великъ везиръ Саидъ Али паша, който по настоящемъ заима високия постъ генералъ губернаторъ (валия)

на Анатолия (Анатолъ-Азия). А отъ наша страна се изпраща като пълномощникъ на тамошния везиръ нашия силахтарь Хусеинъ-ага, въ качеството му на началникъ на изпратенитѣ срѣщу възстаницитѣ военни сили.

Отъ усталитѣ напоследъкъ люти сражения се установява, че пълната победа на нашата войска, нанесена надъ разбойническитѣ тайфи, била внесла голѣмо разочарование въ срѣдата на разбойническия лагеръ и нѣкои отъ тѣхнитѣ главатари, като видѣли пропастьта, дошли до низко положение да искатъ амнистия за сторенитѣ грѣхове. Тия главатари, които сѫ изявили готовность да се покорятъ и покаятъ и които сѫ се предали на властьта — сѫ: Кара Хасанъ, Исса-Оглу и Манафъ Ибрахимъ съ около 300 души възстаници, а главатаритѣ (сер-герделери) Кара-Фейзи, Емиджикъ и Дженкчи-оглу Кара-Мустафа сѫ се предали съ осемстотинъ души разбойници. Всички тия възстанически тайфи били предали орѫжието си подъ защитата на поменатия ни силахтарь и останали подъ знамето и дисциплината на нашитѣ сеймени, въ крѫжока на които тѣ за сега били записани.

И така, понеже, споредъ тѣхното писмено изявление всички тия разбойници, заедно съ началницитѣ имъ се покориха, предадоха и записаха въ регистритѣ на нашето ведомство, въ качеството си на сеймени, които честно и акуратно ще изпълняватъ сейменската длъжность, и понеже главната часть отъ тая кървава саморазправа съвършено се унищожава, написа се настоящата височайша бюрултия отъ страна на румилийския диванъ и ви се изпраща, за да ѝ дадете най-широкз гласность между населението и раята, живущи въ тия страни.

Тъй да действувате!

Написа се днесъ, 28 день отъ месецъ Рабби-юлевелъ 1212 год. (4 септември 1797 год.)

Турскитѣ държавни документи сѫ ценна нагода (градиво) за историята на Родопа. Отъ тия документи ние извадихме и помѣстихме въ тая книга най-сѫщественото и най-интересното, особно, за родопци. Ферманитѣ на Султанъ Селимъ III сѫ огледало на родопското минало или на родопската действителность въ края на 18-то и началото на 19-то столѣтие. Отъ документитѣ узнаваме, че следъ първия подвигъ на Синапя всичкото родопско население се разбунтовало. Презъ 1793 година родопскитѣ хайти върлували повече въ пловдивското поле и въ Срѣдногорието. Дружинитѣ на Синапя и Дертли Мехмедъ дори се вмъкнали въ Златишко и Пирдопско, дето водили ожесточени сражения съ турската редовна войска. Споредъ турскитѣ документи, царската войска разбила, разпръснала и почти унищожила хайтитѣ на Синапя и Дертли Мехмедя, обаче, главатаритѣ избѣгали и съ остатъцитѣ отъ разбититѣ си дружини, проникнали въ Софийско поле, но войскитѣ ги преследвали. Въ сѫщность, споредъ мѣстни родопски сведения, дружинитѣ на Синапя и Дертли Мехмедя не били разбити; напротивъ, войската е била разнебитена и разпръсната отъ хайтитѣ. Синапювата дружина завзела проходитѣ при Вакарелъ и Капуджикъ (Маркови врата), пресѣкла пѫтя между Пловдивъ и София и до настѫпването на зимата „не давала пиле да префоркá" презъ тия проходи. Когато времето се застудило дружинитѣ на Синапя и Дертли Мехмеда, напустнали проходитѣ и се завърнали въ Родопа съ голѣма пляпка. Сѫщо и другитѣ дружини и чети, които презъ лѣтото на 1793 година върлували въ пловдивското поле върнали се здрави и читави въ Родопа, разпръснали се по селата си и се спотаили. Войска ги не преследвала, защото се страхувала отъ засадитѣ и ненадейнитѣ нападения на хайтитѣ въ гориститѣ и скалисти планински пѫтеки и проходи.

Презъ пролѣтьта на 1794 година размирницитѣ и грабителитѣ пакъ нахлули въ полетата и вѫрлували до Петровдень. Вѣрнитѣ на царя сеймени и войски преследвали хайтитѣ и се сбивали съ тѣхъ, но немогли да ги разбиятъ и унищожатъ. При такова положение, на султанъ Селима III не оставало друго какво да прави, освенъ да се разправи съ размирницитѣ по другъ поразуменъ, по-мекъ и по-лесенъ начинъ. Султанътъ помилвалъ размирницитѣ и амнистиралъ главатаритѣ имъ съ условие, че бунтътъ и злосторствата ще се прекратятъ и че размирницитѣ ще запазятъ орѫжието си, но занапредъ ще живѣятъ мирно. Следъ амнистията повечето главатари разтурили дружинитѣ и четитѣ си и мирясали; обаче, Мехмедъ Синапя, Дертли Мехмедъ и Салихъ Тапалъ отъ Лѣсково, не пожелали да се възползуватъ отъ „царската милость" и неразтурили дружинитѣ и четитѣ си. Какво е станало по-нататъкъ въ Родопа, сведения нѣмаме, но за голѣма изненада и скръбь на Султанъ Селима, презъ лѣтото на 1795 година всички дружини и чети въ Родопа се отказали отъ царската милость и изново *вдигнали глава*. Цѣла Родопа се превърнала въ бунтовнически лагеръ и хайтитѣ се насочили къмъ полетата съ още по-голѣмъ стремежъ.

Измамениятъ и разгнѣвенъ султанъ, въ фермана си отъ 1795 година, проклина и ругае съ силни и груби изрази родопскитѣ размирници и дава заповѣди какъ да се унищожи „проклетото племе" отъ което изхождали размирницитѣ и разбойницитѣ — тагли-яшкиясѫ, обаче, не споменава *какво е подбудило* тия размирници да грабятъ, горятъ и убиватъ, „населението и мирната рая въ най-хубавата областъ отъ царството му". На турскитѣ висши управници е била известна, ако не по-отрано, то следъ първия Синапювъ подвигъ, първопричината, или подбудата на родопския бунтъ, та би трѣбвало да зематъ такива мѣрки за потушаването му,

каквито се налагали отъ обстоятелствата и които най лесно биха се приложили. Изтъкнахме, че родопскиятъ бунтъ е избухналъ отъ гладъ, а знае се, че гладътъ е лошъ съветникъ. Турската поговорка казва: *„Ачь кюпекъ фурону икаръ“* (гладно куче фурната събаря). Изгладнѣлитѣ родопци за да се нахранятъ, постжпили споредъ поговорката, само че го прекалили. Тѣ не само че съборили фурната за да зематъ хлѣбъ, но я и запалили, а огъньтъ отъ нея обхваналъ и съседнитѣ сгради. Съ други думи казано, родопскиятъ бунтъ, който отначало ималъ само една цель — да се снабди населението съ храни, макаръ и по насилственъ начинъ—бърже се превърналъ въ своеобразенъ или самобитенъ родопски болшевизъмъ и анархизъмъ, съ много лоши последици за цѣлото турско царство. Но за това зло повече сж били виновни висшитѣ турски управници, а помалко „дивитѣ“ родопци-смолени, рупци и кърджалии. Турскитѣ висши управници по-лесно и по-бърже биха потушили родопския бунтъ, ако по-рано или заедно съ въоржженитѣ сили насочеха къмъ Родопа кервани съ *ръжъ и царевица*. Тая истина турскитѣ управници разбрали но много късно, когато цѣлиятъ Балкански полуостровъ се запалилъ отъ бунтовния огънь. Но както и да било. Въ началото на 19-то столѣтие размирицитѣ въ Родопа се поограничили. Повечето отъ размирницитѣ и главатаритѣ имъ се предали на законнитѣ власти и не само, че били амнистирани, но и назначени за бюлюкбашии и сеймени. Не се предали само Синапятъ съ своята дружина и остатъцитѣ отъ дружинитѣ на Дертли Мехмедъ и Топалъ Салихъ. Страшниятъ Синапь върлувалъ още нѣколко години, следъ разтурването на другитѣ родопски дружини и чети; но най-сетне и неговата дружина били унищожена, и то въ срѣдището на бунтовницитѣ — на Машергидикъ планина. Какъ е била унищожена страшната Синапюва дружина и какъ е свършилъ живота си Синапятъ, ще кажемъ по-нататъкъ.

Хайти въ Чепеларе. Родопскитѣ размирници и хайти повече се подвизавали въ плодороднитѣ полета, а по-малко въ планинскитѣ гористи мѣста, които имъ служили само за скривалища и защита. Въ самата Родопа тѣ много изплашили мирнитѣ жители, но голѣми пакости не имъ направили, защото едни съ други били свързани съ роднинство, приятелство, съседство, вѣра и племенность. Малки четици отъ сѫщински хайти скришно се откжсвали отъ голѣмитѣ дружини и чети и нападали селата, но повече съ цель да отмъстятъ на нѣкои свои лични противници и неприятели или пакъ да оберать по-състоятелнитѣ лица и да откраднатъ овци, кози, мулета и другъ добитъкъ. Въ срѣдна Родопа хайтитѣ-турци отъ Егри-деренско, извършили най-голѣми злосторства въ Вълчево, и то само, защото мразили родътъ на Х. Ибрахимовци. Хайтитѣ изгорили по нѣколко кжщи и въ много други села, но скрито и за лично отмъщение.

Въ началото на общородопския бунтъ, чепеларското население не се развълнувало много, защото не било толкова гладно, колкото населението въ Чеченско и Ахжчелебийско. Чепеларци сжщо се възхищавали отъ подвига на Синапя, но не проявили нѣкаква дейность въ полза или подкрепа на размирницитѣ. Обаче, когато почнали да се мѣркатъ тукъ-тамъ по пжтищата и планинитѣ отдѣлни въоржжени лица или малки четици, чепеларци се разтревожили, защото не знаели какво ще стане по-нататъкъ. Ноще презъ селото минавали мълкомъ или съ глъчка въоржжени лица, но пакости не правили. По едно време и отъ Чепеларе изчезнали 10—15 лица, повечето младежи, хайдамаци и *купуци*, между които и 2—3 християни. Отъ това размърдване, мирнитѣ чепеларски жители, особно християнитѣ, се доста уплашили, та пратили въ Пашмаклж люде, да питатъ войводата Сюлеймана, какво да правятъ и

какъ да се бранятъ въ случай на нападение отъ хайтитѣ. Сюлейманъ и братията му Исеинага, Пирага и Дервиша, които владѣли Кесариица и други планини и на които пасли хиляди тѣхни овци, се разпоредили:

1. Стадата и мандритѣ на аговскитѣ планини да бѫдатъ пазени отъ въоръженитѣ овчари и мандражии и отъ 15—20 подвижни сеймени. За началникъ на сейменитѣ билъ назначенъ чепеларецътъ Сюлейманъ Бюлюкбаши.

2. Да се поправятъ и нагодятъ за защита Кьорходжовитѣ кули при конака му и до Косьовската кѫща; освенъ това, да се изградятъ за всѣки случай и други защитни кули до мандритѣ и на нѣколко мѣста въ селото.

3. Сюлеймановитѣ и Исеинаговитѣ овчари, мандражии и сеймени да пазятъ стадата, мандритѣ и конака на Кьорходжа, а чепеларци селото и своя добитъкъ на планинитѣ Хаджиица и Калфеница. За началникъ на селската стража билъ опредѣленъ Дели Софта отъ Камбурската махала, а за неговъ помощникъ и съгледвачъ Бошнакътъ отъ Шабановската махала.

Исеинаговци и Пираговци изградили кули до мандритѣ си на Тикалницата (до Аичалъ) и Карачелебиица, а чепеларци въ Бѣлювската махала (до кѫщата на Старъ Радка), въ Горната (до Брахомбашовската кѫща), въ Шабановската (до Брочиловата кѫща) и въ Долната (при Х. Христювата кѫща). Отъ тѣхъ най-яки и най-голѣми били кулитѣ въ Бѣлювската и Горната махали.

Но макаръ, че чепеларци и да се приготвили за защита, тѣхъ никой не безспокоилъ до 1797 година. Презъ селото често минавали размирници, между които личели и християни, но пакости не правили, защото тъй имъ било заповѣдано отъ главатаритѣ Аджиага и Топалъ Салихъ, въ чиито дружини били зачислени и чепеларскитѣ 10—15 хайдамаци и хайти. Обаче, презъ есеньта на 1797 година, преди смъртьта на ахжчелебий-

ския войвода Сюлеймана, и Чепеларе пострадало отъ хайтитѣ. Есеньта, когато аговскитѣ стада, овчари и сеймени напустнали планинитѣ и отишли на зимовище въ гюмюрджинското поле, една чета хайти, състояща се отъ около сто души турци — читаци отъ Егридеренско, нападнала Чепеларе и то ненадейно. Тая чета презъ лѣтото върлувала въ карловската околия, а когато времето се позастудило, тръгнала да се върне въ Егридеренско по най-прѣкия пѫть Борисовградъ — Тополово—Каракуласъ. Обаче, пѫтя презъ Тополовския проходъ билъ засѣченъ отъ войска и сеймени, та четата направила обходъ и се вмъкнала въ Родопа по пѫтя Бѣла-черква—Хвойна—Чепеларе — Карлуково — Егридеренско. Четата наближила Чепеларе когато се смрачавало. Съгледалъ я Бошнакътъ отъ чуката при устието на Валчй долъ (Дели Исеиновската колиба). Бошнакътъ бърже дотърчалъ въ село и съ три последователни гърмежи (опредѣления сигналъ) извѣстилъ на населението, че идатъ хайти. Женитѣ, децата и старцитѣ се изплашили, избѣгали отъ кѫщитѣ си и се скрили въ околнитѣ гори. Не избѣгали само 20—30 души мѫже— защитницитѣ на селото. Тѣ бърже се въоръжили и посрещнали съ гърмежи хайтитѣ подъ Долната махала (до гробищата). Отначало хайтитѣ се смутили и отстѫпили до Лещювица, но като разбрали, че защитницитѣ сѫ малко, залегнали по каменацитѣ и въ върбалака край рѣката и почнали да викатъ и стрелятъ въ полумрака; а когато се смрачило, хайтитѣ се раздѣлили на две части. Едната часть плъзнала нагоре къмъ Метлока, а другата минала рѣката при воденицитѣ и почнала да се движи мълкомъ къмъ Мемишица. За да не бѫдатъ обсадени и заградени отъ хайтитѣ, защитницитѣ отстѫпили и едни отъ тѣхъ заели кулата въ Бѣлювската махала, а други — кулата въ Горната махала. Презъ нощьта хайтитѣ навлезли въ Долната махала,

поставили околовръсть стража и се спотаили. Обаче, на другия день, когато се развиделило, тѣ почнали да вилнѣятъ по махалитѣ. До пладне тѣ трошили врати и сандъци, грабили каквото имъ се харесало, колили кокошки, пекли ги, яли и се веселили, а следъ пладне, обсадили кулитѣ въ Бѣлювската и Горната махали и почнали да стрелятъ; обаче, защитницитѣ се държали добре, та хайтитѣ не могли да превзематъ кулитѣ. Защитницитѣ убили петь хайти и ранили нѣколцина, а хайтитѣ убили само една неизбѣгала бабичка — помакиня и едно болно, оставено или забравено, детенце-християнче отъ Бѣлювската махала. Освенъ това, хайтитѣ запалили и 5—6 кѫщи между които и кѫщитѣ на Камбурходжа и Дели Софта. Когато се смрачило, хайтитѣ напустнали селото и се скрили въ горитѣ на планинитѣ Мурджювско и Чуфаджиица. Презъ времето, когато хайтитѣ върлували въ селото, пръснатото по горитѣ население се събрало и скрило на едно мѣсто — въ *Лилова гора*. Следъ двудневно криене въ тая гора, чепеларци се върнали въ селото, но не уплашени и умърлушени, а насърчени и бодри, защото ненадейно имъ се притекълъ на помощь тѣхниятъ загубенъ и почти забравенъ съселенинъ Кара Ибрахимъ Мустафовъ.

Кара Ибрахимъ — бюлюкбашия. Въ домътъ на Мурджювци често се виждала сухичка, черничка, унила и съ извехтѣли дрехи помакиня, която помагала на Калинкехаица и Мурджовица въ кѫщнитѣ и градинскитѣ имъ работи. Дене помакинята работила Мурджювцѣмъ, а вечерь се прибирала за спане въ сиромашката си кѫщица, находяща се въ Горната махала. Помакинята *обиследало* и едно *черничко*, но умно и пъргаво момченце именувано Ибрахимъ, а галено-съкратено Химчю = Брахимчю. Това момченце било синъ на помакинята отъ брака й съ единъ беднякъ именуемъ Мустафа. Споредъ разказитѣ на Мурджювитѣ внуки баба Мария по мѫжъ

Волкова Кацарска и баба Цвѣта по мжжъ Маркова, помакинята — Химчювата майка — била смоленка, ахжчелебиенка, Нейната майка била християнка и се начичала Стана. Калинъ кехая и Стана били първи братовчеди, Муржю и Химчовата майка втори братовчеди, а Ибрахимчю и Муржювитѣ синове Апостолъ, Волчю и Златилъ трети братовчеди. До 18 годишната си възрасть Ибрахимчю билъ карачерь на мандра и аргатинъ у Муржа, а отъ тогава насетне станалъ самостоенъ занаятчия и търговецъ — *катранджия*. Химчю, съ пълно име и прекоръ Кара Ибрахимъ горилъ или прекупвалъ катранъ, натоварвалъ го на конь и ходилъ отъ село на село и отъ мандра на мандра да го продава, за да изкарва и своята и на беднитѣ си родители прехрана; обаче, търговията му не вървѣла добре, та сиромашията все повече и повече го натискала. По едно време Кара Ибрахимъ се изгубилъ отъ селото и никой не знаелъ кжде е отишелъ. По-кжсно майка му се научила, че той се е записалъ доброволецъ-войникъ и служилъ нѣкжде въ сегашна Сърбия. Кара Ибрахимъ билъ отличенъ войникъ, та бърже достигналъ до чинътъ *башъ чаушъ* (фелтфебелъ). Презъ време на турско-австрийската война, той още повече се отличилъ, защото съ голѣма смѣлость се биелъ съ австрийцитѣ при Бѣлградъ; освенъ това, успѣлъ да разкрие и единъ воененъ шпионажъ. За тая заслуга, Кара Ибрахимъ билъ произведенъ офицеръ и получилъ даръ единъ сърменъ *капотъ*. Следъ свършването на турско-австрийската война въ 1792 г. Кара Ибрахимъ билъ уволненъ отъ военната служба, обаче, не се знае дали доброволно или по разпореждане на началството му. Отъ 1792 до 1797 г. въ Чепеларе незнаели дали Кара Ибрахимъ е живъ и ако е живъ де е и какво е правилъ презъ това време. Тая тайна не била разкрита и когато Кара Ибрахимъ се върналъ, защото последниятъ презъ цѣлия си животъ *мъл-*

чалъ т. е. никому не казалъ въ Чепеларе, кѫде е ходилъ и какво е правилъ отъ 1792 до 1797 година. Обаче, има сведения и писмени документи, отъ които може да се твърди, че Кара Ибрахимъ, следъ като напусналъ *царската* военна служба, постѫпилъ на служба у бунтовника Османъ Пазвантооглу, а следъ това станалъ главатарь на една голѣма дружина размирници-хайти. Ние сме се убедили, че нашиятъ, чепеларския, Кара Ибрахимъ е сѫщия *Кара Манафъ Ибрахимъ*, който се споменава въ „Житието" на епископъ Софрония и въ българската история отъ К. Иречекъ. За доказателства изтъкваме следното:

1. Въ житието на епископъ Софрония и въ историята на Иречека е писано, че главенъ помагачъ на Пазвантооглу е билъ и Кара Манафъ Ибрахимъ, който предвождалъ голѣма дружина (4,000 души) размирници и нападналъ съ нея дори и нѣколко ромънски градове отвъдъ Дунава. Презъ 1797 год. тоя Кара Манафъ Ибрахимъ се предалъ на царската войска, амнистиранъ билъ, но по-кѫсно (въ 1803 година) ужъ вѣроломно билъ убитъ въ Русе заедно съ свитата си.

2. Въ царската бюрултия отъ 4 септемврий 1797 година (стр. 141) е казано, че се предали на властьта главатаритѣ Кара Хасанъ, Исса-оглу и *Манафъ Ибрахимъ* съ 300 души възстаници, а Кара-Фейзи, Еминджикъ и Джекчи-оглу Кара Мустафа съ 800 души разбойници. Всички тия главатари и размирници били назначени за царски сеймени т. е. постѫпили на държавна, плащана, служба.

3. Срѣдниятъ Кара-Ибрахимовъ синъ Салихъ чаушь, който бѣ много паметливъ и умре на 90 годишна възрасть, на запитванията ни за миналото на баща му, казваше, че следъ напущането на царската военна служба, (1792 г.), баща му Кара-Ибрахимъ, отъ 1793 до 1797 година т. е. цѣли петь години е билъ „голѣмъ заби-

тинъ“ въ Търновско и Русенско. Освенъ това, Салихъ Чаушъ казваше още, че баща му и Еминага Хасковски (Еминджикътъ) сж били *бойни другари* (дженкъ аркадашларж) и добри приятели, та когато Кара-Ибрахимъ градилъ конака си въ Чепеларе, Еминага му пратилъ даромъ нѣколко товара пирони.

4. Въ документа (тапията) отъ 1822 година за изкупването на чепеларската планина „Боклуджа“ е записано името и прекора и на изкуповача *Кара Манафъ Ибрахимъ*, а тоя изкуповачь не е другъ, а чепеларския житель и рупчоския бюлюкбашия Кара-Ибрахимъ и

5. Споредъ царската бюрултия отъ 4 септемврий 1797 година, предалитѣ се и амнистирани главатари *Манафъ Ибрахимъ*, Еминджикъ, Кара-Фейзи и др. били назначени на държавна полицейска служба (сеймени). Сжщо и чепеларецътъ Кара-Иарахимъ е билъ назначенъ на държавна служба съ следния документъ:

Рузи Касъмъ (Димитровдень)

Четиридесятъ (40) младши пѣши стражари (сеймени) съ по 7 гроша месечна заплата.

Байряктарь (знаменосецъ) съ 15 гроша месечна заплата.

Бюлюкбашия съ 30 гроша месечна заплата. Всичко 42 души.

До бюлюкбашията Кара-Ибрахимъ
въ Чепеларе

Следъ поздравъ, съ Божия милость и съгласно шарията написа се и Ви се изпрати настоящето.

Като се назначавате за бюлюкбашия, ще земите при Васъ горе-опредѣленитѣ лица (люде), съ които и съ помощьта на населението ще пазите гр. Пловдивъ и казалийскитѣ (околийскитѣ) села и пжтища отъ тайни крадци, разбойници, които пресичатъ пжтищата (кутаи тарикъ) и съставенитѣ въ балканитѣ разбойнически чети.

Следователно, когато се научите, че нѣкжде сж се появили такива разбойници, веднага ще ги нападните съ людетѣ си и съгласно шарията, първо ще ги поканите да се предадатъ (покорятъ). Ако разбойницитѣ се покорятъ, веднага ще ги залавяте и изпращате въ централното шариятско управление; а пакъ ако се непокорятъ и употрѣбятъ противъ Васъ нѣкакво оржжие, Вие съ людетѣ си ще откриете бой (огань) срещу такива разбойници и ще ги избивате. Въ всѣки случай ще свършвате залавянето имъ било живи или мъртви.

1215 год. отъ Егира (1797 отъ Христа).

(Димитровдень
25 октомврий)

Вмѣсто подписъ, голѣмъ печатъ на правителствено учреждение, съ заплетени и нечетливи букви.

(Изъ архивата на Кара-Ибрахима. Превелъ: Адилъ С. Джуровъ).

Отъ съпоставянето и сравняването на сведенията и документитѣ, ние, право или криво, сме се убедили, че чепеларскиятъ *Кара-Ибрахимъ* и споменаванитѣ въ „Житието“ на епископъ Софрония и царската бюрултия *Кара-Манафъ Ибрахимъ и Манафъ Ибрахимъ сж едно и сжщо лице.*

Споредъ документа, Кара-Ибрахимъ е билъ назначенъ за бюлюкбашия да пази градътъ Пловдивъ и околията му отъ хайти и други разбойници, които пресичатъ пжтища (кутаи тарикъ), а споредъ мѣстни, родопски сведения, на Кара-Ибрахима е била възложена найтежката работа — да унищожи дружината на найстрашния родопски размирникъ и разбойникъ Мехмедъ Синапя. Кара-Ибрахимъ свършилъ тая работа и то повече съ помощьта на мѣстни рупци, а по-малко съ помощьта на царската войска.

Умиротворение на Рупското рѣчно корито. Когато хайтитѣ вилнѣели въ Чепеларе и обсаж-

дали кулитѣ въ Бѣлювската и Горната махали, сѫщия день, привечерь, влѣзли въ селото две лица, преоблѣчени и вжоржжени като хайти, Тия лица били Кара-Ибрахимъ и Кафтанятъ отъ с. Забордо (Чукур-кьой). Следъ оттеглянето на хайтитѣ, Кара-Ибрахимъ и Кафтанятъ, се научили, де се е скрило населението и отишли при него въ Лилова гора. Тамъ Кара-Ибрахимъ, бърже наредилъ какво да се прави по-нататъкъ. Съ помощьта на Кафтаня, Дели Софта и Бошнакътъ, още презъ нощьта била стъкмена потеря отъ чепеларски, забордски и богутювски нестрахливи жители. Потерята била въоржжена съ пушки, пищове, ножове, брадви, коси и дори съ сърпове и тояги. Потерята била раздѣлена на три *колп* (чети). Чепеларската чета командувалъ Дели Софта, забордската — Кафтанятъ, а богутювската Бошнакътъ и неизвестенъ богутювленинъ. Главната команда поелъ Кара-Ибрахимъ. На другия день, следъ пладне, четитѣ отъ потерята се насочили къмъ Мурджовското и Чуфаджиица. Чепеларската чета влѣзла въ селото и поела нагоре по бърдата Коджабашица и Чукаря. Забордската чета отъ Валчй долъ се изкачвала на Боклуджа, а богутювската тръгнала нагоре по бърдото Башиица. Тритѣ чети се събрали на Момина-вода и тамъ се натъкнали на хайтитѣ, които се били разположили около чушмата и чакали да се мръкне, за да нападнатъ селото Горно-Дерекьой. Кара-Ибрахимъ заповѣдалъ да се нападнатъ хайтитѣ. Започнало се ожесточено стражение, което траяло два часа. Хайтитѣ били разбити и разцѣпени на две части. Едната часть бѣгала по билото Юрюцко-гробе — Имаретъ-дере, а другата по бюлото и друма за с. Устово. Кара-Ибрахимъ не преследвалъ по нататъкъ хайтитѣ, а се върналъ съ потерята въ Чепеларе. Хайтитѣ, които бѣгали по друма, влезли при-зори въ Устово, но не ги здържало, та бърже напустнали селото, но все пакъ успѣли да сторятъ па-

кости. Тѣ изгорили и кѫщата на кехаята Дели-Златилъ, който въ това време билъ въ Гюмюрджинско. Устовци разправятъ, че когато Дели Златилъ се научилъ за изгорянването на кѫщата му отъ хайтитѣ, *заржчалъ* да кажатъ на новия ахѫчелебийски войвода Салихага следнитѣ думи: „Или да излови и накаже хайтитѣ или да му изгради нова кѫща и набави изгорената покѫщнина; нестори ли това, работата му е спукана!“ Салихага не можалъ да излови хайтитѣ, но изградилъ съ свои средства нова кѫща на Дели Златила.

Следъ пропъждането на хайтитѣ вънъ отъ чепеларското землище, Кара Ибрахимъ организиралъ за отбрана мирното население въ рупското рѣчно корито; стъкмилъ нѣколко силни потери и въ кѫсо време изчистилъ това корито отъ хайтитѣ и други размирници и злосторници. Обаче, не можалъ да умиротвори воченското рѣчно корито, което съставлявало часть отъ голѣмата рупчска нахия. Въ Дьовленско, Доспатско и Чеченско, царе, везире и бюлюкбашии били Синапятъ, Дертли Мехметъ и Топалъ Салихъ. Тѣ никому се не подчинявали, а войската и Кара Ибрахимовитѣ сеймени не могли лесно да навлезатъ въ това скалисто и гористо родопско царство. При такова положение, бюлюкбашията Кара Ибрахимъ, наредилъ да се поставятъ караули и засади по бюлото Аичалъ — Кара-балканъ — Персенкъ — Търмашъ, съ цель да се запази умиротвореното рупско корито отъ нахлуване въ него на Синапови чети. Едновременно съ това, бюлюкбашията Кара Ибрахимъ стъкмилъ и отдѣлно рупчюско нахийско управление съ седалище с. Чепеларе. Кара Ибрахимъ билъ назначенъ за бюлюкбашия — пазачъ на гр. Пловдивъ а сжщевременно и за управникъ на рупчоската нахия. Освенъ това, нему вакъвското управление възложило и събирането на данъцитѣ. Съ други думи казано, всичката изпълнителна власть въ рупската нахия е била съ-

срѣдоточена въ ржцетѣ на Кара Ибрахима, а това се потвърдява и отъ следнитѣ званични документи:

Причинитѣ за написването на настоящето сж тѣзи:

Настоятелството на посветенитѣ (вакъвскитѣ) имоти отъ бившия починалъ великъ везиръ Джадитъ Али паша въ Румъли, натоварва заможния и опитния Кара-Ибрахимъ, да прибира за отъ първи мартъ 1224 (1806) година до края на м-цъ февруарий следующата година, приходитѣ и опредѣленитѣ данъци въ рупчоската нахия, въ селото Паша-махала, пловдивска каза и отъ Яхудъхането въ Пловдивъ. Ние си получихме отъ речения Кара-Ибрахимъ следуемата се сума, която се похарчи за издържането на вакъвитѣ, а той (Кара-Ибрахимъ) ще бжде нашъ чиновникъ, за да прибира: десятъка, мукатдата (данъкъ върху яйлацитѣ и егрецитѣ) и глобитѣ; данъка върху чалтицитѣ, воденицитѣ, овцетѣ, пчелитѣ и лозята; бериитѣ върху вѣнчавки и тапии; глобитѣ налагани отъ сждилищата; наемътъ на Якудъ-хането въ Пловдивъ и всички други данъци и случайни приходи, каквито е имало и презъ миналитѣ години.

Обаче, ако се случи нѣкои яйлаци, егреци и други имоти да станатъ махлюль (безъ наследници), ще ги продавате и като си задържите отъ стойностьта имъ (продажната цена) 10,000 акчета, остатъка ще изпращате на вакъва. Тапиитѣ ще ни пращате. за да се подпишатъ и подпечататъ отъ насъ.

За да бжде всичко горе-изложено подъ ваша властъ и за да не можемъ, както ние, така и други да ви я отнематъ (властьта) дава ви се настоящето.

1224 год. отъ Егира (1806 отъ Христа).

Вакъвъ и Шерифъ. (Печатъ).

(Изъ арх. на К. Ибр. Превелъ: А. С. Джуровъ).

Причината за написването акта е тази:

Отъ вакъвитѣ находящи се въ Одринъ покрити

стежания на почившия великъ везиръ, *погребанъ при тюрбето на Еюбъ Енсари*, Джедитъ Али паша, отъ появившия се преди нѣколко дни пожаръ, съвършенно сж се опустошили. Натоварени съ височайши ферманъ да ги построимъ наново съ наши средства, следъ което да съберемъ данъцитѣ отъ вакъвскитѣ имоти, находящи се въ рупчоската нахия и с. Паша-махала за смѣтка на 1227 (1819) година, съ които да си покриемъ изхарченитѣ суми и предвидъ на което, ние натоварваме за събирането на тия данъци Кара-Ибрахимъ ага, който по какъвто начинъ намѣри за добре, да ги събере; тъй сжщо да прибере и наема отъ пловдивското Яхуди-хане. Ако отъ находящитѣ се въ рупчоската нахия яйлаци се укаже махлюль, да ги продаде и имъ издаде актъ, вмѣсто вакъвското управление; въ такъвъ случай да праща актоветѣ до вакъвското управление, за подпечатване съ вакъвския печатъ. Затова му се дава настоящето, за да нѣма право никой да му се намѣсва.

Вакъвъ и Шерифъ: Мехмедъ

(Изъ арх. Кара-Ибрахимъ. Превелъ: А. С. Джуровъ).

Отъ горнитѣ документи и други исторически издирвания узнаваме и това, че завоевательятъ на рупското рѣчно корито Джадитъ Али паша се много отличилъ, като воененъ началникъ-пълководецъ, та Султанъ Мурадъ го назначилъ великъ везиръ. Въ качеството си на великъ везиръ, Джадитъ Али паша воювалъ съ последния български царь Иванъ Шишманъ и завзелъ голѣма часть отъ северо-източна България, като миналъ Стара-планина, презъ айтоския проходъ. Прочутата Али пашова чаршия въ Одринъ е градена отъ сжщия великъ везиръ.

Кара Ибрахимъ унищожава Синапювата дружина. Отначало Кара Ибрахимъ се настанилъ съ сейменетѣ си въ Чепеларе при кулата въ Горната махала, а следъ една година си изградилъ конакъ на подстжпа подъ джамията. Тоя конакъ е запазенъ и до днесъ, но е

преправенъ. Покривнитѣ плочи на конака сѫ вадени и докарвани на мулета и коне отъ планината Бѣла-черква, а пиронитѣ сѫ били подарени отъ Еминджикътъ. Кара Ибрахимъ не управлявалъ нахията досущъ самовластно. Въ конака заседавалъ управителенъ нахийски съветъ, който често земалъ решения не по угодата на Кара Ибрахима, но последниятъ ги изпълнявалъ. Кара Ибрахимови съветници сѫ били: Дели Софта, Метекса Куртювъ Марчювски, Волчо Муржювъ, Христю Чакоратъ, Салихъ Дьортю и други. Началникъ на сейменитѣ е билъ Сюлейманъ Бюлюкбаши, знаменосецъ — Мустанъ Байряктаръ, а данъченъ чиновникъ и бирникъ Муржювия внукъ Калинъ-Шерко. Половината отъ Кара Ибрахимовитѣ постоянни сеймени (полицейски стражари) сѫ били мохамедани и половината християни. Отъ нахийскитѣ съветници най-умни и най влиятелни предъ Кара Ибрахима сѫ били Метекса и Дели Софта. Тѣхнитѣ думи били тьошки и решающи. Най-голѣмата грижа на Кара Ибрахима и съветницитѣ му е била: какъ да се разправятъ съ страшния Синапь, който продължавалъ да върлува въ полетата и да тревожи съ заплахи и ненадейни нападения мирното население въ рупското рѣчно корито. Следъ 3—4 годишни тревоги, Кара Ибрахимъ измислилъ и скроилъ планъ какъ да се смаже Синапя. Тоя планъ билъ удобренъ и отъ по-висшитѣ турски военни управници. Синапювата дружина всѣка пролѣть се събирала на Машергидикъ планина, дето се раздѣлѣла на 20 малки чети съ по 20—40 хайти въ всѣка чета. Десетьтѣ чети мълкомъ се спущали въ полетата и върлували до Петровдень, а другитѣ 10 чети се движили дене и нощe по планинитѣ въ Чеченско, Дьовленско и Доспатско и пазили проходитѣ. Следъ Петровдень ставало смѣна. Четитѣ, които дотогава върлували вънъ отъ Родопа, се завръщали и заемали проходитѣ, а смѣненитѣ четици нахлували въ полетата и върлували

тамъ до като настжпи зима. Презъ есеньта на 1803 или 1804 година, Синапювитѣ 10 чети върлували въ Срѣдногорието, като достигнали дори до Калоферъ. Презъ м. октомврий войскови части и сеймени (споредъ плана на Кара Ибрахима) се пръснали въ гжста верига, съ поддръжки, по дѣсния брѣгъ на р. Марица отъ Бѣлюво до Пловдивъ. Войската и сейменитѣ се прикривали въ върбалацитѣ, хенденцитѣ и тревитѣ. Кара Ибрахимъ пакъ съ единъ отрядъ отъ сеймени и доброволци, рупци, заелъ планината Бѣла-черква между монастиря и върхътъ Св. Илия надъ с. Лилково. Кара Ибрахимиятъ отрядъ е билъ предназначенъ да действува и помага, дето се укаже нужда — на западъ, на истокъ или на северъ (къмъ Пловдивъ). Въ края на месецъ октомврий, когато времето се застудило, Синапювитѣ чети почнали, една следъ друга, да се връщатъ и то мълкомъ презъ нощьта; но когато наближили р. Марица между Пловдивъ и Бѣлюво, тѣ се натъкнали на войсковитѣ засади. Синапятъ и Топалъ Салихъ бърже разбрали какъвъ капанъ имъ е скроенъ, та събрали всичкитѣ чети на едно мѣсто при с. Цалапица. Отъ тамъ събранитѣ чети се насочили къмъ Марица, прегазили рѣката и съ юрушъ се нахвърлили върху войската. Следъ кжсо сражение четитѣ разбили царската войска и поели нагоре по бюлото Брѣстовица Чуренъ — Тъмрашъ — Персенкъ. Кара Ибрахимъ бърже се научилъ какво станало при Марица и тръгналъ съ отряда си къмъ Персенкъ за да пресѣче пжтя на хайтитѣ, но закъснѣлъ, защото било тъмно, при това завалѣла и силна *хлапавица*. Когато Кара Ибрахимъ пристигналъ съ отряда си на Каялж-чифликъ, Синапювитѣ хайти били подминали и бѣгали нагоре по пжтя Лѣсково — Беденъ — Банята. Хайтитѣ били застигнати въ с. Лѣсково. Следъ доста продължително сражение, хайтитѣ на чело съ Синапя и Топалъ Салиха отстжпили. Кара Ибрахимъ влѣзалъ съ отряда си въ Лѣсково, за-

палилъ конака и кулата на Топалъ Салиха и се впусналъ по диритѣ на Синапя. Второ по ожесточено сражение се започнало въ мѣстностьта Кекеза надъ Банята. Въ това сражение паднали десеть Кара Ибрахимови борци и по едно време отрядътъ билъ много зле притиснатъ отъ хайтитѣ, обаче, когато се смрачило Синапятъ пакъ отстжпилъ. На другия день преследването се продължило, но хайтитѣ не били застигнати. Следъ два дни отъ кекезкото сражение, Кара Ибрахимовиятъ отрядъ и Синаповитѣ хайти се срещнали на Машергидикъ планина. Започнало се ожесточено и отчаяно сражение, което траяло две денонощия. Въ това сражение били убити 25 борци отъ Кара Ибрахимовия отрядъ, между които и младия, красивия и юначния Кара Ибрахимовъ знаменосецъ, Мустанъ Байряктаръ, когото чепеларскитѣ помакини до скоро възхваляваха и оплакваха съ тжжна пѣсня. Най-сетне, следъ голѣмо напрѣжение борбата се свършила нещастно за Синапя. Дружината му била разбита и разпръсната. Убитъ билъ и Синапя, когато бѣгалъ къмъ една пещеря, за да се скрие въ нея.

Въ това време, когато Синапювата дружина била разбита и останалитѣ живи хайти бѣгали по всички посоки, отъ къмъ селото Алжкьой се чули топовни гърмежи. Това не зачудило победителя Кара Ибрахима, защото се сѣтилъ какво става. Едновременно съ поставянето военни засади по бродоветѣ на р. Марица, наредено било да се предприеме настжпление и отъ югъ. Трѣбвало да се насочи въоржжена сила отъ Драма къмъ с. Алжкьой и въ случай, че Синапювитѣ чети се оттърватъ здрави и читави при Марица, да не бждатъ преследвани поотдѣлно въ горитѣ и населенитѣ мѣста, а всичкитѣ въоржжени сили, вкупомъ да нападнатъ отъ югъ и северъ укрепеното гнѣздо на Синапя — Алжкьой и Машергидикъ планина. Така и станало. Единъ малъкъ отрядъ турска войска, състояща се повече отъ албанци,

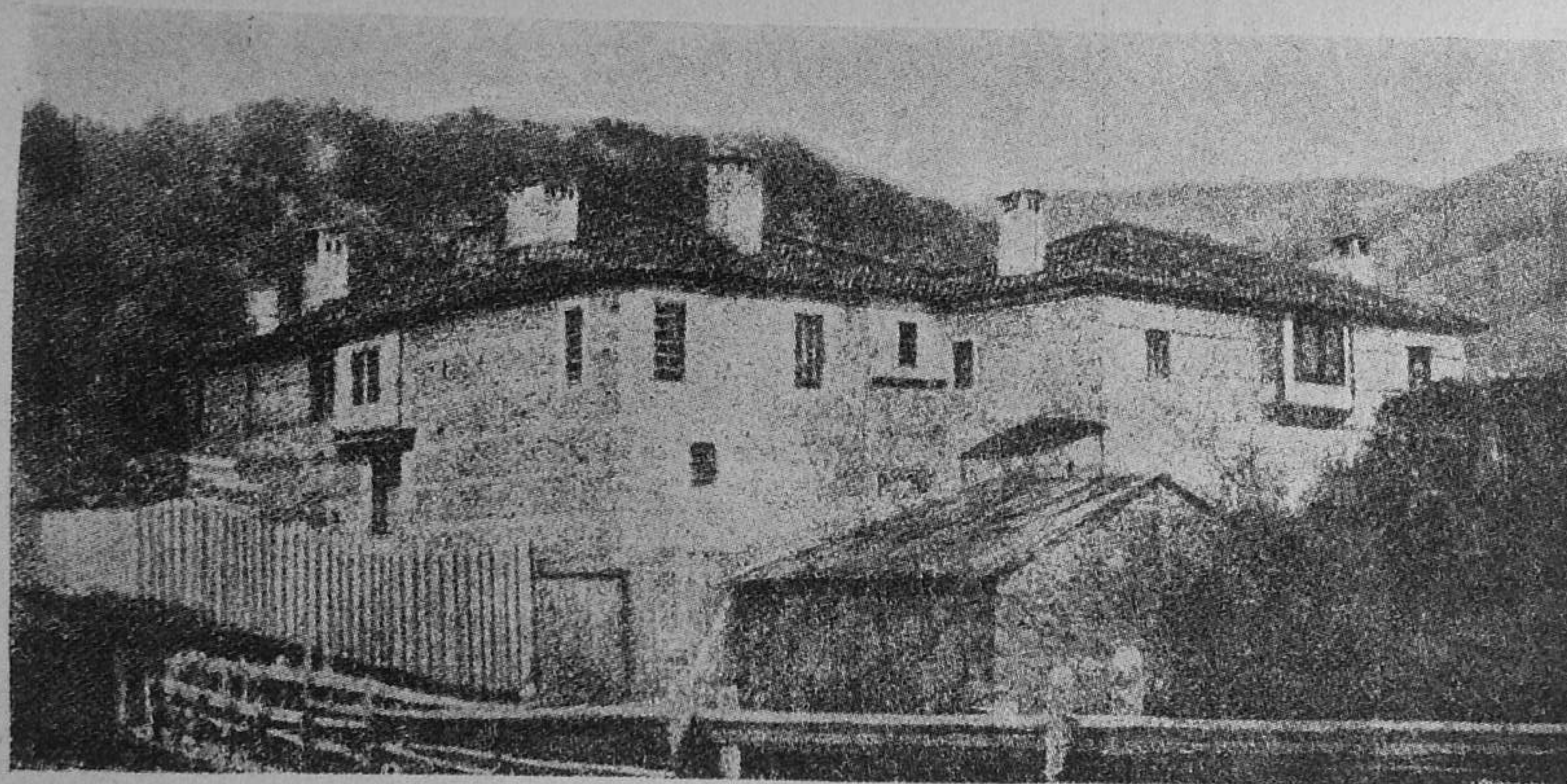

Конакътъ на Кара Ибрахимъ—северо-източно лице.

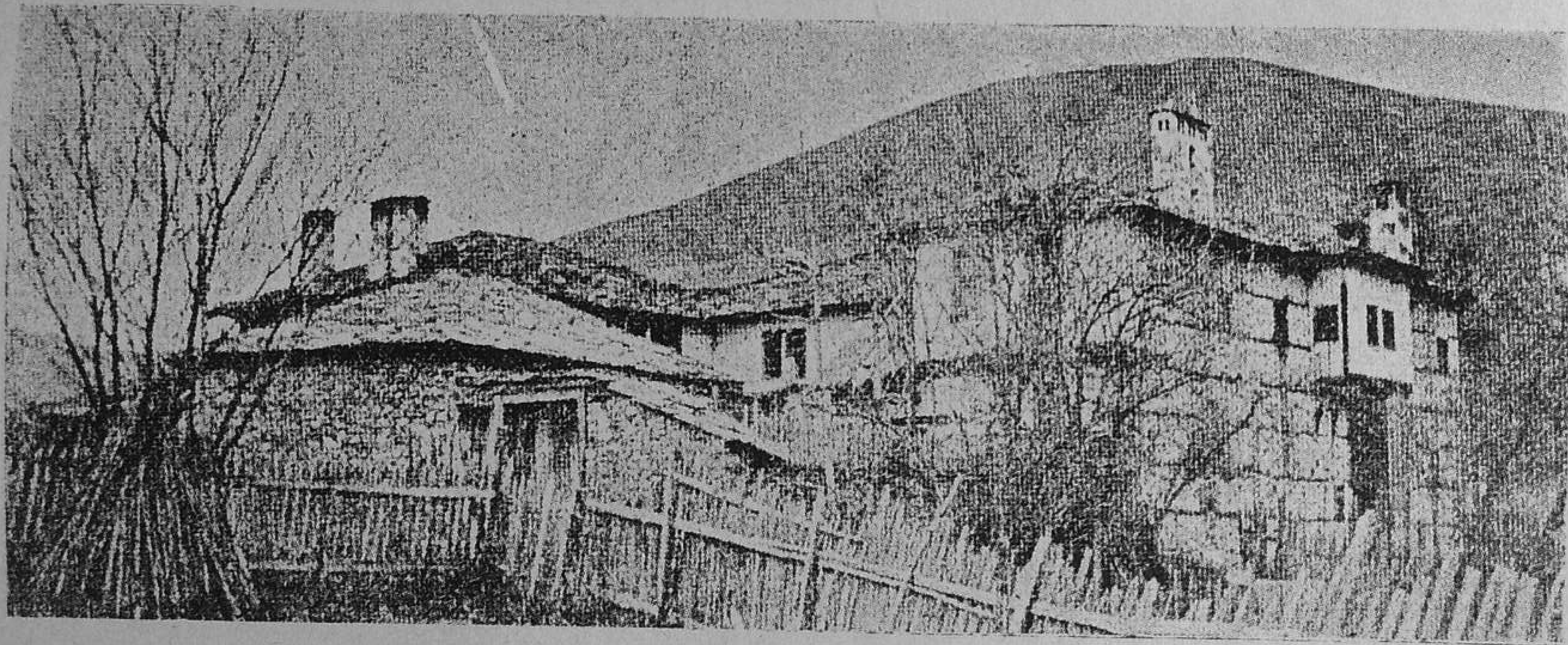

Конакътъ на Кара Ибрахима — югоизточно лице.

съ два горски топа, се насочилъ отъ гр. Драма къмъ Алжкьой. Настжплението отъ югъ било много трудно, защото земята на която живѣели „най-дивитѣ“ челеци била гола, стрѫмна и много скалиста. Но въпрѣки голѣмитѣ затруднения, отрядътъ, съ обходи, криене, лжкатушене и други маневрирания, успѣлъ да се изкачи на височинитѣ и да се доближи до с. Алжкьой. Когато командирътъ на отряда се научилъ, че Синапювата дружина е разбита и разпрѫсната на близката Машергидикъ планина, далъ заповѣдь да се насочатъ пушкитѣ и топоветѣ къмъ Синапювата крепость, която се защищавала отъ 80—100 души отборъ челеци — кабадаии. Топоветѣ забумтѣли и заехтѣли и гюллетата имъ съ силенъ трѣсъкъ трошили и събаряли вратитѣ, прозорцитѣ, покривитѣ и стенитѣ на Синапювитѣ кули и конаци. Стрелбата траяла 2-3 часа, до като се смрачило. А когато настжпила нощьта, голѣми огнени езици се издигнали и освѣтили Машергидикъ и другитѣ планини около крепостьта на Синапя. Въ кжсо време кулитѣ и конацитѣ на Синапя и по-голѣмата часть отъ селото Алжкьой се превърнали въ димящи развалини. Въ огньоветѣ и развалинитѣ нашли вѣченъ покой повечето отъ Синапювитѣ отборъ челеци, а така сжщо жената и децата му.

Приказва се, че когато топоветѣ гърмѣли и гюллетата трошили и събаряли вратитѣ, покривитѣ и стенитѣ на Синапювия конакъ, Синапювата жена, съ разплетена коса, държала за ржце двѣтѣ си мжжки деца, тичала съ тѣхъ по потона на конака и колкото ѝ гласъ държалъ викала: — „Мехметь, Мехметь, хубавъ Мехметъ! Мехметь, Мехметь, страшенъ челекъ! Ела да видишъ на каковъ халъ сме!... Сердаре, сеймене!... пускайте, трошите, колите!... *ала нимойте ми хала дечинкисе!...*“ Обаче въ тия страшни минути никой не чулъ молбата на нещастната жена. Гласътъ ѝ билъ задавенъ отъ гърмежитѣ и огньоветѣ. Тя и децата ѝ били обхванати отъ пламъцитѣ и затрупани въ развалинитѣ.

Следъ убиването на Синапя и изгоряването на кулитѣ и конацитѣ му, войската останала въ Чеченско, да усмирява челецитѣ, а Кара-Ибрахимъ временно се настанилъ съ отряда си въ с. Триградъ и отъ тамъ разпращалъ потери на всѣкжде въ воченското рѣчно корито (Дьовленско), да гонятъ и залавятъ по селата и горитѣ остатъцитѣ отъ Синапювитѣ и Топалъ Салиховита хайти. Умиротворението на Дьовленско не се продължило повече отъ 20—30 дни. Едни отъ хайтитѣ били избити, други се предали, а които не щѣли да се предадатъ, избѣгали на западъ къмъ доспатскитѣ и бебешкитѣ колибаци и гористи мѣста. За главатаритѣ Дертли Мехметъ и Топалъ Салихъ точни сведения нѣмаме. Едни казватъ, че Дертли Мехметъ по-отрано е билъ убитъ. на Пашино-бърдо надъ с. Ракитово (Чепинско), а други твърдятъ, че билъ избѣгалъ на западъ къмъ Македония. За Топалъ Салиха пакъ се приказва, че следъ сражението на Мащергидикъ планина, той избѣгалъ и се скрилъ въ с. Барутина (Доспатско), но понеже носилъ въ *кемеритѣ си* много жълтици, (пари), една нощь нѣколцина барутинци, го *причукали* (убили) и му зели паритѣ.

Следъ умиротворението на воченското рѣчно корито (Дьовленско), Кара Ибрахимъ се върналъ съ отряда си въ Чепеларе. Когато чепеларци се научили, че отрядътъ иде, излѣзли да го посрещнатъ и поздравятъ вънъ отъ селото. Посрещачитѣ, мжже и деца, се наредили отъ дветѣ страни на пжтя до Шахпазовската воденица надъ Горната махала, а женитѣ чакали на купчини въ градинитѣ, 40—50 метра далечъ отъ пжтя. Следъ доста продължително чакане и мръзнене, защото било зимно време, чули се пѣсни, провиквания и гърмежи. Отрядътъ идѣлъ и то много салтанатлие. Най-напредъ вървѣли съ усиленъ ходъ петь млади конника — сеймене, отъ които единъ яздилъ *шаренъ* конь. Тоя младъ сей-

менинъ билъ Мурджювия внукъ Калинъ, отпосле нареченъ Шерко. Следъ коннитѣ сеймени, на разстояние 80—100 крачки, вървѣли троица пѣши сеймени, отъ които единътъ носилъ развито червено знаме съ полумесецъ и звѣзда на него, а другитѣ двама носили оржжието, калемлицитѣ, паласкитѣ и чантата на убития знамоносецъ Мустанъ Байряктаръ. На 5—10 крачки отъ знамето вървѣлъ Кара Ибрахимъ. Той яздилъ черенъ охраненъ конь, нагизденъ съ червени висулки и лъскави пулове по каишитѣ. Освенъ това, конятъ отъ двѣтѣ страни на главата билъ окиченъ съ борови клончета и две бѣли кърпици. Следъ Кара-Ибрахима следвали коннитѣ сеймени и пѣшитѣ доброволци. Когато отрядътъ и посрещачитѣ се наближили, провикванията и гърмежитѣ се засилили. Посрещачитѣ поздравявали Кара-Ибрахима и сейменитѣ му съ поклони, възгласи, махане на кърпи и всѣкакви други знакове. Кара-Ибрахимъ далъ знакъ да се поспре отрядътъ и да замлъкнатъ гърмежитѣ и провикванията, може би, да каже нѣколко думи въ отговоръ на поздравитѣ. Обаче, въ това време станало друго, по-трогателно нѣщо, което никой не очаквалъ. Една помакиня се отдѣлила отъ купчината жени, бърже се претърчала презъ градината, прекачила се презъ плета, впуснала се къмъ знамето, сграбчила го съ ржцетѣ си, почнала да го цѣлува и съ задавенъ-пресипналъ гласъ завикала:—Мустане, синку Мустане!... Какво стори, де остана?!.. Тебе ли найде да погуби нова куче прукльото (Синапятъ)?!... Охъ! синко Мустане, Мустане, ела синко, да те видя и да ти са порадвамъ, че пакъ ми са скрий!...

Тая ненадейна сцена трогнала всички и мнозина заплакали. Нѣкои отъ посрещачитѣ се опитали да отстранятъ Мустановата майка, но Кара-Ибрахимъ не позволилъ. Той съ наведена глава слушалъ *припѣвътъ*, но когато видѣлъ, че Мустановата майка сзърѣла чантата

и оржжието на сина си и се впустнала да ги земе, бързо слѣзълъ отъ коня си, отишелъ при знамето, отвързалъ го отъ дръжката, издигналъ го нагоре и го наметналъ върху главата и плещитѣ на Мустановата майка. Следъ това Кара-Ибрахимъ заповѣдалъ на сейменитѣ да качатъ на коня му Мустановата майка и да я водятъ къмъ конака. Заповѣдьта тутакси била изпълнена. Отрядътъ и посрещачитѣ тръгнали къмъ конака. Най-напредъ вървѣли петь конни сеймени; следъ тѣхъ единъ сейменинъ водилъ Кара-Ибрахимовия конь, на който яздила Мустановата майка, съ знамето на главата и плещитѣ й. Отъ двѣтѣ страни на коня вървѣли двамата сеймени, които носили вещитѣ на Мустанъ Байрактаря; следъ коня вървѣлъ пѣшъ Кара-Ибрахимъ, а следъ Кара Ибрахимъ се движили полека и мълкомъ отрядътъ и посрещачитѣ. Когато шествието пристигнало до конака, Мустановата майка била свалена отъ коня и заведена въ конака съ пѣсни и гърмежи. На другия день, въ Чепеларе около конака, станало голѣмо тържество, съ пѣсни, свирни, игри, ядене и пиене. Въ това тържество участвували всички чепеларци. Кара-Ибрахимъ позволилъ на християнитѣ да играятъ хоро не само на ливадата и въ вжтрешнитѣ дворове, но дори и на потонитѣ въ конака. Следъ свършването на тържеството, отрядътъ билъ разтуренъ. Доброволцитѣ си отишли по селата, а въ конака останали само постояннитѣ 40 сеймени. Въ Кара-Ибрахимовия отрядъ имало много християни, доброволци, отъ Чепеларе, Хвойна, Павелско, Орѣхово, Малево, Косово, Широкалжка и др. села. Не се знае точното число на чепеларскитѣ доброволци и сеймени — християни, които сж участвували въ борбата за унищожаването на Синапювата дружина, но имената на нѣколцина борци се знаятъ. Въ сраженията при Лѣсково, на Кекеза и Машергидикъ планина сж участвували: Калинъ Шерко, Стоянъ Илиевъ

Голомѣховски, Гого Панчерски, Радко Капасъза, Манолъ Стояновски (стрико на Рошювци), Ташю Нареченски, Колю Чучурански и внукътъ (братовъ синъ) на Хр. Чакоратъ, съ незнайно име. Отъ тѣхъ само Калинъ Шерко е билъ постояненъ сейменинъ и то най-младия, а всички други сж били доброволци.

Чепеларе презъ време на Кара-Ибрахимовото управляване. Следъ убиването на Синапя и Аджи ага, Срѣдна Родопа била умироворена; и умиротворили я не царски войски и сеймени, а самитѣ родопци. Родопскиятъ синъ — хайдамакъ Мехмедъ Синапъ вдигналъ глава и размирилъ цѣла Родопа, а други родопски синове — Салихага, Кара Ибрахимъ, Страхинъ, Якубооглу, Сюлейманъ и други, следъ 12 годишна тежка борба потушили размирицата. Управницитѣ Салихага и Кара Ибрахимъ сж били държавни чиновници и въ качеството си на такива, тѣ би трѣбвало по службата да се подчинyватъ на по-висшитѣ турски управници и да изпълняватъ заповѣдитѣ имъ, обаче, въ сжщность, не е било така. Салихага и Кара Ибрахимъ били *вироглави или непокорни* царски служители. Тѣ, както мнозина други издигнали се родопци, мразили по висшитѣ турски управници — читаци. Противници били и на турската управия. Родени и изкутени всрѣдъ Родопа, Салихага и Кара Ибрахимъ, били забите съ независимъ духъ и твърда воля. Тѣ били властолюбци, но за да се задържатъ на постоветѣ си, не търсили защита или подкрепа у по-висшитѣ турски управници, а се стрѣмили да се упратъ у гърба на мѣстното, родопско, население, Съ такива възгледи, разбирания и прийоми, двамата родопски управници, царували по 30—40 год. въ Ахжчелеби и Рупчосъ. Висшитѣ турски управници не обичали вироглавитѣ родопски голѣмци и малко довѣрие имали въ тѣхъ, но ги търпѣли, до тогава, докато дошло време да имъ отнематъ властьта и то *по насилственъ начинъ*.

Кара Ибрахимъ управлявалъ голѣмата рупчоска нахия цѣли 34 години. Населението е било доволно отъ неговото управляване, защото размирицитѣ се прекратили; кражбитѣ, убийствата и другитѣ частични злосторства се намали, при това и свободата — лична и обществена — не била толкова стѣснявана. Населението живѣло и работило по-спокойно, защото и въ поминъчно и данъчно отношение положението му се доста облегчило. Но при все това, населението въ нахията не обичало толкова Кара-Ибрахима, защото последниятъ въ нравствено отношение, не стоялъ на такава височина на каквато стоялъ ахжчелебийския войвода Салихага. Кара Ибрахимъ е билъ храбъръ войникъ и отличенъ забитинъ, но въ духовно-културно отношение си остналъ недодѣланъ ахренинъ. Въ частно-домашния си животъ Кара-Ибрахимъ досущъ не приличалъ на Салихага. Ахжчелебийскиятъ войвода ималъ само една жена и въ нравствено отношение е билъ много строгъ; а Кара-Ибрахимъ, въ нравствено — семейно отношение е билъ сжщински турчинъ-читакъ. Той ималъ или смѣнилъ нѣколко жени и дотолкова е билъ немилостивъ, че за свое лично удоволствие посѣгналъ на вѣрата, честьта и свободата дори и на малолѣтни момичета — робини. Освенъ това, Кара-Ибрахимъ не всѣкога е билъ справедливъ или безпристрастенъ. Той често се подхлъзвалъ и постжпвалъ несправедливо, било за своя лична полза или за да облагодетелствува други нему близки лица. Поради тия свои отрицателни качества, Кара-Ибрахимъ не е могълъ да се издигне въ обществено отношение на такава височина, за да бжде причисленъ къмъ голѣмитѣ родопски исторически личности. Кара-Ибрахимъ е билъ прочутъ само докато е билъ живъ; а следъ смъртьта му всички го забравили, съ изключение на чепеларци.

Презъ време на Кара-Ибрахимовото управляване Чепеларе много се издигнало. Християнското население

се умножило съ нови заселници. Кара-Ибрахимъ улесняваль новитѣ заселници и ги привързваль къмъ себе си съ всѣкакви срѣдства. На едни заселници даваль земи за кжщи и авлии, на други повѣряваль стадата си и ги правиль кехаи, овчари, аргате и пр. Въ Кара-Ибрахимово време се заселили: Христо Чакоратъ, Марко Кехая, (бащата на Нико кехая и Анастасъ Марковъ), Иванъ кехая (дѣдото на Иванкехаьовци), Ташю (бащата на Златана и Баленоза), Кисьовци, Дамяновци, Раювци и др. Марко кехая билъ отъ с. Буково (борисовградска околия), Ташю и Иванъ кехая — отъ с. Нареченъ, а всички други отъ Ахжчелебийско. Отъ новитѣ заселници най-приближени до Кара-Ибрахима били Иванъ-кехая и Ташю Нареченски. Тѣ станали Кара Ибрахимови *люде* въ с. Нареченъ, дето рупчоскиятъ управникъ ималъ малъкъ чифликъ, придобитъ и стъкменъ отъ безстопанствени земи — махлюлъ.

Изкупване планинитѣ Боклуджа, Кепенекъ, Окманица, Карабалканъ и Новата планина. Отъ 1801до 1825 година чепеларци изкупили още петь (5) юрюшки планини, а именно Боклуджа, Кепенекъ, Окманица, Карабалканъ и Новата планина. Съ това изкупване чепеларското замлище било разширено, обединено и закржглено отъ западъ, северъ и изтокъ. Оставалъ само еданъ процѣпъ отъ къмъ югъ, защото планината Кесариица не била чепеларска, а райковска и пашмаклийска — Пираговска, Исеинаговска и Брахомбейска. Въ изкупването на петьтѣ планини се намѣсили почти всички чепеларски семейства, включително и новитѣ заселници. Дѣловетѣ донѣкжде били справедливо разпредѣлени, защото никому не било допустнато да изкупи голѣма часть. За изкупването на планинитѣ Боклуджа, Кепенекъ и Окманица, сведенията сж осиждни, а за изкупването на планинитѣ Кара-балканъ и Новата планина се знае следното:

Планината Кара-балканъ сжщо е била тимаръ на завоевателя Джадитъ Али паша. Следъ вакъвирането ѝ тя попаднала въ владѣнията на турцитѣ—голѣмци Кавазовци отъ Татаръ Пазарджикъ или Саранбей. Презъ 1810 година Кавановци съобщили на Кара-Ибрахима, че продаватъ планината. Нѣколцина стари чепеларски жители твърдѣха, че Кара-Ибрахимъ предложилъ на чепеларци да купятъ планината и да я направятъ селска т. е. да я раздѣлятъ на малки дѣлове. Чепеларци се съгласили и събрали помежду си потрѣбната сума — стойностьта на планината, обаче, посрѣдникътъ или пълномощникътъ Кара-Ибрахимъ купилъ планината съ селскитѣ пари, а въ тапията (владалото) за изкупването било записано само неговото име и презиме. Чепеларци помолили своя ага и посрѣдникъ, да обясни, какъ или защо е станала тая „грѣшка." Кара Ибрахимъ имъ отговорилъ, че планината пакъ ще бжде селска и всѣки е свободенъ, да си пасе добитъка на нея и да оре и копае, но за сега той (Кара Ибрахимъ) ще ѝ бжде владѣтельтъ защото: „много баби—килаво дете". Освенъ това Кара Ибрахимъ заявилъ, че който е недоволенъ отъ отговора му, ще си получи обратно паритѣ, които е далъ за изкупването на Кара-балканъ. Така и станало. Кара Ибрахимъ повърналъ събранитѣ отъ селенитѣ пари и останалъ едничекъ владѣтель на найсгодната и най-хубавата планина въ чепеларското землище. Въ замѣна на това Кара Ибрахимъ наредилъ и улеснилъ всѣки безимотенъ или малко-имотенъ чепеларецъ да си купи дѣлъ отъ другитѣ планини. Споредъ казването на други чепеларци, Кара Ибрахимъ купилъ само за себе си планината Кара-балканъ, безъ да дава обещание на чепеларци, че ще ги намѣси, но понеже нѣмалъ толкова пари да я изплати, потърсилъ заемъ отъ по-състоятелнитѣ чепеларци и тѣ му услужили. Но както и да било. Следъ изкупването на планината съ-

седитѣ заборци завели предъ пловдивския окр. сѫдъ дѣло противъ Кара Ибрахима, за произволно премѣстване границитѣ на Карабалканъ, къмъ забордското землище. Дѣлото е било водено и разрешено отъ пловдивския окр. сѫдъ по всичкитѣ правила на съвременното гражданско сѫдопроизводство. Кара Ибрахимъ спечелилъ дѣлото съ писмено решение, което може да послужи за образецъ и на сегашнитѣ сѫдилища. Въ решението селото Чукуркьой се нарича *Забердъ* (Забордо).

При изкупването на Новата планина, сѫщо имало разправии, но не между самитѣ чепеларски жители, а между богутювци и чепеларци. Богутювци мълчаливо купили Новата планина отъ гюмюрдженски жители — по-ранщни юрюци; платили я, но не могли да се снабдятъ съ редовно владало (тапия), защото издаването на тапиитѣ зависѣло отъ волята на Кара-Ибрахима. Богутювци се опитали съ подкупъ да привлѣкатъ Кара-Ибрахима на своя страна, но не успѣли. Кара-Ибрахимъ съветвалъ богутовцѣхъ да отстѫпятъ планината на чепеларци, защото била въ тѣхното землище, но богутювци не послушали. Тѣ пратили орачи и копачи да разоравата и разкопаватъ присойитѣ и кабитѣ и да сѣятъ овесъ и ячмикъ. Като видѣли това нѣколцина чепеларци, въоржжили се съ ножове, брадви и тояги, отишли на Новата планина, набили богутювцѣхъ, съсѣкли имъ оралата и ги пропъдили отвъдъ Лопуха. Следъ тая победа, чепеларци почнали да оратъ присойкитѣ и усойкитѣ, близо до долътъ Лопухъ и по тоя начинъ усвоили Новата планина. Най-сетне богутювци разбрали че немогатъ да излѣзатъ на̀-глава съ чепеларцѣхъ, та се отказали отъ планината. Чепеларци изплатили планината и си я раздѣлили. Най-голѣми части изкупили Хр. Чакоратъ и Бошнакътъ и то съ право, защото тѣ най-много се разправѣли съ богутювцѣхъ.

Кара-Ибрахимъ участвува въ потушването на сръбското възстание. До 1815 год., чепеларци живѣли спокойно и напредвали въ стопанско-поминъчно отношение, подъ закрилата или сѣнката на двамата родопски управници — Салихага и Кара-Ибрахима. Тѣ не се страхували отъ клане и потурчване; неплашилъ ги и Синапятъ, отъ Машергидикъ планина. Обаче, презъ 1815 г. спокойствието на чепеларци изведнажъ се замѣнило съ уплаха и тревога. Единъ день, привечерь, Кара-Ибрахимъ пратилъ известие на Метекса Марчювски и Дели Софра да отидатъ у него по много важна работа. Когато двамата съветници отишли въ конака, Кара Ибрахимъ *втренчено* и сърдито изгледалъ Метекса и му казалъ:

— Вие, раьоса, сте калпавъ минлетъ. Ние са мочимъ да ви угадаме и да ва бранимъ, пакъ вие душманлъкъ мислите на царенъ и османлиесе. Ала дошло е време да са разправимъ съ васъ. Ще са поборимъ, пакъ Аллахъ знае кой ще надвие.

Отъ тия Кара-Ибрахимови думи Метекса се смутилъ, навелъ си главата и нищо не продумалъ. Замълчалъ и Кара-Ибрахимъ. Следъ нѣколко минутно мълчание Дели Софта се изправилъ и натъртено казалъ на Кара-Ибрахима:

— Ибрахимага, сарахошинъ ли си или си полудѣлъ? Защо се заканювашъ и плашишъ Метекса? Казвай по-скоро какво е станало и какво трѣбва да правимъ?

Кара-Ибрахимъ поумекналъ и следъ като се извинилъ предъ Метекса, казалъ, че сърбитѣ сѫ възстанали и че е дошла заповѣль да тръгне за Сърбия съ единъ отрядъ сеймени и доброволци.

— Ха, такава ли е била работата, казалъ иронично Дели Софта. Е пакъ помислихъ чи иде Синапянъ съ *бинкищи челеци* и Метекса е сталалъ байректаръ и кулаузинъ на челецине. Чули Метекса какво е станало? Сърбене са вдигнали глава, та нашине сердаре ищатъ и

отъ тува имдатъ. Пек' и. Ще хми дадемъ. Агаса знаенахъ де да варви и какво да прави. Той е ербапь въ сакива работи. Пакъ ти Метекса нимой са плаши. Сърбене още ни со дошли до Червенонъ.

Кара-Ибрахимъ спокойно изслушалъ подигравателнитѣ думи, но когато Дели Софта млъкналъ, пакъ се втренчилъ въ Метекса и сърдито му казалъ да си отиде.

Метекса излѣзълъ отъ конака много уплашенъ. Въ сѫсо време уплахата обзела всички християни въ селото, защото Дели Софта всѣкиму разправялъ, какво е чулъ и какво е казалъ въ конака на Кара-Ибрахима.

Следъ 5—10 дни, отъ известието за сръбското възстание, въ ливадата при Кара-Ибрахимовия конакъ се движили и свъртали около единъ червенъ байрякъ 3 — 400 въоръжени сеймени и доброволци, всички българо-мохамедани (помаци). Едни отъ сейменитѣ и доброволцитѣ острили ножове, други варили храна на открито, трети стѣгали коне, а четвърти седѣли до байряка и пѣли.

Байреку червен и зелен,
Каде щиш да са развеваш, —
Дали пу Туна длибока,
Или пу остра Сърбия?
Байреку, червен и зелен,
Кой ще та носи най-напреш?
Кой ще та вдига височе?
Байреку червен, *каматан*,
Кой ще ду тебе да *падне*?...
Кой ще са *ворне* сас тебе?
— Юнаци млади сеймене,
Врють са ду мене сберите,
Врють са ду мене свортите!
Юнаци, млади сеймене,
Врють бейректаре станите
Врють ма вав роки фатите

И височе ма вдигните!
Дано ма види Мустанчу
Ут Машер-кедик планина.
Аку ма види, познае,
Той ще са сети да каже:
Каде ща да се развевам —
Дали по Туна длибока
Или пу остра Сърбия.
Той ще са сети да каже:
Кой да ма носи най-напреш
Кой да ма вдига височе.
Той ще са сети да каже:
Кой ще ду мене да *падне*...
Кой ще са *ворне* сас мене.

Когато всичко било готово за походъ, Кара Ибрахимъ свикалъ въ конака нахийския съветъ, нагостилъ съветницитѣ и следъ това казалъ:

— Е торнувамъ на морабьо (война) и Аллахъ знае, дали ща са ворна или не. Васъ оставямъ на мое мѣсто, та гльодайте какво правите. Сгадайте са и хубаве са доржите съ врють люде се — османлие и раьо. Пакъ ти Метекса нимой са плаши. Кажи и на врють людене отъ твоята вѣра да са ни плашатъ. Е, гечендe, бѣхъ каздисалъ, та затова ти казахъ *биркачъ чурукъ лакардии*. Сига прощавайте и остановайте сасъ здраве!

Съ гърмежи, провиквания и пѣсни, Кара Ибрахимъ, повелъ отряда си къмъ Сърбия. Придружавалъ го и Сюрчю отъ с. Райково съ 50 — 60 ахжчелебийски доброволци — ахрене. Въ Сърбия Кара-Ибрахимъ и Сюрчю воювали съ сърбитѣ въ Паракинския окржгъ, около селата Акбеговица и Айдарови кошюве. Какъ се е водила борбата и какво сж вършили Кара-Ибрахимовитѣ, и Сюрчювитѣ сеймени и доброволци подробни сведения нѣмаме. Знае се само следното:

Единъ день Кара-Ибрахимовия отрядъ обхваналъ и за

градилъ при една голѣма рѣка (Морава?) нѣколко стотици сърби — жени, деца, старци и въоржжени борци. Следъ продължителна съпротива сърбитѣ били пленени. Мжжетѣ — пленници били отведени на една страна, а женитѣ и децата на друга. Какво е станало съ мжжетѣ не се знае, а женитѣ и децата били заведени на пѣсъка край рѣката и тамъ стояли два дни гладни и безъ завивки. На третия день Кара-Ибрахимъ и Сюрчю отдѣлили нѣколко красиви моми и малки момиченца и ги завели въ своя лагеръ, като робини. Сюрчю си зелъ за робъ и едно младо сърбче.

Кара-Ибрахимовитѣ робини — сръбкини Милица и др. Следъ 2—3 месечно воюване въ Сърбия, Кара Ибрахимовия отрядъ се върналъ въ Чепеларе. Кара-Ибрахимъ довелъ две робини—една пълнолѣтна мома и едно малко момиченце, което се наричало Милица. Сюрчю пакъ поробилъ и завелъ въ Райково едно момче, три пълнолѣтни момичета и едно малко момиченце, което по пжтя отъ Пловдивъ до Чепеларе се разболѣло сгърчило се и укуцнало съ единия си кракъ. Това момиченце се наричало Гьорга (Гюргя). Когато Салихага се научилъ, че Сюрчю се е върналъ отъ Сърбия и довелъ робъ и робини, повикалъ го въ конака си, заплюлъ го и му заповѣдалъ веднага да освободи робитѣ и ги заведе въ Пашмаклж. Сюрчю казалъ, че едната робиня не може да освободи, защото е вече негова жена, а другитѣ роби можелъ да освободи. Салихаговица прибрала Сюрчювитѣ рабини, стъкмила имъ руба и ги омжжила за християни, съ изключение на Гюргя, която била саката. По-късно Салихаговица оженила и сърбчето робче за друга робиня — гъркиня, която Агушъ поробилъ въ Маденохория. Сегашниятъ родъ Робовци въ Райково произхожда отъ сърбинътъ робъ и гъркинята-робиня. Салихаговица хранила и гиздила робинята Гюргя до смъртьта на Салихага, следъ

това тя условила Гюргя за слугиня въ едно райковско християнско семейство. Малко по-късно, въ Чепеларе умрѣла жената на Харитъ Колювъ Голомѣховски (Туню). Харитъ ималъ много деца, които останали безъ майка. По молбата на Салихаговица и настояването на Х. Златила, Харитъ се оженилъ за Гюргя. Тя се указала добра майка-мащеха и задомила Харитювитѣ мъжки и женски деца. Задомила и Харитювия синъ Коля (Туня). Обаче Колювата жена — Гюргината снаха — била много зла жена. Следъ смъртьта на Харитя, тя биела немощната си свекърва Гюргя и най-сетне я изпъдила отъ къщи. И понеже и другитѣ Харитюви синове, дъщери и снахи били безмилостни къмъ бабичката-робиня, други по-милостиви чепеларци я *поднечили* въ недовършената още учил. сграда при черквата Света Богородица. Куца Гюргя, както ние ученицитѣ наричахме робинята, метеше доколкото можеше, единствената довършена класна стая, вдуваше ни огъня на огнището, охкаше, пъшкаше н често запѣваше съ слабъ гласъ нѣкоя тъжна сръбска пѣсня, а ние, ученицитѣ, смиренно я слушахме, когато пѣеше или ни разкакваше за своето поробване. Хранехме я ние, ученицитѣ, и други милостиви жени отъ близкитѣ махали. Куца Гюргя умре въ училището презъ 1874 год.

А какво направилъ Кара Ибрахимъ съ своитѣ робини? Когато рупчоскиятъ управникъ тръгналъ за Сърбия, оставилъ въ конака една законна жена — помакина, която била втора по-редъ. Отъ тая жена Кара-Ибрахимъ ималъ две живи деца — Пашета и още едно съ незнайно име. Втората Кара-Ибрахимова жена била кротка, милостива и много умна, но Кара-Ибрахимъ не билъ много доволенъ отъ нея, защото била слаба и грозничка. Следъ завръщането си отъ Сърбия, Кара-Ибрахимъ завелъ робинитѣ въ конака и казалъ на жена

си: — Кадоно, доведохъ ти дружки и изметчийки, да са ни сакалдисвашъ сама.

— Чи да, ага, хубаво си сторишъ, отговорила Кара-Ибрахимица и заплакала; ала ща ти са моля миличекъ ага; лю нимой ми дава *бошъ кехатъ*, пакъ каквато щешъ прави сасъ сее поробени пилчкове.

Следъ 20–30 дни се разчуло, че Кара-Ибрахимъ ше потурчи робинитѣ и ще се ожени за тѣхъ. Тая весть, много нажалила и разтревожила християнитѣ, но немо-жели да помогнатъ на робинитѣ. Влиятелнитѣ мохамедани не искали да се мѣсятъ въ тая Кара-Ибрахимова домашна работа, а отъ християнитѣ никой не смѣелъ да се яви предъ всесилния управникъ за да се застѫпи за злочести-тѣ момичета-робини. Кара-Ибрахимъ пакъ измислилъ и сторилъ друго, за да заглади или смегчи у християнитѣ душевнитѣ имъ вълнения и мѫки. Потурчването на ро-бинитѣ трѣбвало да стане тържествено, „*за да не боде много бално на робинитѣ и на чепеларскитѣ християни*". И какво станало? Кара-Ибрахимъ поканилъ на госте въ конака всички мохамедани, християни и християнки, но отишли само Мурджювци, Бѣльовци и още нѣколко ахрене и ахренки и то по-близки роднини на Кара-Ибрахима. Всички други чепеларци се спотаили по кѫщи-тѣ и отсетне се извинявали подъ разни предлози. Въ конака всичко било готово за потурчването и когато дошло време за извършването на обряда, Кара-Ибрахимъ заповѣдалъ да доведатъ робинитѣ на потона. Християнскитѣ жени съ затаенъ дъхъ и наранени сърца, чакали да видятъ какво ще стане понататъкъ. Следъ нѣколко минути две помакини довели на потона робинитѣ. Тѣ били бледи и много посърнали, но мълчали. Обаче, когато се почналъ обряда и една помакиня посѣгнала съ ножици да подстриже коситѣ и направи скулуфи на по-възрастната робиня, последната се разплакала и съ силенъ гласъ викала; — Не кините ми ко-

са, кините ми глава! — Едновременно съ това малкото момиченце — Милица, силно запищѣло, скубало си косitѣ и се тръшкало на потона. Въ това време втората Кара-Ибрахимова жена стояла въ една стая и плакала съ нисъкъ гласъ; но като чула писъкътъ, тя станала, отворила вратата, дошла на потона, изпрѣчила се предъ Кара-Ибрахима и съ задавенъ гласъ му казала:

— Ага, миличекъ ага, ща ти са моля, *дà си ни е Милица кавурско момиче!* Моля ти са, *бошъ кехатъ ми дай*, заколи ма, ала нимой извѣрюва Милица!

Кара-Ибрахимъ се смутилъ, навелъ глава, замислилъ се и почналъ бавно да се разхожда по потона; но това не траяло много време. Кара-Ибрахимъ наближилъ Кара-Ибрахимица, турилъ на рамото ѝ ржката си и казалъ:

— Хайде, да е на твоето, кадоно! Башладисвамъ (подарявамъ) ти Милица и отъ сега нататъкъ тя е твоя дощеря.

Като чула тия думи, Кара-Ибрахимица хванала за ржка Милица и я завела въ стаята си; обаче, потурчването на по-възрастната робиня не било спрено. Помакинитѣ продължили работа си. Едната държела ржцетѣ на робинята, а другата ѝ подрѣзвала коситѣ. Следъ това помакинитѣ наденали на робинята червенъ женски фесъ съ сребъренъ тепеликъ и други украси. До тогава робинята тихо плакала, но стояла мирно. Обаче, когато усѣтила на главата си феса, тя изпищѣла, разтресла се, изкубнала се отъ ржцетѣ на помакинитѣ, които я държели, блъснала нѣколцина и тичешкомъ низъ стълбита слѣзла долу на двора при чешмата. Помакинитѣ и други мжже и жени се впустнали следъ нея да я гонятъ. Последвалъ ги и Кара Ибрахимъ. Когато робинята дошла до чешмата смъкнала феса отъ главата си, скжсала трепушкитѣ му, опитала се да го скжса, но като не могла, хвърлила го въ коритото, което било пъл-

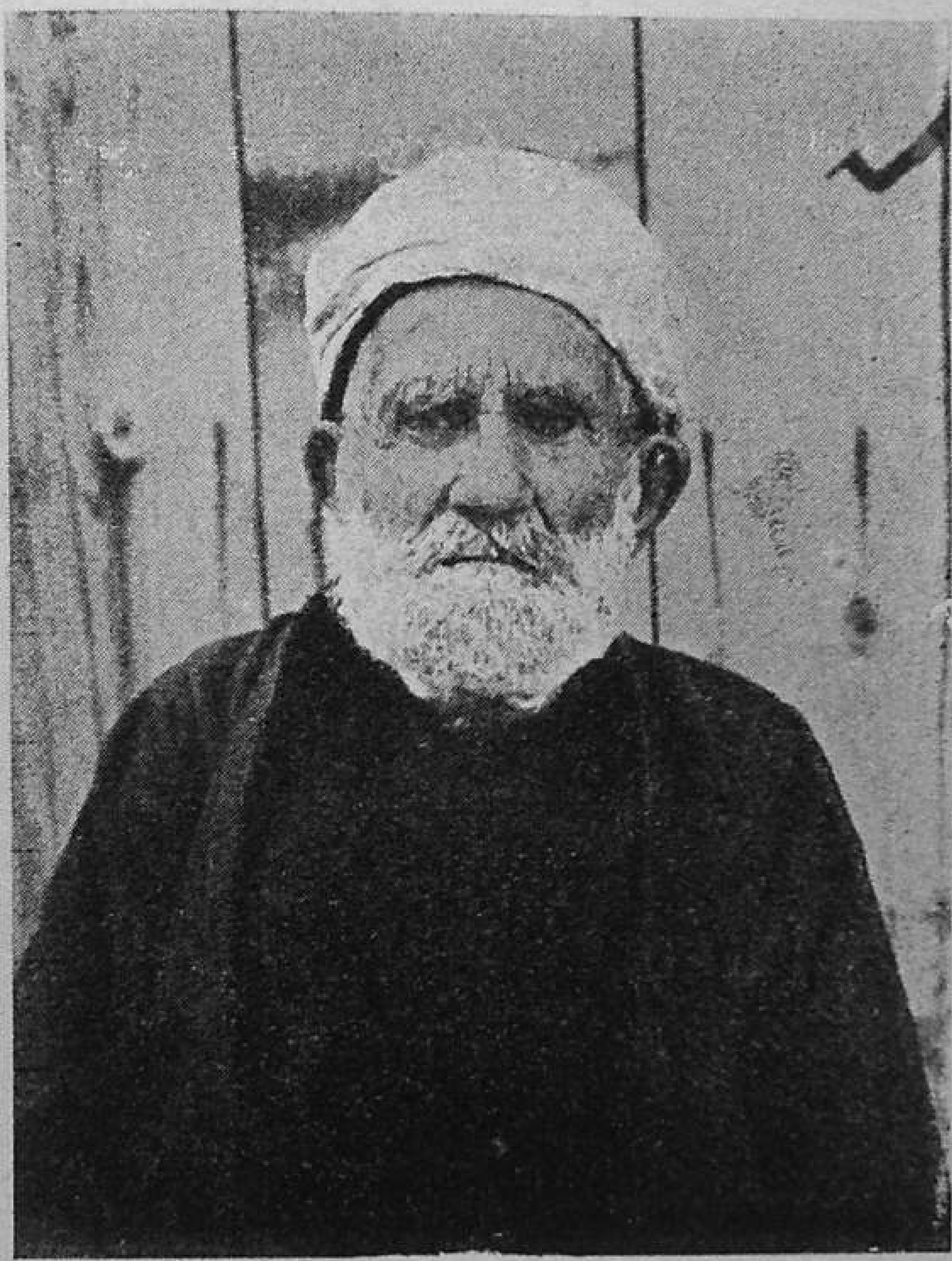

Исуфъ Аговски, 90 годишенъ, синъ на Кара Ибрахима и на робинята Милица.

но съ вода, влѣзла въ коритото и съ нозетѣ си тъпкала феса въ водата. Една помакиня се опитала да отстрани робинята отъ коритото, но последната я блъснала и продължавала да тъпче феса. Като видѣлъ това Кара-Ибрахимъ казалъ:

— Оставите я, нимойте я хала. Тя ще алащиса. Вѣра са льосну ни дава. Ще пуплаче, ще порука, че ще да миреса.

Следъ тия думи, Кара-Ибрахимъ и другитѣ присѫтствуващи се покачили на потона за ядене и веселие, а робинята останала на двора, подъ надзора на една помакиня. Привечерь, Кара-Ибрахимица, успѣла да поуспокои робинята, но вѣрскитѣ обряди за помохамедването и вѣнчаването били отложени и извършени следъ 5—10 дни.

Следъ нѣколко години втората Кара-Ибрахимова жена (помакинята) умрѣла, та Кара-Ибрахимъ потурчилъ и Милица и се оженилъ за нея. Нейни синове сѫ: Салихъ Чаушъ и Исуфъ Аговски. Милица имала и нѣколко дъщери — жената на Ахмедъ Кьоралийски и др. Следъ смъртьта на Кара-Ибрахима (1845 г.) Милица била принудена да се омѫжи повторно за вдовецътъ — мохамеданинъ съ прекоръ Хаджи Матю. И отъ тоя бракъ тя имала нѣколко деца. Аговицата Милица живѣ до 1876 година. Тя бѣ умна, кротка и приказлива бабичка. Разбираше отъ медицина и акушерство, та на стари години ходѣше повече по християнскитѣ кѫщи да лѣкува болнитѣ и да разказва, на незабравеното си сръбско наречие, какъ я поробили и потурчили и какъ я раздѣлили на пѣсъка при „голѣмата рѣка“, съ нейния малъкъ братъ Ивана, на когото много приличалъ синътъ ѝ Салихко (Салихъ Чаушь). А за сина си Исуфа, Аговицата — Милица казваше, че е „свлѣкалъ кожата на баща си“ Кара-Ибрахима — до толкова много го месалъ по лице и снага.

Гръцкото възстание (1821-28 г.). Чепеларски борци. Презъ време на сръбското възстание чепеларскитѣ християни се само изплашили, но не пострадали. Наистина, тѣ дали храни, дрехи и други вещи за стъкмяването на Кара-Ибрахимовия отрядъ, но тая щета не била чуствителна. Обаче, презъ време на гръцкото възстание, чепеларци не само че се тревожили нѣколко години подредъ, но пострадали и веществено. Нѣщо повече. Тѣ дали и нѣколко скжпи човѣшки жертви, защото така се случило, че въ борбата за освобождението на гърцитѣ трѣбвало да участвуватъ и чепеларски жители — християни.

Гръцката възстание било обявено на денъ Благовецъ 1821 год. Въ това време повечето мжже и юноши-християни не били въ Чепеларе, а пръснати навънъ по работа и печалба. Кехаитѣ и овчаритѣ съ стадата си били въ енидженско-гюмюрджинското поле; рибаритѣ, при Портолагосъ и страничнитѣ малки даляни Кадънжикъ, Тепеджикъ, Карачель и Янагьоль; а едни отъ зидаритѣ и шивачитѣ били на островъ Ташюсъ, други въ ферско-дедеагачка околия, Еносъ и другаде. Следъ прогласяването на възстанието, турцитѣ въ приморската развина се много наежили и почнали да преследватъ и измжчватъ всички християни, безразлично дали тѣ сж гърци или българи. При такова застрашено положение, на чепеларскитѣ занаятчии неоставало какво друго да правятъ, освенъ преждевременно да напустнатъ работитѣ си и да се връщатъ въ Чепеларе. Обаче, не всички могли да се върнатъ, защото мѣстнитѣ турски управници прѣчили, биели и затваряли подъ разни предлози; а фанатизиранитѣ и ожесточенитѣ турски бабаити и хайдамаци, обирали и убивали по пжтищата. Зидаритѣ и шивачитѣ, които работи въ ферскитѣ села, си напустнали работитѣ и скришно, единъ следъ другъ, избѣгали и се домъкнали въ Чепеларе и то безъ мулета и пари, за

щото не могли да си приберать онова, което имали да земать оть работата си. Кехаитѣ и овчаритѣ пакъ съ голѣми подкупи и други веществени жертви, могли, и то чакъ по Петровденъ, да излѣзатъ съ стадата си отъ топлото поле и да се върнатъ въ Чепеларе на лѣтовище. Когато стадата се движили нагоре по пѫтя Ксанти-Еллидже, въоржжени турци ги причаквали, и откжсвали отъ тѣхъ по 10—20 и 50 ягнета и стари брави, безъ да ги платятъ. Но макаръ и съ голѣми страхове, мжчнотии и веществени жертви, овчаритѣ, зидаритѣ, шивачитѣ и повечето рибари успѣли да се върнатъ живи и здрави въ Чепеларе, та семейства́та имъ се успокоили. Обаче, зидаритѣ и шивачитѣ които били на островъ Ташосъ, а така сжщо и нѣколцина отъ рибаритѣ, които били при Портолагосъ, не се върнали и не се знаело какво е станало съ тѣхъ. Отъ тая неизвестность се тревожили не само семействата на *загубенитѣ* зидари, шивачи и рибари, но и всички чепеларски жители-християни. Разтревожилъ се дори и Кара-Ибрахимъ, та изпратилъ сеймени въ Енидже, Кавала и Саржшабанъ, да узнаятъ какво е станало съ ташюскитѣ занаятчии, та още не се връщатъ въ Чепеларе. Сейменитѣ могли да узнаятъ само това, че възстанието се било разширило по всички бѣломорски острови и че гръцки и турски въоржжени гемии се срещали и нападали въ заливитѣ и по морето, биели се, но какво ставало на островъ Ташосъ, положителни сведения нѣмало.

Въ това размирно време, презъ Чепеларе често минавала многобройна или малобройна турска войска. Тя идѣла отъ Пловдивъ и заминавала за Енидже, Драма, Кавала и понататъкъ. Войската само нощувала въ Чепеларе и на другия день заминавала безъ да прави нѣкакви пакости въ селото, защото Кара-Ибрахимъ съ своитѣ сеймени еднакво пазилъ и християни и мохамедани. По едно време Кара-Ибрахимъ получилъ запо-

вѣдь да тръгне и той съ свой отрядъ за разбунтуванитѣ области. Отрядътъ бърже билъ събранъ, но когато се готвѣлъ да тръгва, получила се втора заповѣдь, да върви за Пловдивъ. Кара Ибрахимовиятъ отрядъ останалъ за гарнизонъ въ Станимака, Кукленъ и Воденъ, вѣроятно, защото турцитѣ се страхували и отъ станимашкитѣ гърци. Когато Кара-Ибрахимъ съ отряда си билъ въ Станимака, една вечерь пристигнали въ Чепеларе около 200 души турски войници. Тѣ били окжсани, почернѣли, мършави и повечето болни отъ треска. Войницитѣ идѣли отъ Саржшабанъ. Командирътъ на войницитѣ казалъ, че ще стоятъ въ Чепеларе 3—4 месеци и следъ това ще се върнатъ обратно въ Саржшабанъ. Войницитѣ били смѣстени въ 4—5, временно изпразнени, християнски и мохамедански кжщи, а командирътъ се настанилъ въ Кьорходжовия (Исеинбейския) конакъ. Първиятъ месецъ войницитѣ мирували, но като се пооправили и оздравѣли отъ треската, почнали да правятъ пакости — да крадатъ кокошки, да горятъ плетищата и дори да тропатъ ноще по кжщитѣ. Чепеларскитѣ първенци — християни се оплакали на командиря, но последниятъ ги изругалъ. На другия день Калинъ Шерко отишелъ въ Станимака и казалъ на Кара-Ибрахима, какво вършятъ „зебецитѣ и манафитѣ“ въ Чепеларе. Какво е правилъ по-нататъкъ Кара-Ибрахимъ, не се знае, но следъ 5—6 дни той се върналъ съ отряда си въ Чепеларе, обезоржжилъ „зебецитѣ и манафитѣ“ и съ 50 души свои въоржжени люде ги пратилъ въ Пловдивъ заедно съ командиря имъ. Следъ това Кара-Ибрахимъ далъ безсрочни отпуски на повечето отъ войницитѣ и доброволцитѣ отъ своя отрядъ и останалъ въ Чепеларе да управлява нахията си.

Следъ една година и половина отъ обявяването на гръцкото възстание, въ Чепеларе ненадейно пристигнали и други гости, които били посрещнати отъ християни-

нитѣ съ свити сърца и насълзени очи. Тия гости били 70—80 жени и деца — робе или изгнаници. Женитѣ и децата били бледи, мършави и досущъ изпокжсани. Повечето отъ тѣхъ били боси съ разранени пръсте и стжпала. Конвоирали ги 5—6 въоржжени турци-башибозуци. Робитѣ или изгнаницитѣ били задигнати отъ едно село въ Халкидическия полуостровъ. Отъ тамъ до Чепеларе тѣ вървѣли пѣши и по пжтя просили, за да залъжатъ глада си съ кжсче хлѣбъ или друга нѣкаква храна. Робитѣ били предадени на Кара-Ибрахима, за да се разправя по-нататъкъ съ тѣхъ. По молбата на чепеларскитѣ християни, Кара-Ибрахимъ се съгласилъ робитѣ да останатъ по дълго време въ Чепеларе. Нѣщо повече. Кара-Ибрахимъ заставилъ всички чепеларски семейства — християнски и мохамедански да хранятъ робитѣ за селска смѣтка поне 4—5 месеци, докато се поправятъ. Робитѣ били разпредѣлени за живѣене въ християнскитѣ кжщи, а мохамеданитѣ се обещали да даватъ по голѣмата часть отъ храната. Робитѣ престояли тъкмо 6 месеци въ Чепеларе и на християнитѣ не дотегнали, обаче, мохамеданитѣ почнали да мърмрятъ и да молятъ Кара-Ибрахима, да ги прати пакъ въ друго нѣкое село. Кара-Ибрахимъ се разпоредилъ и изпратилъ робитѣ, но не въ друго нѣкое село, а въ бачковския монастиръ, съ заповѣдь до игумена да се грижи за прехраната имъ до второ разпореждане. Не се знае какво по-нататъкъ е станало съ всички тия робе, но знае се, че нѣколко момичета останали въ Станимака, оженили се и тѣхнитѣ потомци, били приятели на всички чепеларци; дори нѣкои отъ тѣхъ се и сродили съ чепеларски младежи (Хаджи Мурджю Шумковски и др.).

Сждбата на изгубенитѣ рибари, шивачи и зидари. Презъ всички времена по Бѣло море сж върлували пирати (морски разбойници), но презъ размирното време, отъ 1790 до 1821 година, пиратството се много

засилило. Отъ пиратитѣ най-много страдали жителитѣ въ крайбрѣжнитѣ заселища между Орфанския заливъ и устието на р. Марица. Жителитѣ на нѣкои крайбрѣжни заселища, за да не бждатъ тревожени отъ пиратитѣ, измѣстили се и си построили нови заселища по-далечъ отъ морския брѣгъ (с. с. Болустра, Марония и др.). Отъ пиратитѣ не се страхували само родопскитѣ рибари, които отъ незапомнени времена изкарвали прехраната си отъ риболовство въ заливитѣ и плиткитѣ морски води между Кавала и Еносъ. Главното свъртище на родопскитѣ рибари е билъ сегашния Портолагосъ при голѣмото езеро Бору-гьолъ. Преди 100 години сегашното пристанище Портолагосъ не е сжществувало. Близо до него сж били наредени рибарскитѣ колиби, но скеля и пристанищни сгради не е имало. Отъ Еносъ до Кавала е имало само три малки скели. Едната скеля е била при Кереметлика въ Коджа-Орманъ подъ градъ Саржшабанъ; другата на изтокъ отъ стария градъ Абдера (Болустраборунъ) и на югъ отъ гр. Енидже, а третата при стария гр. Марония. Втората скеля се наричала Енидженска или Чукуръ-скелеси. Първата скеля при Портолагосъ е построена презъ 1840 год. и то на изтокъ отъ устието на Бору-гьолъ въ мѣстностьта Бомбаьо. Тая скеля се наричала Гюмюрджинска и е служила само за износъ на храни. Сегашната скеля и пристанищнитѣ сгради при Портолагосъ сж построени следъ като околийското седалище е било премѣстено отъ гр. Енидже въ гр. Ксанти (1860 г.) Следъ построяването на Портолагосъ, скелята при Бомбаьота запустѣла. Повечето пристанищни сгради и скелята при Портолагосъ сж построени отъ Сава Киряковъ и други чепеларски зидари.

Близкиятъ до Портолагосъ островъ Ташосъ (Тасосъ), още отъ старо време е билъ населенъ съ гърци. Селата били разположени все покрайбрѣжието. Обаче, презъ втората половина на 18-то столѣтие островътъ билъ

нападнатъ отъ пирати, които ограбили и изгорили всички заселища. Жителитѣ избѣгали въ вжтрешностьта на острова и се скрили въ горитѣ. За да не бждатъ повече обезпокоявани отъ пиратитѣ, ташювци решили да построятъ новитѣ си заселища по-далечъ отъ морския брѣгъ; и понеже имъ трѣбвали зидари, тѣ помолили родопскитѣ рибари при Портолагосъ да имъ найдатъ такива. Рибаритѣ имъ препоржчали своитѣ съотечественици смолени. На острова отишли да работятъ зидари отъ всички ахжчелебийски села, но *корень хванали* само чепеларци. Тамъ нашли работа и нѣколцина шивачи. Въ течение на 125 години, нѣколко тайфи чепеларски зидари всѣка зима работѣли въ Ташосъ и прехранвали не само семейставата си, но и мулетата си. Всички обществени и частни сгради въ Ташосъ сж изградени отъ чепеларци. Сжщо и малкото пристанище. Майсторитѣ и предприемачитѣ Хаджи Радко, Стоянъ Пепелановски, Сава Киряковъ, Атанасъ Дойчинъ Стракуневъ, Диню Ст. Пепелановъ, Манолъ Димовъ и други сж се ползували съ голѣмо довѣрие и влияние въ Ташосъ. И това влияние и довѣрие трая до 1913 година.

Когато избухналъ гръцкия бунтъ презъ 1821 година, въ Ташосъ работили 16 чепеларски зидари и шивачи, отъ които четирмата били женени, а другитѣ лефтери (неженени) — все млади момчета. Въ сжщото време при Портолагосъ работили не по малко отъ 100 души родопски рибари — чепеларци, устовци, райковци, горно-дерекювци и петковци. На чело на рибарскитѣ чети били Илия Голомѣховски отъ Чепеларе, дѣдото на Канювци отъ гр. Дерекьой, дѣдото на Чакъровци отъ Устово и дѣдото на Аржчковци отъ Райково. Следъ обявяването на възстанието, крайбрѣжието при Портолагосъ било много застрашено. Почнали да се виждатъ по морето вържжени кораби (каици и гемии), отъ които едни били турски, а други гръцки (пиратски или бун-

товнически). На сушата пакъ по крайбрѣжието *засновали* турски войници, башибозуци и други въоржжени лица. При такова положение, по-голѣмата часть отъ рибаритѣ напустнали колибитѣ си и едни си отишли въ роднитѣ мѣста (Чепеларе, Устово, Дерекьой и Райково), а други временно останали въ Гюмюрджина, Eнидже и на кжшлитѣ при овчаритѣ. Не напустнали Портолагосъ само Илия Голомѣховски съ синоветѣ си Стоянъ и Узунъ Харитъ, Канювци отъ Дерекьой и Чакъровци отъ Устово. Тѣ останали да чуватъ колибитѣ и риболовнитѣ си уреди. Една тъмна нощь, въ портолаговския заливъ спрѣлъ единъ голѣмъ каикъ. Отъ каика излѣзли десеть въоржжени лица, качили се на две лодки, излѣзли на брѣга и обградили рибарскитѣ колиби, въ които били Голомѣховци, Канювци и Чакъровци. Обсадителитѣ били гърци. Рибаритѣ не се противили и приели въ колибитѣ неканенитѣ си гости. Главатарятъ на гоститѣ съ строгъ погледъ и натъртенъ гласъ казалъ на рибаритѣ. че сж пленници и като такива трѣбвало да свършатъ една работа, а именно да занесатъ нѣкакви писма въ Енидже, Гюмюрджина и Исике и да имъ купятъ храна и други вещи. Рибаритѣ, щатъ нещатъ, заявили, че ще изпълнятъ поржчката. Узунъ Харитъ се наелъ да изпълни поржчката въ Гюмюрджина, а други двама рибари въ Исике и Енидже. Обаче, главатарьтъ на бунтовницитѣ или пиратитѣ не билъ спокоенъ на колибитѣ. Той зелъ четирма рибари между които Бечю и Калинъ Голомѣховски, внуци на Илия, и ги отвелъ на каика, като казалъ, че ще ги държи като пленници за сигурность, че пратеницитѣ ще свършатъ поржчкитѣ въ Гюмюрджина и Енидже. Въ каика се прибрали и другитѣ гости, ужъ, да чакатъ връщането на пратеницитѣ. Обаче, презъ нощьта. въ залива станала голѣма тревога. Чували се гърмежи, викотъ, псувни, плѣскане по водата и пр. Рибаритѣ не смѣели да излѣзатъ и видятъ какво ставало, обаче, ко-

гато се разсъмнало, тѣ видѣли, че каика съ пленницитѣ изчезналъ. Следъ тая случка рибаритѣ напустнали колибитѣ и си отишни въ Чепеларе и другитѣ села, безъ да обадятъ нѣкому какво въ сѫщность е станало съ Бечю и Калинъ Голомѣховски и другитѣ пленени рибари.

Каикътъ на който били задържани Бечо и Калинъ Голомѣховски, презъ нощьта билъ нападнатъ отъ турска вѫоржена гемия. Следъ кѫсо сблъскване каикътъ съ пленницитѣ избѣгалъ на вѫтре въ морето и следъ нѣколко дневно скитане спрѣлъ се на единъ островъ. Пленницитѣ по неволя станали бунтовници-моряци. Тѣ участвали въ много морски сражения. Калинъ билъ убитъ, а Бечю следъ свършека на руско-турската война (1829 г.), се прилѣпилъ при райковски терзии на островъ Митилинъ, върналъ се съ тѣхъ въ Родопа, оженилъ се и се заселилъ въ с. Пашмаклѫ. Той е познатъ съ прекора Бечю-войводата. Неговъ близъкъ приятель и съратникъ по морето е билъ Главю отъ Широкалѫка, който на младини билъ пиратъ.

Зидаритѣ пакъ на островъ Ташюсъ изпатили следното:

Една нощь, гърци бунтовници, на брой около 100 души, дошли съ три каика или гемии до брѣговетѣ, излѣзли на сушата, пръснали се по селата и разбунтували ташюзскитѣ жители. Доброволно или насила, но и нашитѣ зидари се наредили подъ знамето на бунтовницитѣ. Обаче, ташювския бунтъ траялъ само 2-3 дни. Отъ Кавала тръгнали за Ташюсъ 5—6 кораби съ турски войска и башибозухъ. Островътъ билъ обграденъ, войската дебаркирала на нѣколко мѣста и почнала да се разправя съ бунтовницитѣ. Настѫпила голѣма паника. Бунтовницитѣ почнали да бѣгатъ, кому кѫдето видятъ очитѣ. Нѣколцина отъ чепеларскитѣ зидари се качили въ каици или лодки и сполучили да се добератъ до островъ Саматраки, дето по-кѫсно били изклани отъ турци

тѣ заедно съ голѣма часть отъ мѣстното население; а другитѣ зидари могли да избѣгатъ съ каици и живи и здрави да пристигнатъ въ Пелепонезъ (Морея) — главното огнище на възстаницитѣ. Останалитѣ живи чепеларци, се зачислили въ грѣцкитѣ доброволчески чети, въ които имало българи и отъ други кѫтове (Тракия, Мизия и Македония). По-нататъшната сѫдба на тия чепеларски борци за грѣцката свобода е малко известна. По-точни сведения има само за двама отъ тѣхъ, а именно, за Георги Стояновски и К. Чучуранъ.

Зидарътъ Георги Стояновски (баща на Димо Рошатъ) е билъ жененъ и когато избухналъ бунта въ Ташюсъ, жена му въ Чепеларе хранила детенце на *бизка* (Димо Рошатъ). Георги Стояновски билъ смѣлъ, уменъ, при това и книжовенъ. Презъ време на възстанието, той се много отличилъ въ сраженията, та билъ произведенъ подофицеръ, а по-късно добилъ и званието *капитанъ* (въ грѣцка смисъль на думата). Следъ освобождението на Пелопонезъ, гърцитѣ му казали, че всички християни въ Родопа, а следователно и въ Чепеларе, сѫ избити отъ турцитѣ и го убедили да остане и се ожени въ Гърция. Георги се увлѣкалъ въ една хубава и богата гъркиня и безъ да провѣри добре, дали наистина жена му и детето му сѫ убити въ Чепеларе, оженилъ се повторно въ Гърция и отъ тоя бракъ ималъ две мѫжки деца, които по-късно станали офицери. Първата жена на Георги Стояновски цѣли 10 години оплаквала въ Чепеларе мѫжа си, защото била убедена, че е билъ убитъ, обаче, повторно не се оженила. „Сирачето“ си Дима тя отгледала съ голѣми тѫги и неволи. На десетата година „вдовицата“ Гьоргювица се научила, че мѫжътъ ѝ е живъ и здравъ и че повторно се е оженилъ въ Гърция; обаче, не се развълнувала много отъ тая весть. Тя само се просълзила и хладнокръвно казала:

— Сой е било писано, да стане жива раздѣла. Са-

ковъ ни е билъ касметесъ. Дà е живъ и здравъ, да си гали гаркинята, пакъ е нѣкакъ ще прикарамъ светосъ съ моесу дете.

К. Чукуранъ сѫщо се отличилъ въ боеветѣ, но не толкова колкото Георги Стояновски. Следъ свършването на войната и той се оженилъ за гъркиня, сталалъ морякъ — капитанъ на гемия. Живѣлъ съ жена си въ свободна Гърция, въ Ташосъ и Маоѓония. Неговъ синъ е капитанъ Стати (Страти), а Статовъ синъ — Янко Кундураджията, бащата на свещеникъ Стратю Янковъ. Следъ българското освобождение, чепеларски зидари или рибари довели Янка Стратевъ въ Чепеларе, за да види дѣдовитѣ си роднини. Янко за винаги останалъ въ Чепеларе и се оженилъ.

Чучуранъ сѫщо билъ жененъ и когато тръгналъ за Ташосъ, оставилъ въ Чепеларе жена и три деца — едно мѫжко (Колю Чиликятъ) и две женски (Петра, оженена въ Станимака и Мерджановата жена). Жената на Чучурана, сѫщо била убедена, че мѫжътъ и е убитъ въ Ташосъ и го оплаквала, но понеже нѣмала средства да отгледва „сирацитѣ“ повторно се оженила за Волко Метексовски, който билъ овдовѣлъ. Следъ освобождението на Гърция, Чучуранка Волковица се научила, че първия й мѫжъ е живъ и че се е оженилъ за гъркиня. Тая весть и причинила голѣми душевни сътресения, та дълго време се „*припѣвала* и ходила като луда по селото.“ Но най-сетне утихнала и се примирила съ положението си. Сѫщо и Чучуранъ се научилъ, че жена му и децата му сѫ живи и здрави въ Чепеларе; но макаръ че се билъ оженилъ за гъркинята, той дошелъ въ Чепеларе, да се види и прости съ първата си жена и децата си. Срещата била много трогателна, но другъ изходъ отъ създаденото семейно положение не било възможно. Чучуранка си останала Волкова жена, а Чучуранъ се върналъ при втората си жена — гъркинята.

За другитѣ *изгубени* чепеларски зидари и шивачи, сведенията сж много разбъркани, противоречиви и замъглени, та е излишно да ги споменаваме тукъ.

Краятъ на Кара-Ибрахимовото властвуване и голѣмство. Презъ време на руско-турската война (1828—9 година) Кара-Ибрахимъ се отправилъ за бойното поле съ свой отрядъ, състоящъ се отъ 400—500 сеймене, запасни войници и доброволци, но когато пристигналъ въ Шуменъ, заповѣдали му да се отдръпне и настани съ отряда си въ ферско-дедеагачка околия. Повѣрено му било пазенето крайбрѣжието между Макри и г. Еносъ. Кара-Ибрахимъ стоялъ тамъ до свършването на войната т. е. до Одринския миръ. Отъ Кара-Ибрахимовото стоене въ Ферско се възползували чепеларскитѣ зидари и шивачи. Тѣ презъ всичкото време на войната работили спокойно въ ферската каза и спечелили доста пари, защото Кара-Ибрахимъ ги улеснявалъ и защищавалъ. Следъ сключването на мира, Кара-Ибрахимъ се върналъ въ Чепеларе съ чинъ запасенъ *бимбашия*. Съ друга нѣкаква званична титла не се удостоилъ презъ 34 годишното си служене, но въ замѣна на това Кара Ибрахимъ *тюредесалъ* т. е. забогатѣлъ, та се прочулъ не само съ военнитѣ подвизи и управничеството си, но и като богаташъ и притежатель на обширни земи. Обаче, и на Кара Ибрахимовото голѣмство краятъ наближилъ. Следъ рускотурската война почналъ да вѣе другъ политически вѣтъръ въ Турция, сжщо и въ Родопа.

Султанъ Махмудовитѣ държавни преобразувания засѣгнали и Родопската область и то доста чувствително. Преди войната Султанъ Махмудъ унищожилъ еничеритѣ и почналъ да възобновява войската си по европейски образецъ, чрезъ наборъ — джадитъ низамъ — но тая наредба не била угодна на родопското мохамеданско население. Родопци съ охота служили въ турскитѣ войски само презъ време на война или размирица и то за

кжсо време, — до като траяла войната или размирицата; обаче, тѣмъ била тягостна мирновременната и продължителната военна служба. До 1830 година, мѣстнитѣ родопски управници и селски първенци втикали въ войската не всички, които били годни и длъжни да служатъ, а само *чапкънитѣ, вироглавитѣ и хайдамацитѣ* и ония на които не тежели семейни грижи. Но понеже управницитѣ знаели, че опредѣленитѣ за войници младежи ще избѣгатъ въ горитѣ, връзвали ги и съ стража ги изпращали до надлежнитѣ войскови управления. Отъ тамъ тия младежи били разпращани по полковетѣ и то много надалечъ — въ Арабия, Сирия, Триполи, Армения и другаде.

До 1830 година Кара-Ибрахимъ нѣмалъ въ Рупчосъ и Пловдивъ явни противници, макаръ и да не е билъ толкова обиченъ и симпатиченъ управникъ; обаче, оттогава насетне мнозина почнали да ръмжатъ срещу него. Но Кара-Ибрахимъ не обръщалъ внимание на това ръмжене и продължавалъ да се държи гордо и високомѣрно. Нѣщо повече. Кара-Ибрахимъ, както и порано, незачиталъ разпоредбитѣ на началството си и управлявалъ нахията, по свои разбирания. Презъ 1831 г. въ Чепеларе дошли двама турски офицери, за да уредятъ военно наборнитѣ списъци и заедно съ Кара-Ибрахима да произведатъ редовенъ воененъ наборъ. Споредъ писменото разпредѣление, което офицеритѣ носили, трѣбвало да се зематъ отъ рупчоската пахия 80 войници — новобранци. До тогава Кара-Ибрахимъ пращалъ годишно въ войската само по 20—30 момчета. Кара-Ибрахимъ приелъ въ конака си офицеритѣ, нагостилъ ги, но рѣзко имъ отговорилъ, че не е тѣхна работа да се бъркатъ колко и кои момчета отъ нахията *ще служатъ на царя*. Офицеритѣ се върнали въ Пловдивъ и доложили комуто трѣбвало за *непокорството на рупчовския дербей*.

Следъ нѣколко дни, Кара-Ибрахимъ получилъ писмо да иде въ Пловдивъ и обясни защо е изпъдилъ офицеритѣ. Това писмо *жегнало* Кара-Ибрахима, та свикалъ нахийския съветъ на заседание. Писмото било прочетено и обсѫдено. Християнитѣ-съветници казали че това е чисто мохамеданска работа, защото християнитѣ плащали харачъ (воененъ данъкъ), а войници недавали. Кара-Ибрахимъ попиталъ Дели Софта и другитѣ съветници — мохамедани, какво да направятъ въ случая, — да се подчинятъ ли на заповѣдьта или не. Дели Софта казалъ Кара Ибрахиму следнитѣ думи:

—„Каквото и да правишъ, все ще сборкашъ. Ако на царенъ угодишъ, на ехалиесе (населението) ще развалишъ. Ако на ехалиесе угодишъ, царенъ ще расордишъ. Сакова време е дошло. Затова прави каквото са сѣтишъ, ала заповни: на твоятъ забитликъ е дошълъ краятъ.“

Кара-Ибрахимъ, мислилъ, мислилъ и най-сетне закрилъ заседанието съ следнитѣ думи:

— Нема да хми клатя шепка на стари години. По-хубаве е нашисе мòмчета да мратъ отъ крушюметува по баиресу, отколкото да измиратъ отъ *трьоска* въ Емень, Тарабалузъ и Шемъ. Каквото ще да станува, ала нема да ида въ Хилбьо!

Следъ нѣколко месеци отъ произнасянето на горнитѣ думи, въ Чепеларе дошелъ единъ 30—35 годишенъ турчинъ-читакъ, добре облѣченъ и придружаванъ отъ троица пловдивски сеймени. Тоя турчинъ предалъ на Кара-Ибрахима писмо съ следнитѣ думи:

— „Ибрахимъ ага, царятъ те освободи отъ тежката служба, за да си починишъ на старини; а мене възложика длъжностьта да те замѣстя, но да се вслушвамъ въ твоитѣ мѫдри съвети.

Кара-Ибрахимъ спокойно изслушалъ замѣстника си, но рѣзко му казалъ:

— Ще се ворнишъ въ Филбе и ще кажешъ ко-

муто трѣбва, че съмъ готовъ да сторя теслимъ забитликесъ, ала не на касабалски *фитнета*, а на тувашенъ чилекъ и то, ако сѫ разѫ (съгласни), и османлие и раьо.

Замѣстникътъ на Кара-Ибрахима се върналъ обратно въ Пловдивъ, но до пролѣтьта на 1832 година нищо не последвило. Обаче сѫщата година, на Духовдень, привечерь, когато чепеларскитѣ християни се връщали весели *отъ барчина*, въ Чепеларе ненадейно влѣзли около 100 турски войници, все конници, които носили на главитѣ си бѣли *такета* (шапки). Войницитѣ се спрѣли подъ върбитѣ, по брѣга на Сивковската рѣка, слѣзли отъ конетѣ и почнали да ги връзватъ на върбитѣ и плетоветѣ. Командирятъ на войницитѣ седналъ подъ една върба въ Дамяновската ливада и пратилъ двама войника да повикатъ при него Кара Ибрахима; обаче, последниятъ отказалъ да се яви предъ командиря. Веднага следъ отказътъ командирятъ далъ заповѣдь за нападъ и стрелба. Обаче, Кара-Ибрахимъ го изпреварилъ. Той заповѣдалъ на сейменитѣ си, да насочатъ пушкитѣ къмъ войницитѣ и да стрелятъ. Когато първитѣ гърмежи се чули и крушумитѣ засвирили, войницитѣ се смутили и почнали да бѣгатъ. Нѣколцина отъ тѣхъ дори дотолкова се смутили, че се качили на конетѣ си, безъ да ги отвържатъ отъ върбитѣ и плетоветѣ. Обаче, смущението траяло само нѣколко минути. Войницитѣ се дръпнали малко назадъ, слѣзли пакъ отъ конетѣ, залегнали и почнали да стрелятъ къмъ конака. Стрелбата и отъ двете противни страни продължила 3—4 часа, съ малки прекъсвания, но безъ видимъ резултатъ. По едно време, презъ нощьта, въ конака досущъ затихнало и свѣтлина не се виждала, но войницитѣ не смѣели да настѫпятъ. Когато се съмнало войницитѣ наближили конака, заобиколили го отъ всички страни, но пакъ не смѣели да влѣзатъ вѫтре, защото се страхували отъ ненадейна стрелба или друга изне-

нада. Следъ половинъ часъ отъ обсадата, на единъ конашки прозорецъ се развѣлъ нѣкакъвъ бѣлъ платъ. Това било знакъ, че по-нататъшна съпротива нѣма да има. Конашкитѣ порти били отворени, но за голѣмо очудване на войницитѣ и командиря имъ, въ конака нѣмало други люде, освенъ изплашени жени и деца. Разбрало се какво станало презъ нощьта. Кара-Ибрахимъ и сейменитѣ му избѣгали! Командирятъ далъ заповѣдь на войницитѣ, да претарашуватъ конака и ако найдатъ оржжие да го приберать, но друго нищо да не зематъ и изнасятъ. Въ конака останали непокътнати дори и званичнитѣ книжа (архивата) на Кара-Ибрахима. Следъ претарашюването на конака, командирятъ на войницитѣ, свикалъ при джамията селянитѣ и съ извадена сабя, която размахвалъ, имъ казалъ, че на Кара-Ибрахима е отнета властьта, защото билъ противникъ на новитѣ царски наредби, и че за напредъ той (командирятъ) ще бжде тѣхенъ (рупчоски) забитинъ-управникъ. Новиятъ рупчоски управникъ и по-голѣмата часть отъ войницитѣ били албанци-тоски. Събранитѣ селени мълчаливо изслушали „арнаутина" и почнали да си разотиватъ, но „арнаутинътъ" ги спрѣлъ и казалъ, да зематъ брадви и чукове и съборятъ до основи кулата, която се издигала въ югоизточния жгълъ на Кара-Ибрахимовия конакъ. Заповѣдьта била изпълнена и до вечерьта кулата била развалена, но не цѣла, а само горнитѣ й катове.

Новиятъ забитинъ се настанилъ въ Горната махала и останалъ съ половината войници да управлява пахията, но неговото управляване не траяло повече отъ шесть месеци. Какво е ставало презъ това време въ Рупчосъ, сведения нѣмаме, но единъ день чепеларци научили неприятната за тѣхъ новина, че за рупчоски управникъ е назначенъ Хасанага Караходжооглу отъ с. Тъмрашъ и че занапредъ нахийско управително се-

далище ще бжде селото Тъмрашъ, а не Чепеларе. Така и станало. „Хасан-ага Тъмрашки *вапасалъ* калъча, издигналъ байряка въ своето село,“ а Чепеларе останало да се развива и напредва по-нататъкъ самостойно, безъ да се облѣга много на силни забитски плещи.

А кжде се *деналъ* Кара-Ибрахимъ? Преди да напустне конака презъ нощьта, той казалъ на сейменитѣ си:

— Бѣгайте и са пощамите нѣкжде, защото разбрахъ чи срьоща царска сила са ни излиза нàглава. Крийте се до де мине буряса. Ще са скрия и е, ала пакъ ще се видимъ живи и здрави. „Сель гечерь, кумъ калъръ“. (Пороятъ минава пѣсъкътъ остава).

Кара-Ибрахимъ избѣгалъ чакъ въ Ферско — деде агачко, дето го крили чепеларски зидари и шивачи. Следъ едногодишно криене той билъ амнистиранъ, та се върналъ въ Чепеларе. На старини бившиятъ рупски управникъ позападналъ (забеднялъ), но пакъ се държалъ съ достоинство. Съ наметнатъ кюркъ на гърба и съ дългъ чубукъ въ ржката си, Кара-Ибрахимъ дене си отпочивалъ въ дюкяна да Гочю Демирювски, игралъ *тукурджумъ* съ Христя Чокоратъ и често молилъ ферскитѣ зидари и шивачи да му посвирятъ съ *кеменчьо* и изпѣятъ новата ферско-родопска пѣсня за руско-турската война:

„. . . Как ми са бахтот, Ену мари, турце с москофе,
Сабе са льоскат, Ену мари, кайно лескавец
Топене гармьот, Ену мари, кайно гармевец.
Земе са троси, Ену мари, кайно тресавец.
Крушюме литьот, Ену мари, кайно градушка.
Кòрвене текот, Ену мари, кайно рекине.
Юнаци падат Ену мари, кайно листана . . .“

Нахийското седалище, било премѣстено отъ Чепеларе въ Тъмрашъ въ началото на 1833 година, а Кара-Ибрахимъ умрѣлъ презъ 1845 година на 82 годишна възрасть.

Събития и общополезни работи въ Чепепаре отъ 1832 до 1860 година

Селски първенци и обществени дейци. Презъ време на Кара-Ибрахимовото властвуване, първенци или по-видни лица въ Чепеларе сж били: Метекса Куртювъ Марчовски, Старъ Радко Киряковъ (Бѣлювъ внукъ), Волчю Мурджювъ, Христю Чакоратъ, Дели Софта, Салихъ баша и Дьортю Чобанътъ. Тѣ сж били членове на нахийския съветъ, а сжщевременно и ржководители на селскитѣ (общинскитѣ) работи въ Чепеларе. Съ други думи казано, Кара-Ибрахимъ и горнитѣ лица сж били и нахийски и чепеларски управници. Въ нахийския съветъ имало членове и отъ другитѣ рупски села, но тѣ редчишъ дохождали на *заседания* въ Чепеларе. Тѣхнитѣ съвети и мнения Кара-Ибрахимъ изслушвалъ въ селата имъ, когато обхождалъ нахията. Следъ *свалянето* на Кара-Ибрахима, нахийскиятъ съветъ билъ разтуренъ и докогато *арнаутинътъ* управлявалъ нахията, бившитѣ нахийски съветници се спотайвали и плашили; обаче, когато Хасанага Караходжовъ, сталалъ рупчоски управникъ., Кара Ибрахимовитѣ *люде* (бивши съветници и сеймени) *се пораспуснали* т. е. уплахата имъ изчезнала. Хасанаговата жена била Дервишюва дъщеря и Кьорходжова внука. Тая роднинска връзка съ Кьорходжовия родъ, много помогнала за смекчаването на враждата, която отначало се появила между Чепеларе и Тъмрашь. Хасанага се указалъ мждъръ управникъ. Щомъ заелъ длъжностьта си, той дошелъ съ по-възрастния си синъ Мустафа въ Чепеларе, свикалъ селскитѣ първенци предъ джамията и заявилъ, че въ неговото лице чепеларци ще виждатъ и иматъ единъ истински приятель и защитникъ, а не врагъ и пакостникъ. Следъ тава Хасанага посетилъ въ домоветѣ имъ Метекса, Старъ Радка, Дели Софта и други по-видни лица. Нѣщо повече. Хасанага поканилъ бившитѣ Кара-Ибрахимови

служители — сеймене и др. да постжпятъ у него изново на служба, обаче, последнитѣ отказали подъ разни предлози. Тъмрашкитѣ управници устояли до край на обещанията си. Въ течение на 45 години, докато Хасанага и синъ му Ахмедага управлявали рупчоската нахия, чепеларци нѣмали основание да се оплакватъ отъ тия управници. Бившитѣ чепеларски кметове, свещеници, учители и др. — съвременици на Хасанага и Ахмедага, казваха, че тъмрашлиитѣ управлявали нахията по-добре отъ Кара-Ибрахима и че презъ време на тѣхното (тъмрашкото) управляване, чепеларскитѣ християни до толкова били *сербезъ* (свободни), че почти нечувствували вѣковното турско иго. Отъ Хасанага и Ахмедага се плашили само крадцитѣ и пантитѣ, но такива нѣмало между християнското население. Наистина, когато Хасанага и Ахмедага дохождали въ Чепеларе „затваряли и биели“, но само провинени лица, и то повечето мохамедани — крадци на пчели, овци и други вещи. Посплашвали понѣкога и християни, но само ония, които се *келешьовали* и прѣчили на общополезнитѣ селски работи.

Следъ *свалянето* на Кара-Ибрахима, незабелязано се оттеглили отъ общитѣ селски работи и повечето *негови люде*, и то поради старость, неджгавость и смърть. Тия Кара-Ибрахимови люде сж били скромни обществени служители, но тѣхнитѣ заслуги за онова време сж били голѣми и могатъ да послужатъ за примѣръ. Ето защо ние сме длъжни да почетемъ тѣхната память, като кажемъ тукъ по нѣколко думи за всѣки единъ отъ тѣхъ.

Старъ Радко е синъ на Кирякъ Волковъ — Бѣлювъ. Той е билъ едничъкъ синъ и наследникъ на Киряка. Когато Радко билъ на 25 години, майка му казала:

— Синко, Господь не ни даде други деца. Ти си едничкото ни чьодо. Дошло е време да те оженимъ, ала да си найдишъ невеста отъ родовитъ сой, та да имате млого деца, защото ако и вие имате едно дете и стане

некво (да ни дава Господь). ще са скоца нашесъ родъ. Радко послушалъ майка си, но докато си найде невеста отъ родовитѣ сой, станалъ 35 годишенъ. Оженилъ се и наистина невестата му се указала отъ родовитѣ сой. Тя народила много деца (Саващо, Кирякъ, Кьоръ Гого, Пьотко и още нѣколко мжжки и женски). Старъ Радко умрѣлъ на 90 годишна възрасть. Той билъ тихъ, спокоенъ, нестрахливъ, но много уменъ, разсждливъ, паметливъ и сладкодуменъ. Хранилъ се повече съ овесена каша, арпови (ячмичени) *тенурки*, *пиелъ барканица*, а спиртни питиета не турялъ въ устата си. Когато хайтитѣ нападнали Чепеларе, Старъ Радко не избѣгалъ, а стоялъ въ кулата и *насипвалъ* (пълнилъ съ барутъ и куршюми) пушкитѣ на другитѣ защитници.

Волчю Мурджювъ билъ тихъ и скроменъ човѣкъ, но сжщо уменъ, паметливъ, при това и много милостивъ. Той умѣелъ да укротява Кара-Ибрахима, когато се расърдѣлъ за нѣщо по службата и винаги настоявалъ да се смекчява наказанието на провиненитѣ лица.

Христо Чакоратъ билъ любимецъ на Кара-Ибрахима, защото по природа билъ *панта*. Чакоратъ билъ нѣщо като сждебенъ следователь и Кара-Ибрахимъ му възлагалъ да разкрива, тълкува и уяснява престжпнитѣ деяния, особно, кражбитѣ и убийствата. Чакоратъималъ и единъ порокъ — често се напивалъ и въ пиянството си псувалъ дори и Кара-Ибрахима, но последниятъ не се сърдѣлъ.

Дьортю Чобанътъ и Салихъ-баша били умни, справедливи, предвидливи и много набожни, но малодушни, страхливи, та често Кара-Ибрахимъ ги подигравалъ съ думитѣ: „Пакъ сте дошли въ конакасъ сасъ мендиле и фурки".

Дели Софта билъ високъ, строенъ и сухъ старецъ, но много енергиченъ. Говорилъ съ високъ гласъ, и то винаги насмѣшливо — подигравателно. Но всичко как-

вото казвалъ било разумно, справедливо и целесъобразно. Дели Софта билъ много милостивъ и услужливъ. Вѣкиму помагалъ съ каквото могълъ, но наймного се грижилъ за изхранването и улесняването на сирацитѣ и недъгавитѣ люде въ селото.

Но отъ всички Кара-Ибрахимови *люде*, по умъ, добродетелство и голѣмство на първо мѣсто стоялъ Метекса Куртювъ Марчовски. Тоя чепеларски житель и Кара-Ибрахимовъ съветникъ, отъ *нищо станалъ нѣщо*, благодарение само на природната си доброта, трудолюбието и твърдата си воля. Метекса Марчовски е синъ на Куртю Марчовъ и внукъ на челекътъ Марчю. Метексовиятъ баща — Куртю билъ много беденъ и изкарвалъ прехраната на многобройната си челядь отъ оране, копане и чужда работа. Единъ день, когато Куртю оралъ или ограждалъ нивата си въ Калфеница (Студената вода), нападнали го въоржжени лица и го убили. Подозрени били като убийци двама чепеларски ахрене, но престжплението не могло да се разкрие и уясни. Куртювата жена останала вдовица съ 8 сираци, отъ които едно момче и седемь малки момичета. За да изхрани сирацитѣ, Куртювица дене, отъ зори до мръкване, работила чужда работа (копала и прашила), а ноще прела, сновала, ткала и приготовявала аби-марашъ отъ вълна, ерина, баджакъ и други вълнени отпадъци. Помагали и момченцето и 2-3 отъ по-възрастнитѣ момичета-сираци. Синъ й, Метекса, ходилъ отъ кжща въ кжща и по дворищата да събира *урузалки* (отрепки отъ аби и други платове) и ги носилъ на майка си, да ги разполва (разчепква) и смѣсва съ друга вълна. Когато Метекса станалъ 16 годишенъ, майка му дала 2-3 топа аби да отиде въ Пловдивъ и ги продаде. Метекса занесълъ абитѣ въ Пловдивъ, но не можалъ да ги продаде. Добри люде му казали, че може да ги продаде само въ Т. Пазарджикъ. Метекса нарамилъ човала съ абитѣ и

пѣшъ се отзовалъ въ Т, Пазарджикъ. Единъ евреинъ купилъ абитѣ и заржчалъ на Метекса да му донася още такава стока. Освенъ това евреинътъ попиталъ може ли да се найде въ Чепеларе и ярина за проданъ. Метекса почналъ презъ всѣки 5—6 месеца да носи аби въ Т. Пазарджикъ и да ги продава съ добра цена. Евреинътъ се довѣрилъ на Метекса и му далъ пари да купова ерина. Осемнадесеть годишниятъ Метекса се върналъ въ Чепеларе съ много пари, но по съветитѣ на майка си, той самъ *направо* не куповалъ ерина, а възложилъ тая работа на честния и милостивия Дели Софта. Последниятъ нѣколко години наредъ услужвалъ на Метекса, и то безъ никакво възнаграждение (комисионна). Съ чужда работа, правене на аби и продаване на ерина, Куртювица и синъ ѝ Метекса, надвили на сиромашията и отгледали *седемьтѣ женски сирака*. Следъ смъртьта на майка си, Метекса още повече се трудилъ и успѣлъ не само да приготви руба и задоми седемьтѣ си сестри, но и до толкова да забогатѣе, че всички чепеларци да го признаятъ за прьвъ човѣкъ въ селото, по умъ, доброта и богатство. Метекса търгувалъ съ аби, вълна ерина, масло и сирене, куповалъ ниви и ливади, завъдилъ свои овци домазлъкъ и станалъ *тьошекъ*, родопски кехая, като наемалъ държавнитѣ къшли между Портолагосъ и солницитѣ.

Но Метекса Марчовски не се прочулъ само съ умътъ, добротата, богатството и голѣмството си. Той билъ родолюбивъ и ученолюбивъ човѣкъ, а за онова време това сж били най-ценнитѣ негови качества. Метекса ималъ 4 синове — Волко, Атанасъ, Илия и Колю. И четирмата били добри и надеждни, но у Волка и Илия сж забелязвали по голѣми умствени дарби. Метекса завелъ сина си Волка въ Гюмюрджина и го оставилъ да се учи въ едно гръцко училище (защото българско нѣмало). Следъ нѣколко годишно учение,

Волко излѣзълъ отъ училището не само напълно книжовенъ, но и надъханъ съ голѣмо родолюбие. Волко ненавиждалъ турцитѣ и гърцитѣ, а най-много помохамеданенитѣ смолени и рупци (помаци). Следъ излазянето на Волка отъ училището, Метекса настанилъ въ сѫщото училище и другия си синъ Илия, но последниятъ не билъ щастливъ да продължава учението си. Презъ дѣлничнитѣ дни Илия се училъ въ Гюмюрджина, а праздницитѣ прекарвалъ на къшлитѣ при бащинитѣ си стада. Единъ праздниченъ день, когато почнало да се смрачава, Илия се отдалечилъ отъ овчарската колиба и отишелъ при едно стадо, да го попасе. Обаче, когато досушъ се смрачило, Илия билъ убитъ. Убили го ахреневчари, отъ село Кестенджикъ, които по-отрано се карали съ нѣкои Метексови овчари за пасища или други овчарски работи. Убиването на Илия било тежъкъ ударъ на Метексовото семейство, но това не сломило духътъ на Метекса и сина му Волка. Напротивъ, бащата и синътъ станали още по-голѣми родолюбци и засилили личната си дейность въ общополезнитѣ селски работи.

Отъ другитѣ Кара-Ибрахимови люде, — сеймене и други служители, по-будни и по-видни били Дели Исеинъ, Калинъ Шерко и Мурджю-Пепеланъ. Отъ тѣхъ най-преданъ на Кара-Ибрахима билъ Дели Исеинъ. Той неоставилъ господаря си дори и въ неволята му. Когато Кара-Ибрахимъ презъ нощьта избѣгалъ отъ конака, последвалъ го само Дели Исеинъ, и го съпровождалъ до Ферско. Тамъ и двамата се крили до амнистирането.

Калинъ Шерко билъ сейменинъ само нѣколко години (до убиването на Синапя). Следъ това Кара-Ибрахимъ и нахийскя съветъ го назначили за данъченъ чиновникъ-бирникъ. Въ качеството си на такъвъ Шерко, възсѣдалъ шарения си конь и ходѣлъ отъ село на село да разпредѣля и събира данъцитѣ. Той билъ много справедливъ и отстѫпчивъ по службата си, та населе-

нието въ Рупчосъ го обичало. Прозвището Шерко добилъ отъ шарения си конь.

Мурджю Апостоловъ-Пепеланъ, билъ само 5—6 години Кара-Ибрахимъ сейменинъ. По-рано, на младини, той билъ зидаринъ и ходилъ въ Ташюсъ да работи. Кара-Ибрахимъ и Салихага отправяли и размѣняли поржчкитѣ, писмата и поздравитѣ си съ сейменина Мурджа, който билъ представителенъ, голѣмъ кабадаия и добъръ яздачъ. Неговото име се споменава въ пѣсеньта: „... Ганку лю, мари, хубава, Ганку лю, мари, башова, Мурджюму ща та зомине, Мурджюму, Чепеларчену...“ Когато Кара-Ибрахимъ избѣгалъ, Мурджю презъ нощьта отишелъ въ Пашмаклж и казалъ Салихагому, каквото е станало въ Чепеларе. Салихага изслушалъ Мурджя, замислилъ се малко и следъ това рекалъ:

— Станалото, станало, ала голѣмъ *алчеклъкъ* е, Кара-Ибрахимъ да бѣга. Пакъ ти, Мурджьо, стани мой сейменинъ или пакъ зоми чуконъ и мазилкана и ворви нахъ Ташюсъ да градишъ кощи и галишъ гаркинине. — Мурджю предпочелъ последния съветъ и до края на живота си останалъ „дюлгеринъ и тикларинъ.“

Презъ време на Хасанаговото управляване, въ Чепеларе изпъкнали други лица, които замѣстили въ селскитѣ работи, Метекса, Старъ Радка и другитѣ първенци. Новитѣ селски първенци били: Калинъ Шерко, Златилъ Мурджювъ (хаджи Златилъ), Узунъ Харитъ Илиевъ Голомѣховски, Волко Метексовски, Пьотко Панчерски и Димо Пакулятъ.

Хаджи Златилъ—най-малкия Мурджювъ синъ — билъ достатъчно книжовенъ (самоукъ), при това, отличенъ зидарь-каменарь, столарь-рѣзбаръ и дори чилингиръ (железарь). Въ неговата кжща се виждали всѣкакви занаятчийски сѣчива. Той умѣелъ всичко да направи и то доста художественно. Хаджи Златилъ билъ уменъ, набоженъ, ученолюбивъ, трудолюбивъ, кротъкъ, вежливъ,

но не толкова гостолюбивъ. Жена му пакъ била до толкова стисната (скжперница), че за да не приема гости и пжтници въ кжщата си, заставила мжжа си Златила, да се измѣсти отъ Долната махала и да изгради нова кжща на бърдото Коджабашица, около единъ километъръ далечъ отъ главния пжть за Бѣло-море.

Узунъ Харитъ Илиевъ Голомѣховски е билъ некниженъ, но набоженъ, честенъ, справедливъ, милостивъ, услужливъ и безстрашенъ, но крайно упоритъ, (настойчивъ), „а когато го прихващалъ голомѣховския инатъ", никой не можелъ да го убѣди да изостави онова, което правилъ или е намислилъ да прави. Узунъ Харитъ на младини билъ рибарь при Портолагосъ, а когато се оженилъ, станалъ подвиженъ търговецъ. Въ Енидженско-гюмюрджинско, той купувалъ риба, солини, тютюнъ, енфие, стафиди, лимони, портокали, смокини, восъкъ, зейтинъ и други стоки, натоварвалъ ги на 10—12 свои и кираджийски мулета, прѣнасѣлъ ги презъ Родопа и ги продавалъ въ Пловдивъ, Станимака, Татарпазарджикъ и други тракийски градове. Отъ Пловдивъ и другитѣ градове пакъ куповалъ и натоварвалъ мулетата съ оризъ, вжжа, изработени кожени издѣлия, оцетъ и други стоки, които продавалъ въ Енидже и Гюмюрджина. Едновременно съ това, Узунъ Харитъ билъ посрѣдникъ и пощаджия между търговцитѣ въ Гюмюрджина, Енидже, Пловдивъ и Станимака. Като подвиженъ търговецъ, Узунъ Харитъ се запознавалъ и завързвалъ приятелство съ по-виднитѣ люде въ изброенитѣ градове, особно пакъ съ владицитѣ, агитѣ и голѣмитѣ търговци.

Волко Метексовски е билъ напълно книжовенъ и добъръ пѣвецъ. Докато билъ лефтеръ помагалъ на баща си, а когато се оженилъ (за Старъ-Радкова дъщеря, Кьоргогова сестра) станалъ самостоенъ търговецъ на вълна, прежда, гайтанъ и отворилъ свой праматарски и бакалски дюкянъ. Нѣколко години билъ и посрѣдникъ

на фабриканта Гюмюргерданя по изработването на облѣкло за турската войска. Волко Метексовски билъ безстрашенъ — твърдоглавъ. откровенъ и често невъздържанъ. Той мразилъ Хасанага Тъмрашки и явно осѫждалъ турската управия. Ненавиждалъ и гърцитѣ, но вънкашно се държалъ добре съ гръцкитѣ духовници и търговци.

Пьотко Панчерски билъ набоженъ, любознателенъ, гостолюбивъ, находчивъ, предприемчивъ, но не толкова устойчивъ. Умѣелъ да се държи добре съ турскитѣ голѣмци и да изглажда или прекратява недоразумения и препирни.

Димо Стояновъ-Дуюски съ прекоръ Пакулятъ, билъ извънредно трудолюбивъ, паметливъ, сладкодуменъ и доста твърдоглавъ (упоритъ, настойчивъ). Когато Пакулятъ навършилъ 12 години отъ рождението си, майка му го пратила *шигортинъ* въ Ташюсъ да учи терзилъкъ (шивачество). Презъ дѣлничнитѣ дни Димо бодѣлъ съ иглата, а нощѐ и въ празнични дни се училъ да чете и пише, и то какъ? Питалъ книжовнитѣ терзии, взиралъ се въ гръцкитѣ *филади*, шарилъ зидоветѣ и дъскитѣ съ вѫглени, изрѣзвалъ букви и думи отъ гръцки печатни книги, нареждалъ ги въ изречения и ги четѣлъ съ високъ гласъ. Освенъ това Пакулятъ се скиталъ по ташюскитѣ развалини, преписвалъ (копиралъ) античнитѣ гръцки надписи и се мѫчилъ да разбере и преведе съдържанието имъ. Съ тая своя „метода", Пакулятъ успѣлъ въ нѣколко години да стане „много ученъ чилекъ". Той си купилъ „Александрията" (книга за Александъръ Македонски)", вѣченъ календаръ и други книги на гръцки езикъ. Съ това свое духовно богатство, шивачътъ Димо се много прочулъ. Той станалъ подвиженъ, безплатенъ, учитель, и проповѣдникъ не само на зидарскитѣ и шиваческитѣ чираци, но на възрастнитѣ мѫже и жени. Дето имало събрани на едно мѣсто нѣ-

колко мѫже, жени или момчета, спиралъ се и Пакулятъ, за да имъ разказва на изустъ подвизитѣ на Александъръ Македонски или пакъ да имъ каже (споредъ вѣчния календаръ) какви събития ще станатъ по свѣта следъ 20—50 и 100 години. Между другото, Пакулятъ казвалъ, че ще дойде време да нѣма разбойници въ горитѣ и по пѫтищата. Крадцитѣ ще стоятъ въ конаци (канцеларии) и ще обиратъ людетѣ съ калемитѣ (писалкитѣ) въ рѫцетѣ си. Българското царство пакъ ще се поднови, но то нѣма да трае дълго време, защото голѣмцитѣ нѣма да се сгадатъ, а ще се каратъ и избиватъ помежду си. „Тогава людетѣ много ще тьоглятъ и живитѣ ще казватъ на умрѣлитѣ: — Излезите вие отъ гробоветѣ да влѣзимъ ние, живи се. Когато се сворши най-новото блогарско царство, ще дойде и второ пришествие. Ала ние нѣма да дочекаме живи нова страшно време. Ще умремъ млого по-рано, ще умротъ и нашитѣ синове, внуци и правнуци. А какво трѣбва да правимъ ду де сме живи? Требува да живеимъ христенски и да знаимъ всичко, какво е станало до сега и какво ще станува занапрешъ по свѣтосъ. Ала да живѣимъ христенски и да знаимъ всичко, трѣбватъ ни: чьорква, шкульо (училище), попове и даскале. Не направимъ ли чьорква и шкульо, люде сме са родили, хайване ще умремъ. Хайване ще умротъ и нашитѣ синове, внуци и правнуци".

Съграждане черквата Свети Атанасъ. Когато рупчоското християнско население се почувствувало донѣкжде свободно подъ властьта на Кара-Ибрахима, първата му длъжность била да се погрижи за духовнитѣ си нужди. Нѣколцина по-видни християни отъ всички рупчоски села се представили на пловдивския митрополитъ съ молба, да праща по-често свещеници въ Рупчосъ. Митрополитътъ имъ отговорилъ, че за да не остава населението безъ духовникъ, най-добре е да се най

де мѣстно лице, което да знае малко да чете и пише, за да бжде ржкоположено за свещеникъ.

Между всички рупчоски книжовни християни, за свещеникъ билъ избранъ Никола Узунски отъ с. Широкалжка, дѣдо на посетнешния свещеникъ Никола и прадѣдо, по майка, на чепеларския свещеникъ Маринъ Г. Караджовъ. Свещеникъ Никола Узунски е свещенодействувалъ въ всички рупчоски села отъ 1810 до 1824 година. При него чиракувалъ въ качеството си на псалтъ Кръстю отъ с. Хвойна. Когато свещеникъ Никола Узунски застарѣлъ, замѣстилъ го псалтътъ му Кръстю, който починалъ презъ 1830 година. Когато и свещеникъ Кръстю застарѣлъ, ржкоположенъ билъ за свещеникъ нѣкой си Димитъръ отъ с. Павелско. Следъ нѣколко годишно служене въ Рупчосъ, свещеникъ Димитъръ се преселилъ въ Станимака и се погърчилъ. Малко по-кжсно билъ ржкоположенъ за свещеникъ Христо отъ с. Югово. До 1835 година, въ Рупчосъ свещенодействували само изброенитѣ четирма свещеници, но не въ общи молебни домове (черкви), каквито нѣмало, а въ домоветѣ, на оброчищата и въ Калинкехаьовия домашенъ параклишъ.

Преди сръбското възстание, чепеларскитѣ християнски първенци, помолили Кара-Ибрахима да имъ съдействува за направата на черква въ Чепеларе; обаче, Кара-Ибрахимъ не щѣлъ да се съгласи подъ предлогъ, че градението на черква е мжчна работа, защото трѣбвало царски ферманъ; освенъ това, трѣбвало да се намѣсятъ въ тая работа пловдивскиятъ „карабашъ" (владика) и др. лица, а той (Кара-Ибрахимъ) не желаелъ да се мѣсятъ въ рупчоскитѣ работи софти и карабаше. „Ако попъ Никола е остарѣлъ найдите другъ чилекъ и го сторите попъ, ала нимойте настоява за градене на чьорква. Ще дойде време и за нея, ала за сига ще правите изметъ на вѣрата си както са сетате". Съ

тия думи Кара-Ибрахимъ приключилъ разговора си съ първенцитѣ за строене на черква въ селото. Обаче, по-късно времената и обстоятелствата се промѣнили.

Следъ руско-турската война, презъ 1828—9 год. и свалянето на Кара-Ибрахима, християнитѣ въ Рупчосъ се размърдали въ духовно-културно отношение. Султанъ Махмудъ II се опретналъ да преобразува управлението въ царството си, и между другото, той издалъ наредба въ смисълъ, че християнитѣ свободно могатъ да изповѣдатъ вѣрата си и да градятъ черкви и училища. Въ Рупчосъ първи почнали да градятъ черкви чепеларци, широкалъжчени и павелци. За тая цѣль, тѣ презъ 1833 година, изпратили пратеници до пловдивския митрополитъ Никифоръ. Отъ Чепеларе били пратени Узунъ Харитъ и Калинъ Шерко. За съвещание и избиране на пратеницитѣ, по-виднитѣ чепеларски християни се събрали една нощь въ кѫщата на Узунъ Харитя. Събранието било тайно, защото християнитѣ се страхували да не би мохамеданитѣ, като се научатъ, да имъ попречатъ въ работитѣ относно съграждането на черквата. Презъ нощьта, когато ставало съвещанието, Мурковиятъ синъ Х. Златилъ излѣзалъ по нѣкаква работа на одеркитѣ, но не съзрѣлъ, че тѣ сѫ безъ преградди (курколуци). Въ тъмнината Х. Златилъ се подхлъзналъ и паднalъ отъ одеркитѣ долѣ на каменния пѫть. Отъ ударътъ и сътресението вратътъ, му се счупилъ, но не умрѣлъ. Следъ едногодишно тежко боледуване Х. Златилъ оздравѣлъ, но останалъ сакатъ, съ изкривена шия.

Митрополитъ Никифоръ зелъ присърце молбата на родопци и на следнята 1834 година, чепеларци, широкалъжчени и павелци получили радостната весть, че имъ се позволява да си съградятъ черкви. Въ съобщението се казвало, че черквитѣ трѣбвало да се съградятъ на стари черковища (клисе-ери), защото инакъ щѣли да се нарушатъ издаденитѣ царски фермани или ирадета.

По въпроса на кое мѣсто да се построи черквата, чепеларскитѣ християни се раздѣлили на две противни страни. Сивковци, Марчювци и Бѣлювци настоявали черквата да се издигне на могилата „св. Атанасъ", между Сивковската и Марчовската махали. Долномахалци пакъ искали черквата да се изгради на малката равнина-оброчището въ Долната махала. Препирнята се засилила, ала мохамеданитѣ бърже примирили и обединили двѣтѣ противни страни. Влиятелниятъ и фанатичния Молла Мустафа, чиято кѫща била разположена срещу могилката Св. Атанасъ, като се научилъ за какво се разправятъ Сивковци, Мурджовци и Метексовци, казалъ: — Ножове ще играятъ и корфъ ще се лѣе, ако будинъ зоме да копае и гради чьорква срьощу мояна коща!

И другитѣ мохамедани са наежили, когато се научили, че християнитѣ ще градятъ черква.

— Въ сува село изанъ ще са рука (пѣе), а ченъ (звънецъ, камбана) нѣма да са цонка, рекалъ имамътъ на Хаджи Златила, комуто вратътъ билъ вече оздравѣлъ.

— Ще вадимъ, отговорилъ Х. Златилъ и наредилъ да се свика второ скришно събрание въ кѫщата на Узунъ Харитя.

Следъ кѫси обсѫждания, двѣтѣ противни страни се помирили и съгласили, черквата да се построи на оброчището въ Долната махала, но да бѫде посветена на „Св. Атанасъ." Работата трѣбвало да се почне веднага, безъ отлагане. На 16 септемврий 1834 година всички християни се събрали на оброчището и почнали да работятъ съ лостове, чукове, мотики и лопати. Едни почнали да къртятъ камъне, други да изхвърлятъ пръстъ а трети да измѣрватъ основитѣ на бѫдещата черква. Обаче, работитѣ още въ началото се затруднили. Преди всичко трѣбвало да се отсѣче една вѣковна борика, която се издигала всредъ оброчището. Никой се ненае-

малъ да я отсѣче за да го „не скесало свещенното дорво“. Най-сетне се престрашили (усмѣлили) Илия Панчерски, Гого Куртювски и зидарятъ Дупчю отъ Левочюво и отсѣкли борикатa. Обаче, споредъ чепеларското повѣрие, нѣколко месеци следъ отсичането на бориката, Илия, Панчерски умрѣлъ отъ схващане на тѣлото му (ударъ сгърчване), а Гого Куртювски и Дупчю боледували по нѣколко дни. Освенъ това, при започването на градежя две момичета, сираци, се разплакали, и заявили, че мѣстото е тѣхно, та нѣма да допустнатъ да имъ копаятъ „градината“, състояща се отъ около 50 - 60 квадратни метра. За да не плачатъ момичетата, Метекса Марчовски имъ далъ даромъ свое мѣсто за градина въ Долната махала. Но най-много спъвали строежа мохамеданитѣ. Тѣ, като разбрали и видѣли, че строежа на черквата е започнатъ, макаръ и на друго мѣсто, досущъ „побеснели“ и започнали да пречатъ на работитѣ. Нѣкои мохамедани дене присрещали по пѫтищата работницитѣ, спирали ги отъ работа и ги заплашвали съ смърть, а нощѣ ходили на мѣстото и развалѣли извършенитѣ презъ деня работи. Зидаритѣ и другитѣ работници се уплашили и единъ по единъ напущали работата. При такова положение рѫководителитѣ Калинъ Шерко, Х. Златилъ, Узунъ Харить, Волко Метексовски и Врякъ Радковъ се събрали на съвещание въ Шерковата кѫща и решили да искатъ помощь отъ митрополията и турското управление въ Пловдивъ. Узунъ Харитъ отишелъ въ Станимака, да се съветва съ Уста Ивана по строителната (техническата) часть на черквата, а Волко Метексовски се отправилъ направо за Пловдивъ, да иска подкрепата на властьта, чрезъ всесилния тогава българинъ първенецъ Вълко чорбаджи Чалъковъ. Отъ Станимака Узунъ Харитъ заминалъ сѫщо за Пловдивъ съ писмо до Митрополитъ Никифоръ отъ станимашкитѣ първенци (българинътъ Уста Иванъ и гъркътъ Сотиръ Льолчю). Пратен-

ницитѣ свършили благополучно възложената имъ работа. Следъ десетина дни отъ съвещанието въ Шерковата кжща, въ Чепелере пристигналъ отъ Пловдивъ царски сейменинъ, албанецъ-мохамеданинъ. Узунъ Харитъ и Волко Метиксовски си дошли въ селото единъ день по-рано отъ сейменинътъ. Тѣ донесли и фермана, който до тогава се съхранявалъ въ митрополията. Сейменинътъ билъ пратенъ отъ Пловдивъ съ заповѣдь, да обуздае чепеларскитѣ мохамедани и да съдействува за по-скорошното съграждане на черквата. Мохамеданитѣ като се научили защо е дошелъ въ селото сейменинътъ, събрали се на джамията и следъ вечерната молитва, вкупомъ се отправили за конака на сейменина. Последниятъ посрещналъ добре гоститѣ, но когато чулъ да казватъ, че тѣ не сж съгласни да се гради черква въ селото и нѣма да допустнатъ да се съгради, той се разгнѣвилъ и почналъ да ги укорява въ думитѣ;

— Вие сте бунтовници и непокорници на царскитѣ заповѣди! Вие не зачитате царския ферманъ. Вие не само, че ще се смирите, но ще и да помагате на вашитѣ кумшии да си изградятъ черквата. Не подчините ли се, ще бждете строго наказани. Такава е царската заповѣдь.

— Ако има царски ферманъ ще се покоримъ на царскитѣ думи, рекълъ имамътъ и млъкналъ.

Сейменинътъ показалъ царския ферманъ и го далъ на имама да го прочете. Следъ това мохамеданитѣ, се навели и почнали да се разотиватъ. На двора въ тъмнината нѣколцина ахрене си търсили папуцетѣ и казвали на Пьотка Панчерски, у когото забитинътъ билъ на конакъ:

— Пьотко запали борница да си найдимъ папуцене и кажи на забитинанъ, чи ние нѣмаме кабахатъ. Насъ нагадаше имаманъ да ви даваме изетъ.

На другия день, сейменинътъ далъ устна заповѣдь

Черквата Св. Атанасъ — Долната махала.

да се сбере голѣмо и малко на мѣстото, дето ще се строи черквата и всѣкой да почне да работи. Сградата трѣбвало да се издигне и покрие въ течение на *единъ месецъ*. Заповѣдьта била изпълнена. Мѫже, жени, деца и бабички си напустнали частнитѣ и домашни работи и като мравки се събрали на старото черковище — оброрище. Едни къртили скалитѣ — канаритѣ, други дѣлали мраморни камъни, трети подзидвали стръмнинитѣ, четвърти гасили варь, пети заравнявали мѣстата и т. н. Женитѣ които имали деца — кърмачета, сегизъ-тогисъ, се отдалечавали въ съседнитѣ градини, да нахранятъ децата си, които лежели въ люлки, закачени по сливитѣ; следъ това пакъ се връщали да работятъ. Сейменинътъ, който се премѣстилъ на конакъ у Шерка, близо до черквата, всѣки день билъ при работницитѣ. Съ камшикъ въ рѫката, той неоставялъ никого да *хайлезува*. Единъ день арнаутинътъ съзрѣлъ, че единъ чепеларецъ — християнинъ, отива съ мулето си на дърва или по друга частна кърска работа. Безъ да попита кой е този човѣкъ и защо не е дошелъ да работи на черквата, сейменинътъ се прецелилъ съ пушката си въ него и гръмналъ. За щастие, *хинаетинътъ* не билъ убитъ, но следъ това не смѣелъ вече да нарушава сейменската заповѣдь. Благодарение на строгостьта, черквата бира издигната и покрита съ плочи до 11 ноемврий старъ стилъ или до Св. Филипъ както бележи въ запискитѣ си свещеникъ Маринъ Караджовъ. Презъ зимата на 1834/5 година, Хаджи Златилъ и други дограмаджии изработили иконастасътъ и другитѣ вѫтрешни дървено — дъсчени части.

Къмъ края на м-цъ мартъ 1835 година черквата Свети Атанасъ била всецѣло довършена и готова за освещаване. Довършени били и черквитѣ въ Павелско и Широкалѫка. Митрополитъ Никифоръ, като научилъ че всичко е готово, опредѣлилъ деньтъ 11 юлий за

освещаването на чепеларската черква. Тоя день се очаквалъ съ нетърпение отъ всички християни. Нарочни пратеници били изпратени по всички околни християнски села да канятъ гости за тържеството. На 10 юлий митрополитъ Никифоръ пристигналъ въ Чепеларе. Той билъ тържествено посрещнатъ отъ чепеларцѣхъ и пристигналитѣ гости отъ съседнитѣ християнски села. Владиката придружавали и съпровождали сеймене, дякони, чибукчии, псалтове и 3·400 души павелци, хвойненци и други госте отъ рупскитѣ села. Чепеларскитѣ християни били много радостни, защото отъ основаването на Чепеларе, сега за пръвъ пѫть дошелъ въ селото имъ владика. По заповѣдь на митрополита, въ сѫбота вечерь билъ направенъ водосветъ въ Калинкехаьовия параклисъ и следъ това, всички черковни вещи били изнесени отъ тоя параклисъ и тържествено пренесени въ новопостроената черква. На другия день (недѣля) следъ освещаването на черквата, свѣтскитѣ тържества били пренесени въ ливадата на Гана-Баталска до Кара-Ибрахимия ханъ т. е. на мѣстото, дето по-отрано християнитѣ празнували Петровдень, Св. Недѣля и др. лѣтни празници. Привечерь на тържеството въ ливадата дошли, да погледатъ голѣмото хоро: Митрополитъ Никифоръ, Хасанага Тъмрашки, Салихаговия братъ Лиманъ Шишманага, Исеинага и други видни лица отъ Пловдивъ, Ахжчелебийско и Рупчосъ. Високитѣ гости стояли на *скемли* и на постлани козиневи халища. Малко на страна отъ владиката и другитѣ голѣмци стоялъ и бившия рупчоски управникъ Кара-Ибрахимъ. Той умислено и съ разсѣенъ погледъ гледалъ хорото, често се изохквалъ и думалъ:

— Холла! холла! саковъ сиренъ другошь ни е ставувалъ въ наше село! Право ли казвамъ, чорбаджиларъ?

— Право казвашъ, ага, отговорилъ хаджи Златилъ.

— *Ферджифелекъ дюня си*, Златиле, добавилъ Кара Ибрахимъ и навелъ главата си.

Презъ време на тържеството, Кара-Ибрахимъ нито поздравилъ нито завелъ нѣкакъвъ разговоръ съ Хасанага и ахжчелебийскитѣ голѣмци.

На другия день следъ освещението на черквата, митрополитъ Никифоръ заржчалъ да му приготвятъ една мраморна четвъртита плоча. На тая плоча владиката написалъ съ мастило името, титлата си и датата на освещението. Следъ това заржчалъ на Хаджи Златиля, да изработи съ длето паметната плоча и да я постави на опредѣленото й мѣсто. Тая плоча съ надписа е запазена и до днесъ.

Свещеници при черквата Св. Атанасъ. Следъ освещаването на черквата трѣбвало да се уреди и въпроса за постояненъ свещеникъ при нея. Владиката казалъ на църковнитѣ настоятели, че ще имъ прати отъ Пловдивъ временен свещенникъ, да уреди черквата и ако селенитѣ го аресатъ, могатъ да го задържатъ за винаги, а ако го не аресатъ, да си найдатъ другъ. Настоятелитѣ и другитѣ християни помолили владиката, да ржкоположи за постояненъ енорийски свещеникъ Дима Пакулятъ, а докато последниятъ изучи черковната служба, да свещенодействува нѣколко месеца препоржчания отъ владиката старъ пловдивски свещеникъ. Настоятелитѣ много прехвалили предъ владиката своя кандидатъ Дима Пакулятъ, като, между другото, казали и това, че той (Пакулятъ) билъ много ученъ човѣкъ, защото предсказвалъ бждещето, познавалъ времето по звездитѣ, изцѣрявалъ болни и пр. Митрополитъ Никифоръ, следъ изслушване хвалбитѣ за Пакуля, се намръщилъ и рѣзко казалъ: — „Човѣкъ, който събира около себе си дяволитѣ и съ тѣхъ лега и става, не може да стане свещеникъ. Азъ ща ви пратя истински Божи служитель, а не дяволъ“.

Следъ тая владишка присжда, настоятелитѣ млъкнали и оставили на Н. В. Преосвещенство да имъ нареди черквата съ избранъ отъ него свещеникъ.

Първиятъ чепеларски енорийски свещеникъ билъ нѣкой си отецъ Василий, старъ болнавъ гръкъ, съ неизвестно мѣсторождение. Той свещенодействувалъ две години (1835—1837 година). По какви причини е напусталъ, кжде е отишълъ и кога е починалъ, не се знае.

Свещеникъ Василия замѣстилъ „попъ Матейко". Тоя свещенникъ билъ кжсичекъ, тлъстичекъ, но пъргавъ човѣчецъ; при това билъ веселъ, разговорливъ и шегаджия, та селенитѣ много го обикнали. Връзъ калимявката си обвивалъ бѣла кърпа и закрепвалъ на нея малка иконка. Българинъ ли е билъ или гръкъ, не се знае, но говорилъ правилно български. Отъ кжде е билъ попъ Матейко, защо е напустналъ Чепеларе и кжде е отишълъ, сжщо се не знае. Въ Чепеларе свещенодействувалъ само две години (1837—1839 г.).

Следъ свещеникъ Матея, пловдивската митрополия изпратила въ Чепеларе за енорийски свещеникъ попъ Леонтий (Леонидъ), когото чепеларци скратено и насмѣшливо наричали попъ *Льондю*. Тоя свещеникъ билъ чистъ гръкъ — калугеринъ и незнаелъ добре да говори български. Свещенодействувалъ само една година (1839) защото енорияшитѣ му го изгонили съ бой поради една негова безнравствена постжпка. Прислужница въ черквата Св. Атанасъ била Мара Самарджийска, бедна вдовица съ нѣколко малолѣтни деца. Единъ день, когато Мара почиствала и мела черквата, попъ Льондю й казалъ нѣколко неприлични (безнравствени) думи. Мара незабавно напустнала черквата и се оплакала на настоятелитѣ и на мнозина други християни и християнки. Всички енорияши се възмутили отъ постжпката на попъ Льондя и му предложили веднага да напустне черквата и селото. Попътъ отговорилъ, че го е

пратилъ владиката, и само той може да си го повика назадъ. Енорияшитѣ още повече *кипнали*, но не се сѣтали какво да сторятъ, за да се оттърватъ отъ попъ Льондя. Сѣтилъ се само Диму Пакулятъ. На Димитровдень (25 октом.) попъ Льондю служилъ литургия. Черквата била препълнена съ богомолци. Димо Пакулятъ сжщо дошелъ въ черквата да се помоли, но когато да тръгне отъ кжщи, запасалъ на пояса си и единъ *жигалъ* отъ хумотя на оралото. Пакулятъ се спрѣлъ въ черквата до владишкия столъ. По едно време свещеникъ Леонтий излѣзълъ отъ олтаря да прикади съ тамянъ богомолцитѣ. Когато попътъ наближилъ Пакуля, последниятъ направилъ поклонъ до земята, прекръстилъ се, таче извадилъ ненадейно отъ пояса си жигаля и почналъ да бие съ него попъ Льондя по главата и сасъ силенъ гласъ да му вика: — Оксу, бре кишишъ! скоро нахъ вонъ отъ чьоркваса, бре маскаро!

Отъ тоя ненадѣенъ Пакулювъ подвигъ се смутили богомолцитѣ въ черквата. Женитѣ и децата зацирикали и бѣгали на вънъ, а мжжетѣ се натрупали около попа и Пакуля, боричкали се и не се познавало кой кого брани или кой кому помага. Пакулятъ продължавалъ да бие попъ Льонда и блъскалъ на страна ония, които се опитвали да спратъ бахтаницата. Кандилница, свѣщи, книги, манали и др. вещи хвърчели и се търкаляли въ черквата. Но следъ нѣколко минути всичко утихнало. Черквата останала пуста, съ разхвърлени по плочитѣ черковни вещи и парчета отъ Пакулювия жигалъ.

На другия день попъ Льондю, съ повързана глава, бѣгалъ къмъ Пловдивъ, а Димо Пакулятъ съ торба на рамото, въ която имало терзийски ножици, книги и хлѣбъ, *привалятъ* Роженъ, съ надежда, че живо и здраво ще стигне въ Фера, да шие дрехи и чете Александрията на тамошнитѣ българи-християни.

Следъ изгонването на попъ Льондя, черковнитѣ

настоятели поканили чепеларския житель Гоча Петковъ (попъ Гочю) да стане енорийски свещеникъ. Гочю Петковъ, който билъ доста „ученъ“ за времето си, приелъ и почналъ усилно да се готви за ржкополагане, но, за нещастие, съпругата му се поминала, та се отказалъ отъ свещеничеството. Следъ отказътъ, Калинъ, Шерко и Узунъ Харитъ отишли въ Пловдивъ да търсятъ другъ кандидатъ. Въ митрополията имъ посочвали нѣколцина свещеници и кандидати за такива, но пратеницитѣ не ги удобрили. Митрополитътъ се расърдилъ и казалъ: — „Щомъ никого нещете, издѣлайте си отъ дърво свещеникъ“. — Следъ голѣмо упорство и отъ двете страни, най-сетне билъ избранъ и одобренъ свещеникътъ Синесий. Тоя свещеникъ билъ чистъ гръкъ-калугеръ, отъ островъ Кипъръ. На младини Синесий билъ послушникъ — ученикъ на Йерусалимския патриархъ, а следъ като станалъ дияконъ и йеродияконъ, служилъ при цариградската патриаршия и отъ тамъ билъ преведенъ за свещеникъ-проповѣдникъ въ пловдивската митрополия.

Свещеникъ Синесий дошелъ въ Чепеларе „само сасъ адни дрипи на гарботъ“ и се настанилъ въ една стая на току-що построената училищна сграда; но следъ нѣколко години, когато позабогатѣлъ, пренесалъ се да живѣе въ кжщата на Еня Бозукътъ. Тамъ той се наредилъ добре и „живѣлъ като владика“, защото нищо му не липсвало. Следъ 13 годишно свещенодействуване въ Чепеларе, свещ. Синесий, въ началото на 1853 година, напусналъ енорията си и отишелъ въ Пловдивъ за свещеникъ на енорията свети Костантинъ (при Хисаръ капия). Следъ 10 годишна служба при тая черква, свещеникъ Синесий, пакъ се върналъ въ Чепеларе, но не като енорийски свещеникъ, а само да прекарва старинитѣ си. Щѣлъ да служи още въ Пловдивъ, но митрополитски люде го *убрали* и оскърбили.

Свещеникъ Синесий билъ „много ученъ“, сериозенъ,

гордъ, при това и отличенъ проповѣдникъ, та го уважавали и почитали не само християнитѣ но и мохамеданитѣ. Билъ ученолюбивъ, та много се грижилъ за уреждането на училището. Когато се случвало училището да остане безъ учитель, свещеникъ Синесий събиралъ децата и самъ ги училъ на четмо и писмо. Както всѣки просвѣтенъ гръкъ, така и свещеникъ Синесий билъ надъханъ отъ *великата идея* — да се погърчятъ родопскитѣ българи-християни —, но за постигане на тая цель трѣбвало да се работи разумно и тактично. Свещеникъ Синесий билъ благоразуменъ, внимателенъ и тактиченъ въ действията си относно *еленизацията* на чепеларскитѣ смолено-рупци. Най-напредъ той почналъ да погърчва собственитѣ имена на людетѣ въпрѣки волята имъ. При кръщаване на децата, родителитѣ и кръстницитѣ изговаряли имената: Злата, Сребра, Каню, Сивко, Ружа, Мара, Добра, Пьотко, Стоянъ, Радко, Велю и др. а свещеникъ Синесий ги именовалъ: Мерахла, Фотя, Марта, Елисавета, Евангелина, Анастатия, Калина, Стефанъ, Василъ, Харитъ и др. — все гръцки и библейски имена. Следъ това обяснявалъ, че посоченитѣ отъ кръстницитѣ имена били езически — варварски, а поставенитѣ отъ него християнски и евангелски. За да въздигне въ умоветѣ и очитѣ на чепеларцѣхъ великата православна черква, свещеникъ Синесий често говорелъ и хвалилъ Йерусалимъ, Света гора, Патриханата, Елада, Атина и др. славни мѣста. По негово настояване и насърчение, нѣколцина по-видни и по-състоятелни чепеларци (Златилъ МурЖювъ, Тодоръ Сивковски, Волко Сивковски и Радко Савацовъ) отишли на поклонение въ Йерусалимъ и Света гора и станали хаджии. Открито било и редовно училище въ селото съ учитель чистъ гръкъ. Чепеларскитѣ младежи Анастасъ Марковъ и Дрею Кацарски знаели молитвата „Отче нашъ" и Символътъ на вѣрата, на славяно-български езикъ, но

свэщеникъ Синесий не имъ позволявалъ да ги изказватъ въ черквата на сжщия езикъ „защото славяно-български езикъ билъ варварски“. Но въпрѣки всички усилия, Св. Синесий не успѣлъ да погърчи чепеларцѣхъ. Станало противното. Гръцкото *пѣюво* въ черквата било замѣнено съ славяно-българско; въ училището билъ въведенъ българския едикъ и свещеникъ Синесий на стари години, се принудилъ да изучава „варварския езикъ“, за да може безъ негодувание отъ енорияшитѣ да *изпѣва* (изказва) въ черквата: „Отце насъ идзе еси на небесѣхъ“ и символътъ на вѣрата.

Свещеникъ Синесий на старини бѣ много забеднялъ, та живѣеше отъ милостиния. Почина презъ 1885 г. на 93 годишна възрасть.

Свещеникъ Синесий следъ 13 год. служба напусналъ Чепеларе презъ м-цъ мартъ 1853 година, въ началото на Кримската (Севастополска) война. Презъ това време въ селото имало само жени, деца и нѣколко старци. Мжжкото работно население било пръснато въ странство по работа и печалба. Когато зидаритѣ и шивачитѣ на островъ Ташюсъ се научили, че селото е останало безъ свещеникъ, убедили единъ тамошенъ свещеникъ да дойде въ Чепеларе и замѣсти попъ Синесия, още повече че на чепеларци омръзнало да търсятъ свещеници все отъ Пловдивъ и чрезъ владиката. Новиятъ свещеникъ, който дошелъ въ Чепеларе съ зидаритѣ и шивачитѣ, се наричалъ попъ Костанди. Той билъ чистъ ташюски гръкъ, но не толкова „ученъ“ колкото свещеникъ Синесий. Попъ Костанди билъ високъ, сухъ, пъргавъ, откровенъ и добродушенъ. Живѣлъ просто и се държалъ добре съ селенитѣ, та последнитѣ го обичали и почитали. Попъ Костанди довелъ въ Чепеларе и две момчета, негови роднини. Едното момче се казвало Георги и било терзия, а другото Янко съ занятие псалтъ и прислужникъ на попъ Костанди.

Янко билъ „ученъ“, та чепеларци го условили и за учитель, но подъ ржководството на п. Костанди, защото билъ много младъ. Свещеникъ Костанди служилъ при черквата св. Атанасъ отъ 1 юний 1853 год. до 30 май 1856 година. Напустналъ селото доброволно, защото за свещеникъ билъ ржкоположенъ чепеларския житель Манолъ Х. Волковъ, та неловко му било да остане въ Чепеларе при наличностьта на мѣстенъ свещеникъ. Но преди да си тръгне, добриятъ гъркъ повикалъ св. Маноля въ Чепеларе и въ течение на 2—3 месеца го научилъ да извършва добре черковнитѣ служби.

Манолъ Х. Волковъ до 12 годишната си възрасть пасалъ по баиритѣ говеда и коне. Той билъ буйно, опърничево, но умно момче. Баща му, кроткиятъ Х. Волко, го завелъ на островъ Ташюсъ, да го учи терзия. Но и тамъ Манолъ буйствувалъ и се биелъ съ другитѣ терзийски и зидарски чираци. За „да стане чилекъ“ Х. Волко го изпратилъ въ светогорския монастиръ Ватопедъ. Въ монастиря Манолъ стоялъ до 23 годишната си възрасть. Тамъ той се училъ и слугувалъ на монастирскитѣ братя. Презъ 1851 година светогорскиятъ възпитаникъ се върналъ въ Чепеларе „съ широки киритски караване и съ високъ пискюлия фесъ на главата“. Отъ обноскитѣ и разговоритѣ му, чепеларци и св. Синесий се увѣрили, че Манолъ е „сталалъ чилекъ“, и е много ученъ, та се съгласили да го условятъ учитель. Манолъ не искалъ да остане въ Чепеларе, но баща му го убедилъ да се не скита, а да се задоми въ селото си. Следъ две годишно учителствуване (1851/2—1852/3 год.), презъ което време се задомилъ за дъщерята на Ташю Нареченски, Манолъ напустналъ селото си Чепеларе и сталалъ учитель въ г. Станимака. Въ края на 1855 год. той билъ ржкоположенъ за свещеникъ отъ пловдивския митрополитъ и по покана отъ попъ Костанди, до-

шелъ въ Чепеларе за свещеникъ при черквата св. Атанасъ.

Свещеникъ Манолъ, за времето си, действително е билъ ученъ човѣкъ. Той говорилъ и пишелъ много правилно на гръцки езикъ. Знаелъ и старата гръцка история. Билъ е гръцко-калугерски възпитаникъ, но у него не се забелязвала „византийщина." Макаръ и да билъ духовникъ, той по нравъ и привички, не се отличавалъ отъ *свѣтскитѣ* люде. Обичалъ веселбитѣ, гощавкитѣ, пакъ и самъ билъ гостолюбивъ и щедъръ. Училищнитѣ и другитѣ обществени работи му били присърце. И понеже владѣелъ добре гръцки езикъ, при това билъ и добъръ стилистъ, всичката селска писмена работа била възложена на него. Свещеникъ Маноль съчинявалъ писмата, отговоритѣ и заявленията на гръцки езикъ, а следъ това били превеждани, споредъ назначението имъ, на турски или български езикъ. Имамътъ Мехмедъ ефенди превеждалъ писмата на турски езикъ, а Иванъ Г. Найденовъ на български. Отъ 1855 до 1873 година най-книжовни люде въ Чепеларе сѫ били: Имамътъ Мехмедъ ефенди (на турски езикъ), попъ Манолъ (на гръцки) и Иванъ Г. Найденовъ (на български).

Свещеникъ Маноль Х. Волковъ бѣ енорийски свещеникъ при черквата Св. Атанасъ до 1884 год. Почина презъ сѫщата година въ пловдивската държавна болница, отъ болестьта гангрена на кракътъ. Упѣ го епископъ Гервасий и бѣ погребенъ въ пловдивскитѣ градски гробища. На погребението присѫтствуваха синоветѣ му Лазаръ и Тодоръ и писачътъ на тия редове — тогава ученикъ.

Училище и учители при черквата Свети Атанасъ. До свършека на руско-турската война, презъ 1829 година, въ Чепеларе имало много книжовни (грамотни) люде, но постоянни училища и учители не е имало. Както казахме по-горе, чепеларскитѣ християнски мом-

чета сѫ се учили да четатъ и пишатъ въ Ташосъ, Фера и другаде, и то повече въ зидарскитѣ и шивачески одаи, а по-малко въ мѣстнитѣ училища и монастири. Учили се на гръцки езикъ и съ гръцки букви, защото нѣмало кой да ги учи на славянобългарски. Книжовнитѣ чепеларци-християни четѣли свободно гръцкитѣ печатни книги, разбирали съдържанието имъ, защото знаели добре и простонародния гръцки езикъ, но винаги пишели писмата си на български езикъ съ *гръцки букви*. Повечето чепеларски занаятчии изкарвали прехраната си въ мѣста, населени съ гърци, обаче, не се поддавали на гръцкото влияние. Въ течение на 100 и повече години се погърчили само наследницитѣ на ония чепеларци, които следъ гръцкото възстание (1821 г.) останали живи и се настанили въ Гърция, а така сѫщо и двама-трима чепеларци, които се заселили въ Станимака и се оженили за гъркини, между които и учительтъ Руско Ташювъ (Нареченски). Презъ време на черковната борба чепеларци не сѫ се дѣлили на чисти българи и патриаршисти-гъркомани. Наистина, до 1865 година въ черквата Св. Атанасъ богослужебниятъ езикъ е билъ гръцки; на сѫщия езикъ се водило и обучението въ училището, но това е ставало, защото не е имало богослужебни книги на славянски езикъ и защото повечето отъ учителитѣ не сѫ знаели книжовния български езикъ. Богослужението на славянски езикъ е билъ въведено въ черквата Св. Атанасъ презъ 1865 г. следъ като пловдивския руски вицеконсулъ Найденъ Геровъ далъ на черковнитѣ настоятели Попъ Маноля, Атанасъ Гочовъ и Коля Чиликятъ нѣколко богослужебни книги на славянски езикъ.

Първиятъ учитель на славяно-билгарско четмо и писмо въ Чепеларе е билъ Христо Поповъ Самоковецътъ. Въ сѫщность Христю отначало по занятие не билъ учитель, а терзия (шивачъ). Той се училъ въ родния си градъ Самоковъ или въ рилския монастиръ. На

16 годишната си възрасть Христю отишелъ въ Драма и Кавала „да си търси късметя“. Тамъ попадналъ въ срѣдата на ахжчелебийски терзии и абаджии. Изучилъ шивачеството и нѣкои отъ майсторитѣ му го довели въ с. Райково, дето се и оженилъ за райковленка. Но, за нещастие, съпругата на Христя бърже се поминала, та младиятъ вдовецъ напустналъ Райково и дошелъ въ Чепеларе (1832 г.). Настанилъ се въ кжщата на Марко кехая (въ Марчовската махала) и почналъ да шие, за да изкарва прехраната си. Обаче, Христю не се задоволявалъ само да боде съ иглата. Той донесълъ въ Чепеларе и нѣколко напечатани книги на славянобългарски езикъ. Дене и презъ дългитѣ зимни нощи Хр. Поповъ шиелъ, а презъ време на почивкитѣ училъ чирака си Анастасъ Марковъ и други махаленски и селски деца на българско четмо и писмо. Училъ и по възрастнитѣ мжже и жени да пѣятъ и изговарятъ на изустъ на славянски езикъ, символътъ на вѣрата, молитвитѣ „Отче нашъ“, „Царю Небесни“, „Спаси Готподи“ и други черковни възгласи и славословия. Отъ всички Христюви ученици и чираци най-внимателни и прилежни били Анстасъ Марковъ и Радко Сивеновъ Кацарски. Тѣ добре се научили да четатъ и пишатъ на славянобългарски езикъ.

Радко С. Кацарски се научилъ и да свири съ *кеменчьо* (гусла).

Следъ 2—3 годишно работене въ Чепеларе, Христю Поповъ Самоковецътъ, неизвесто по какви причини или съображения, напустналъ селото, отишелъ въ гр. Пловдивъ, и по препоржката на чорбаджи Вълко Чалъковъ, станалъ учитель въ с. Дѣдово (1838 г.). Учителствувалъ въ това село десеть години и умрѣлъ презъ 1848 година.

Славяно-българското просвѣтно семе, което Хр. Поповъ посѣлъ въ Чепеларе, паднало на добра почва,

пустнало корени и изникнало, но въ течение на 10—15 години растението не могло толкова добре да вирѣе, защото нѣмало кой да го праши и полива; при това, то било засѣнвано и отъ гръцкитѣ *филади* и *раса*. На тръгване отъ Чепеларе Христю Самоковецътъ подарилъ на своитѣ ученици и чираци славяно-българскитѣ си книжки, съ наставления да ги четатъ и пазятъ като очитѣ си. Тия книжки минавали отъ ржце въ ржце и по тѣхъ се научили да четатъ и пишатъ на български езикъ още нѣколко младежи. Въ края на 1840 година българскитѣ печатни книги не били вече редкость въ Чепеларе, но училище и постоянни учители нѣмало. Учители на децата и младежитѣ били бащитѣ и майсторитѣ имъ или пакъ самитѣ младежи, единъ отъ другъ, се учили, особно, на български езикъ.

По настояването на священникъ Синесий, презъ лѣтото на 1841 година била съградена черковно-училищна сграда въ двора на черквата Св. Атанасъ. Сградата била двуетажна. На долния етажъ била отвършена една стая за учение на деца, а на горния друга стая за живѣене на свещеникъ Синесий. Следъ отвършването на долната стая, чепеларци пожелали и настоявали да бжде назначенъ за учитель и черковенъ пѣвецъ Димо Пакулятъ, обаче, свещеникъ Синесий не се съгласилъ, като заявилъ, че ще напустне Чепеларе, ако Димо Пакулятъ стане даскалъ и черковенъ пѣвецъ. Селенитѣ отстжпили и по препоржката на свещ. Синесий, за учитель билъ назначенъ единъ гръкъ, на когото името е забравено, но прекорътъ му е запомненъ. Учительтъ билъ облѣченъ „алафранга“ т. е. носилъ панталони, жилетка и палто. До тогава въ Чепеларе никой не носилъ и виждалъ такива дрехи, та ученицитѣ нарекли своя првъ учитель — *Щоркалъ* (щъркелъ). Отъ кжде е билъ Щоркалътъ, никой не знаелъ, но свещеникъ Синесий го много хвалилъ. Щоркалътъ учителствувалъ само презъ

учебната 1841-2 год. Неизвестно е, защо е напустналъ и кжде е отишелъ.

Отъ 1841 до края на 1877 година въ училището при черквата Свети Атанасъ учителствували по редъ следнитѣ лица:

	Учебни години
1. Шоркалятъ (гръкъ)	1841— 2
2. Попъ (прекоръ) Гочю Сивковски. .	1842— 3
3. Димитъръ Апостоловъ (гръкъ) . .	1843— 5
4. Георги Захмански	1845— 6
5. Свещеникъ Синесий (гръкъ) . .	1846— 8
6. Попъ Гочю Сивковски . . .	1848— 9
7. Атанасъ П. Гочювъ Сивковски . .	1849—50
8. Димитръ Апостоловъ	1850— 3
9. Св. Костанди и племеника му псалта Янко	1853— 5
10. Руско Ташевъ	1855— 7
11. Манолъ Х. Волковъ и Саво Митювъ .	1857— 9
12. Иванъ Георгевъ Найденовъ . .	1859— 2
13. Димитъръ Апостоловъ . . .	1862— 4
14. Маринъ Г. Караджовъ (свещеникъ) .	1864— 5
15. Вочю П. Манолювъ	1865— 7
16. Стою Бозуковъ	1867— 8
17. Тодоръ Добриковски	1868— 9
18. Иванъ Н. Чичовски	1869—71
19. Стою Бозуковъ	1871— 4
20. Георги Н. Найденовъ . . .	1874— 5
21. Лазаръ П. Манолевъ	1875— 6
22. Горчю С. Мерджановъ . . .	1877— 8

До 1855 година се учили само момчета, а оттогава насетне почнали да се учатъ и момичета. Първитѣ ученички били Хаджи Тодоровитѣ дъщери — Мария и Шина. Тѣхънъ първъ учитель билъ Руско Ташевъ.

За учителитѣ при училището св. Атанасъ ще кажемъ тукъ само по нѣколко думи, съ надежда, че други лица отъ сжщата професия ще изтъкнатъ на друго-

мѣсто по подробно тѣхния животъ и тѣхнитѣ заслуги въ просвѣтно и общокултурно отношение.

Попъ (прекоръ) Гочю Пьотковъ Сивковски, чепеларски житель, е билъ нетолкова „ученъ", но билъ сериозенъ и строгъ, та ученицитѣ му го слушали и се учили добре. Кандидатъ билъ за свещеникъ, но жена му ненадейно починала, та отказалъ да се ржкоположи и повторно се оженилъ. На младини и когато не билъ учитель, изкарвалъ прехраната си отъ шивачество и земледѣлие.

Димитъръ Апостоловъ билъ гръкъ отъ Бѣломорскитѣ острови- Довели го въ Чепеларе зидаритѣ. които работили на островъ Ташосъ. Като учитель той билъ трудолюбивъ, много набоженъ и искренно преданъ на учебно-просвѣтното дѣло. Оженилъ се въ Чепеларе за смоленорупка — българка. Учителствувалъ цѣли 40 години (въ Чепеларе, Добралжкъ, Левочюво и други села). До 1865 година училъ децата само на гръцки езикъ, а оттогава насетне само на български. Презъ време на източно-румелийското управление Д. Апостоловъ бѣ пенсиониранъ и получаваше месечна пенсия *една златна турска лира*. Умрѣ преди 25 години на 90 годишна възрасть. Остави въ Чепеларе наследници две омжжени дъщери.

Георги Захманснки билъ отъ с. Дерекьой отъ родътъ на Захманци. Той билъ пъргавъ, трудолюбивъ, добродушенъ, но малолѣтенъ — 18 годишенъ младежъ. Нѣколцина отъ ученицитѣ му въ Чепеларе били хайдамаци, при това и по-възрастни отъ него. Единъ день тия ученици — хайдамаци се разсърдили за нѣщо на учителя си Георгя, та го набили и завързали съ едно вжже у една слива и следъ това се разбѣгали. Случайно го видѣли нѣкои жени и го отвързали. Честолюбивиятъ младъ учитель, неможелъ да претърпи тая обида, та безъ да довърши учебната година, една нощь

скришно избѣгалъ отъ Чепеларе. Отишелъ въ Ромжния и успѣлъ да се настани на служба — пощенски чиновникъ. Оженилъ се за ромжнка, достигналъ до чинътъ директоръ на пощитѣ въ Ромжния и починалъ презъ 1878 година.

Учителятъ Руско Ташевъ е билъ синъ на преселенецътъ Ташю Нареченски и братъ на чепеларскитѣ жители Златанъ, Стайко, Георги (Баленоза) и жената на свещеникъ Манолъ Х. Волковъ. Следъ двегодишно учителствуване въ Чепеларе, Руско Ташевъ се преселилъ въ Станимака, оженилъ се за гъркиня, ржкоположенъ билъ за свещеникъ и до края на живота си останалъ гъркомански свещеникъ. Починалъ въ Станимака следъ 10—15 години отъ освобождението.

Саво Митювъ Киряковъ е билъ помощникъ-учителъ на Манолъ (свещеникъ) Х. Волковъ. Училъ децата на български езикъ. Отъ Чепеларе Саво Митювъ отишелъ за учитель въ с. Долно-дерекьой. Отъ тамъ се премѣстилъ въ Горно-дерекьой, дето, следъ нѣколко годишно учителствуване, билъ ржкоположенъ за Горнодерекьойски енорийски свещеникъ. Почина преди три години.

Иванъ Г. Найденовъ се научилъ да чете и пише на гръцки езикъ отъ баща си Георги Найденовъ, а отсетне се доучвалъ въ училището. По книжовния български езикъ, той е билъ самоукъ, но отъ всички други съвремени нему учители той най-добре владѣелъ тоя езикъ. Освенъ това, не липсвалъ му и педагогически похватъ. Отначало Ив. Найденовъ училъ децата на гръцки и български езици, а отсетне само на български. Въ течение на повече отъ 15 години, преди освобождението, Ив. Г. Найденовъ, едновременно е билъ и учитель и псалтъ и безплатенъ селски секретарь-смѣтководитель. Свръхъ това той е билъ и най-искустния шивачъ, особно на горни женски дрехи (волненици, гришки и салтамарки). Следъ

Бозуковската кѫща въ която е живѣлъ свещеникъ
Синесий.

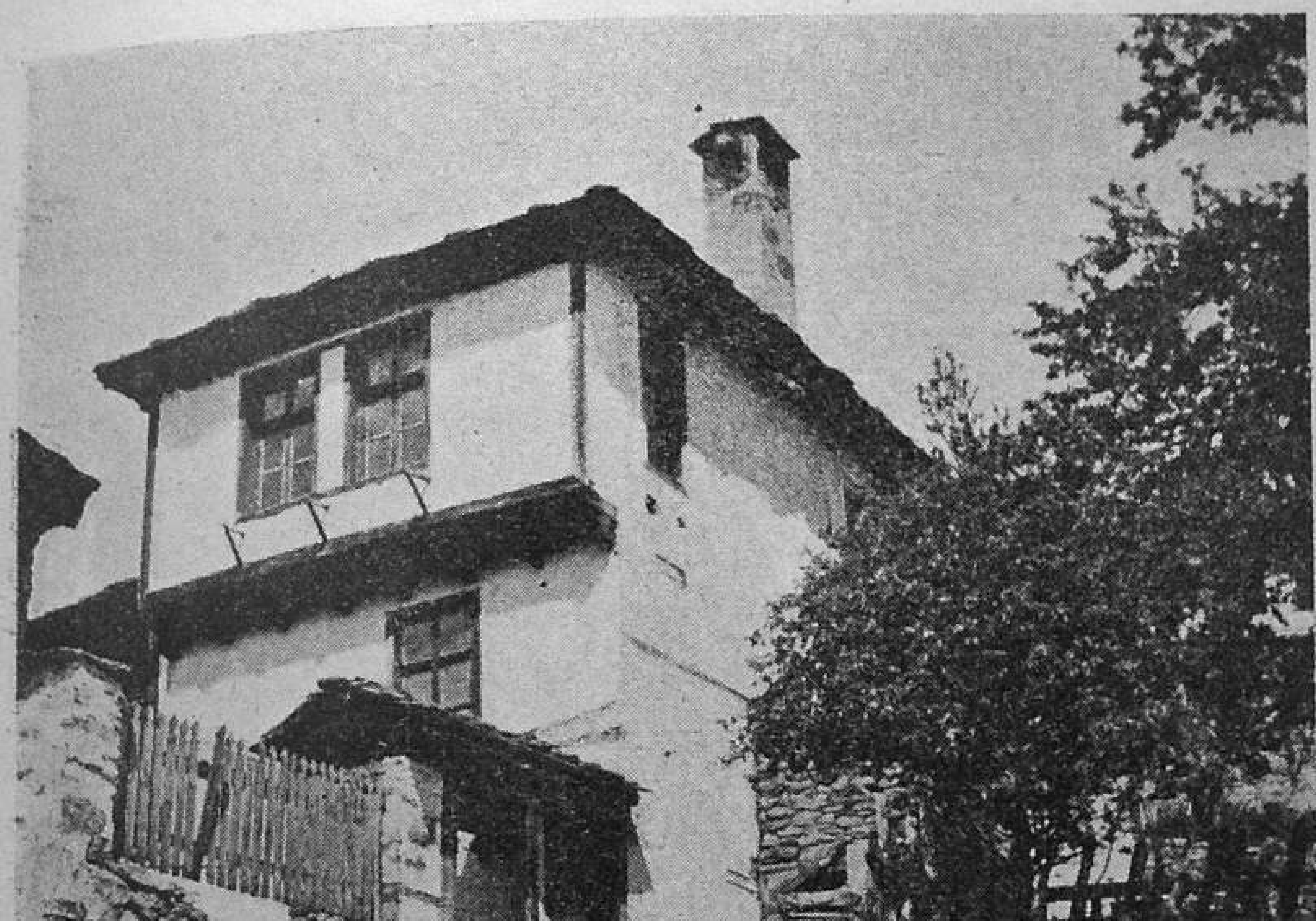

Кжщата на Х. Тодора въ Чепеларе, откупена отъ брятя Атанасови Мелезови.

освобождението Ив. Г. Найденовъ е заемалъ и изпълнявалъ съ вещина службитѣ: секретарь на рупчоския окол. управителенъ съветъ (презъ време на руската окупация), общински секретарь-бирникъ, чиновникъ по десятъка, училищенъ и черковенъ настоятель и общински кметъ. Като човѣкъ, учитель, родолюбецъ и общественъ деецъ, Ив. Г. Найденовъ надминаваше или стоеше по-високо отъ всички други по-будни чепеларци — негови връстници и съвременици. По нравъ той бѣ кротъкъ добродушенъ, разсѫдливъ, услужливъ, *независтливъ* и съ достатъчно твърда воля. Презъ неговото последно кметуване, преди 40 години, бѣ турено начало на благоустройството въ с. Чепеларе. Прокарването на главната права улица, отъ кѫщата на Гочю Сивковски до устието на Камбурската рѣка, стана презъ време на неговото кметуване. При отварянето на тая улица Ив. Г. Найденовъ и други лица, които му съдействуваха, бѣха ругани и заплашвани съ бой и убиване, отъ неразбрани люде, повечето жени, но при все това, започнатото дѣло по благоустройството не бѣ изоставено, а се завърши успѣшно. Ив. Г. Найденовъ почина презъ 1896 година.

Маринъ Г. Караджовъ е билъ синъ на Гого Караджовъ и внукъ по майка на стария свещеникъ Никола Узунски отъ с. Ширакалѫка. На младини той се училъ да шие дрехи, а сѫщевременно да чете и пише. Училъ децата повече на български, а по-малко на гръцки езикъ. Следъ едногодишно учителствуване, по покана на Бѣловци и Сръощномахалци, Маринъ Г. Караджовъ се приготвилъ за енорийски свещеникъ при новопостроената черква света Богородица. Рѫкоположенъ билъ за свещеникъ не отъ пловдивския, а отъ Маронийския (гюмюрджинския) митрополитъ. Рѫкополагането било извършено на островъ Ташюсъ. Следъ освещаването на черквата Св. Богородица (1864 г.) новиятъ свещеникъ

заелъ длъжностьта си и цѣли 40 години я изпълнявалъ съ достойнство. Свещеникъ Маринъ Г. Караджовъ бѣ примѣренъ духовникъ. За неговата свещеническа и друга обществена дейность ще кажемъ още нѣколко думи по-нататъкъ, дето му е мѣстото.

Вочю П. Манолевъ — синъ на свещеникъ Манолъ Х. Волковъ, — природно е билъ даровитъ и паметливъ младежь. Училъ добре децата, но учителството му било *наметъ* т. е. неприятно му било да се разправя съ палави и вироглави деца. Следъ две годишно учителствуване, Вочю П. Манолювъ се предалъ на други занятия. Ставалъ праматаръ, бакалинъ, ханджия, касапинъ и пр. Умѣелъ да купова и продава и да се отнася добре съ людетѣ. Следъ освобождението В. П. Манолювъ изкарваше прехраната си повече отъ касаплъкъ. Присърдце му бѣха всички общополезни работи; даваше умни и практични съвети, но страдаше отъ единъ лошъ порокъ — *пиянство* — което му прѣчеше да се издигне по-високо въ обществото и да уползотвори природнитѣ си дарби. Почина презъ време на Балканската война.

Стою Бозуковъ — синъ на Еня Бозукътъ — е билъ възпитаникъ на свещеникъ Синесий. Гръцкиятъ езикъ знаялъ добре. Той единственъ въ Чепеларе е билъ убеденъ привърженикъ на гръцкия патриархъ и на гръцката *мегали идея*. Но никаква дейность не проявявалъ въ това направление, защото нѣмалъ борчески или съпротивителенъ духъ. Инакъ по душа билъ добъръ и училъ добре децата. Презъ време на руско-турската война Стою Бозуковъ билъ опредѣленъ отъ селото за мекерджия — да превозва храни и други вещи за турскитѣ войски. Въ качеството си на такъвъ, той се поболялъ и умрѣлъ следъ свършването на войната.

Тодоръ Добриковъ — синъ на Добрика Георгиевъ Чичо, — не билъ толкова ученъ, но *разтропанъ* човѣкъ

и добъръ родолюбецъ. Следъ едногодишно учителствуване, напустналъ Чепеларе, отишелъ въ анхиалска околия, оженилъ се тамъ, учителствувалъ въ нѣколко български села, а следъ решението на черковния въпросъ, билъ ржкоположенъ за български енорийски свещеникъ на селата Голица и Гюльовци. Починалъ преди 20 години.

Иванъ Н. Чичовски — синъ на Колю Чичо — следъ двегодишно учителствуване, отворилъ дюкянъ — праматарница, бакалница и кръчма. Търгувалъ и съ други стоки вжтрѣ и вънъ отъ Чепераре. Следъ освобождението, Чичовски се пренесе отъ Долната въ Новата махала и продължи предишнитѣ си занятия. По късно той бѣ земедѣлецъ, скотовъдецъ, и първия горовладѣтель и търговецъ на дърва за горене. По нравъ и характеръ Ив. Н. Чичовски много се различаваше отъ другитѣ чепеларци — негови съвръстници и съвременици. Той бѣ любознателенъ, ученолюбивъ, разсждливъ, паметливъ, разговорливъ, пъргавъ, прѣмъ, откровенъ, предприемчивъ, упоритъ и спретнатъ *кабадаия*. Общественитѣ работи му бѣха присърце, дори до болезненость Имаше и две отрицателни качества. Бѣше до наивность довѣрчивъ, та всѣкиго вѣрваше, каквото му кажеше. Когато пакъ бѣ въ раздразнено състояние или *пийнеше*, а това редчишъ ставаше, Ив. Н. Чичовски бѣ заядливъ, предизвикателенъ. Тая случайна заядливость увреждаше и частнитѣ му и общественитѣ работи. Съ тия свои качества Иванъ Н. Чичовски бѣ видно лице въ Чепеларе и доста известенъ въ срѣдна Родопа и извънъ нея. Следъ освобождението, Ив. Чичовски съ достоинство е заемалъ и изпълнявалъ изборнитѣ длъжности: училищенъ и църковенъ настоятель, общински съветникъ, кметъ и окржженъ съветникъ. Той е билъ и членъ — *основатель* на образователно-спомагателното дружество *„Родопска искра“*. Въ каче-

ството си на общински кметъ и председатель на училищното настоятелство, Ив. Н. Чичовски въ 1901 год. стана жертва (убитъ 6ѣ на Бѣла Черква отъ временни пришелци въ Чепеларе), защото пожела и *настоя* да се запази, въ нравствено отношение, престижа на чепеларското основно народно училище.

Георги Николовъ Найденовъ на младини се училъ шивачество, а сжщевременно да чете и пише, повече на български, а по-малко на гръцки языкъ. Учитель му билъ Руско Ташювъ. Презъ зимата на 1867—68 година, младиятъ и ученолюбивъ терзия Георги събралъ въ бащиния си домъ нѣколко деца и почналъ безплатно да ги учи на български езикъ. Следъ това той всецѣло се предалъ на учебно-възпитателното дѣло и учителствувалъ нѣколко досетки години (въ Чепеларе, Хвойна, Левочюво и др. села). Георги Г. Найденовъ, за онова време, е билъ добъръ учитель-педагогъ, при това отличенъ черковенъ пѣвецъ и искусенъ шивачъ на мѣстни мжжки и женски горни дрехи. Способностьта на Георги Н. Найденовъ въ педагогично отношение е била оценена добре и следъ освобождението. Той продължаваше да учителствува въ чепеларското основно училище до преди 15—20 год. и само напредналата му възрасть, го застави да напустне учителството. Но и до днесъ престарѣлиятъ учитель е черковенъ пѣвецъ. Георги Г. Найденовъ, вupрѣки 80 годишната си възрасть, е запазилъ напълно умственитѣ си сили. Той е много паметливъ и ние най-много нему дължимъ за сведенията, които ни е далъ относно черковно-училищнитѣ работи въ Чепеларе.

Лазаръ П. Манолювъ, младъ момъкъ, е билъ надежденъ учитель. но руско-турската война и освобождението турили край на неговото по нататъшно учителствуване. По наборъ той служилъ две години задължително като войникъ и младши подофицеръ. Останалъ и

на свръхсрочна военна служба. Произведенъ билъ, последователно, старши подофицеръ и фелтфебелъ, а презъ време на сръбско-българската война, за отличие билъ произведенъ офицеръ — подпоручикъ. Презъ време на службата той заболѣлъ и се поминалъ „младъ и зеленъ" въ с. Устово, дето отишелъ да го лѣкува тогавашния прочутъ „докторъ" Димитръ.

Горчю С. Мерджановъ е синъ на свещеникъ Стоянъ Мерджански отъ Широкалъжка. Дошелъ въ Чепеларе съ брата си Василa (учитель въ училището при черкв. св. Богородица). Учителствувалъ до края на 1877 година. Презъ време на източно-румейското управление Горчю С. Мерджановъ е билъ на длъжность акцизенъ чиновникъ и домакинъ магазинеръ въ Дирекцията на финанситѣ. Оженилъ се въ Чепеларе за чепеларенка, сталъ постояненъ чепеларски житель и следъ съединението дълго време заемалъ длъжноститѣ рупчоски околийски ковчежникъ и бирникъ (данъченъ началникъ), а по-сетне рупчоски (чепеларски) и горно-орѣховски околийски началникъ. Горчю С. Мерджановъ още отъ млади години е земалъ деятелно участие въ чепеларскитѣ и рупчоскитѣ обществени работи. Той е единъ отъ първитѣ членове-основатели на образователно-спомагателното дружество „Родопска искра". За откриването на първото трикласно училище въ Чепеларе, въ началото на румелийското управление, най много сѫ се трудили и настоявали Горчю С. Мерджановъ и чепеларскитѣ жители Дечо Харитовъ, Диню Сивковски, Саво Киряковъ и Кръстанъ Петковъ (Панчерски). Училищни настоятели (на сѫщото училище) сѫ били Ив. Чичовски, Горчю Мерджановъ и Ст. Брадиновъ. По-сетнешната обществена дейность на Горчю С. Мерджановъ ще бѫде преценена и изтъкната въ втората часть на книгата, защото тая дейность и до днесъ не е прекѫсната, въпрѣки напредналата възрасть на бившия младъ чепеларски учитель.

Чумата въ Чепеларе презъ 1836—8 година. Презъ пролѣтьта на 1836 година, въ Чепеларе се появила болеста чума. Пренесли я отъ ферско-дедеагачко, чепеларскитѣ зидари. Най-първо се разболѣли и умрѣли въ Бѣлювската махала синътъ и внукътъ на Сивенъ Гьорговъ Кацарски. Отъ тая махала болестьта се разпространила по всички махали. Почнали да се разболяватъ и мратъ и християни и мохамедани. Християнитѣ се уплашили, напустнали кѫщитѣ си и се разбѣгали по горитѣ. Бѣлювци си направили колиби въ Николка, а жителитѣ отъ другитѣ християнски махали се разпрѫснали и настанили въ други гористи мѣста. Мохамеданитѣ не се разбѣгали; тѣ си останали въ селото и не се предпазвали. До есеньта умрѣли около 20—30 души християни (мѫже, жени и деца) и повече отъ 100 души мохамедани. Мохамеданскитѣ гробища подъ джамията станали тѣсни, та били открити нови гробища надъ джамията (дето е лесничейството). Мъртавцитѣ-християни били погребвани много предпазливо, а мъртавцитѣ-мохамедани, отначало били *отредани* (миене и погребване) отъ ходжитѣ и имамитѣ, а когато всѣкидневното мрене се увеличило, нѣколцина старци-мохамедани влачили съ *галгуне* мрътвитѣ тѣла и ги погрѣбвали въ новитѣ гробища. Презъ зимата на 1836 година, чумата се прекратила, но презъ 1837/8 година, пакъ се появила. При второто появяване чумата била *по-мека* и смъртнитѣ случаи по-малко, защото и християни и мохамедани на време избѣгали отъ селото и се разпрѫснали по горитѣ.

Убиването на Муржа Х. Златиловъ, Узунъ Харитя и Волка Метексовски. Хаджи Златилъ Мурджовъ ималъ два сина — Мурджю и Волчю и три дъщери (женитѣ на Колю Толушъ, Хаджи Радко и Маринъ Карджовски). Мурджю билъ книжовенъ, уменъ, предприемчивъ, а Волчю (Хаджийски) по простичекъ, но добродушенъ, набоженъ и справедливъ. Следъ премѣстването

си въ Срьощната махала, Х. Златилъ изградилъ ханъ съ дюкянъ до братовата си воденица и тупавица (дето е кжщата на Петъръ Пампоровъ). Ханджия, дюкянджия и праматаръ станалъ Х. Златиловия синъ Муржю. Въ това време, когато Муржю почналъ да работи въ дюкяна и хана, Кара-Ибрахимъ и синоветѣ му Пашета и Брочилото, били дали подъ наемъ своя ханъ и дюкянъ на двама епирски цинцари (куцовласи). Тия цинцари станали тайни противници на Муржа, защото ги конкурималъ въ продажбо-покупкитѣ. Презъ 1842 година Муржю Х. Златиловъ отишелъ въ Пловдивъ да купова стока за дюкяна си. На връщане се спрѣлъ за нощуване въ мѣстностьта Хаджи-Османско (на Червена, до Х. Христювата чешма). Презъ нощьта Муржю билъ убитъ, безъ да се знае отъ кого. Зараньта рано, по пжтя идѣли отъ Пловдивъ Узунъ Харитъ и Волко Метексовски, които сжщо били отишли въ Пловдивъ за стока. Тѣ първи видѣли убития Муржа и съобщили въ Чепеларе скръбната новина; обаче, изпатили си. Цинцаритѣ скроили и разпръснали мълвата, че Узунъ Харитъ и Волко Метексовски сж убили Муржа. Хасанага Тъмрашки, като се научилъ за убийството и чулъ мълвата, задържалъ Узунъ Харитя и Волко Метексовски и ги пратилъ въ пловдивския затворъ, дето лежали цѣла година. Отъ полицейското и сждебното дирене се установило и доказало, че Узунъ Харитъ и Волко Метексовски били досущъ невинни, та билъ освободени отъ затвора, но и сжщинскитѣ убийци не били открити. По-късно мълвата посочила за интелектуални убийци цинцаритѣ, а за физически — Пашета и Брачилото. Когато тая мълва била разпръсната между селянитѣ, цинцаритѣ избѣгали отъ Чепеларе, но посоченитѣ физически убийци не били задържани и разследвани отъ Хасанага, „за да не се кажело, че Тъмрашлията е врагъ на своя предшественикъ Кара-Ибрахима“. Следъ това убийство и невинно

арестуване, Волко Метексовски до толкова намразилъ Хасанага Тъмрашки, че не искалъ дори да чува името му.

Единъ день Хасанага дошелъ въ Чепеларе съ нѣколцина сеймени и се настанилъ на конакъ у Хаджи Тодора. Волко Метексовски и Х. Тодоръ сѫщо се ненавиждали. Късно презъ нощьта, Хасанага пратилъ единъ въорѫженъ сейменинъ да му доведе Волка Метексовски, „за да го разпита за нѣщо,“ а въ случай че се противи въ кѫщи или по пѫтя, да го убие въ тъмнината. Сейменинътъ отишелъ въ Волковата кѫща, но Волко разбралъ какво му се крои, та извършилъ следното: На тръгване отъ кѫщи сейменинътъ си разпасалъ пояса, оставилъ орѫжието си на страна и се спрѣлъ на друго мѣсто. Въ това време Волко взелъ мълкомъ орѫжието, вързалъ съ вѫже сейменина и го подкаралъ въ тъмнината напредъ, къмъ Хаджи Тодоровата кѫща. Когато Волко влѣзълъ въ кѫщи, блъсналъ обезорѫжения и вързанъ сейменинъ къмъ Хасанага и съ натъртенъ гласъ рекалъ:

— Ти, Хасанага, си проводилъ сое сейменинъ да ма прибие по поть или да ма доведе тувъ, ти да ма прибиишь; ала каквото бѣхте скроили съ Х. Тодора, е го разкроихъ. Насти сейменинасъ живъ и здравъ; прибери му и силехасъ и заповни съ ко̀га имашъ работа и разправия!

Следъ тия думи, Волко хвърлилъ сейменското орѫжие предъ нозетѣ на Хасанага и спокойно си излезълъ отъ Х. Тодоровата кѫща, безъ да го спре нѣкой.

Тая случка вразумила Хасанага и Х. Тодора. Тѣ пожелали да се помирятъ и сприятелятъ съ Волка, но последниятъ не се поддалъ и до края на живота си останалъ противникъ на Хасанага. Когато нѣкои посрѣдници молили Волка, да се помири и сприятели съ рупчоския управникъ, Волко рѣзко отговорилъ съ думитѣ: — Каквото ще да станува, ала нема да клатя

шепка на томрашкенъ *катранжия.* — Хасанага се научвалъ какво говорилъ Волко за него, но си премълчавалъ и нежелаелъ повече да се разправя съ „твърдоглавия чепеларски кавуринъ".

Презъ 1846 година билъ убитъ Узунъ Харитъ, по поводъ на следньото. Споменахме, че Узунъ Харитъ билъ услужливъ човѣкъ и запознатъ съ множина видни лица въ Гюмюрджина, Енидже, Пловдивъ и Станимака. Приятелъ му билъ и единъ виденъ гръкъ отъ с. Исике, гюмюрджинска околия. Тоя гръкъ ималъ воденица на р. Куручай, близо до с. Нарлѫкьой. На сѫщата рѣка ималъ воденица и единъ турчинъ отъ Нарлѫкьой. Бентътъ на турчиновата воденица билъ по устойчивъ, а бентътъ на гръцката воденица често билъ откъсванъ и отвлачванъ отъ придошлитѣ води на Куручай. Една година гръкътъ се оплакалъ на Узунъ Харитя, че водата често му разваляла бента. при това и турчинътъ му правилъ пакости на воденицата. Узунъ Харитъ казалъ на приятеля си, че ще проводи отъ Стинимака единъ майсторъ да му направи траенъ бентъ. Тоя майсторъ билъ прочутия Уста Иванъ,—българинъ, сродникъ на множина чепеларци — който направилъ станимашкитѣ трайни бентове на р. Асеница. Уста Иванъ направилъ бента и поправилъ воденицата на Узун-Харитювия приятелъ. Следъ поправката турчиновата воденица почнала да запустѣва — мливото ѝ се намалило—защото направената воденица на гърка мелела по-добро брашно. Турчинътъ намразилъ не гърка или Уста Ивана, а Узунъ Харитя. И какво сторилъ тоя турчинъ? Подкупилъ циганина Гяуръ Османа отъ Пашмаклѫ и го пратилъ да убие Узунъ Харитя. Гяуръ Османъ причакалъ Узунъ Харитя на *Елем-тарло* надъ с. Исике и го убилъ съ ножъ, следъ продължителна и ожесточена борба. между убиецътъ и жертвата. Узунъ Харитъ оставилъ наследници-сираци петина синове — Дечю, Доню, Илия, Диню и Насю (Дльогото), отъ които най-

възрастния, — Дечю, билъ на 10 години, а най-малкия, Насю, на 8 месеци. Узунъ Харитица Маруда изгледала сирацитѣ съ предене, ткане, правене на аби и пчеларство.

Следъ нѣколко години отъ убиването на Узунъ Харитя, убитъ билъ и Волко Метексовски. Хаджи Тодоровиятъ братъ х. Волко Сивковски ималъ красива дъщеря — Рада. Единъ младъ, но много зълъ чепеларски ахрениинъ, Сюлчю Кадооглу, се влюбилъ въ Рада и намислилъ да я открадне за жена. Рада галила Волковия братъ Атанаса Метексовски, но последниятъ не бързалъ да се заглави и ожени за нея. Волко Метексовски се научилъ, че Сюлчю се готви да открадне Рада, та настоялъ и улеснилъ брата си Атанаса по-бърже да се ожени за Рада. Невестата била доведена въ домътъ на Атанаса въ сжщата нощь, когато и Сюлчю се билъ приготвилъ да я открадне. Озвѣренъ отъ несполуката си, Сюлчю се заканилъ да убие Волка. Следъ 2—3 месеца отъ братовата си сватба, Волко отишелъ по търговия въ Ахжчелебийско. На връщане Сюлчю го причакалъ въ мѣстностьта Хубча до воденицитѣ и го убилъ отъ засада. Убиецътъ не билъ заловенъ и наказанъ, защото липсвали прѣки доказателства за убийството; обаче, всички чепеларци били убедени, че Сюлчю е убиецътъ. Волко Метексковски оставилъ сираци: доведенитѣ отъ втората му жена — Чучюранка деца (Колю Чиликятъ, Петра и Мерджанка) и рожденната му дъщеря Мехархла (оженена въ Хасанско селище).

Раздѣляне и изкупване планината Кесариица. До смъртьта на Салихага, планината Кесариица е била обща (недѣлена). Притежавали я наследницитѣ на Кьорходжоевитѣ синове Пирага, Сюлейманъ, Исеинъ и Дервиша. Тия наследници използували планината прѣко, за своитѣ ступански нужди, само презъ лѣтнитѣ месеци юний, юлий, августъ и септемврий. На планината пасли

Исеинаговитѣ и другитѣ бейски овци. Освенъ конака и кулата въ Чепеларе, на планината Кесариица имало и други 2—3 трайни сгради — чифликътъ въ долътъ Николка и каменнитѣ мандри близо до върха Аичалъ (Тикалницата и др.) До 1830 година равнището между устието на Камбурската рѣка и Садъковия ханъ е било разградена *салхана*. На това равнище презъ лѣтото пасли Исеинаговитѣ стада (шилета и ьозъ) и чепеларскитѣ мулета, коне и телце. Вечерь Бѣлювци и Срьощно махалци „изоглавявали" конетѣ и мулетата си и ги „наподали" да пасатъ презъ нощьта въ салханитѣ. Стѫпапалата и другитѣ по равни мѣста на западъ отъ салханитѣ били орници. Чепеларци сѣели на разработенитѣ мѣста и на „мандролоцитѣ" рѫжь, овесъ и ечмикъ и давали на *агитѣ йошоръ* — една четвъртина отъ зърненитѣ произведения. Агитѣ били много *жюмерть* (невзискателни и отстѫпчиви), та не следѣли и недоглеждали кой колко жито, овесъ и ечмикъ е добилъ отъ орницитѣ. Чепеларци откарвали йошуря въ Райково и Пашмаклѫ предавали го на агитѣ и имъ казвали:—Сае година *тежерета* (реколтата) бѣше слабъ, тя и йошурасъ е малко, ала какво да правимъ — Аллахова работа". Агитѣ не се съмнявали въ добросъвестностьта на йошуржиитѣ, вѣрвали на думитѣ имъ и приемали йошура, въ замѣна на който аговицитѣ напълнювали изпразненитѣ човали на своитѣ люде съ тикви, ябълки, *махалки*, (неронена царевица) и шушюлки (ошавъ) — армагани на чепеларскитѣ земледѣлски деца и жени. Когато аговскитѣ овци били на зимовище въ гюмюрджинско — ениндженско, Кесариица, била всецѣло на разположението на чепеларци, особно на Бѣлювци и Камбурци. Тѣ сѣкли пожари, дѣлали жорди и дървета, пасли си конетѣ, говедата и овцитѣ, и то безъ да плащатъ нѣщо.

Презъ 1832 година Кьорходжовитѣ наследници раздѣлили помежду си на голѣми и малки части, рав-

нището отъ устието на Камбурската рѣка до Садъковия хан. Малко по-късно били раздѣлени и съседнитѣ стжпала и подстжпи. Равнището било превърнато въ ливади, а стжпалата въ ниви (авлии). Следъ подѣлбата, райковскитѣ и пашмакийскитѣ аги почнали, единъ следъ другъ, да продаватъ ливадитѣ и нивитѣ. Чепеларци, особно Бѣлювци се надпреварвали, кой по-бърже да си купи ливада или авлия. Тѣ скришно, единъ отъ другъ, отивали въ Райково и Пашмаклж и молили агитѣ да имъ продадатъ ливадата или авлията, която имъ се аресвала. Но малцина отъ агитѣ се възползували отъ съперничеството — да заматъ повече пари. Тѣ повече държели на приятелството и продавали ливадитѣ и авлиитѣ на първитѣ си приятели, а не на ония куповачи, които имъ давали по-голѣма цена. Най-напредъ си купили по-обширни ливади Илия Голомѣховски, синъ му Узунъ Харитъ, Хаджи Тодоръ, Хаджи Радко, Велю и Костовци. Следъ изкупването на повечето ливади, новитѣ притежатели измѣстили главния пжть покрай рѣката и го прокарали на западъ отъ ливадитѣ, по политѣ на подстжпитѣ и бърдата.

Следъ смъртьта на Салихага, Пираговитѣ наследници заявили на приятелитѣ си Костовци, Кацарци и Голомѣховци, че продаватъ своята часть отъ Кесариица и имъ предложили да я купятъ. Приятелитѣ на Пираговци се съгласили, но при условие, че тѣхната часть отъ планината предварително ще бжде отдѣлена отъ другитѣ части, за да нѣмало отсетне бъркотии и разправии. Условието било приeто. Всичкитѣ Кьорходжови наследници, възложили на Веля Савощовъ и на братя Коста, Георги (Кефиля) и Сивена Волкови да раздѣлятъ Кесариица на четири части. Опредѣленитѣ дѣличери раздѣлили планината много лесно. Първо я обходили, следъ това отишли на бърдото Крива-кабо (Татарица) и отъ тамъ на срещу, по посока (тахминжесъ), опредѣ-

лили границитѣ (синуритѣ) на четиритѣ дѣла. При дѣлението не земали въ съображение направлението и течението на доловетѣ, а само пространството на земята прокаритѣ и водопоитѣ. Следъ като били опредѣлени границитѣ на четиритѣ дѣла, Кьорходжовитѣ наследници са *метнали чопъ* (хвърлили жребие) и на Пираговци се падналъ третия дѣлъ по редъ. (отъ Малката рѣка). Следъ подѣлбата, единъ отъ Пираговитѣ наследници, не продалъ съ пари своята часть, а я отстѫпилъ на единъ чепеларски житель — хайдамакъ, именуемъ Хомко, въ замѣна на което последниятъ замѣстилъ Пираговия наследникъ въ военната служба (беделъ аскери). Останалитѣ части отъ пираговския дѣлъ, купили скрито отъ другитѣ чепеларски жители, само Костовци, Кефилци и Кацарски, като дали една малка часть и на Узун Харитювитѣ синове (Дечю, Доню, Илия, Диню и Насю). Тая продажбо-покупна щѣла да мине безъ роптание и разправии между селенитѣ, но куповачитѣ постѫпили нетактично. Тѣ щомъ влѣзли въ владение на Пираговското изпѫдили селския добитъкъ отъ пасището и запрѣтили на селенитѣ да се ползуватъ отъ горитѣ. Тая постѫпка озлобила повечето селени, та почнали да роптаятъ противъ куповачитѣ. На чело на озлобенитѣ се поставили Хаджи Тодоръ (тайно) и Мустафа Кадицки (открито). Главатаритѣ свикали селенитѣ предъ джамията, настроили ги и обявили планината Пираговско за *селска*. Следъ това зели вѫжета, брадви и мотики и отишли на планината да я дѣлятъ на малки дѣлове (чопове). Куповачитѣ сѫщо отишли на планината и се мѫчили да се съпротивяватъ, сиречь, да недопускатъ да се дѣли планината. Но дѣличеритѣ били повече та надвили. Станало и малко сбиване, поводъ за което дали Волко Костовъ и Мустафа Кадооглу. По настояването на Кадооглу, дѣличеритѣ почнали да дѣлятъ и една по-рано купена отъ Костовци нива — авлия (Голѣмата тарло). Волко Ко-

стовски се възпротивилъ и наругалъ дѣличеритѣ. Разправията се свършила тъй: Куповачитѣ избѣгали въ село, дѣличеритѣ раздѣлили празнитѣ и работни земи въ Пираговското на 74 чопа (дѣла), а всѣки чопъ на четвъртинки. Паритѣ, които Костовци, Кацарци и др. дали срещу покупката, били събрани отъ новитѣ владѣтели (на брой повече отъ 200 души) и повърнати на Бѣлювскитѣ тамахкере. По тоя начинъ Пираговското станало *селска планина*.

По късно, наследницитѣ на Исеинага продали и своя дѣлъ (Исеинаговското), което било раздѣлено на две части — Будлагъ и Имамско. Будлакътъ (сжщинското Исеинаговско) билъ изкупенъ и раздѣленъ на 36 чопа. Най-много чопове искупили Х. Радко и Велю (по 5 чопа).

Въ 1868 година била изкупена и останалата часть отъ Кесариица — Брахомбейското. Тая часть била раздѣлена на 32 чопа (дѣла). За Исеинаговското и Брахомбейското, разправии между селенитѣ не е имало. Четвъртата часть отъ Кесариица. — Вакъфътъ си останалъ до 1878 годнна и по насетне въ владѣние на Дервишювитѣ наследници — Садъковци, които преди 80—100 години дошли отъ Райково и станали постоянни чепеларски жители.

Съ изкупването на Кесариица, чепеларското землище било обединено, закржглено и селото останало тъкмо въ срѣдата на това землище. Въ закржгленото землище, останали само 2—3 хиляди декара земи — парикендета (ниви, ливади и гори) на които притежатели били жители отъ селата Горно и Долно Дерекьой. По късно Велю и Х. Радко изкупили Инжекаровскитѣ ливади отъ Садъковия ханъ нагоре, а така сжщо и часть отъ съседната планина Кара-Челебиица. Велю изкупилъ и Инжекаровския ханъ.

Събития и обществени работи отъ 1861 до 1878 година

Градене черквата Света Богородица. Докогато били живи Шерко, Хаджи Златилъ, Волко Метексовски, Узунъ Харитъ и други по-стари първенци и докогато при черквата Св. Атанасъ служили външни свещеници, между чепеларскитѣ християни имало едномислие или споразумение относно черковно-училищнитѣ работи; обаче, оттогава насетне се появили раздори и християнитѣ се раздѣлили на две противни страни (партии). По главнитѣ причини или поводи за това раздѣлене сѫ били следнитѣ: Християнското население въ течение на 25 години отъ съграждането на черквата св. Атанасъ се намножило отъ прирѫсть и нови заселници. Жителитѣ въ Бѣлювската и Срьощната махали, превишили, по численость, жителитѣ въ Долната махала, дето била черквата. Последната се указала малка и станала тѣсна за многото богумолци. При това богумолцитѣ и ученицитѣ отъ далечнитѣ махали трѣбвало да газятъ води, снѣгове и калове, за да идатъ въ черквата и училището. При тия несгоди, отъ които роптаели повечето християни, прибавено било и друго, което породило зависть и негодуване между християнитѣ отъ отдалеченитѣ махали. Въ онова време (1855—60 г.) най-заможни, най-учени и най-набожни били Сивковци. Следъ като Манолъ х. Волковъ, който билъ отъ Сивковския родъ,692 станалъ енорийски свещеникъ, всички черковни и училищни почетни и плащани длъжности били заети отъ неговитѣ роднини. Хаджи Волко станалъ епитропъ; шуреятъ на свещеникъ Маноля, Руско Ташевъ, билъ условенъ за учитель, а Хаджи Тодоръ (Х. Волковъ братъ) и други негови роднини си присвоили званията черковни и училищни настоятели. Поправки, доставки, земане-даване, приходи, разходи — всичко минавало презъ рѫ-

щетѣ на Сивковци. При такова управително положение на черковно-училищнитѣ работи, породили се съмнения зависти и негодувания. Въ Бѣлювската и Срьощната махали нѣмало толкова „учени“ и заможни лица, колкото въ Сивковската махала, но имало единични лица съ твърди воли. На първо мѣсто между тѣхъ стояли Хаджи Радко, братъ му Велю и Митю Киряковъ. Бѣлювци не смѣели да се борятъ съ Сивковцѣхъ, съ цель да имъ отнематъ *голѣмството*, защото били по-слаби отъ тѣхъ въ общо-културно отношение. но да се борятъ съ цель да се отдѣлятъ въ черковно-училищно отношение, това имъ се видѣло лесно осжществимо и по-полезно, защото щѣли да се отърватъ и отъ тѣснотата на черквата и отъ газене на снѣговетѣ и каловетѣ. Сивковци разбрали защо ръмжятъ Бѣлювци и Срьощномахалци и каква мисъль се е загнѣздила въ „проститѣ“ имъ глави, но късно се сѣтили, какво трѣбва да сторятъ за да се потушятъ негодуванията.

Мисъльта да се съгради нова черква въ Чепаларе най-първо се породила у Митя Киряковъ, Той и още нѣколко други чепеларски зидари, презъ 1857 год. градили черква въ едно ферско — дедеагачко село. Единъ день на обѣдъ Митю Киряковъ казалъ на другаритѣ си:

— Сая чьорква скоро ще уградимъ и ще си идимъ въ село. Ала знаите ли какво намислихъ? Ага са ворнимъ въ наше село, и ние да си оградимъ нова чьорква въ нашена махало.

— Бошъ лафъ, — казалъ единъ отъ зидаритѣ и се изсмѣлъ. Чьорква са ни гради съ празни роки и кесье. Ни видите ли колко много пари требуватъ за чьорква. Утъ де да зомимъ ние солкова пари?

— Пари ни трѣбуватъ. Ще работимъ и ще я сторимъ, — отговорилъ Митю Киряковъ и млъкналъ, защото другъ не му подкрепилъ думитѣ, освенъ Апостолъ

Бѣлювската махала съ черквата Св. Богородица въ Чепеларе.

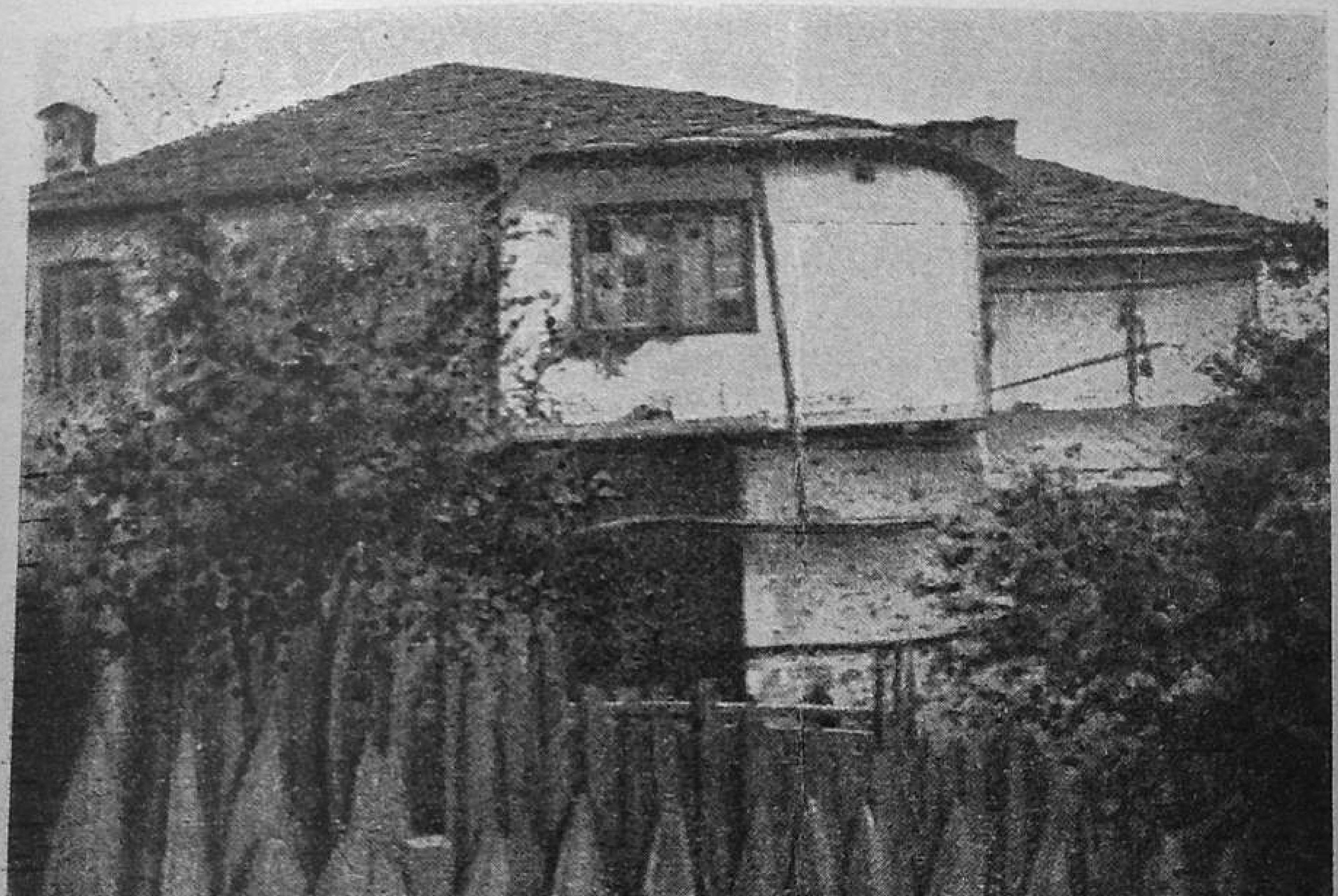

Хаджи Радковата кѫща.

Гергинински, който одобрилъ мисъльта, но му се струвала мжчно осжществима.

Когато зидаритѣ си дошли въ Чепеларе, Митю Киряковъ казалъ на Хаджи Радка Саващовъ, какво е намислилъ да сторятъ, за да се освободятъ отъ „чорбаджилъка“ на Сивковци. Хаджи Радко нищо не отговорилъ, но дълбоко се замислилъ. Обаче, Митю Киряковъ не мълчалъ. Той почналъ да говори на всички Бѣлювци и Срьощномахалци, че е срамотно и грѣшно да оставятъ женитѣ и децата „да боркатъ снѣгове и калове и да морзнатъ, ду де да отидатъ въ Долнана махало на чьорква и шкульо“. Посѣтото семе паднало на здрава почва. Бѣлювци и Срьощномахалци се размърдали и почнали явно да одобряватъ мисъльта за отцѣпване и съграждане на нова черква. Въ това време единъ селенинъ отъ родътъ на Панчерци запродавалъ една своя градина между Бѣлювската и Срьощната махали, близо до рѣката. Хаджи Радко и братъ му Велю купили градината, но не казвали за какво я куповатъ. Селенитѣ останали въ недоумение, като се научили за покупката на градината, защото Хаджи Радко и Велю имали много недвижими имоти, та не се нуждаели отъ нея. Едни казвали: „чьорква ще градьотъ“, други: „дюкене ще правятъ“, трети: „за кощи е купена градината“. (Споредъ запискитѣ на свещеникъ Маринъ Караджовъ). Само Хаджи Радко и Велю знаели защо сж купили градината, ала си мълчали. Тѣ чакали да узрѣе и се усвои отъ всички мисъльта на Митя Киряковъ и тогава да известятъ на незнающитѣ и ги поканятъ на работа.

Споредъ свидѣтелството на свещ. Маринъ Караджовъ, Радко Велевъ и други селени, въ 1859 година на Петровдень, жителитѣ отъ Бѣлювската, Срьощната и Марчовската махали, по покана отъ Х. Радка и Веля се събрали и седнали въ една ливада. Х. Радко и Ве-

лю седнали на срѣдата, а около тѣхъ наседали на коледо другитѣ селени. Докато се съберат всички, Х. Радко мълчалъ, но щомъ видѣлъ, „че събранието е въ пъленъ съставъ" подгъналъ си нозетѣ (седналъ на колѣни) и казалъ:

— Кумшие, дену купихме градинана съ братъ ми Веля, ни е за друго, а за чьорква. Ние мислимъ да градимъ тамъ нова чьорква. Какво мислите вие? Ще помагате ли, да я уградимъ по-гулема отъ Свети Атанасъ? Ако нищете да помагате, *ние съ Веля ще си я уградимъ самички*, ала ще стане по-малка.

— Ще помагаме, ще помагаме, какъ да ни щимъ да помагаме? — извикали всички, които били въ ливадата.

— Ага е той, дьоте да запишимъ кой колко пари ще даде и кой колко дене ще работи.

— Бива, бива. Писувайте: кой пари, кой работене, кой овци и гувьода.

Хаджи Радко, Велю и Митю Киряковъ записали по 1000 гроша, Апостолъ Гергинински 500 гроша, а осталитѣ отъ 50 до 200 гроша (въ пари, овце и работа). Събрали се (по списъка) 14,000 гроша (споредъ казването на Радко Велевъ). Следъ това събранието опълномощило Хаджи Радка и Веля да действуватъ, дето трѣбвало, за издаване на позволително (ферманъ или ираде), безъ каквото не могло да се започне постройката. Сивковци и Долномахалци като се научили, че Бѣлювци и Срьощномахалци записватъ и събиратъ пари за постройка на нова черква, започнали да негодуватъ и прѣчатъ. Между християнитѣ се появили голѣми крамоли. Марчювци, на които черквата св. Атанасъ била сжщо далече, отначало съчувствували на мисъльта, да се съгради нова черква по-близка и тѣмъ и обещавали да помагатъ, но отпосле се отметнали. Сивковци, които били свързани съ роднински връзки съ Метексовцѣхъ

сполучили да зематъ на своя страна всички Марчювци. Къмъ Сивковцѣхъ и Долно-махалцѣхъ се присъедини и други 2—3 семейства отъ Срьощната и Новата махали. И тъй, благодарение на кромолитѣ и прѣчкитѣ, за градене на нова черква останали съгласни само 40—50 християнски семейства (отъ Бѣлювската, Срьощната и Новата махали). Но Х. Радко, Велю и Мито Киряковъ не се отчаяли. Тѣ ходили, тропали, молили и сполучили да се снабдятъ съ необходимияферманъ (позволителното). На 8 юний 1860 година, Хаджи Радко и Велю почнали да размѣрватъ основитѣ на новата черква и да каратъ камене. Последвали ги и съседитѣ имъ Киряковци, Костовци, Кацарци и др. Сивковци, Долномахалци и Марчювци, като видѣли това, още повече се „наежили" и викали: — Нищемъ друга чьорква; нема да са цѣпимъ! — Но кой ги слуша!? Хаджи Радко и Велю копаели вече основитѣ на новата черква. Тогава Хаджи Тодоръ Сивковски, като разбралъ, че Бѣлювци ще направятъ черквата, въпрѣки крамолитѣ и прѣчкитѣ, явилъ се предъ отцѣпницитѣ и имъ казалъ следнитѣ бележити думи:

— Е кандисахъ и видѣхъ, чи ще сторите чьорква са; ала аку сте христене и ви е милу селусу, послушейте ма какво ща ви кажя. Ние, христенесе, въ сува селу ни сме млого. Адинъ попъ, адинъ даскалъ, адно чьорква и адно шкульо, ни стигатъ и артисуватъ. Ала ще речете: тѣсна е старана чьорква и е далече на горнисе махали. За това сте прави. Истина е, чи и людесе са плодятъ, та чьорквана Свети Атанасъ ще стане още по-тѣсна; ала знаите ли, чи въ селу каквосу нашесу, дету има две чьоркви, два попа и двамина даскале, тамъ сгода нема. Ние още отъ сига са караме, ами какво ще стане сасъ селосу и христенесе, ага станатъ две чьоркви? Ще фатимъ да са дѣлимъ нахъ две страни и ще станимъ *хаширъ-неширъ*. Послушейте какво

ща ви кажя: Е харизувамъ мояна ливада всреде селосу, да уградимъ тамъ обща и гулема чьорква за врютъ махалисе. Ще са спомагаме и ще я сторимъ кату манастиръ. Ду нея ще уградимъ и ново, голему шкульо, та да е еднакво близо и далече на врють махалисе. Свети Атанасъ ще устане като параклишъ. Аку е паратикъ попъ Маноль, ще найдимъ другъ попъ; аку нищете Хажи Волка за питропъ, другъ ще нагодимъ. Всичку можимъ да сторимъ, аку сме сгодни и са ни цѣпимъ. Казувайте! Бендисувате ли мояна ливада за чьорква? Е вий я харизувамъ и давамъ 2000 гроше отгоре.

— Хубаву казувашъ хажи Тодоре, ала дье бѣше порано да ни кажишъ това — възразилъ Велю. — Вие заптисахте Свети Атанасъ и сига всичко е фавъ ваши роки. Ние ага са давехме солкува години, призъ рѣки и вирове, та на нивидехте. Сига ага си зохме ферманъ и фатихме да градимъ, си кандисалъ и ни харизувашъ мѣсто за чьорква, ала низнамъ какво ще кажятъ кумшиесе за твоята харизма.

— Ние си имаме мѣсто за чьорква, та нищемъ Хажи Тодоровата харизма — извикали Бѣлювци. Да оградьотъ Сивковци и Долномахалци чьорква въ Хажи Тодорована ливада!

Следъ тоя отговоръ Х. Тодоръ млъкналъ и оставилъ Бѣлювцѣхъ да правятъ каквото щатъ.

Когато основитѣ на новата черква били турени, повиканъ билъ отъ Станимака епископъ (съ прекоръ) Къркаля, да освети и положи основния камъкъ. (Тоя епископъ по произхождение билъ българинъ, смоленинъ отъ с, Дерекьой ахжчелебийска околия, но се погърчилъ когато отишелъ въ Станимака. По сетне той станалъ ксантийски митрополитъ и се прочулъ като върлъ гонитель на българщината въ Ахжчелебийско).

Преди епископъ Къркаля да почне осветяватето на

основитѣ, Радко Куртювски отъ Долната махала се изпрѣчилъ предъ него и му рекалъ:

— Агиосъ владика, ние си имаме чьорква, та нищемъ друга да са гради. Сбери юмовене Бѣлювцѣмъ.

Епископътъ изгледалъ строго и сърдито Радка, че му отговорилъ:

— Ти християнинъ ли си или не? Ако си християнинъ свали си капата и се моли, пакъ ако не си християнинъ, махкай се отъ тукъ!

— Хо, нахъ Долнана махало бре мижювунъ! — добавилъ Волко Костовски и посочилъ юмрукъ къмъ Радка.

До настжпването на зимата работницитѣ подпълнили основитѣ на черквата и изградили единъ кушекъ (поясъ) зидъ надъ земята. Тая работа била голѣма, та погълнала и събранитѣ парични средства и приготвеното градиво (камъне, варь и пѣсъкъ). Презъ зимата строителитѣ се пръснали въ странство по работа и печалба, та нѣмало кой да приготовлява друго градиво. На следното лѣто (1861 година) граденето на зидоветѣ не се продължило, защото нѣмало готови камъни, варь и други нагоди, та трѣбвало тѣ да се приготвятъ. Презъ 1862 година били изградени зидоветѣ до прозорцитѣ и били свлѣчени мраморни блокове отъ кариеритѣ. Презъ 1863 година граденето на зидоветѣ пакъ не се продължило, защото трѣбвало да се издѣлатъ и изгладятъ мраморнитѣ первази (рамки), жгли и корнизи на многото прозорци и стенни жгли. Освенъ това хваналитѣ се въ постройката жители се уморили и тѣлесно и парично. Въздоргътъ и енергията у отцѣпницитѣ почнали да отслабватъ. Появило се дори и тайно роптание противъ Веля и Х. Радка, за дето увлѣкли „факиретѣ" въ такава грамадна постройка, която не била по силитѣ имъ. Хаджи Радко като разбралъ, че людетѣ му сж почнали да роптаятъ, оставилъ братя си Веля да ржководи по-

стройката, а той си зелъ торбичката на рамо и изфирясалъ отъ селото. По онова време Х. Радковия синъ Х. Костадинъ билъ служитель — кандилафтъ при цариградската патриярщеска черква. Х. Радко пѣшъ пристигналъ въ Цариградъ, и тамъ съ помощьта на сина си, сполучилъ да се снабди съ *пандагусъ* отъ патриярщията, за да събира помощи за новата чепеларска черква. Първата година Х. Радко обходилъ „по просия“ почти цѣла Тракия и като събралъ доста пари, върналъ се въ Чепеларе и предалъ смѣтка на настоятелитѣ. Но докато Х. Радко се скиталъ пѣшъ отъ градъ на градъ и отъ село на село, да събира помощи за черквата, въ Чепеларе станала една промѣна, отъ която самолюбието и честолюбието на Х. Радка и Веля били подбити и накърнени. Въ края на 1862 година Хаджи Тодоръ Сивковски умрѣлъ. Замѣстилъ го въ „чорбаджилъка“ баджанакъ му Узунъ Гочю Костовъ. Ахмедага Тъмрашки и други голѣмци, като обикаляли нахията и дохождали въ Чепеларе, се отбивали на почивка и за спане въ Узунъ Гочювата кѫща, а това било знакъ, че занапредъ Узунъ Гочю ще бѫде селския голѣмецъ. Узунъ Гочю билъ заможенъ, умень, учтивъ, доста славолюбивъ, но не ученъ като Х. Тодора. Като бѣлювчанинъ, той билъ съ отцѣпницитѣ, но докогато живѣлъ Х. Тодоръ, не земалъ деятелно участие при граденето на черквата „за да не строши хатъра на баджанака си Х. Тодора.“ Обаче, следъ смъртьта на последния, Узунъ Гочю изпъкналъ, като пръвъ голѣмецъ въ селото и сталъ рѫководитель по направата на черквата. Въ отсѫтствието на Х. Радка, Узунъ Гочю повелъ работата както самъ я разбиралъ. Строителната (техническата) работа оставилъ да я рѫководятъ Велю и Митю Киряковъ, които били изкустни зидари, а той поелъ управително-финансовата работа. Узунъ Гочю билъ богатъ, та далъ и свои пари, безвъзвратна помощь и на заемъ. И

Хаджи Радко донесълъ пари отъ просията, та отцѣпниците се насърдчили и продължили работитѣ по направата на черквата. Обаче, Хаджи Радко и Велю били засѣнени отъ Узунъ Гоча. Тѣ останали второстепенни главатари. Отъ това се появила скрита зависть и злоба. Х. Радко билъ по-скроменъ, по-търпеливъ, по-родолюбивъ, та мълчалъ, „преглъщалъ" обидата и постоянствувалъ до края на работата. Велю, напротивъ, билъ по-припрѣнъ, по-злъченъ и по-честолюбивъ, та въ края на работата явно се скаралъ съ Узунъ Гоча.

Презъ 1864 година работницитѣ изградили прозорцитѣ и единъ кушекъ (поясъ) надъ тѣхъ, а презъ 1865 и 1866 гидини били доискарани зидоветѣ, свити били сводоветѣ (кемеритѣ) и била покрита цѣлата сграда. Освенъ това довършена била и вѫтрешната часть— лепежъ, иконостасъ и другитѣ дървени части. Презъ последнитѣ две години работата била много усилна и тежка, защото трѣбвало да се вдигатъ на високо голѣми, тежки камъни за колонитѣ, сводоветѣ и стрѣхитѣ. Стотици товари пѣсъкъ, варь, плочи и варовитъ камъкъ (бигоръ) се докарвали отъ далечни мѣста. Нѣколко десетки рѫце работили и се мѫчили до като тая голѣма и тежка маса се изкачи високо до покрива. Въ тая работа участвували и мѫже и жени и слаби деца. Презъ най-усилената работа, уморенитѣ вече „отцѣпници" почнали да *хайлезуватъ* и да се криятъ по баиритѣ. Тогава главатаритѣ условили за 200 гроша Дели Сюля (прочутъ кабадаия и строгъ селски забитинъ), „да вкара въ поть всички, които колчили и бѣгали отъ работа". Дели Сюлю, съ бѣла, вехта, фльока на гърба и съ камшикъ въ рѫката, всѣка заранъ ходилъ отъ кѫща въ кѫща и съ бой и псувни изкарвалъ малко и голѣмо да работи на черквата.

Презъ време на най-усилената работа Х. Радко пакъ напустналъ селото Съ *пандагуза* въ пазвата и

торбичката на рамо, той се отзовалъ чакъ въ Масъръ (Египетъ). Хаджи Радко се представилъ на александрийския патриархъ и го помолилъ да му позволи да събира помощи въ гр. Алексаидрия. Изпърво патриархътъ отказалъ, а отпосле позволилъ, защото Х. Радко се оплакалъ, че нѣма срѣдства да се върне назадъ въ селото си. На връщане отъ Египетъ х. Радко се отбилъ въ Св. Гора и купилъ отъ Карея иконитѣ за иконостаса и др. черковни потрѣби.

Изображенията (сгурафиитѣ) въ черквата сж направени отъ нѣкой си гъркъ Димитъръ, който знаелъ и български езикъ, та надписитѣ на пожертвувателитѣ сж направени на тоя езикъ. Кръстанъ Петковъ платилъ изображенията на дѣсната половина отъ главния (срѣдния) сводъ, а Дечю Харитовъ — изображенията на лѣвата страна отъ сжщия сводъ. Хаджи Тодорица платила изображенията въ олтаря, а Узунъ Гочю — изображенията въ женското отдѣление (западната страна). Изображенията сж извършени презъ 1866 год.

Опредѣлено било черквата да бжде осветена на 16 юлий 1867 год. За тоя день се готвѣли всички чепеларски християни, безъ разлика на горни и долни махали, отцѣпници и неотцѣпници. Нарочни пратеници, снабдени съ писма, тръгнали по всички родопски християнски села да канятъ гости. Поканенъ билъ и Ахмедага Тъмрашки, новия рупчоски управникъ. Нарочни пратеници заминали за Пловдивъ съ писмо и молба до българската община да изпрати български владика, за да освети черквата. Но понеже тогава нѣмало титуляренъ български владика, председательтъ на бълг. община архимандритъ Дамаскинъ (по-сетнешния велешки бълг. митрополитъ) съпровожданъ отъ дяконъ и гавази дошелъ въ Чепеларе и осветилъ черквата съсъ *сборъ отъ свещеници* въ присжтствието на много богумолци и други гости отъ Рупчосъ и Ахжчелебийско. Тържеството било

извънредно голѣмо и славно, защото освещаването ставало отъ духовници-българи и на славянобългарски езикъ. Съвремениците, присѫтствуващи на тържеството казваха, че когато чули да се пѣе въ черквата славянски, дотолкова се зарадвали, че щѣли да изхвръкнатъ отъ кожитѣ си. Множина богумолци плакали отъ радость. Но най-силно впечатление имъ направило гръмовитото слово, което архимандритъ Дамаскинъ произнесълъ въ края на освещението. Архимандритъ Дамаскинъ съ ядовити думи порицавалъ гърцитѣ и тѣхнитѣ владици, а българитѣ издигалъ до небесата.

Новата черква била посветена на Св. Богородица (Успѣние Богуродично 15 августъ). Главниятъ рѫководитель и разпоредитель на тържеството билъ Узунъ Гочю Костовъ. Подъ неговъ личенъ надзоръ били приемани помощитѣ — подаръцитѣ, които гоститѣ поднасяли. Съ други думи казано, Узунъ Гачю *билъ начело*, когато ставало освещаването. Това още повече огорчило Х. Радка и Веля, особно последния. Следъ тържеството и изпращането на гоститѣ, трѣбвало да се подредятъ и разгледатъ смѣткитѣ. Споредъ казването на Радко Велевъ, презъ деньтъ на освешението се събрали помощи—подаръци (въ пари и вещи) за 24,000 гроша. Съ тия пари били изплатени разноскитѣ по освещението и тържеството, а така сѫщо и дълговетѣ по направата на черквата.

При преглеждането на смѣткитѣ х. Радко, Велю и Узунъ Гочю, нашли поводъ и случай да си изкажатъ дертюветѣ. Велю и х. Радко обвинявали Узунъ Гоча въ нередовность на смѣткитѣ, особно, за разноскитѣ по посрещането и изпращането на свещеницитѣ, агитѣ и гоститѣ. Узунъ Гочю, който до тогава билъ считанъ отъ населението за честенъ и порядъченъ човѣкъ, силно се наскърбилъ и като му *прекипело* почналъ отъ своя страна да обвинява х. Радка въ присвояване, за своя частна

смѣтка и полза, по-голѣмата часть отъ парите, които събралъ въ чужбина въ качеството си на черковенъ таксиотъ. Обвиненията и враждата се разширила и между роднинитѣ на двете страни. Другитѣ селяни „гльодали сеиръ“, защото не могли да установятъ нѣкаква вина било у едната или другата страна. Тая разправия скоро била прекратена и забравена отъ селянитѣ, но Узунъ Гочю и Велю си останали смразени и скарани до самата имъ смърть.

Презъ 1873 год. Узунъ Гочю простиналъ и тежко се разболѣлъ. Велювата жена като се научила, че Узунъ Гочю е тежко боленъ казала на мѫжа си Веля:

— Старецъ, Узунанъ е млого боланъ и може да умре. Вие съ нега са карахте и ду сига дума си ни продумовахте. Грѣхота е да умрете не сгудени и̂ не упростени. Иди са сгоди съ чилеканъ, чи и ти ще умрешъ!

Велю мислилъ, мислилъ, изохкалъ се, че зелъ нѣколко ябълки и отишелъ въ кѫщата на Узунъ Гоча. Двамата противници като се видѣли, разплакали се, спомнили си за миналото и се простили. Следъ нѣколко дни Узунъ Гочю починалъ.

Презъ 1873 година Велю и мнозина други чепеларци зидари отишли въ гр. Ихтиманъ да работятъ по линията на строящата се желѣзница Цариградъ—Пловдивъ — София. Тамъ Велю се разболѣлъ и умрѣлъ.

Хаджи Радко Сававщовъ бѣ честитъ да дочака освобождението и да се порадва на свободата. Той умрѣ презъ 1878 година. Хаджи Радко е билъ, извънредно трудолюбивъ, пестеливъ, предприемчивъ, и много ученолюбивъ, макаръ че самъ е билъ полукнижовенъ. Презъ 1865 година, той пожелалъ и настоялъ да се открие училище и въ Бѣльовската махала. Махаленитѣ били съгласни, но нѣмало училищно помѣщение. Но и на това Х. Радко му нашьолъ леснината. Той условилъ учителя Димитъръ Апостоловъ да учи децата, *но само*

на български езикъ; а за училищно помѣщение отстѫпилъ безплатно часть отъ своята неголѣма кѫща. Презъ зимнитѣ студени дни децата се събирали и учили на потона и въ една малка стая, а презъ топлитѣ дни — на открититѣ *одерки*, съ южно изложение.

Черквата Света Богородица била повѣрена на младия свещеникъ Маринъ Г. Караджовъ. Изборътъ е билъ много сполучливъ. Въ течение на 40 години свещ. Маринъ съ достоинство е изпълнявалъ възложената му духовна длъжность. Тоя свещеникъ, имаше такива качества, каквито малцина други срѣдно-родопски свещеникъ, притежаваха. Свещ. Маринъ Г. Караджовъ бѣ тихъ, мълчаливъ, спокоенъ, скроменъ, смиренъ, но разуменъ, трудолюбивъ, ученолюбивъ, свободолюбивъ и досущъ безкористенъ. *За злато, сребро и други свѣтовни блага не бѣ алченъ и жаденъ; въ кръчми и кафенета не влазяше; тютюнъ не пушеше; отъ спиртни питиета се въздържаше; съ людетѣ не се разправяше.* Въ свѣтскитѣ обществени работи прѣко не се мѣсеше, но винаги бѣ готовъ да насърчи и подпомогне съ каквото можеше общо полезнитѣ начинания и предприятия. Свещеникъ Маринъ не бѣ много ученъ; не бѣ и толкова красноречивъ. Той дори имаше тѣлесни недѫзи — бѣше съ слабъ слухъ и на старини го болѣха нозетѣ. Но въпрѣки всичко това, той най-добросъвестно и точно изпълняваше свещеническата си длъжность. Въ течение на 40 години свещ. Маринъ само нѣколко дни е билъ принуденъ да изостави черквата — когато Сюлейманпашовата армия бѣгаше презъ Родопа въ началото на 1878 год. Покойниятъ често казваше: *„Азъ съмъ вѣнчанъ за черквата и когато умра ще се раздѣля съ нея.“* Но той мисленно се бѣ вѣнчалъ и за училището. За развитието и напредъка на учебното дѣло въ Чепеларе, Свещеникъ Маринъ Караджовъ, между другото извърши и следното: Въ качеството си председатель на чер-

ковното настоятелство, презъ 1895 год. той се съгласи да се дадатъ всичкитѣ черковни парични суми за изграждането на новата училищна сграда. Освенъ това, за сѫщата цель той частно зае отъ Земледѣлската банка 700 лева и ги даде като безвъзвратна, волна, помощь. Пожела само да бѫдатъ вписани въ списъка за доброволнитѣ помощи и синоветѣ му — за да се споменаватъ и тѣхнитѣ имена.

Свещеникъ Маринъ Г. Караджовъ почина презъ 1914 год. Замѣсти го най-малкия му синъ свещ. Христо п. Мариновъ.

Училище и учители при черквата Света Богородица. Презъ 1868 година, по настояването на свещеникъ Маринъ Г. Караджовъ, Узунъ Гочю, Дечю Харитювъ, Сава Киряковъ, Сивко В. Кацаревъ и други лица отъ Бѣльовската, Срьощната и Новата махали, била изградена двукатна сграда при черквата Света Богородица. Майсторъ-строитель е билъ Сава Киряковъ, а повечето парични и други средства били събрани отъ овчаритѣ и рибаритѣ. За събирането на тия средства най-много се трудили Кара Манолъ, Узунъ Гочо и Дечю Харитовъ. Презъ това време тѣ били и най-състоятелнитѣ лица въ тритѣ махали. Следъ покриването на сградата, отвършени били само две стаи — една на долния, а друга на горния катъ. Стаята на долния катъ била предназначена за учение на децата (класна стая), а стаята на горния катъ за жилище на учителя и черковно писалище.

Въ училището при черквата Св. Богородица учителствували по редъ следнитѣ учители. Учебни години:

1. Иванъ Г. Найденовъ	1868—71
2. Иванъ Калиновъ Голомѣховски	1871—73
3. Стою Атанасовъ	1873— 5
4. Василъ попъ Стояновъ	1875— 7

Училището бѣ добре уредено, особно презъ по-

следнитѣ 4—5 години. Старовремското обучение, съ псалтири и часослови бѣ изхвърлено и замѣнено съ нови учебници и помагала (Хр. Дановитѣ и Д. Манчовитѣ букварни, Бащини езици, карти, каменни плочи, черни дъски и пр). Направени бѣха и ученически чинове. Обучението ставаше само на български езикъ.

Ще кажемъ по нѣколко думи и за учителитѣ при това училище.

Иванъ Г. Найденовъ, макаръ и да е билъ отъ старовремскитѣ учители, изпълнявалъ съ голѣмо усърдие длъжностьта като си постепенно замѣнявалъ старитѣ методи и учебници съ нови.

Иванъ Калиновъ (пръвъ учитель на писачътъ на тия редове) бѣ младъ, високъ, сухъ, болничавъ, нервенъ, но трудолюбивъ и взискателенъ спрямо ученицитѣ. Повечето отъ ученицитѣ му бѣха 4, 5 и 6 годишни деца, които *не можеха да се загащюватъ*, та учительтъ ги и загащюваше. Но имаше и 18—20 годишни ученици, които въ междучасията се измъкваха отъ класната стая — не щѣха да спатъ — и отиваха да напинатъ тузаци и ловятъ съ тѣхъ *султокви* (птички) въ Кьоргоговското блато. Учительтъ Ив. Калиновъ ги търсеше съ пръчка въ ржката, докарваше ги въ училището и ги заставяше да легатъ на прашния подъ и спатъ, докато дойде време за учение. Презъ време на рускотурската война Ив. Калиновъ бѣ мекерджия — заставенъ бѣ да прекарва съ мулета до Шипка, храни и оржжия за турскитѣ войски. Следъ освобождението той дълго време служи въ войската и полицията. Почина презъ 1921 год.

Учительтъ Стою Атанасовъ, родомъ отъ с. Устово, бѣ свършилъ пловдивското класно училище (наречено семинария). Презъ време на неговото учителствуване, училището бѣ много добре уредено въ всѣко отношение. Стою Атанасовъ бѣ отличенъ учитель-педагогъ, но страхливъ, замисленъ и мнителенъ. Мислеше, че има против-

ници, които го преследвали, плашили, та самъ не спѣше въ стаята си. Следъ нѣколко годишно учителствуване въ Чепеларе, Райково и другаде, той се поминалъ отъ нервно-душевно разстройство.

Учительтъ Василь П. Стояновъ — синъ на свещеникъ Стоянъ Мержански отъ с. Широкалжка— бѣ много способенъ и добъръ въ всѣко отношение. Той е билъ ученикъ на умния, учения и многозаслужилия широкалжшки учитель и дългогодишенъ държавенъ чиновникъ Георги Л. Богдановъ. Следъ освобождението В. П. Стояновъ продължи образованието си въ пловдивската гимназия. Следъ това изново учителствува нѣколко години въ Чепеларе. Повишенъ бѣ на длъжность рупчоски околийски училищенъ инспекторъ, а следъ тая служба много години подредъ бѣ рупчоски народенъ избраникъ — членъ на пловдивската окржжна постоянна комисия и народенъ представитель. В. П. Стояновъ е много работилъ за повдигането на Чепеларе и цѣлия Рупчосъ въ просвѣтно-културно и поминъчно отношение. Членъ-основатель е билъ и на обр. спом. дружество „Родопска искра." Сега той прекарва старинитѣ си въ Пловдивъ, но лѣте дохожда и въ Родопа.

Борба между Кьоръ Гога и Куртя Харзовала. Отъ 1861 до 1865 година михтаръ (кметъ) и кабзималинъ (данъч. бирникъ) на християнитѣ въ Чепеларе е билъ Стар-Радковия синъ Кьоръ-Гого. Едновременно съ това Кьоръ-Гого е билъ и Гюмюшгерданювъ посрѣдникъ (комисионеръ) въ Чепеларе по приготвюването облѣкло (аби и чорапи) за турската ввйска. Гюмюшгерданъ въ качеството си на пловдивски богаташъ и предприемачъ по доставката на облѣклото е ималъ голѣмо влияние предъ турскитѣ управници. Влияние сж имали и неговитѣ люде (посрѣдници) въ рупчоскитѣ села. Гюмюшгерданъ купо괴ваалъ вълна и чрезъ посрѣдницитѣ си я раздавалъ на жителитѣ въ Чепеларе, Широкалжка, Райково, Устово и др.

села, да правятъ отъ нея аби и плетатъ чорапи, разбира се, *по доброволно съгласие и съ заплащане на труда.* Много чепеларски жени, за да изкаратъ по нѣкоя пара, зели отъ Гюмюшгерданюзия посрѣдникъ — Кьоръ Гога вълна да правятъ аби и чорапи, но съ тая работа си изпатили. Доброволното работене скоро се превърнало въ ангария. Гюмюшгерданъ, настоявалъ по-скоро да се работятъ абитѣ и чорапитѣ, а женитѣ, щатъ не щатъ, трѣбвало да зематъ още вълна за нови партиди аби и чорапи; но най-лошото е било това, че възнаграждението за положения трудъ не било плащано редовно и добросъвестно. Подъ предлогъ, че ставали голѣми фири (похабяване на вълната), женитѣ получавали досущъ малки суми за труда си, защото *фиритѣ не били спадани.* Освенъ това, женитѣ сили тормозени и въ друго отношение. Гюмюшгерданъ се изхитрилъ и поискалъ отъ турскитѣ управници нѣколцина сеймени (полицейски стражари), които да му съдействуватъ за по-скорошното изработване на абитѣ и чорапитѣ. Такъвъ сейменъ дошелъ и въ Чепеларе. Той дене почивалъ и спалъ, а нощe ходилъ по махалитѣ, да се взира въ коя кѫща свѣти, кои жени предатъ, ткаятъ и плетатъ и кои почиватъ и спатъ. На другия день, следъ нощния огледъ, „хайлезитѣ" жени си изпащали. Сейменинътъ ги ругалъ, заплашвалъ и често биелъ, а посрѣдникътъ, и михтарятъ Кьоръ-Гого, все повече и повече раздавалъ вълна за работене. Чепеларци се отървали отъ тая ангария следъ продължителна борба.

Начело на борбата билъ Куртю Куртьовски отъ Долната махала съ прекоръ Харзовала. Той си напусналъ частната работа, каралъ се съ Кьор-Гога, ходилъ да се оплаква въ Пловдивъ, но Гюмюшгерданъ билъ всесиленъ, та Куртю неуспѣлъ да премахне ангарията, съ молби подкупи и други разправии. Най-сетне, по съветитѣ на единъ добъръ турчинъ, Куртю отишелъ при

единъ прошенописецъ, да му напише *чаталъ харзувалъ* (писмена молба въ нѣколко екземпляри на разни адреси). Единъ екземпляръ отъ молбата Куртю пратилъ въ Цариградъ направо до Султана, другъ до великия везиръ, третъ до одринския валия, четвъртъ до пловдивския мютесарифъ, пети и шести до пловдивската българска община и до самия Гюмюшгерданъ. Тоя *чаталъ харзувалъ* свършилъ работа. Пловдивскитѣ голѣмци се уплашили. Ангарията била премахната, и то не само отъ Чепеларе, но и отъ другитѣ рупски и ахжчелебийски села. Освенъ това и Гьоръ Гого билъ принуденъ да се откаже отъ михтарлъка и посрѣдничеството си по правяне на абитѣ. Куртю тържествующъ се върналъ въ Чепеларе, но за възнагнаждение на труда му чепеларци не му дали друго освенъ титлата или прекора Куртю Харзовала.

Рифатъ паша. Първиятъ редовенъ военenъ наборъ въ Чепеларе. Презъ време на Кара-Ибрахимовото управляване, въ Матювската махала живѣлъ скромно българомохамеданинътъ съ прекоръ Кадооглу. Тоя чепеларски житель ималъ три сина — Халилъ, Мустафа и Сюлчю. Халилъ билъ здраво, умно и честно момче, но много буйно и закачливо. Халилъ често се биелъ съ махаленскитѣ момчета и имъ разкървавявалъ главитѣ съ тояги и камъне. Единъ день при *Мурковската вода* (чешмата при Косювската кжща), Халилъ пакъ се сбилъ съ връстницитѣ си, но тѣ му надвили и му *разлистнали* главата съ камъне. Следъ продължително боледуване главата на Халила оздравяла, но останалъ голѣмъ белегъ на нея. И другитѣ синове на Кадооглу били вироглави. Освенъ това Сюлчю билъ крадецъ и много злобенъ. Когато най-възрастния синъ на Кадооглу — Халилъ навършилъ 22 години отъ рождението си, Кара-Ибрахимъ го *втикналъ* въ войската, „за да не додева по село“. Халилъ посжпилъ въ войската, но до 1865 година никой въ Че-

Учигель и свещеникъ Маринъ Г. Караджовъ † 1914 г.

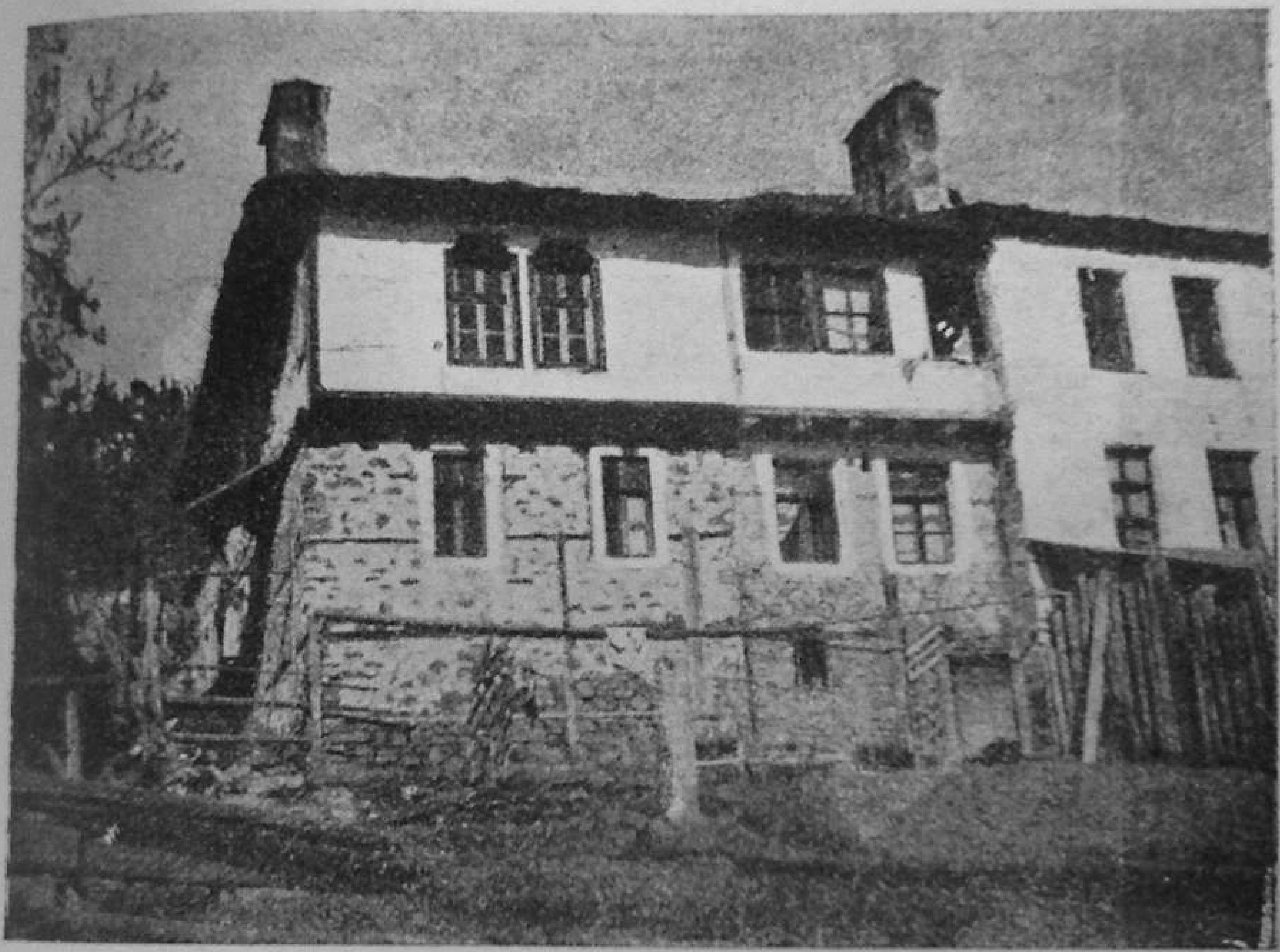

Кѫщата на свещеникъ Марииъ Караджовъ.

Иванъ Калиновъ, учитель † 1921 г.

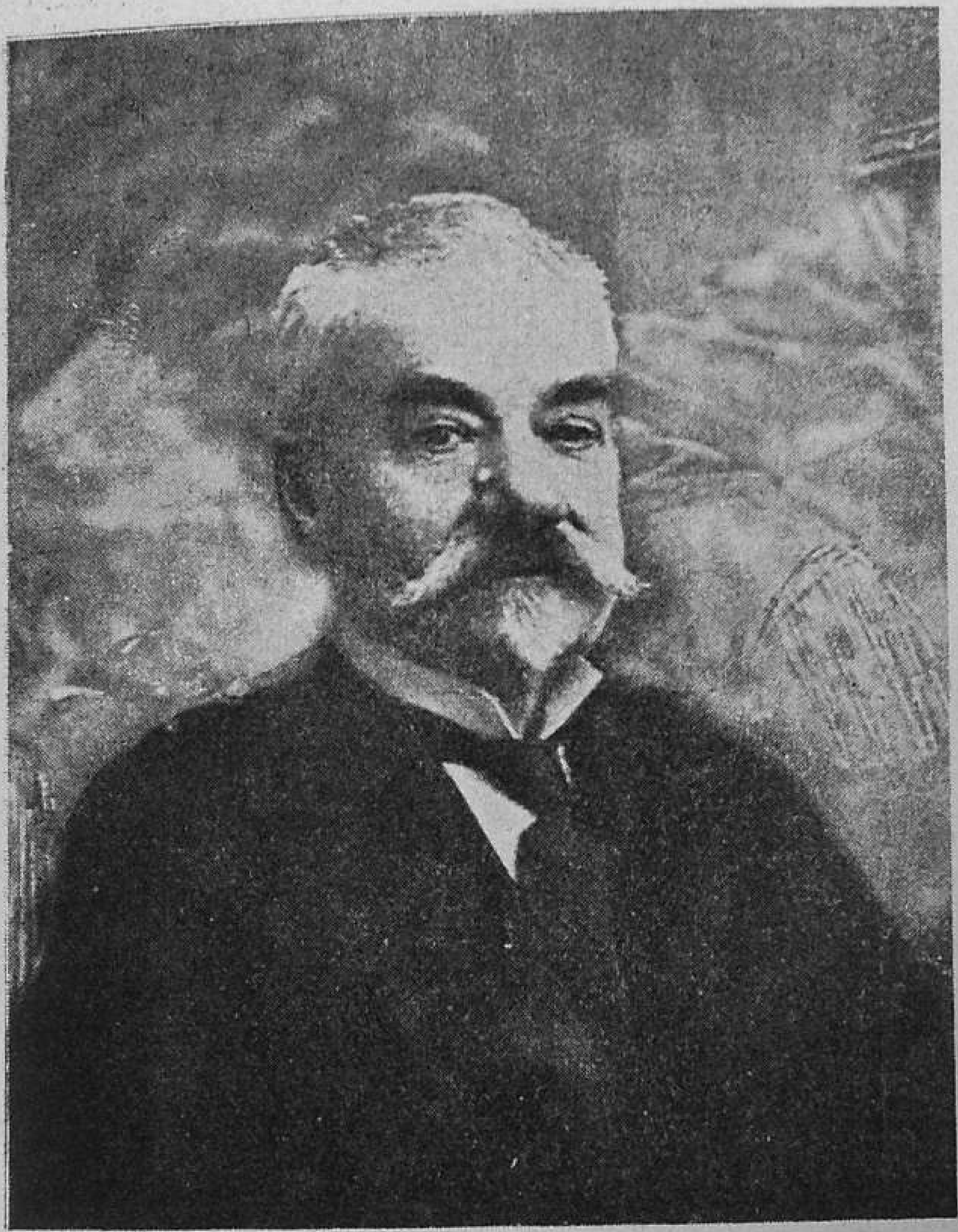

Василъ п. Стояновъ, 72 год., учитель и пр.

Училищна сграда при черквата Св. Богородица.

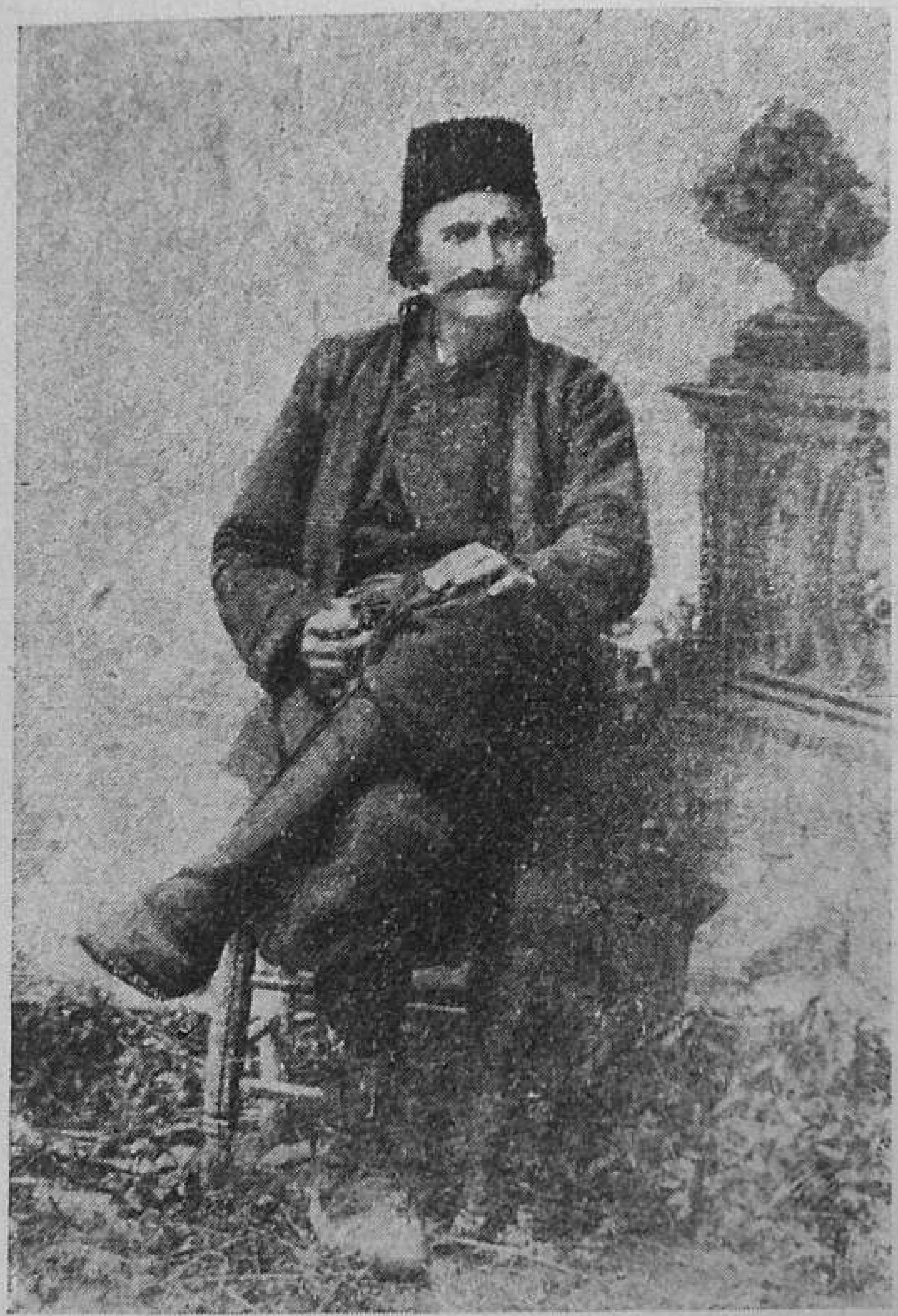

Дечю Узунъ-Харитювъ † 1895 год.

пеларе не знаелъ живъ ли е и ако е живь, де е и какво прави. Родителитѣ и братята му били убедени, че той е загиналъ нѣкжде въ малоазиятскитѣ пустинни области.

Въ началото на 1865 година била издадена и разгласена заповѣдь, че презъ лѣтото на сжщата година ще се произведе воененъ наборъ. Всички младежи отъ Рупчосъ и ахжчелебийската околия трѣбвало на опредѣленитѣ дни да дойдатъ съ бащитѣ или майкитѣ си въ Чепеларе, дето щѣла да заседава наборната комисия. Чепеларци се приготвили за това нечувано и невиждано до тогава въ селото имъ събитие. Презъ лѣтото по света Недѣля, следъ укосяването на ливадитѣ, въ Чепеларе се събрали нѣколко стотици младежи, възрастни мжже и жени — бащи и майки на младежитѣ, подлежащи на военна тегоба, а така сжщо и всички селски кметове отъ Рупчосъ и Ахжчелеби. Пристигнала и наборната комисия въ съставъ: Рифатъ паша, Ахмедага Тъмрашки, единъ лѣкарь, ерменецъ, и други двама турски офицери. Заедно съ комисията дошли по работа въ Чепеларе и пловдивскитѣ търговци на аби и ярина Атанасаки Самоковлията и Димитръ Каратопраклията (Черноземски). Рифатъ паша билъ настаненъ на конакъ въ кжщата на Дечю Узунъ-Харитювъ. Веднага следъ пристигането си въ Чепеларе макаръ и да билъ уморенъ Рифатъ паша пожелалъ да се разходи по селото и помолилъ Деча Харитювъ и Имамътъ Мехмедъ ефенди да го придружатъ въ разходката. Дечю поканилъ гостенина си да го разведе къмъ Бѣлювската махала и нагоре по пжтя за Пашмаклж, но Рифатъ паша отклонилъ предложението и тръгналъ къмъ Матювската и Камбурската махали. Близо до кжщата на Кадооглу Рифатъ паша съзрѣлъ една бабичка и бърже тръгналъ къмъ нея. Бабичката, като видѣла голѣмцитѣ смутила се и почнала да се *обибабулюва съ тестамеля си.* Има-

и казалъ да се не стѣснява и крие. Рифатъ паша запиталъ на турски езикъ бабичката, какъ се казва, има ли синове и пр. Имамътъ превеждалъ на ахренски пашовитѣ думи. Бабичката отговаряла на зададенитѣ въпроси и между другото казала, че има и загубенъ синъ въ войската. Като чулъ тия думи, Рифатъ паша развълнувано казалъ: *етеръ* (стига); сжщевременно извадилъ отъ кесията си една златна монета, подалъ я на бабичката и казалъ: — Бабо, земи тая пара, бакшишъ отъ мене, а като си свърша тукъ работитѣ, за които съмъ дошелъ, ела въ кжщата на Деча да ми разправишъ по-подробно за твоя изгубенъ синъ. — Следъ тия думи Рифатъ паша направилъ поклонъ предъ бабичката, отстжпилъ назадъ, бърже се развъртѣлъ и мълчаливо продължилъ разходката си. Рифатъ паша се спрѣлъ и при Мурковската вода. Пилъ вода отъ чешмата, а следъ това си свалилъ феса, умилъ си главата и доста продължително време стоялъ гологлавъ. На главата на Рифатъ паша имало голѣмъ белегъ отъ нараняване. На другия день предъ обѣдъ, Рифатъ паша пакъ отишелъ да се разходи въ Матювската и Камбурската махали. Отъ тамъ продължилъ разходката си до Бѣлювската махала. Спрѣлъ се при строящата се черква Св. Богородица, покачилъ се на една скеля, запиталъ за едно и друго по постройката и най-сетне попиталъ Митя Киряковъ, колко ще костува (струва) единъ дерекъ (вжтрешенъ каменен̂ъ стълбъ). Митю Киряковъ бърже направилъ една *дюлгерска* смѣтка и казалъ на пашата стойностьта на единъ дерекъ (нагодата и работата). Въ отговоръ на това пашата извадилъ отъ кесията си две златни монети (махмудии или лири) и ги далъ на Митя съ думитѣ (на турски езикъ): — Отъ мене малко отъ Аллаха много. Единъ стълбъ отъ черквата ще е мой даръ — ще го направите за моя смѣтка. Митю Киряковъ поблагодарилъ както се сѣталъ на пашата и му казалъ,

че като даритель името му ще бжде записано дето му е мѣстото.

На връщане въ домътъ на Д. Харитювъ, пашата се спрѣлъ въ една ливада при купчина младежи, които стояли подъ върбитѣ на сѣнка и пѣли пѣсеньта:

Сину лю, балну ли ти е,
Сину лю желну ли ти е,
Как щиш на аскер да идиш,
На аскер, сину лю, на сефер?
— Мале ле, мила мале ле,
Мен ни е балну ни желну,
Как ща на аскер да ида,
На аскер, мале ле, на сефер;
Ям' ми е балну и желну
Любену болну уставям,
Таче е еце болничку.
Желна ми дума продума:
— Любе ле, порво любе ле,
Ти ми са сбираш, торнуваш,
Ами мен кому уставяш?
Уставям си та уставям,
На бащови ти дворове,
На майчини ти скутове.
— Любе ле, порву любе ле,
И е ща с' тебе да дойда.
Ага та, любе, припече
Стамболску есну слончице,
Сенчица да ти направям
С' моену постру дюлбенче.
Ага са, любе, умориш,
Пушкана да ти поносям,
Лицену да ти избришям,
Съ мояна корпа беличка.
— Седи си любе, седи си,
Е ща далеку да ида,
Далеку, любе, нахъ Емен.

Рифатъ паша се спрѣлъ предъ младежитѣ, мълчаливо слушалъ пѣсеньта и когато пѣвцитѣ я изпѣли, казалъ съ развълнуванъ гласъ на придружащитѣ го:
— Много хубавъ е гласа (мелодията) на тая пѣсня, но не разбирамъ съдържанието ѝ, та ми го преведете на турски езикъ. Имамътъ Мехмедъ ефенди, превелъ и обяснилъ съдържанието на пѣсеньта. Следъ това пашата още поразвълнувано казалъ, че докато е въ Чепеларе, желае по-често да слуша тая пѣсень. Желанието му било изпълнено. Всѣки день, привечерь, младежитѣ пѣли „Сину лю балну ли ти е" и други родопски пѣсни, на които съдържанието пашата ужъ не разбиралъ.

Наборната комисия заседавала въ Чепеларе тъкмо три седмици. Презъ това време въ селото имало голѣмо оживление. Тъпанитѣ, зорнитѣ, кавалитѣ, пѣенето и провикванията не замлъквали и дене и нощe. Имало и голѣмъ *алъш-веришъ* (земане-даване). Изедени били нѣколко стотици чевермета и изпити били много бурета ракия, защото ахжчелебийскитѣ мохамедани, особно райковскитѣ, смиленскитѣ и пашмаклийскитѣ и тогава не били толкова строги изпълнители на Мохамедовия законъ, относно пиенето на спиртни питиета.

Когато комисията си завършила работата, Рифатъ паша повикалъ въ Дечовата кжща бабичката — старата Кадовица, за да му разкаже по-подробно младежкия животъ на изгубения ѝ синъ. Когато старата Кадовица разказвала, какъвъ е билъ синътъ си, пашата и свалилъ феса за да се види белегътъ на главата му; но бабичката не видѣла или необърнала внимание на тоя белегъ. Следъ беседата Рифатъ паша нагостилъ бабичката, далъ ѝ нѣколко златни махмудии и се обещалъ, когато се върне въ Цариградъ, да разпита и узнае нѣщо за сждбата на изгубения ѝ синъ. Кадовицата останала доволна отъ пашата, благопожелала му здраве и щастие и тръгнала да си върви. Рифатъ паша я изпратилъ до двора на кж

щата, цѣлуналъ ѝ ржка и следъ това се върналъ въ стаята си, затворилъ се и 3—4 часа никого не пущалъ да влѣзе при него.

На тръгване отъ Чепеларе, Рифатъ паша казалъ повѣрително на Деча Харитовъ и имамътъ Мехмедъ ефенди, и *то на чистъ българо-ахренски езикъ*, че той е загубения синъ на Кадооглу и че бабичката е неговата майка. Не желаелъ да се открие, защото възложената му работа въ Чепеларе е била отъ такова естество, че ако се откриелъ, щѣлъ да има много неприятности. — „До като съмъ живъ, никой другъ освенъ васъ не трѣбва да знае, че азъ съмъ чепеларецъ и синъ на Кадооглу." Съ тия думи Рифатъ паша завършилъ последния си разговоръ съ имамътъ и Деча Харитювъ. Но тайната не била запазена за по-дълго време. Рифатъ паша, презъ година — две, пращалъ чрезъ Атанасаки Самоковецътъ пари на майка си. Паритѣ ги получавалъ или имамътъ или Дечо Харитювъ. Тѣ скришно ги предавали на бабичката. Но второиятъ синъ на последнята, Мустафа Кадицки, узналъ това и попиталъ имамътъ кой и защо праща пари на майка му. Имамътъ казалъ истината. Следъ това откритие Мустафа Кадицки почналъ много да се голѣми, станалъ аговитъ и се бъркалъ въ всички общоселски работи.

Какъ Халилъ-Рифатъ Кадооглу се е издигналъ отъ простъ войникъ до паша (генералъ), не се знае. Знае се само това, че той презъ 1854 г. е билъ при Севастополъ, раненъ билъ, а когато оздравѣлъ, преведенъ билъ на служба въ Одринъ, отдето наредилъ да се произведе воененъ наборъ въ Чепеларе. Презъ време на руско-турската война (1877—8 г.) Рифатъ паша изпълнявалъ нѣкаква интенданска длъжность въ Шуменъ (Споредъ твърдението на Герчю Ранчевъ — шумненецъ). Поминалъ се въ Цариградъ презъ 1881 година. Неговъ синъ е бившия битолски валия и министъръ на

вжтрешнитѣ работи, Халилъ-Рифатъ паша. Българското население въ битолския вилаятъ е било доволно отъ Рифатъ-пашовото управляване.

Първиятъ български митрополитъ Панаретъ въ Чепеларе. Следъ смъртьта на Узунъ Харитя, Х. Златила, Калинъ Шерка, Волка Метексовски, Х. Тодора Узунъ Гоча и застаряването на Х. Радка, Веля, попъ Маноля и други по-будни и по-деятелни чепеларци, на чело на черковно-училищнитѣ и другитѣ обществени работи застанали по-млади и по-енергични лица, а именно: Тодоръ Х. Волковъ -Широкото, Дечю Харитювъ, Сава Киряковъ, Колю Чиликятъ, Иванъ Г. Найденовъ, Диню Х. Волковъ Сивковски, Тодоръ Георгиевъ Демиревъ (Тотката), Ив. Н. Чичовски, Сивко Волковъ Кацарювъ и други. Мохамедани първенци пакъ сж били: Хаджн Идризъ, Сюлейманъ Милязимъ, Мехмедъ ефенди (имамътъ) Салихъ Черкеза, Салихъ Чаушъ Кара-Ибрахимовъ, Садъкъ Джеферювъ и други. Отъ изброенитѣ лица най-уменъ и най-състоятеленъ е билъ Х. Идризъ; най-упорити — Тодоръ Широкото и Колю Чиликятъ, а най-книжовни Иванъ Г. Найденовъ и Тодоръ Георгювъ Демирювъ (Тотката). Презъ това време, когато изброенитѣ лица биле вече начело на общественитѣ работи въ Чѐпеларе, решенъ билъ черковния въпросъ въ полза на българитѣ. Това събитие не останало безъ отзвукъ и въ Чепеларе. Християнитѣ се *подголѣмили* и насърчили, а мохамеданитѣ почнали по-другояче да се отнасятъ съ *„райюта и кавуретѣ“*. И преди решението на черковния въпросъ християнитѣ въ Чепеларе били *надмощни* въ всичко, но следъ това събитие, тѣ до толкова се възгóрдѣли и *навдигнали*, че за нищо не зачитали своитѣ съселени мохамедани. Но за подголѣмяването влияело и друго нѣщо. Християнитѣ изобщо били по-добре въ поминъчно отношение, отколкото мохамеданитѣ, макаръ че последнитѣ и да притежавали повече земи отъ първитѣ.

При такова обществено положение и състояние на духоветѣ, презъ лѣтото на 1873 година пристигналъ въ Чепеларе първиятъ български духовенъ управникъ на пловдивската епархия, митрополитъ Панаретъ (Мишайковъ). Митрополитътъ билъ посрещнатъ много гръжествено. Всички чепеларски християни — мѫже, жени, ученици и дребни деца — и мнозина мохамедани облѣчени съ гиздилнитѣ си дрехи, се насочили надолу по пѫтя, спрѣли се на сѣдлото отъ двѣтѣ страни на пѫтя до Делинсеиновската колиба и тамъ дочакали и посрещнали славниятъ народенъ духовенъ пастирь. Митрополита придружавали дяконъ Максимъ (сегашниятъ пловдивски митрополитъ) и секретаря на пловдивската митрополия Никола П. Геновъ (Чифут-Петковъ). На чепеларскитѣ мохамедани направило силно впечатление държането на нѣколкото сеймени (турски полицейски стражари), които съпровождали по пѫтя владиката. Тия сеймени стояли „диванъ чепразъ“ предъ митрополита и безпрекословно изпълнявали всѣка негова заповѣдь. Владиката билъ настаненъ въ кѫщата на Деча Узунъ Харитювъ. Следъ малка почивка, на двора и потона въ кѫщата се събрали 20—30 души мохамедани, които пожелали да се представятъ на владиката, за да го поздравятъ.

— Да почакатъ! — казалъ митрополитътъ. А това почакване траяло повече отъ единъ часъ. Сюлейманъ Милязима нервно се разхождалъ по потона, слазялъ на двора и думалъ:

— Докато на голѣмеца дойде кефа, на сиромаха душата излазя. (Аа кефи гелиндже фукарая джанъ чикаръ).

Най-сетне *кефа* на владиката дошелъ и той поканилъ 4—5 души мохамедани (между които и Хаджи Идризъ) да влѣзатъ при него въ стаята. Другитѣ посетители останали на потона, но вратата на стаята въ която билъ владиката, била отворена. Огначало митропо-

литъ Панаретъ кротко се разговарялъ съ посетителитѣ, но по-сетне почналъ да повишава гласътъ си и разговорътъ се превърналъ въ *караница*. Владиката сталалъ правъ, затреперал ъ и съ силенъ гласъ осѫждалъ за нѣщо мохамеданитѣ. Последнитѣ се смутили и престанали да възразяватъ. Въ това време посетителитѣ, които били на потона, единъ следъ другъ, се измъкнали, слѣзли на двора, мъмрѣли и си отивали. Приемътъ се свършилъ. Последенъ излѣзълъ отъ стаята Х. Идризъ. Той съ разтреперани рѫце си търсилъ тоягата и говорилъ на Деча:

— Конущисувалъ самъ са съ млого голѣмци — забите, аги и чорбаджии — ала ду сига ни сомъ срещалъ и видювалъ саковъ *сарпъ* чилекъ, каквосу вашесъ минлетъ-башия. Дано ви е за хубаво, Дечо!

Митрополитъ Панаретъ се разправялъ съ мохамеданитѣ за нѣкакви обири на Червена, въ които били подозрени като обирници и нѣколко чепеларски мохамедани. За тия обири се оплакали на владиката хвойненскитѣ християни.

Митрополитъ Панаретъ престоялъ въ Чепеларе две денонощия. Презъ това време той служилъ литургии и въ двет ѣ черкви. Свикалъ по-буднитѣ и по виднитѣ християни на заседание и имъ далъ наставления какъ да уреждатъ черквитѣ, а особно училищата. Въ присѫтствието на владиката били избрани първитѣ редовни и постоянни черковно-училищни настоятелства. За черковно училищни настоятели при черквата и училището Св. Богородица били избрани: свещ. Маринъ Караджовъ, Дечю Харитювъ, Тодоръ Широкото, Сивко Волковъ Кацарски и Кръстанъ Петковъ, а за тѣхни замѣстници Атанасъ Т. Дойчинъ и Тодоръ Г. Демиревъ (Тотката). За настоятели пакъ на черквата и училището Свети Атанасъ били избрани свещ. Манюлъ Х. Волковъ, Диню Сивковски, Иванъ Н. Чичовски, Еню Димовъ Пакулювъ, Анастасъ Марковъ, Дамянъ Ив. Дамяновски и др.

По настояването на владиката, училищата при дветҍ черкви били слети въ едно. Наредено било: по-възрастнитҍ и по-подготвенитҍ ученици отъ всички махали да се учатъ въ училището при черквата Св. Богородица, а въ училището при черквата Св. Атанасъ да се учатъ само малкитҍ деца отъ Долната и Сивковската махали. Освенъ това владиката се обещалъ да найде и изпрати въ Чепеларе поне единъ учитель, който да е училъ или завършилъ пловдивското класно училище. Въ началото на учебната 1873/4 година училищнитҍ настоятели, по препоръжката на владиката, условили за главенъ учитель Стоя Атанасовъ. Георги Н. Найденовъ пакъ билъ условенъ за учитель при черквата и училището Св. Атанасъ.

Отъ Чепеларе, митрополитъ Панаретъ заминалъ за Ахжчелеби. Следъ заминаването му училищнитҍ настоятели почнали усилено да работятъ за уреждането на училищата. Отъ тҍхъ най-енергични и предани на учебното дҍло били Тодоръ Широкото, Сивко В. Кацарски, Атанасъ Т. Дойчинъ и Тотката. Широкото зелъ колкото имало черковни и други пари, събрани отъ волни помощи, отишелъ въ Пловдивъ и купилъ учебници, (букварн, бащини езици, свещени истории, географии и др.), камени плочи, тебеширъ, моливи, мастило, писалки, дивите тетрадки и всҍкакви други потрҍби. Въ началото на учебната година, когато се събрали ученицитҍ въ училището при черквата Св. Богородица, Широкото, Сивко В. Кацарски и Атанасъ Дойчинъ донесли учебнитҍ помагала въ училището, развързали ги и почнали заедно съ учителя Стою Атанасовъ да ги раздаватъ по списъкъ на ученицитҍ. Последнитҍ, които по-рано незнаели какво е тебеширъ, каменни плочи и книги съ картинки, до толкова се зарадвали и възхитили, че се струпали около раздавачитҍ, притиснали ги, протегнали ржцетҍ си и викали: — Дай и мене стрико Тодоре! Дори единъ

ученикъ се покачилъ на гърба на Широкото и съ протегната ржка настоявалъ по-скоро да му дадатъ „кундиле“, книги и тебеширъ. Широкото, викалъ, крѣскалъ на ученицитѣ да иматъ търпение и пазятъ редъ, че най-сетне, *лепналъ* една плесница на единъ ученикъ. Редътъ и тишината веднага били възстановени. Ученицитѣ се дръпнали малко на страна и единъ по единъ смиренно наближавали Широкото, за да си получатъ учебницитѣ и помагалата. Най-радостния день въ живота на мнозина чепеларски ученици, е билъ деньтъ въ който Широкото е раздавалъ новитѣ учебници и помагала. Между тия ученици е билъ и писачътъ на тия редове.

Сбиване между християни и мохамедани на хорото. Презъ всички мирни и размирни времена, въ Чепеларе е имало лоши люде, повечето отъ които сж били мохамедане. Лошитѣ люде еднакво сж били ненавиждани и отъ християни и мохамедани; но християнитѣ повече се предпазвали отъ тѣхъ, особно пакъ отъ младитѣ чапкъни, панти и хайдамаци. Отъ 1870 до 1877 година въ селото се подвизавали 7—8 такива чапкъне и панти, които много дотегнали на християнитѣ. Тия чапкъни, на възрасть 18—26 годишни, ноще шьонкали по селото и по планинитѣ, крали палдоме, пчели, овце и пекли чевермета, а дене, съ засукани мустаки, накривени фесове и въоржжени съ пищове и дълги ножове — каракулаци, се движили по махалитѣ, взирали се въ християнскитѣ жени и моми, заканвали се да ги крадатъ и турчятъ, но отъ явно и грубо оскърбление се въздържали. Често тия чапкъни и панти наближавали хорото, искало имъ се да се наредятъ до другитѣ момци — християни и отблизо да погледатъ момитѣ, но не смѣели да сторятъ това, защото се боели повече отъ тъмрешкитѣ забите, а по-малко отъ мѣстнитѣ християни. Презъ 1870—74 години главатари на чепеларскитѣ чапкъни и

панти били *Узунчетата* — двамата синове на Брахимъ Узунски.

Въ началото на 1874 год., на праздникътъ Водици (Богоявление), момитѣ и момцитѣ — християни, сторили хоро въ ливадата предъ Златановата кѫща (въ Бѣловската махала). На хорото се събрали и повечето мѫже, жени и деца — християни, за да прекаратъ по-весело праздникътъ. По едно време, когато хорото станало голѣмо, дошли и Узунчетата. Тѣхъ придружавали други 7—8 души ахрене — повечето млади и въорѫжени съ пищове и ножове. Узунчетата се спрѣли близо до момитѣ и почнали да си сучятъ мустацитѣ, да се изкашлюватъ, да подмигватъ и се усмихватъ на другаритѣ си. Християнитѣ — стари и млади *кипнали* отъ гнѣвъ, но се въздържали и нищо не казвали на чапкънитѣ; обаче, Тодоръ Широкото, не се стърпялъ, а отишелъ при Узунчетата и съ високъ, натъртенъ гласъ имъ казалъ:

— Какво тросите вие на харосу? Ако сте мераклие за хоро, доведите тувъ и вашине жени, сестри и майки; пакъ ако нищете да ги доведете, по·скоро са *рините* утъ тувъ, до де ви са здрави кожитѣ!

Узунчетата се докачили и ядосали отъ тия думи, та се хванали за ножоветѣ и почнали да псуватъ и заплашватъ Широкото; но последниятъ не се уплашилъ. Той почналъ да блъска Узунчетата, за да ги изтика отъ хорото, а сѫщевременно измъкналъ отъ пояса на едното Узунче (Арифа) пищова му. Другото Узунче се дръпнало 1—2 крачки назадъ, извадило ножя си и халосало съ острилото му Широкото по главата. Въ сѫщото време и другитѣ ахрене, които стояли малко на страна, извадили ножоветѣ си и си насочили къмъ Широкото. До тая минута мѫжетѣ християни *гльодали сеиръ*, но когато видѣли че отъ главата на Широкото зашуртѣла кръвь, раздвижили се, разрукали се и се спустнали да бранятъ Широкото. Пръвъ далъ знакъ за борба Ата-

насъ Харитювъ. Той откършилъ една *воршина отъ жьорда* и нападналъ съ нея Узунчетата. Последвали го братята му Дечю и Диню Харитюви, Колю Чиликятъ, Колю Самурски, Вочю П. Манолювъ и др. Тѣ бързо се въоржжили съ воршини, коле, тояги, цѣпеници и нападнали съ рукутъ и псувни ахренетѣ. Смущението било неописуемо. Гайдитѣ млъкнали, хорото се развалило, жени и деца зацирикали, запищѣли и почнали да бѣгатъ по всички посоки и въ бѣгството си прескачали плетоветѣ, падали на земята и се заравяли въ снѣга. Борбата на хорището не се продължила повече отъ 20 минути. По ахренскитѣ плещи и глави били стоварени много коле, цѣпеници и воршини. Ахренитѣ като разбрали, че ще бждатъ пребити, уплашили се и почнали да бѣгатъ; но нашитѣ разядосани смолено-рупци — християне не ги оставили свободно да избѣгатъ и се скриятъ. Дечо, Атанасъ и Диню Харитюви, Колю Самурски и Колю Чиликятъ, застигнали Узунчетата, Мутя Пашовъ и Саитя Шабановски при дюкяна на Сивко Кефилски, сблъскали се изново съ тѣхъ, повалили ги на земята въ кальта, обезоржжили ги и извикали да донесатъ отъ дюкяна вжжета, за да ги вържатъ. Другитѣ борци-християни, като видѣли това, нахвърлили се върху Узунчетата и другитѣ повалени въ кальта ахране и ги смазали отъ бой. Насю Харитювъ издигналъ нагоре ножа на едното Узунче, свилъ го като обрачь и го захвърлилъ въ Х. Радковата градина предъ хана. Нестърпѣли се и други по-стари и по-кротки християни. Радко Кацарски, който свирилъ въ дюкяна на Сивко Кефилски, излѣзълъ на пжтя, възбудилъ се и си *строшилъ* кеменчьота по главитѣ на Узунчетата и Мутя Пашовъ. Съсипанитѣ отъ бой Узунчета, били затворени въ подника на Волка Сив. Кацарски.

Презъ нощьта срещу Ивановденъ, първенцитѣ — християни се събрали въ кжщата на Диню Сивковски, да обсждятъ и решатъ какво трѣбва да правятъ пона-

татъкъ. Решили да се оплачатъ едновременно на пловдивския мютесарифъ, на българския владика Панарета и на Ахмедага Тъмрашки. Въ Пловдивъ отишли попъ Манолъ, Еню Д. Пакулювъ и Волко Сив. Кацарски, а въ Тъмрѫшъ отишелъ Крѫстанъ Петковъ „съ десеть турски лири и едно голѣмо горне напълнено съ меді,".

Когато митрополитъ Панаретъ, Атанасаки Самоковлията и Д. Манчовъ се научили отъ пратеницитѣ и оплаквачитѣ, какво е станало въ Чепеларе, веднага отишли при мютесарифа, рѣзко протестирали и настояли да бѫдатъ строго наказани виновницитѣ — Узунчетата и другаритѣ имъ. Митрополитъ Панаретъ, между другото казалъ на мютесарифа, че ако чепеларскитѣ християни — мирни царски поданици — не получатъ удовлетворение, той (митрополитътъ) ще прекѫсне всѣкакви званични сношения съ най-висшия представитель на царя въ пловдивския санджакъ. Мютесарифътъ успокоилъ митрополита и се обещалъ, че виновнитѣ ще бѫдатъ строго наказани. И устоялъ на обещанието си. Узунчетата били откарани въ Пловдивъ, затворени, сѫдени и осѫдени по на двегодишенъ затворъ. Широкото съ повързана глава следилъ сѫдебното дѣло; спогодилъ се съ другитѣ виновни чапкъни и панти, а когато го помолили да се спогоди и съ Узунчетата, казалъ :—На тѣхъ ще ми *умине*, тогато ги видя на бѣсилка или увити въ *кифюнъ*.

Презъ време на руско-турската война Узунчетата били зети за войници, извадени отъ затвора, но вече не се върнали въ Чепеларе. Умрѣли или били убити нѣкѫде въ сраженията.

Селски сбировища. Дюкяни. Тотката. За общи селски разправии и работи чепеларци до освобождението се събирали предъ джамията. Тамъ стъкмявали мандритѣ, условвали общитѣ *куруджии* (пѫдари), разправяли се за посѣви, пасища, данъци и пр. За отдѣлнитѣ пакъ християнски работи и разправии имало други сбор-

ни мѣста. Преди съграждането на черквитѣ и училищата, християнитѣ зиме се събирали въ нѣкоя частна кжща, а лете въ нѣкоя ливада на сѣнка подъ върбитѣ. Следъ изграждането на черквитѣ и училищата, зиме събранията ставали въ училищата, а лѣте пакъ въ ливадитѣ. Отъ 1860 до 1877 години любимото или наложеното (отъ Бѣлювцѣхъ) сбировище е било Балджийската ливада. Тамъ християнитѣ разхвърляли помежду си данъцитѣ и селския *масрафъ*, провѣрявали смѣткитѣ на михтаритѣ (кметоветѣ) и *кабзималитѣ* (бирницитѣ), избирали или назначавали михтаритѣ и пр.

За развлѣчения, приказки, новини и частни разправии селянитѣ, особно християнитѣ, се срѣщали и събирали въ махаленскитѣ дюкяни. Такива дюкяни имало само въ Бѣлювската, Новата и Долната махали. Въ тия дюкяни притежателитѣ или наемателитѣ имъ продавали всѣкакви стоки (ракия, вино, соль, сапунъ, зейтинъ, стафиди, захарь, желѣзо, вжжа, прело, *претика*, гайтанъ, басми, синце и др.) Въ нѣкои отъ дюкянитѣ били продавани и писалищни нагоди (тенекиени дивитчета, моливи, книги за писане и др.).

Отъ 1870 до 1878 години най-привлѣкателенъ бѣ дюкяна на Тотката (Тодоръ Г. Демиревъ) въ Новата махала (Димирювския ханъ). Въ тоя дюкянъ нѣмаше много стока, защото притежателя му не бѣ толкова заможенъ човѣкъ, но се отличаваше отъ другитѣ дюкяни по това, че въ него се виждаха и продаваха всѣкакви писалищни потрѣби (дивите, мастило, писалки, калеми, плочи, тебеширъ, книги за писане, пликове и др.) Имаше и книжки за прочитъ. Освенъ това, въ тоя дюкянъ всѣки който пожелаеше можеше да се научи, какво става по свѣта. Съ други думи казано, дюкянятъ на Тотката бѣ и *книжарница и читалище*. Съдържательтъ на това заведение, Тотката, бѣ младъ и красивъ човѣкъ. Той бѣ чистъ, спретнатъ, кротъкъ, сладкодуменъ, учтивъ, услужливъ,

любознателенъ, родолюбивъ и отличенъ пѣснопоецъ. Едничъкъ той въ селото получаваше български вестници и само той можеше да ги чете, както трѣбва да се четатъ книги и вестници. Политиката му бѣ присърце и само той и попъ Манолъ можеха сериозно да обсѫждатъ и правилно да тълкуватъ и поясняватъ политическитѣ събития и сплетни. Тотката винаги бѣ на разположението на посетителитѣ и мющериитѣ си. Той съ високъ гласъ четеше вестницитѣ, поясняваше писаното въ тѣхъ и следъ това започваше да разправя и разказва на слушателитѣ си за миналото, сегашното и бѫдещето на славянитѣ, българитѣ, турцитѣ, гърцитѣ и други народи. А когато Тотката забележеше, че „политиката“ е дотегнала вече на слушателитѣ му, сложеше на *пишкюня единъ ирмибешликъ* съ ракия и нѣколко чашки и почнеше да пѣе народни пѣсни. Слушателитѣ се възпламеняваха или пакъ *унисаха* отъ Тотковото пѣене, та ирмибешликътъ бърже се изпразнюваше и изново се напълнюваше. Когато Тотката запѣеше въ дюкяна, вънъ на улицата се спираха и струпваха мѫже, жени и деца да го слушатъ. Особно пакъ децата — ученици до толкова бѣха привързани къмъ любезния дюкенджия и пѣвецъ, че много му *додѣваха*. Децата се качваха на пишкюнитѣ, *рипкаха* отъ тамъ въ дюкяна или на улицата и съ палавщинитѣ си често събаряха и трошеха чашитѣ и другитѣ вещи въ дюкяна. А какъ постѫпваше Тотката съ тия палави деца? Земеше отъ *жепката* кривачка стафиди, покажеше ги на немирницитѣ, седнеше на пишкюня или предъ вратата на дюкяна и кажеше:

— Хоте, *стрикувъ*, да попѣемъ и ако хубаву пѣете ша ви дамъ стафидки.

Децата се смълчаваха, заобиколяваха Тотката и съ нетърпение чакаха да запѣе, за да му приглашятъ. Детскиятъ хоръ, подъ управлението на любезния дюкен-

джия, най-напредъ изпѣваше пѣснята „Горю лю горо зелена“ (родопска); следъ нея следваха „Хаджи Минчовата“, „Турчинъ допадна отъ Влашка земя“ и други, а най-сетне сръбската бунтовна пѣсня „Востай, востай сърбино, всички на оржжие, докле чека, врагъ не бега“ Следъ свършването на пѣенето, Тотката раздадѣше стафидитѣ, че почнеше да разказва за морета, острови, китове, арслане (лъвове), за Росия, Англия, Франция, за Наполеона, Крума, Крали Марка, Александра Македонски и най-сетне свършваше съ думитѣ:

— Хо, ворвите си сига, приберите са въ кощи и слушейте майкитѣ си!

Такъвъ бѣ най-младия и най-родолюбивия чепеларски дюкенджия и нашия пръвъ безплатенъ учитель по история, география и пѣене.

Следъ освобождението, Тотката продължи предишнитѣ си занятия — дюкенджия и ханджия. Присърце му бѣха всички културни и общо-полезни селски работи и помагаше съ каквото можеше, но по деятелно участие не земаше, защото го сполетѣха едно следъ друго, голѣми нещастия. Първата му жена и децата отъ нея умрѣха. Ожени се повторно, но и втората му жена почина. Дюкянътъ му бѣ съборенъ отъ наводнението (презъ 1885 година). Освенъ тия и други нещастия. Тотката изгуби на бойното поле, презъ време на Европейската война, и най-голѣмия си синъ отъ втората му съпруга. Тия нещастия досущъ сломиха тѣлесно и душевно най-добрия по сърдце и душа чепеларски родолюбецъ, учитель и пѣвецъ. Той почина презъ 1820 година.

Презъ време на Априлското възстание (1876 г.) Отъ 1860 до 1876 година, чепеларци, особно християнитѣ сж били много добре въ всѣко отношение. На закржгленото землище и на други съседни планини лѣте пасли повече отъ 25 хиляди овци отъ които 15,000 глави сж били собствени на чепеларски жители,

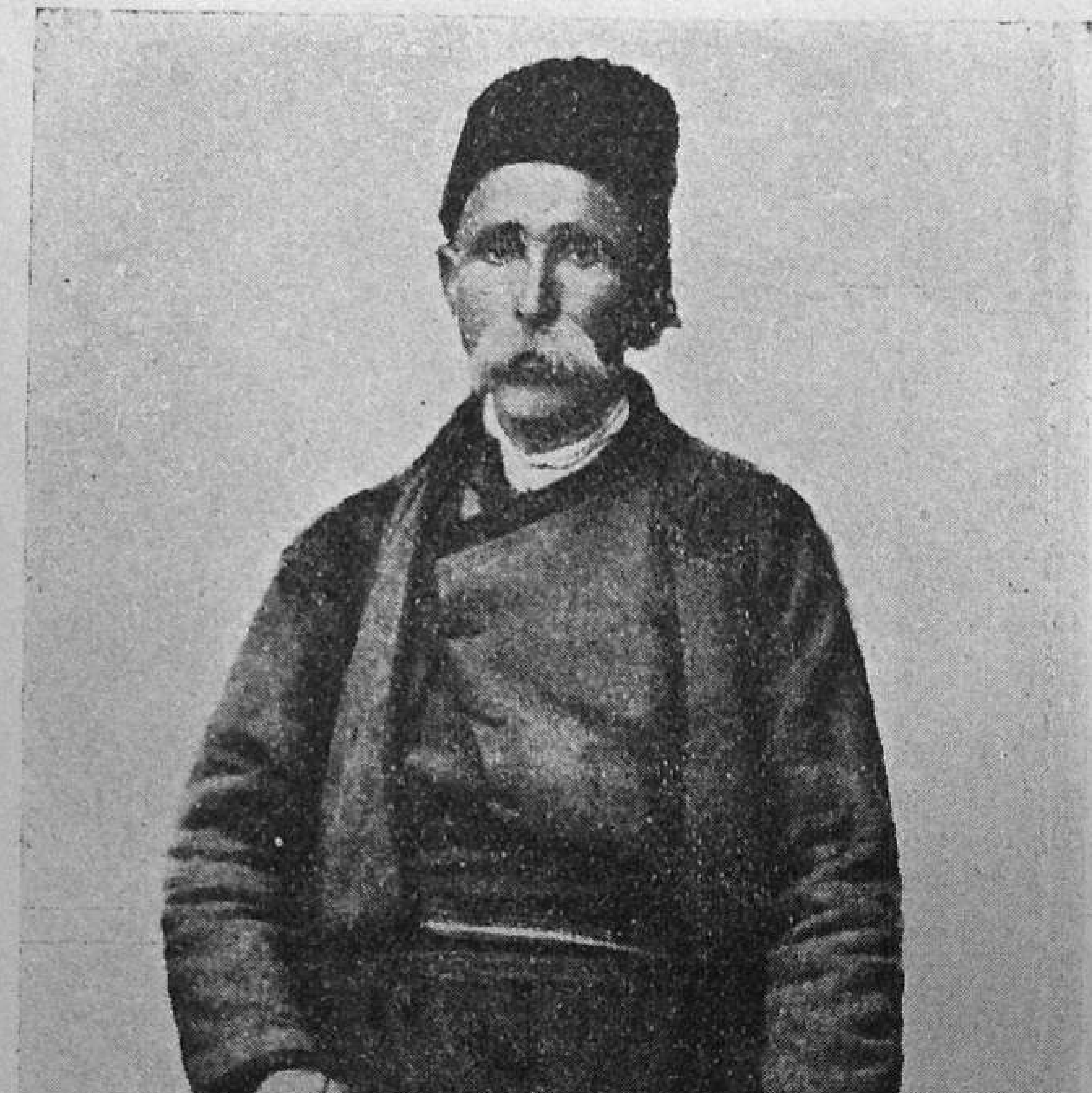

Сава Киряковъ † 1895 год.

Учителъ и свещеникъ Сава Митевъ Киряковъ
† 1926 година.

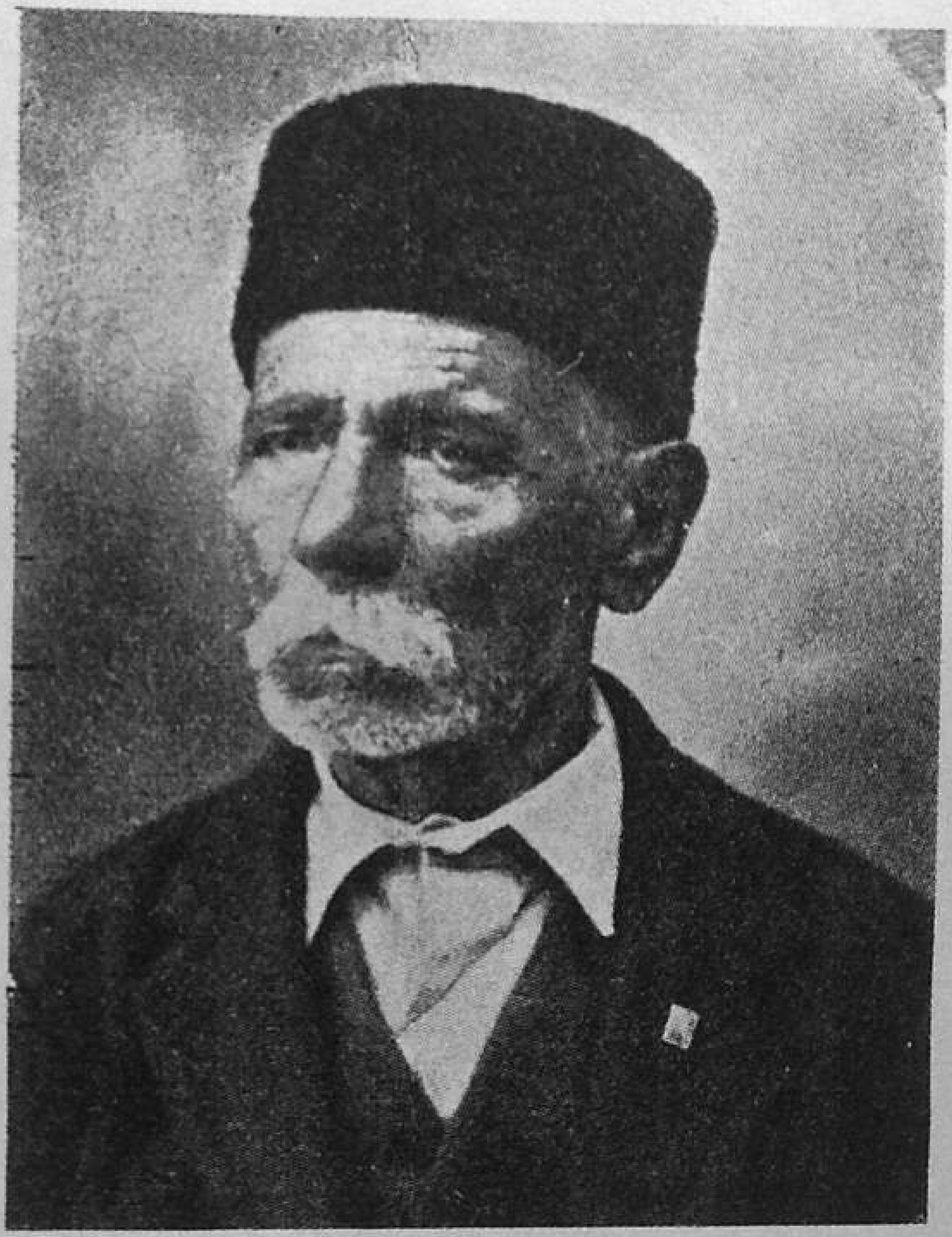

Георги Н. Найденовъ, 80 год., учитель и черковенъ пѣвецъ.

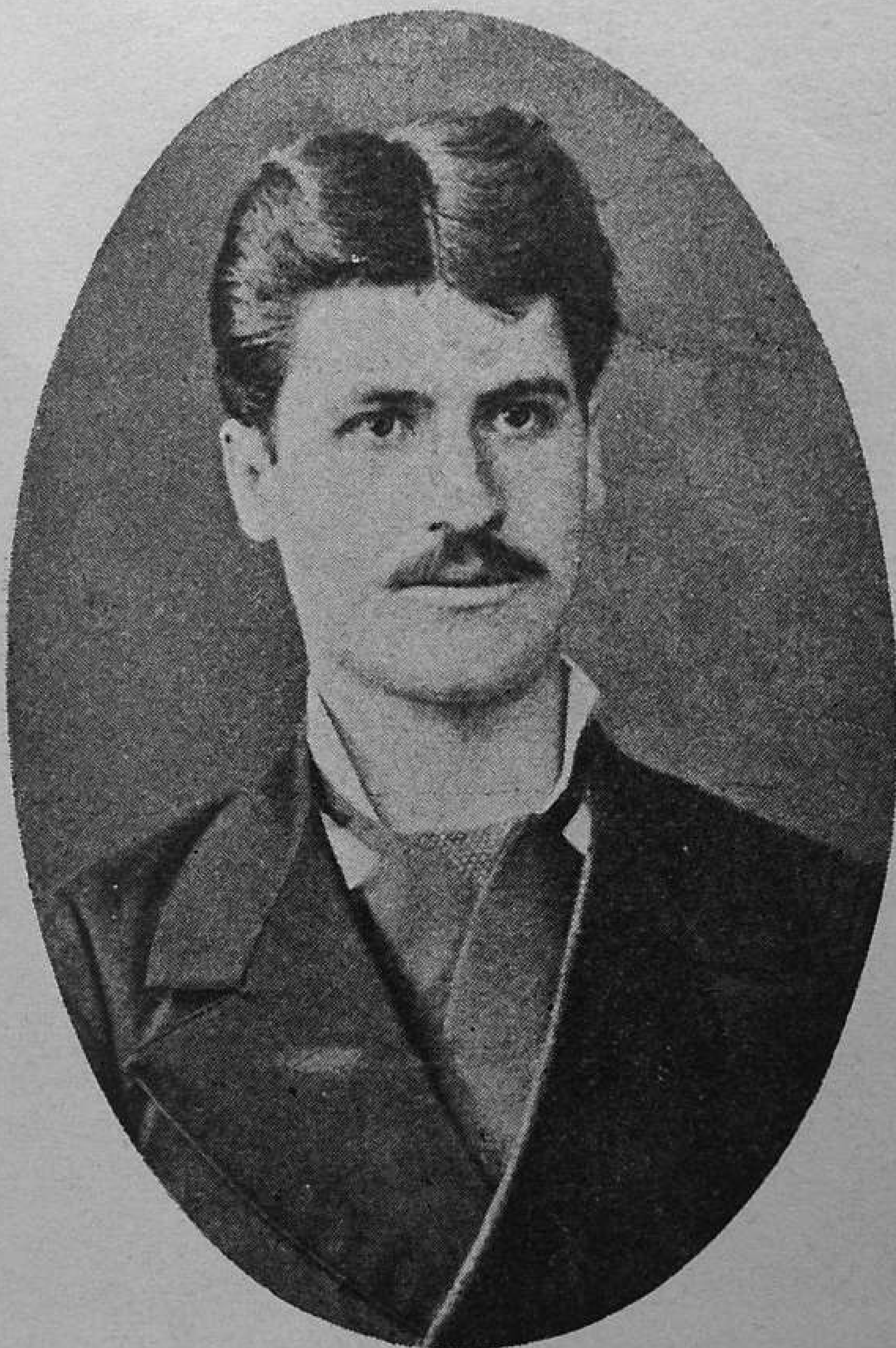

Горчо С. Мерджановъ, бившъ учитель.

Кжщата на свещеникъ Манолъ.

Тодоръ Г. Демирювъ (Тотката) † 1920 г.

а останалитѣ — аговски (ениджeнски и гюмюрджински), но управлявани при износни условия отъ чепеларски кехаи (Чети: „Овчарството въ Срѣдна Родопа“, въ списание „Родопски Напредъкъ“ и Сборника на Академията на наукитѣ книга XIX-та). По-прочути кехаи сж били: Нико Марковъ, Иванъ Кехая, Волко Костовски, Златилъ Харитювъ, Тодоръ Балджийски, Узунъ Гочю, Кара Манолъ, Дечю Харитювъ, Василъ Кехая, Османъ Ахмединовски, Ахмедъ Тьотю, Метекса Жигошя, Тачю и други. Освенъ сжщинскитѣ овчари и кехаи, мнозина други чепеларци отъ разни съсловия притежавали по 50, 100 и 150 овци.

Тогава чепеларското землище не било толкова „изедено“, както сега. На неизтощенитѣ ниви, на затоche ренитѣ мандралоци и на пожарищата се раждало много ржжь, овесъ и ячмикъ. Населението куповало отъ вънъ само царевица за каша, качамакъ и просеникъ. Рибаритѣ ловили много риба при Портолагосъ и спестявали доста пари. Зидаритѣ и шивачитѣ сжщо били доста добре. Тѣ донасяли отъ Фера, Ташюсъ и други мѣста не само пари, но и храни — маслини, зейтинъ, смокини, стафиди и пр. Чепеларе се славило съ добри строители-майстори и изкустни шивачи. Отъ строителитѣ (зидаритѣ и дограмаджиитѣ) по-видни били: Добрика и Колю Чичовски, Еню Д. Пакулювъ, Дамянъ Ив. Дамяновски, Златанъ и Георги (Баленоза) Ташюви, Дамянъ Г. Кефилски, Стоянъ Пепелановски, Хаджи Радко, Велю, Митю и Саво Кирякови и др.; а отъ шивачитѣ на първо мѣсто стояли Найдювци, Сивковци, Демировци и други.

Относно личната и обществена свобода, чепеларци презъ онова време — „султанъ Меджитъ и султанъ Азизъ гюнюнде“ не били толкова зле. Наистина, частични обири и убийства ставали и селото не е било чисто отъ хаймани и пакостници, но това зло не е било насърчавано и покровителствувано отъ управницитѣ. Новиятъ рупчоски управникъ Ахмедъ ага Тъмрашки, стро-

го преследвалъ пакостницитѣ и защищавалъ християнското население. Нѣщо повече. Презъ ония времена християнитѣ били истинскитѣ „чорбджии и аги" въ селото, а мохамеданитѣ стояли по-долу въ всѣко отношение. Нито единъ християнинъ е бивалъ слуга, аргатинъ или овчарь у мохамеданинъ, а мнозина мохамедани сж били слуги, аргате, овчаре и мандражии на християнитѣ. До 1876 години християнитѣ сжщо носили оржжие, както и мохамеданитѣ. *Най-сербезъ* сж били овчаритѣ. Тѣ носили на себе си „по 20 оки желѣза" (пушки, пищове, ножове, куршуми, паласки и др.)

При такова обществено-политическо и стопанско-поминъчно положение, чепеларскитѣ и другитѣ срѣдно-родопски християни нѣмало защо толкова да мислятъ и се трудятъ за освобождението си отъ вѣковното турско иго. Родолюбие у тѣхъ не липсвало, но тѣ инакъ разбирали това родолюбие. *Турското вѣковно иго трѣбвало да се премахне по миренъ* (*еволюционенъ*) *пжть и начинъ, а не по бунтовенъ* (*революционенъ*). Такива съвети давали на родопци и пловдивскитѣ българи-първенци (И. Груевъ, Хр. Г. Дановъ, Ат. Самоковецъ, Черноземски и други). Пакъ и да имало въ Чепеларе люде съ бунтовнически духъ, тѣ не знаяли какво да правятъ, защото никой ги не потърсилъ. До колкото се знае, въ Чепеларе не е дохождалъ апостолъ или другъ нѣкой второ и третостепененъ агитаторъ или организаторъ-бунтовникъ. Чепеларци чували, че нѣкжде по другитѣ български земи имало комитети и комити, които работили за освобождението на българския народъ отъ игото на турцитѣ; знаели нѣщо и за подвизитѣ на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата, но тия „народни работи" не вълнували толкова по-буднитѣ младежи въ селото. Тѣхниятъ стремежъ е билъ: да се научатъ да четатъ и пишатъ; да спечелятъ пари; да си изградятъ хубави кжщи; да сторятъ на главеницитѣ

си гиздило; да се оженятъ за каматни или богати моми и да си купятъ мулета, овце, ниви и ливади.

До 1873 година т. е. до залавянето и обесването на Димитъръ Общи и Василъ Левски, думитѣ „комита" и „комитетъ" не били известни въ Чепеларе; но оттогава насетне тѣ често били споменавани и изговаряни отъ мохамеданитѣ. Тия думи или понятия пренесълъ въ Чепеларе бившия турски войникъ Алия Пашовъ, който служилъ въ София, пазилъ въ затвора Д. Общи и Левски и присѫтствувалъ при обесването имъ. По-фанатичнитѣ и по-лошитѣ чепеларски ахрене, усвоили думитѣ „комита" и „комитетъ" и си служили съ тѣхъ, за да се заканватъ на християнитѣ.

До избухването на възстанието въ Панагюрище, Перущица и другаде, чепеларскитѣ мохамедани изобщо били мирни, а християнитѣ спокойни. Въ това време повечето мѫже-християни били въ Фера, Ташюсъ, Енидже, Гюмюрджина и другаде по работа и печалби. Въ селото имало само старци, жени и деца, които мирно и спокойно си живѣели; обаче; спокойствието имъ ненадейно било замѣнено съ страхъ и тревоги. Една вечерь въ Чепеларе пристигнали двама Ахмедагови сеймене, които се спрѣли не при християнскитѣ дюкяни, а предъ мохамеданския мечитъ въ Горната махала. Когато досущъ се смрачило, сейменитѣ свикали на заседание въ мечитя нѣколко по-видни мохамедани и имъ казали, че панагюрци, перущенци и други „кавуре" въ Уруменли сѫ *вдигнали глава* (възстанали) противъ царя и турската царщина. Ахмедага Тъмрашки заповѣдалъ: а) всички мохамедани въ Рупчосъ да се въоржжятъ, а християнитѣ да се обезоржжатъ, и б) веднага да се отправятъ за Тъмрашъ по 10—20 въоржжени лица отъ всѣко мохамеданско село. Отъ тая ненадейна весть се смутили и много уплашили събралитѣ се въ мечитя мохамедани. Не се уплашилъ само Хаджи Идризъ. Той спокойно изслушалъ сейменитѣ и следъ това казалъ:

— Разбрахме какво е станало. Отлукьойци (панагюрци), перущенски и други са вдигнали глави сръощу царенъ и царщинаса. Ала ние тувъ ни трѣбува да са плашимъ и да борзаме. Има царски аскеръ и той може да дойде *дохакъ* на нее, дену са вдигнали глава. Пакъ ако аскеренъ са узори, ще му проводимъ и отъ тувъ имдать. Ни бива още отъ сига да прувадаме люде нахъ Томрашь. Ще почекаме нѣколко дене, ще разберемъ по-хубаве какво е станало и тогава ще видимъ какво трѣбува да правимъ въ селусу.

Обаче, мнението на Х. Идризя не било възприето изцѣло. Решено било: а) веднага да отидатъ въ Тъмрашь 15—20 въоржжени доброволци — башибозуци; и б) всички чепеларски мохамедани да се въоржжатъ въ течение на 2—3 дни, а следъ това ненадейно да се събере оржжието отъ християнитѣ.

На другия день следъ събранието въ мечитя, никакъвъ мохамеданинъ се не виждалъ, да се движи по християнскитѣ махали. Само Салихъ Чаушь привечерь излѣзълъ отъ конака и се запжтилъ къмъ дюкянитѣ на Тотката и Гоча Сивковски. Салихъ Чаушь седналъ на пишкюня предъ Гочювия дюкянъ и поканилъ Тотката, да му каже нѣкои новини отъ вестникъ „Зорница". Тотката казалъ, че нѣма важни новини.

— Знаишь ми ти подлогисе, — възразилъ Салихъ Чаушь. — Е, Тотка, ни *пѣямъ газети* (вестници), ала по много хавадизе знамъ утъ тебе.

— Какви са твоитѣ хавадизе, комшу? — запиталъ любознателния Тотка.

— Какви ли? Сее дене *„бабучь пахалж оладжакъ"* (обущата ще станатъ слжпи). Или ние, османлиесе, *ще пасемъ Малювцѣмъ свинетана*, за да останимъ живи, или вие, кавуресе, ще минете подъ ножь!

Следъ тия думи Салихъ Чаушъ повѣрително казалъ на Тотката и Гоча Сивковски, какво става въ Панагю-

рище и Перущица и какво ще става въ Чепеларе. Гочю Сивковски и Тотката се много уплашили и затворили дюкянитѣ си. Гочю веднага отишелъ у Х. Идризя, за да се научи по-добре, какво е станало и какво ще става. Хаджи Идризъ успокоилъ Гогя и го съветвалъ да си отвори дюкяна, но да не приказва какво е чулъ отъ него и Салихъ Чауша. Обаче, „шило въ торба не стои". Отъ дума на дума, отъ кѫща въ кѫща, *новината*, въ течение на 2—3 дни, се прѣснала по цѣлото село. Уплашили се и християни и мохамедани. Женитѣ почнали да закопаватъ въ земята всичко, що било по ценно въ кѫщи. На четвъртия день почнали да се движятъ по улицитѣ въорѫжени ахрене, но нищо не правили. На петия день се виждали още повече въорѫжени лица — все мохамедани. Нѣкои отъ тѣхъ се заканвали, псували, изваждали ножоветѣ си отъ ножницитѣ и ги забивали на пишкюнитѣ въ дюкянитѣ. Дори и имамътъ Мехметь ефенди се въорѫжилъ съ една дълга крива сабя и я раздрънквалъ. На шестия день 20—30 души въорѫжени ахрене, предвождани отъ курудджията (пѫдаря) Сюлю Пашовъ, тръгнали по християнскитѣ кѫщи да събиратъ орѫжието, но не кротко, а съ псувни, рукуть, заплашване и трошене на врати, долапе и сандъци. Презъ време на тарашованието изчезнали сребърнитѣ накити (трепки, синджире и др.) на нѣколко жени и моми. Събраното отъ християнитѣ орѫжие било складено на старото хорище (въ Бѣлювската махала) и разпредѣлено между мохамеданитѣ. При раздаването на орѫжието разяренитѣ ахрене се карали и псували помежду си, кой да земе по-добъръ или по-скѫпъ пищовъ, ножъ и тифекъ. Когато събирачитѣ на орѫжието тарашовали по кѫщитѣ, женитѣ и децата — християни до толкова били изплашени, че съ разтреперени рѫце давали дори и наймалкитѣ ножчета, чекии и лепиди съ които рѣзали хлѣбъ. Но въпрѣки общата уплаха, все пакъ нѣколцина *теме-*

руте успѣли да скриятъ или да строшятъ оржжието си. Баба Маруда Узунъ-Харитица нещѣла да даде мжжовата си стара пушка и казала на Сюлю Пашовъ: — Рини *са хохальо* и куче пруклъото! —, но за тая ѝ дързость Сюлю Пашовъ я набилъ съ тояга на хорището предъ черквата Св. Богородица. Диню Сивковски, който билъ михтарь на християнитѣ и у когото до тогава се спирали Ахмедаговитѣ сеймене, изпилъ едно шише ракия, че зелъ пушката си на ржце, насочилъ я къмъ ахренетѣ, които дошли да му я зематъ, и извикалъ:

— Назадъ, да ви ни порсна ахренскитѣ тикви (глави) сасъ сачми и крушюме!

Ахренетѣ се уплашили и почнали да бѣгатъ низъ стълбата на кжщата. Въ това време Диню Сивковски строшилъ пушката си и кжсоветѣ ѝ захвърлилъ по бѣгащитѣ ахрене, Колю Чиликятъ пакъ закопалъ пушката си въ подника и макаръ, че го заплашвали съ бой, затворъ и убийетво, не я извадилъ да я предаде.

Презъ страшнитѣ месеци май, юний и юлий, чепиларскитѣ мохамедани, по поведение и обноски спрѣмо християнитѣ, били раздѣлени на четири групи или категории. Първата група се състояла отъ всички по-добродушни, по-честни, по-милостиви, по разумни и по-предвидливи лица — повечето старци. По-видни отъ тия лица сж били: Хаджи Идризъ, Ахмедъ кехая Тьотюски, Селимъ Шахпазовски и Брахимъ Кьоралийски. Втората група се състояла пакъ отъ разумни и предвидлици лица, но не толкова безкористни. Повечето отъ тѣхъ били стари войници — ветерани отъ кримската война. На чело на тая група стояли: Имамътъ Мехмедъ ефенди, Сюлейманъ Милязимътъ, Сюлю Адемовски, Салихъ Черкеза и Салихъ Чаушь Кара-Ибрахимовъ. Тия лица бранили християнитѣ, но срещу дадени или обещани веществени облаги — подаръци, гощаване и пр. Третата група се състояла отъ безхарактерни лица съ промѣнчиви настро-

ния. Тѣ, споредъ случаитѣ или настроенията, били готови и добро и зло да сторятъ на християнитѣ. Представители на тая група сж били: Сюлю и Метю Пашови, Садъкъ Шабановски, Азизювци, Кара Дабань, Шетю и др. Четвъртата пакъ група се състояла отъ най-лошитѣ мохамедани въ селото. Тѣ били злобни, завистливи, жестоки, крадци и побойници. Начело на ная група стояли: Ахмедъ Адемовски (Ципата), Ахмедъ Узунски, Трапчю, Хусю (Узундеренски) Мутю Пашовъ, Янузъ Читаковски и други.

Следъ обезоржжаването на християнското население, ахренетѣ отъ последната група, въоржжени отъ главитѣ до петитѣ, всекидневно се движели по християнскитѣ махали, псували, биели и заплашвали християнитѣ, че ще ги колятъ. Първенцитѣ пакъ отъ втората група ходили по кжщитѣ и кротко разказвали кжде какво станало въ Уруменли, колко българи сж изклани въ Панагюрище и Перущица, кои села сж изгорени и пр. и чакали да бждатъ нагостени и надарени съ нѣщо. Въ началото на месецъ май, една нощь пламналъ дюкяна и хана на Гочю Сивковски. Запалилъ го единъ ахренинъ, комуто по-отрано Гочю Сивковски отказалъ да даде стока на вересия. Християнското население се много изплашило отъ това запалване. То помислило, че сжщата нощь ще се почне клането. Деца и жени запищѣли по махалитѣ и се чудили де да се скриятъ или накжде да бѣгатъ. Следъ изгарянето на хана, почнали, едни следъ други, да се връщатъ отъ странство занаятчиитѣ и скотовъдцитѣ. „Услужливи“ мохамедани ги придружавали по пжтя, разбира се, срещу голѣмо възнаграждение. Едновременно съ завръщането на занаятчиитѣ и овчаритѣ, завърнали се въ селото и 10—15-тѣ доброволци — башибозуци, които били отишли на помощь за потушването на възстанието, Главатари на тия чепеларски башибозуци били Трапчю и Срѣдникатъ, братъ на Хаджи

Ахмедъ х. Джюровъ. Когато шивачитѣ, зидаритѣ, рибаритѣ и овчаритѣ се завърнали отъ гурбетъ, чепеларститѣ мохамедани — добри и лоши, разумни и малоумни, богати и сиромаси — се *разторнали* отъ махала въ махала, отъ кѫща въ кѫща, да правятъ посещения и и да поздравяватъ завърналитѣ се гурбетчии. Изплашенитѣ зидари, шивачи, рибари и кехаи, трѣбвало да се отсрамяватъ съ нѣщо предъ гоститѣ Освенъ гощавкитѣ въ кѫщи, завърналитѣ се отъ гурбертъ занаятчии и овцевъдци давали на каненитѣ и неканенитѣ си гости армагани — тютюнъ, кафе, захаръ, стафиди, смокви, маслини, зейтинъ, риба, сирене, вълна и цѣли ягнета. Нѣкои отъ гоститѣ до толкова били нахални, че на изпращане поисквали и по-скѫпи подаръци — пари, дрехи. „хабица за калчюне", „адно овчица съ руното и егнето", „масалце въ качка", „адно пчелица", „адно бело волнено халенце" и пр. Изплашенитѣ християни, за да смекчатъ умразата и гнѣвътъ на своитѣ съселяни ахрене, давали всичко каквото имъ било поисквано. Но това все пакъ се търпѣло. Най-лошото е било, че ахренетѣ отъ последната група — крадцитѣ, чапкънитѣ и побойнитѣ — не преставали да вилнѣятъ по селото. Ципата, Ахмедъ Узунски, Мутю Пашьовъ и др., въорѫжени съ ножове, пищови и тояги, се движили по махалитѣ, а наймного въ Бѣлювската махала и кого де срещнатъ, псували го, вадили ножове, заплашвали да колятъ и биели най-ненавистнитѣ имъ християни. Единъ день, тия озвѣрени ахрене, притиснали Волка С. Кацарски въ Бѣлювската махала и го смазали отъ бой; другъ день въ сѫщата махала били до смърть Радка С. Кацарски; следъ 2—3 дни хванали Диня Харитювъ (Бундата) и до толкова го били съ тояги и ножове, че цѣлъ месецъ лежалъ въ кѫщи, обвитъ съ пресни овчи кожи. Търсили да биятъ и Ат. Харитювъ, но не го нашли, защото се билъ скрилъ нѣкжде по горитѣ. Малко по-кѫсно, сѫ-

щитѣ ахрене една нощь нападнали мандрата на Дечя Харитюовъ съ цель да хванатъ Деча и го убиятъ. Спасилъ го Ахмедъ кехая Тьотю. Тия побоища устроявалъ Ахмедъ Узунски, да си отмжсти за братята му — Узунчетата, — които лежали въ пловдивския затворъ. Само Широкото не билъ обезпокояванъ, защото, като чулъ за българското възстание въ Тракия, не се върналъ въ Чепеларе, а останалъ презъ лѣтото на островъ Ташюсъ. Обаче, Широковото семейство било много застрашено. Около Широковата кжща дене и ноще се вартѣли млади въоржжени ахрене, дебнѣли и кроили какъ да откраднатъ Широковата дъщеря Мария — млада и красива мома. За да избави отъ тревоги и злочестина Широковото семейство, Гочю Ангеловъ съ прекоръ Аргиръ се престрашилъ и една нощь извелъ Мария отъ кжщи, преоблѣкълъ я въ мжжки дрехи и я завелъ (ноще) въ с. Устово при нейни роднини.

Презъ втората половина на м-цъ май, следъ потушването на възстанието, чепеларскитѣ християни още повече били застрашени отъ грабене, палене и клане. Лошитѣ ахрене се раздѣлили на 3—4 малки тайфици и почнали ноще да тропатъ по християнскитѣ кжщи, да бастисватъ (нападатъ) мандритѣ и яловитѣ овчи стада и да зематъ насилствено масло, сирене и ялови овци за чевермета. Нѣкои отъ уплашенитѣ овчари и мандражии скришомъ слазяли въ селото и питали кехаитѣ какво да правятъ.

— Давайте имъ каквото ищатъ и молчите, да ва ни прибиятъ, — отговаряли кехаитѣ.

Презъ лѣтото били ограбени по тоя начинъ около 1000 брави и стотици оки сирене и масло. Но най-страшния день за чепеларскитѣ християни е билъ 16 май (старъ стилъ). За потушването на възстанието отишли на помощь и 7—8 ахрене отъ съседното село Гюндюзица. Тия башибозуци се върнали въ селото съ плячъ-

ка, състояща се повече отъ бакърени сѫдове — казани, харкоми и сахане. При дѣлението на плячката гюндюзкитѣ бабаити се скарали. Единъ гюндюзювленинъ (Миглю) казалъ, че не трѣбва да се каратъ, а да увеличатъ плячката съ чепеларски сѫдове. Отъ тия думи се възхитили и възбудили всички гюндюзки ахрене и бърже решили какво да сторятъ. Въѳржжили се съ пушки, пищове, ножове, коси и сърпове и тръгнали съ тъпане, зорни и пѣсни „да бастисватъ" Чепеларе, да го оплячкосатъ и изколятъ християнитѣ. Гюндюзци пристигнали въ Чепеларе, спрѣли се въ Долната махала и чакали команда, за да започнатъ работата си. Християнитѣ като видѣли тая дрипава и въоржжена сганъ, силно се изплашили, запищѣли жени и деца и много отъ тѣхъ почнали да бѣгатъ и се криятъ. Въ това време Хаджи Идризъ, Милязимътъ и Салихъ Чаушъ били при джамията. Тѣ разбрали защо сж пристигнали гюндюзци, та повикали главатаритѣ имъ и съ меки думи се опитали да ги отклонятъ отъ намѣрението имъ. Но главатаритѣ не послушали. Тогава Хаджи Идризъ се възбудилъ, станалъ правъ, вдигналъ тоягата си връзъ главитѣ на главатаритѣ и съ много остри думи осждилъ постжпката на гюндюскитѣ ахрене. Следъ това отишелъ при въоржжената сгань и съ още по-остри думи почналъ да се разправя съ нея и да я ругае. Гюндюзци се уплашили, вразумили и до вечерьта се върнали въ селото си.

Отъ всички по-добри чепеларски мохамедани Хаджи Идризъ най-искренно, най-смѣло, най-енергично, при това и досущъ безкористно е защищавалъ чепеларскитѣ християни презъ преме на Априлското възстание. Той е билъ най-милостивия, най разумния и найпредвидливия мохамеданинъ въ Чепеларе. Влиятеленъ е билъ и въ селото и въ цѣлия Рупчосъ. Презъ най страшнитѣ за християнитѣ дни, Хаджи Идризъ ходилъ

отъ махала въ махала, отъ кжща въ кжща, успокоявалъ християнитѣ, застжпвалъ се за тѣхъ, порицавалъ съ силни изрази лошитѣ ахрене, но за съжаление, той билъ безсиленъ да спре досущъ злото, защото нѣмалъ *званична* власть. Но при все това, ако чепеларскитѣ християни непострадали повече, това се дължало на Х. Идризя. Безъ неговитѣ порицания и застжпничества, християнското население щѣло още повече да пострада, а може би и изклано. (За живота и дѣлата на Хаджи Идризя чети въ сп. „Родопски напредъкъ", година I-ва, книжка 2).

Когато презъ лѣтото дошло известие въ Чепеларе, че сърбитѣ сж обявили война на Турция, въ ливадата предъ аговския дюкянъ пакъ се побило червено-зелено знаме. Неизвестно по чия заповѣдь, почнали да се събиратъ доброволци-башибозуци. Дене въ ливадата тъпанитѣ бумтѣли, зорнитѣ пищѣли и едни отъ башибозуцитѣ пѣли „Байряко червенъ и зеленъ, кжде ще да се развѣвашъ", а други, въоржжени „отъ главитѣ до петитѣ" се движили по християнскитѣ махали, заплашвали съ клане и искали царвуле, калчюне, навуе, хлѣбъ, сирене, *парженица* и други вещи и храни. Когато четата била стъкмена, Кара-Ибрахимовия синъ Салихъ Чаушъ я повелъ съ пѣсни и гърмежи къмъ „остра Сърбия". Но четата отишла само до Червена (между Чепеларе и Хвойна). По пжтя било получено известие, че войната е прекратена. Четата се върнала въ Чепеларе безъ да я види нѣкой.

Презъ есеньта чепеларскитѣ ахрене *поумьокнали* и дори почнали да се *умилкватъ* около християнитѣ. Презъ зимата пакъ досущъ се смирили и *уклепушили*, защото чули „какво кроятъ въ Стамболъ" представителитѣ на седемьтѣ велики сили (Цариградската реформена конференция). Най-лошитѣ чепеларски ахрене не се виждали по селото, а по-добритѣ често отивали въ

Тотковия дюкянъ и го молили да имъ каже нѣкои новини. Тотката съ удоволствие имъ челъ в. „Зорница" и имъ разправялъ, че за напредъ и турци и българи ще бѫдатъ равни предъ царя и законитѣ.

— Демекъ, ние, османлиесе, ще пасемъ малювцѣмъ свинетана, — казвалъ насмѣшливо Салихъ Чаушъ. Ами ти, Тотка, каковъ ще станишъ ага са изравньотъ болгаресе и турцесе?

— Ти комшу, ще станишъ каймакаминъ, пакъ е ща ти самъ башъ кетипина, ала ще пѣемъ и писуваме не на турски, а на ахренски езикъ, отговарилъ Тотката.

— Аферюмъ, Тотка. Еце хубаве ще стане, ала пакъ са низнае, какъ ще са ворзе *вазелчеканъ* (каква ще бѫде последицата отъ конференцията).

Руско-турската война (1877—8 год.) Отъ 1860 година насетне ахѫчелебийската околия въ управително и военно отношение е била превързана къмъ пловдивская санджакъ и одринско-пловдивската военна областъ. Всички новобранци, запасни войници и опълченци (редифъ и мъстафъзъ) се събирали въ Пашмаклѫ и отъ тамъ пращани въ Пловдивъ за разпредѣлене по войсковитѣ части. Тия турски войници, съпровождани отъ 1—2 полицейски стражари (джандари), минавали на групи презъ Чепеларе. Войницитѣ влазяли въ селото съ пѣсни и провиквания. Посрѣщалъ ги селския кехая и ги настанявалъ за почивка и спане въ християнскитѣ кѫщи. Ахѫчелебийскитѣ войници — новобранци и запасни — били добри и кротки „като овчици", та не правили пакости, но все пакъ трѣбвало да имъ се даде вечеря и да имъ са *шьота* докато сѫ въ кѫщи. По-отрано и презъ време на руско-турската война, селски кехая въ Чепеларе е билъ стария ахренинъ *Шетю*. Тоя кехая билъ доста добъръ и кротъкъ, но голѣмъ *щарвникъ*. Шетю разпредѣлялъ войницитѣ и другитѣ гости въ християнскитѣ кѫщи по редъ, но често и по благоволение. Ако въ нѣ-

коя кжща го нагостявали „съ по блачко едюво (клинчекъ, месце, парженица, по-чьоско млечице и др.)“, по редчишь или по малко гости завеждалъ въ тая кжща, а ако му сложели да яде каша, трахана или барканица, гоститѣ зачестявали или били повече на брой. Презъ пролѣтьта и лѣтото на 1877 година, минаването на новобранци и запасни войници презъ Чепеларе не се прекжснало. Почти всѣки день, привечерь, се чували пѣсни и провиквания по пжтя надъ селото. Шетю това и чакалъ. Той ходилъ по християнскитѣ кжщи и думалъ: — Чуишъ ли Радо? пакъ пѣйнаха! — А женитѣ, за да предразположатъ или умилостивятъ Шетя, шепнишкомъ му казвали:

— Оле-ле, мижьо! нимой ми довида аскеръ, та ща та гостя порженица (пържени въ масло яйца).

— Бива мижювъ, ала по-скоро да стане парженицата!

Шетю изялъ много парженици, но съ това не се облегчило положението на християнскитѣ домакинства. Тѣ, до като траяла войната, не се оттървали отъ всѣкидневни гости, но тия гости били кротки, та християнитѣ ги търпѣли. Обаче, единъ день въ селото дошли други 50—60 гости, отъ които християнитѣ се много уплашили. Тия гости били свирѣпи чеченски и мунжюлуски ахрене и турце, предвождани отъ прочутия разбойникъ и кръвопиецъ Мутушь. Тоя разбойникъ отивалъ на помощь на турската войска. Между четницитѣ се забѣлезвалъ и единъ полупотурченъ широкалжченинъ — Стоянъ Кюсето. Мутушовата чета влезла въ Чепеларе съ пѣсни и гърмежи. Главатарятъ ѝ Мутушь заповѣдалъ на християнския михтаръ, Колю Чиликятъ, веднага да се настанятъ четницитѣ му въ християнскитѣ кжщи, като се разпредѣлятъ по двама въ всѣка кжща. Обаче, Чиликжтъ не се съгласилъ и настоялъ чеченскитѣ хайти да се смѣстятъ всичко въ 2—3 временно изпразнени кжщи.

Мутушъ се разсърдилъ и почналъ да псува и бие Чиликя. Едновременно съ това Мутушовитѣ хайти произволно почнали да се пръскатъ по християнскитѣ махали и съ извадени ножове да навлазятъ въ кѫщитѣ. Ужасъ обзелъ женитѣ и децата. По-виднитѣ и по-състоятелнитѣ християни се изпокрили — едни въ сѣно и слама, а други по таванитѣ и *кутломозетѣ*. Не скрилъ се само Чиликятъ. Той съобщилъ на Х. Идриза за грубоститѣ на мутушювитѣ хайти. Хаджи Идризъ и други поразумни мохамедани се мѫчили да вразумятъ Мутуша, но неуспѣли. Мутушъ заплашилъ и тѣхъ. Попъ Манолъ подсѣтилъ Чиликя какво трѣбва да се направи. Чиликътъ тръгналъ по християнскитѣ кѫщи и бърже събралъ 70—80 турски лири и други ценности. Съ тая сума и 5—6 чевермета християнитѣ се оттървали отъ мутушювитѣ хайти. На другия день Мутушь съ четата си безшумно напуснали Чепеларе. Тая свирѣпа чета отишла въ Плѣвенъ и била пленена отъруситѣ при превземането на крепостьта.

Презъ лѣтото на 1877 година чепеларскитѣ мохамедани били много *меки*, дори силно изплашени. Но още повече се изплашили, когато топовнитѣ гърмежи отъ шипченскитѣ височини, все по-силно и силно почнали да ехтятъ по родопскитѣ върхове. Презъ това време християнитѣ имали неприятности само по посрещането и изпращането на проходящитѣ гости, (войски, сеймени и др.), а така сѫщо и по ,стъкмяването на *мекерята* (реквизиция на коне и мулета). Първо били поискани отъ Чепеларе 160 мулета и коне. Михтарятъ Колю Чиликътъ и другитѣ първенци успѣли съ гощавки и подкупи да намалятъ това количество на 80 глави. Събрали по-добритѣ мулета и коне, оценили ги, размѣтнали стойностьта имъ върху христ. домакинства и ги предали на определенитѣ мекереджии. Следъ 2 месеци турскитѣ интендантски власти поискали още 50—60 мулета. Чили-

кятъ се възпротивилъ, като казалъ, че въ краенъ случай ще дадатъ и тия мулета, но ако стойностьта на цѣлата реквизиция се разпредѣли равномѣрно или *халъ халжндже* между християни и мохамедани. Обаче мохамеданитѣ не щѣли да участвуватъ въ реквизицията защото тѣ давали войници, а християнитѣ не.

— Ние, християнесе пакъ плащаме харачь (воененъ данъкъ), възразилъ Чиликятъ. — Следъ дълги разправии по повторната реквизиция, най-сетне, чепеларскитѣ мохамедани нагласили тъй работата, че християнитѣ да дадатъ още 20 мулета и коне. И тѣ ги дали. На мекереджиитѣ била опредѣлена заплата, която сжщо била разметната върху всички християнски домакинства. Мереджиитѣ се смѣнявали. Въ края на войната само двама мекереджии умрѣли — Стою Бозуковъ и Лазаръ Куртовъ Харзоваловъ.

Освенъ реквизирането на товаренъ добитъкъ, друго нищо не било реквизирано въ Чепеларе. Презъ м. ноемврий турскитѣ военни власти поискали отъ селото 10—15 души работници-християни, да правятъ табии (укрепления) въ Одринъ. Чиликятъ и другитѣ първенци, пакъ се противили, но като видѣли *зоръ*, съгласили се да пратятъ 8 души, а въ сжщность пратили само троица — Метексина Ангеловъ Папучеря, Райча Димовъ Палчикутъ и Сотиря Калайджийски. При отстжплението на турцитѣ къмъ Одринъ, Метексино билъ убитъ, а другитѣ двама оцѣлели и се върнали въ Чепеларе.

До края м цъ декемврий, мохамеданитѣ въ Чепеларе знаели какъ вървятъ военнитѣ действия, но заблуждавали християнитѣ съ всевъзможни извъртания. Когато била превзета отъ руситѣ крепостьта Карсъ, въ Мала Азия, Салихъ Чаушъ, казалъ тая новина на Тотката съ думитѣ: — „*Карсъ дюшмюшъ*" (Карсъ е падналъ). Тотката, който знаелъ, че Карсъ е билъ въ предѣлитѣ на турското царство, попиталъ Салихъ Чауша: — Кой е

превзелъ Карсъ, — турския ли аскеръ или московския? Салихъ Чаушъ безъ да се смути отговорилъ: — Да ти кажа ли Тотка? Карсъ е миновалъ отъ роки въ роки, ала най-сетне, галиба, е останалъ въ московски роки, лекимъ молчи си. Нашитѣ траханаре ни знаятъ де е Карсъ. Тѣ мислятъ, чи е въ московска земя. — До 1 януарий 1878 година Тотката редовно получавалъ в. „Зорница“, обаче, новинитѣ въ него били оскѫдни или изопачени, защото турската цензура не позволявала да се пише истината по военнитѣ действия.

При такова замѫглено, напрегнато и очаквателно положение, чепеларскитѣ християни празднували Коледа и Василовдень безъ да очакватъ нѣкакво особно близко събитие въ селото си. Обаче излъгали се. На 2 януарий привечерь, отдолу по пѫтя се задали 50--60 души нѣкакви странни лица. Тѣ влѣзли въ селото, но не смѣели да пренощуватъ, а питали далече ли е гр. Скече (Ксанти). Тия бързи пѫтници били халваджии и бозаджии—арнаути. Следъ подминаването на халваджиитѣ, въ селото дошли други 100—150 пѫтници, повечето жени и деца. Едни отъ тѣхъ вървѣли пѣши, а други прикрепяли деца на волове и магарета. На воловетѣ били прометнати завивки и постилки. Разбрало се, че както първитѣ, така и вторитѣ пѫтници бѣгатъ. На 3 януарий следъ пладне по главния пѫть за Ахжчелеби се нанизали и вървѣли нѣколко стотици мѫже, жени и деца — едни пѣши, а други възседнали на коне, магарета и волове. Между тѣхъ се виждали и изпокѫсани турски войници, съ и безъ орѫжие. До вечерьта Долната, Новата и Бѣлювската махали се напълнили съ *маджире* — бѣгалци. Едни отъ тѣхъ сж молили за подслонъ, други искали храна, а трети търсили само огънь, да се сгрѣятъ, защото земята била покрита съ 40—50 см. снѣгъ и студътъ билъ много силенъ, макаръ и да грѣело слънце. Християнитѣ, едно отъ страхъ, друго отъ състрадание,

Иванъ Н. Чичовъ, † 1901, учитель, кметъ и пр.

Лазарь П. Манолевъ † 1886 г.

Женска носия въ Чепеларе презъ време на освобождението (1877—78 год.)

дали и подслонъ и храна на тия изморени и помръзнали бѣгалци, но още не били разбрали защо тия люде бѣгатъ. На 4 януарий следъ пладне, бѣгалцитѣ биле вече стотици и хиляди. Войници, мѫже съ бѣли чалми, жени деца, коне, волове и магарета — всичко това било размѣсено въ нѣколко подвижни вериги, отъ които едни вървѣли направо по пѫтя за Ахжчелеби, а други се отбивали въ махалитѣ, нахългвали по кѫщитѣ и търсили само подслонъ, храна и огань. Сѫщия день, привечерь, въ селото навлѣзли около 500 души войници, конници, съ желти мушами на гърбоветѣ. Тѣ сѫщо бѣгали но не били разстроени. Конницитѣ не се спрѣли въ селото, а подминали. Презъ нощьта и на 5 януарий въ Долната, Новата, Бѣлювската и Срьощната махали нѣмало вече християнска кѫща безъ гости — войници или маджире. Маджиретѣ се въздържали отъ насилия, а войницитѣ почнали да грабятъ каквото имъ трѣбвало или каквото могли да носятъ съ себе си. Едни срѣзвали платове за навуща, други земали халища за завивка, трети пълнили торбитѣ си съ хлѣбъ, сирене и пр. Но наймного търсили медъ за ядене: — „Балъ бабо, балъ", — съ тия думи „манафитѣ" търсили де има пчелини кошери за да извадятъ медътъ имъ. За очудване е било, че разстроената бѣгаща войска други пакости не правила. Всичко земали насилствено, но нито биели, нито убили нѣкого. Не посѣгали и на женската честь. Но при все това, положението на християнитѣ въ домоветѣ имъ станало нетърпимо. Тѣ прежалили добитъкъ, покѫщнина и кѫщитѣ си. Сдумвали се да бѣгатъ, но на кѫде? Планинитѣ и горитѣ били покрити съ дебелъ снѣгъ, а студътъ билъ ужасенъ, особно ноще. На 5 януавий вечерьта дошли въ Чепеларе Фуадъ паша (замѣстникъ — помощникъ на Сюлейманъ паша) и Ахмедага Тъмрашки — рупчоския управникъ. Тѣ сѫщо бѣгали. Фуадъ паша се поднечилъ въ кѫщата на Дечю Харитювъ, а Ахмедага

съ семейството си — въ кѫщата на Диню Харитювъ. На 6 януарий заранььта, преди Фуадъ паша да се качи на коня си и бѣга по-нататъкъ, Дечю Харитювъ го попиталъ, какво да правятъ християнитѣ: да стоятъ ли по кѫщитѣ си или да бѣгатъ и тѣ? Фуадъ паша казалъ, че по-добре е да се отстранятъ отъ селото си, защото по-голѣмата часть отъ отстѫпващата войска е назадъ но скоро ще мине презъ селото. На християнитѣ неоставало какво друго да направятъ, освенъ да бѣгатъ. И избѣгали. Бѣлювци избѣгали и се подслонили въ Имамовата мандра на Исеинаговското. Долномахалци избѣгали въ Хайгорборунъ и се поднечили въ колибитѣ. Новомахалци избѣгали чакъ въ Селището срещу Кокаливица и се поднечили въ Куртювата колиба. Не бѣгали далечъ само Марчювци и Сивковци. На пѫтя подъ Сивковската махала чепеларски ахрене поставили караули и недопущали манафитѣ да шьонкатъ и грабятъ въ Горната махала. Сѫщото направили и Камбурци. Сивковци се отстранили въ Горната махала, а Марчювци въ Камбурската. Най-голѣми сѫ били страданията на ония християни, които се поднечили въ Куртювата колиба, въ Хайгорборунъ и въ Имамовата мандра. Бѣгалцитѣ излѣзли отъ кѫщитѣ си само съ дрехитѣ на гърбоветѣ си. Храна сѫщо не могли да зематъ и изнесатъ. По пѫтя на бѣгството, тѣ съ голѣма мѫка се движили презъ заледения снѣгъ. Повечето жени носили въ рѫцетѣ си малки деца, а нѣколко жени дори носили и влачили по нѣколко такива малки деца — едно въ рѫцетѣ, друго на гърба, а трето хванало се за престилката на майка си. Една жена — Гюргя Панчерска — отъ студъ и изтощение оставила по пѫтя въ снѣга едното си дете и помръзнала и занѣмѣла пристигнала въ Куртювата колиба. Волко Димирювски се върналъ, зелъ детето и полумъртво го донесълъ въ колибата. Детето било съживено. Друга жена — Мила Кисьовска — като немогла

повече да носи двѣтѣ си деца, оставила ги насрѣдъ пѫтя въ снѣга и занѣмѣла отишла въ Хайгороборунъ. Отишли нѣколко мѫже да зематъ децата, но тѣ вече били умрѣли отъ студъ.

Въ подслонитѣ нѣмало храна, та нѣкои по-смѣли мѫже слѣзли въ селото съ бѣли кърпи (чалми) на главитѣ, промъкнали се въ крайнитѣ кѫщи и успѣли да задигнатъ каквото намѣрили за храна — рѫжъ, овесъ, ячмикъ, глави отъ изкланъ едъръ добитъкъ и други остатъци. Зърненитѣ храни били варени и раздавани по кривачка на гладуващитѣ деца. Избѣгалото християнско население стояло въ подслонитѣ и подъ елитѣ една седмица, и то безъ завивки и постилки и съ досущъ оскѫдна храна. Свещнникъ Маринъ Караджовъ и въ неволята незабравилъ длъжностьта си. Той на 7 януарий (Ивановдень) направилъ водосвѣтъ на чешмата при Куртювата колиба и поръсилъ съ осветена вода богомолцитѣ и подслона. Когато бѣгалцитѣ гладували и мръзнали въ надслонитѣ и подъ елитѣ, селото било препълнено съ бѣгащи — разстроени войници и маджире. Кѫщитѣ, плѣвнитѣ и подницитѣ се указали недостатъчни да поберать многохилядната сгань, та голѣма часть отъ нея сё спирала за нощуване на открито — въ ливадитѣ и градинитѣ. Манафитѣ и маджиритѣ кладѣли огньове върху снѣга, около огньоветѣ напластвали сѣно и слама и лѣгали върху тѣхъ. За поддържане на огньоветѣ въ кѫщи и на ливадитѣ, тѣ трошили и горили дърва, врати, прозорци, мусандри, сандъци, жьорди, коле и всичко друго каквото могло да гори. Въ сѫщото време манафитѣ и маджиритѣ умъртвявали съ ножове, щикове и колове кравитѣ, воловетѣ и телцитѣ, рѣзали отъ тѣхъ кѫсове месо, туряли ги на огньоветѣ да се постоплятъ, — а не да се опечатъ, защото немогли да чакатъ — и следъ това ги яли. Ноще селото представлявало силно облѣщено звѣздно небе. Сто-

тици и хиляди огньове освѣтлявали околнитѣ заснѣжени планини.

Когато бѣгалцитѣ християни се върнали въ селото, предъ очитѣ имъ пакъ изпъкнала друга, по-грозна картина. Плетищата били изгорени. Ливадитѣ и градинитѣ постлани съсъ сѣно, слама, парцали, скелети отъ говеда и коне. Въ сламата и сѣното се виждали пушки, ножове, патрони, паласки, ремъци, матари и всѣкакви други войнишки вещи. Тукъ, тамъ, стърчели или се показвали главитѣ, ржцетѣ и нозетѣ на умрѣли люде. Нѣкои отъ труповетѣ били досущъ голи. А въ кжщитѣ? Сжщото както и въ ливадитѣ. Вратитѣ и мусандритѣ били изпотрошени и изгорени. Подоветѣ и двороветѣ *заросани* съ парцале, слама, сѣно, патроне, кости, замърсено месо и човѣшки нечистотии. Отъ покжщнината нищо се не виждало. Всичко било ограбено или унищожено. Не останало живо нито едно домашно питомно животно. Не се виждали дори котки и кучета, особно въ Новата и Бѣлювската махали. Когато християнитѣ-бѣгалци се върнали въ селото, заварили по кжщитѣ, въ хановетѣ и въ сламата на ливадитѣ 50—60 души живи, но болни турски войници. Тѣ пъшкали и очаквали смъртьта си. Изоставено било и едно болно маджирско дете — момиченце, което 2-3 дни плакало съ слабъ гласъ въ сламата на ливадата, че умрѣло.

Въ селото стърчели и почернелитѣ каменни зидове на нѣколко жилищни и други сгради, Изгорели случайно отъ изоставени огньове, плевнята на свещеникъ Маринъ Караджовъ и кжщитѣ на Сивко Жигоша, Куртя Харзовала, Стояна Пепелановски и Рада Шепковска. Нарочно пакъ били запалени съединенитѣ кжщи на Коля Чиликятъ и Радко С. Кацарски. Чиликювата кжща запалилъ единъ турски офицеринъ — арнаутинъ. Чиликятъ като християнски михтаръ се мжчилъ да угажда и услужва на хилядитѣ неканени госте, но най-сетне, като

разбралъ, ча не може да *излѣзе наглава* предъ сганьта, избѣгалъ и се скрилъ. Офицеринътъ арнаутинъ казалъ, че ако михтарятъ не дойде, ще му запали кѫщата. И запалилъ я (на 17 януари). Дечю Харитювъ, който още не билъ избѣгалъ, изгасилъ огъня и за да умилостиви арнаутина, далъ му кюркя си; обаче когато Дечю се отстранилъ, офицеринътъ далъ повторна заповѣдь да се запали кѫщата на Чиликя. Заедно съ нея *отатнѣла* и кѫщата на Радко С. Кацарски.

Отъ 10 до 16 януарий християнитѣ почиствали кѫщитѣ си и търсили храна по крайнитѣ махали и въ съседнитѣ села. Половината отъ чепеларскитѣ мохамедани били избѣгали заедно съ турската войска а половината си останали въ селото. Тѣ били много омърлушени и изплашени, защото незнаели какво ще стане понататъкъ. Християнитѣ били свикнали и на доброто и на лошото, та нито се радвали толкова за погрома на турската войска, нито пакъ скърбѣли за постигнатото ги бѣдствие. Но и тѣ незнаели какво ще стане понататъкъ

При таково състояние на духоветѣ, чепеларци осъмнали на 16 януари 1878 година. Сѫщиятъ день, привечерь, десетина мѫже християни стояли на камънитѣ предъ хана на Сивко Петровъ, грѣли се на слънце и и приказвали за едно и друго. При тѣхъ билъ и Ахмедъ кехая Тьотю. Предъ камънитѣ въ ливадата на Петръ Чакора, 10—15 деца, повечето ученици, ровили по сламата и събирали патрони и други изоставени военни вещи. Въ това време ненадейно се показали на пѫтя 7—8 лица, облѣчени съ манафски шинели, но съ български гугли на главитѣ и въоржжени съ мартини, и дълги турски тесаци (ножове). Тия лица, между които били чепеларския житель Сотиръ Каладжийски и Метекса Петринъ отъ Станимака, като видѣли мѫжетѣ на камънитѣ и децата въ ливадата извикали: — Ей, какво сидите, руситѣ идатъ! Станувайте да ги посрьощните!

Тия думи като чели били изговорени и дошли отъ небето. Мжжетѣ при камънитѣ много се смутили, спрѣли да приказватъ и втренчено почнали да се гледатъ едни други.

— Станувайте брей! Какво са *вшетурихте!?* — повторно извикалъ Сотиръ. — Ни познахте ли ма? Руситѣ, руситѣ идатъ!

Вшетуренитѣ вчерашни турски раи дошли на себе си, бърже се повдигнали отъ камънитѣ, но докато да се прикачятъ презъ каменния доваръ (зидъ) на ливадата, децата ги изпреварили и тичешкомъ тръгнали надолу по пжтя. Следъ изминаването на Тотковия ханъ, предъ очитѣ на децата и мжжетѣ изпъкнала невиждана до тогава гледка. По тѣсния и заледенъ присоенъ пжть, между Лещювица и Долната махала, полека се движела една дълга черна верига, прилична и на *реденица* отъ ели и на огромна черна засукана връвь. Тая верига била руска конна войска. Единъ отъ набързенитѣ посрещачи, а именно Ахмедъ кехая Тьотювски, като видѣлъ тая черна верига, спрѣлъ се на пжтя позамислилъ се, че бърже свалилъ чалмата отъ главата си, развилъ бѣлия ѝ платъ и го скрилъ въ пояса си. Следъ това Тьотю извадилъ отъ силяхлъка си малко ножче и го подалъ на Дечювото момченце — Харитя съ думитѣ: — Зоми, мижювъ, соя ножъ; да е твой; харизовамъ ти го! — Следъ „обезоржжаването" си Тьотю, продължилъ тичането, за да стигне другитѣ посрещачи, но въ бързината си той се *подсуналъ* на прингата (мосчето), надъ Сивковската рѣка, залюлялъ се, скочилъ въ рѣката и я прегазилъ.

Посрещачитѣ и челната редица отъ руската конница се срещнали въ Долната махала на пжтя връзъ кжщата на Руса Петровска. Челната редица се спрѣла. Въ тая минута запъхтенитѣ отъ тичане посрещачи свалили отъ главитѣ си фесоветѣ и кюляфитѣ съ чернитѣ ша-

фети (гугли не носили) и почнали съ страхопочитание да се кръстятъ, обаче, не имъ идѣло на умъ, какво друго да сторятъ. Въ сѫщото време, когато посрещачитѣ се кръстили, по пѫтя връзъ Пепеланскитѣ кѫщи се задалъ съ размахани рѫце и запъхтенъ Сюлейманъ Милязимътъ. Следъ него бърже вървѣли други 7—8 мохамедани. Милязимътъ като видѣлъ челната войскова редица, не се смутилъ и спрѣлъ, а се набързилъ и когато наближилъ на две крачки първия конникъ-офицеръ, спрѣлъ се, застаналъ въ войнишка стойка, повдигналъ и допрѣлъ рѫката си до чалмата и съ силенъ но спокоенъ гласъ извикалъ:

— Добре дошьолъ командаръ ефенди! Всички добре сте дошли!

Следъ тия думи Милязимътъ се навелъ и цѣлуналъ дѣсното колѣно на офицера, както си стоялъ на коня. Офицеринътъ, казалъ нѣколко думи на руски езикъ и сѫщевременно подалъ рѫката си на Милязима. Последниятъ сграбчилъ съ двѣтѣ си рѫце протегнатата рѫка на офицеря, силно я залюлялъ и продължавалъ да дума съ още по-силенъ гласъ:

— Добре сте дошли, добре сте дошли! Хошъ гелдинисъ, сефа гелдинисъ! Отколе ва чекаме! Добре на сте пуслагали!

Другитѣ посрещачи — християни и мохамедани — като видѣли какво сторилъ Милязмътъ, размърдали се, и почнали, единъ следъ другъ, да наближаватъ офицерина, за да му кажатъ: добре дошли. Първъ наближилъ Дечю Харитовъ и по примѣра на Милязима, навелъ се да цѣлуне колѣното на офицерина, обаче, последния му подигналъ главата и казалъ: „Нельзя цѣлуватъ" и подалъ рѫката си на Деча. Въ това време, когато посрещачитѣ се изреждали да се здрависватъ съ офицерина, Милязимътъ почналъ да рука:

— Хоте сига, комшуларъ, да сторимъ тертипъ за ко-

наци (настаняване) на гостесе! Ще ги смѣстимъ навсѣ каде по кощи се — и въ *болгарскисе* и въ османлийски се кощи.

Еднн младъ офицеръ, като разбралъ, че Милязимътъ говори за настаняването на войницитѣ, казалъ нѣколко думи на близкия до него войникъ и му посочилъ Милязима. Войникътъ-казакъ наближилъ Милязима и на чистъ български езикъ му разправилъ, какъ трѣбва се да се настанятъ войницитѣ по махалитѣ и въ кжщитѣ. Милязимътъ и другитѣ посрещачи като чули, че казакътъ говори на български езикъ, почнали да го запитватъ за едно и друго. Казакътъ на кжсо отговарялъ и между другото казалъ, че командирътъ на войсковия отрядъ не е предъ тѣхъ, а накрая на веригата. Това изненадало и смутило посрещачитѣ, но казакътъ ги успокоилъ. Тоя казакъ е билъ българинъ — бесарабецъ, по-сетнешния борисовградски гражданинъ, градски кметъ и народенъ представитель — Петръ Черкеза.

Челнитѣ офицери, Милязимътъ и Петръ Черкеза, бърже разпредѣлили и насочили войницитѣ къмъ махалитѣ и кжщитѣ. Задалъ се най-сетне и командиря на отряда съ своя щабъ. Повторило се но по-спокойно: „Добре сте дошли“ „добре на сте послагали“. Милязимътъ и нѣколцина други посрещачи — християни и мохамедани завели и настанили командиря на отряда въ кжщата на Салихъ Веговъ (въ Горната махали). Влазянето и настаняването на казацитѣ въ махалитѣ и по кжщитѣ внесло голѣмо оживление въ ограбеното село и неописуема радость въ душитѣ и сърдцата на християнското население. Жени и деца съ кръстене и плачене (отъ радость) въвеждали „братушкитѣ“ въ оголенитѣ и полуразрушенитѣ си кжщи, но мжчно имъ било, че не могли да ги нагостятъ, защото нищо друго нѣмало въ кжщи за ядене, освенъ овесена и арпова каша. Но братушкитѣ си знаели работата. Тѣ, следъ като се

настанили, разпоредили се и за храна, както за себе си и конетѣ, така и за братушкитѣ-гостоприемци. Команди отъ по нѣколко войника обишьонкали всички мохамедански кжщи въ селото, особно крайнитѣ, въ които не били влазѣли манафе. Следъ 1—2 часа казацитѣ внесли въ квартиритѣ си хлѣбъ, брашно, сирене, масло, леща, фасулъ, овесъ, сѣно и други храни за люде и коне. Докарали и „бички", които веднага заклали, одрали и разпредѣлили месото имъ. Освенъ това, нѣколцина чепеларски християни набързо се въоржжили и отишли въ съседнитѣ села Богутево и Гюндюзица да найдатъ и донесатъ и отъ тамъ храна.

Преди да настжпи нощьта, казацитѣ се разшьотали по кжщитѣ, като че ли сж у дома си и почнали да готвятъ ястия. Отъ дисагитѣ и торбитѣ си изваждали сухари, конуси захарь, варили чай и думали: — Кушайте братушки, етò руский, крѣпкый чай! — До тогава въ селото никой не знаялъ за руското питие — чая. Децата първи накусювали и подслаждали съ захарь червената и горчивата руска чорба-чая.

Думитѣ: „кушайте братушки", „етò руское", „етò турецкое", приятно звучели въ ушитѣ на християнитѣ. Приятно звучели и имената и презимената: Тимофей Тимофеевичъ, Исидоръ Ивановичъ, Кароленко, Терещенко и др., обаче, неприятно е било на бившитѣ турски раи да слушатъ имената и презимената Мамадъ, Гасань, Яшаръ, Якубовичъ, Брахамовичъ, есаулъ, Шимай и др. Тия имена и презимена имъ напомнали ахренскитѣ Мехмедъ, Хасанъ, Брахимъ, Якубъ и др. Но още по неприятно станало на християнитѣ когато видѣли, че малцина казаци се кръстятъ, а мнозина се миятъ като мохамедани, кланятъ се и следъ това лѣгатъ да спатъ. Указало се, че 70% отъ казацитѣ били черкезе-мохамедани. Това откритие доста охладнило християнитѣ спрѣмо „братушкитѣ". Въ квартирата на командиря на отряда пакъ

друга изненада. Преди да се почне вечерята, командирятъ зелъ *абдезъ*, *откланялъ* се и следъ това седналъ на трапезата. Прислужницитѣ — все мохамедани се много смаяли отъ тая постѫпка на *московеца*. Тѣ помислили, че той се гаври съ мохамеданската вѣра, за да угоди на ахренетѣ. Командирятъ забележилъ, че откланянето направило неприятно впечатление на присѫтствующитѣ, та имъ разправилъ, чрезъ преводача Петръ Черкезътъ, своето битие и житие. Командирятъ на казашкия отрядъ съ чинъ полковникъ се зовалъ Арсланъ бей. Отрядътъ му се състоялъ отъ шесть сотни казаци отъ Владикавкаската конна казашка дивизия, въ състава на която влазялъ и Кубанския коненъ казашки полкъ. Повечето войници въ Арсланбеювия отрядъ сѫ били кубански казаци.

На другия день (17 януарий) отрядътъ заминалъ за Устово и отъ тамъ, презъ Паласъ, Дарждере и Кошукавакъ, стигналъ въ Димотика и се присъединилъ къмъ другата руска войска, която била вече завзела града. Следъ заминаването на отряда християнитѣ въ Чепеларе се почувствували напълно свободни, но не знаели какво трѣбва да правятъ по-нататъкъ, защото Арсланъ бей не имъ далъ никакви наставления. Едвамъ следъ десетина дни, дошло нареждане отъ Станимака да се стъкми общинско управление. По виднитѣ християни и мохамедани се събрали въ кѫщата на Дечю Харитювъ и избрали или назначили: за председатель на общинския съветъ Дечю Харитювъ, а за съветници Тодоръ Балджийски, Сюлейманъ Милязима, Ахмедъ кехая Тотювски и Атанасъ М. Кюсета. За секретаръ на съвета билъ назначенъ Иванъ Г. Найденовъ, а за стражари Колю Мерджановъ и Насю Понювъ. Новитѣ управници получили отъ станимашкия окрѫженъ началникъ Богданъ Бракаловъ по единъ тенекиенъ знакъ и почнали да управляватъ селото и по свое разбиране и по новитѣ руско-български наредби.

Край на първа книга.

Книжнина:

† Епископъ Софроний. *Житие и страдание грѣшнаго Софрония.* Българско книжовно дружество. год. първа — Браила.

Д-ръ Костантинъ Иречекъ. *История болгаръ.* — Одеса. 1877 год.

Д-ръ Костантинъ Иречекъ. *Княжество България 2 части.* Превели С. Аргировъ и Екатерина Каравелова.

Н. Карѣевъ. *Стара история.* Превели Ст. Ганевъ и Юр. Крапчевъ. — Пловдивъ

Професоръ Д-ръ Гавр. И. Кацаровъ. *Древнитѣ траки на Балканския полуостровъ.*

Професоръ Ст. С. Бобчевъ. *История на Старо-българското право.* — София, 1910 год.

Професоръ П. Никовъ. *Турски завладявания.* Българска историческа библиотека кн. 1.

Професоръ Соколовъ. *Уставътъ (типикътъ) на бачковския монастиръ.* Списание „Родопски напредъкъ“ год. 1—9.

Хр. П Костантиновъ. *Непредаденитѣ села въ Родопа* — Дьовленско.

Ст. Н. Шишковъ. *Помацитѣ.*

Ст. Н. Шишковъ. *Пловдивъ въ своето минало.*

В. Дечовъ. *Овчарството въ срѣдна Родопа.* Сбор. Акад. на Наукитѣ. Кн. XIX.

В. Дечовъ. *Овцевъдството въ срѣдна Родопа.* Сп. „Родопски напредъкъ“ год. 1—9.

В. Дечовъ. *Черковно-училищни работи въ Чепеларе.* Сп. „Родопски напредъкъ“ год 1—9.

Турски документи за кърджалиитѣ. Превелъ Д. Ихчиевъ. Сбор. Акад. на Наукитѣ кн. XXII—XXIII.

Устна (по разкази) нагода

Нагодата (градивото) за първата часть отъ книгата *„Чепеларе и съседнитѣ му заселища“* е събирана отъ четиридесеть години насамъ. Най много и най ценни сведения сж ни дали следнитѣ стари, но любознателни и паметливи родопци. На живитѣ благодаримъ, а на починалитѣ: вѣчна имъ паметь!

Анастасъ Марковъ	село Чепеларе
Атанасъ Харитювъ	„
Атанасъ Т. Дойчинъ	„
Ахмедъ Тьотю	„
Ахмедъ Адемовски (Ципата)	„
Антонъ Бозовски	Широкалжка
Ахмедъ ефенди	Забордо (Чукуркьой)
Ахмедъ Ениаговъ и жена му	„ „
Апостолъ Кисьовъ	Стоки
Анастасъ Сбирковъ	Долно Дерекьой
Анастасъ Кенански	Устово
Али Чаушъ	Долащъръ
Ахмедага (притежатель планината)	Топоклу
Анастасъ Костовски	Райково
Адемъ Чоко	Пашмаклж
Абдулъ Чаушъ	„
Адемъ Чаушъ	„
Ангелъ Гареловъ	„
Ахмедъ Жеферъ	„
Аджиаговитѣ внуци	Смоленъ
Брахомъ Кьоралийски	Чепеларе
Брахимъ Мерковски	„
Брахимъ Инжекаровски	Райково

Бозътъ (стариятъ)	Триградъ
Волчю Хаджийски	Чепеларе
Волко Димировски	„
Волко Костовски	„
Василъ Кехая Сивеновски	„
Вочю П. Манолювъ	„
Велко Илчювъ	Горно Дерекьой
Вочю Колювъ Тунювъ	„ „
В. Маданковски	Ворбово
Волчю Сивеновски	Хасанско селище
Гочю Киряковъ	Чепеларе
Георги Батала	„
Георги Гирджикатъ	„
Георги Н. Найденовъ	„
Георги Т. Баргановъ	Широкалжка
Гого Сиракътъ	Стоки
Гавраилъ Раевъ	Устово
Георги Пощата	Косово (Шайтаново)
Гавраилъ попъ Райчевъ	Пашмаклж
Доча Райчова Палчикутка	Чепеларе
Дойкя Куртавичкина Стракунска	„
Димо Рошатъ	„
Дечо Харитювъ	„
Диню Петровъ Илъка	„
Диню Метексовски	„
Диню Костовски	„
Диму Радковъ	„
Данаилъ Костовъ	Райково
Драгню Кехая	Долно Дерекьой
Ева Куртюва Харзовалова	Чепеларе
Жека Петровска Р. Димировска	„
Згура Тороманьвъ	Устово
Иванъ Гергинински	Чепеларе
Иванъ Г. Найденовъ	„
Иванъ Н. Чичовски	„

Исеинъ Кабадозъ	Райково
Ибрахимъ Ениаговъ	Забордо
Илчю Велковъ	Горно-Дерекьой
Иванъ Кехая Гьорги Кехаьовъ	Долно-Дерекьой
Исеинъ Хашю	Долащъръ
Иванъ Кехая Шишмански	Карлуково
Идризъ ага	Топоклу
Идризъ (арабаджията)	Аланджиево
Исеинъ Бейски	Пашмаклж
Имамътъ Гьовренски	Гювренъ
Куртю К. Харзовала	Чепеларе
Колю Харитювъ Туню	„
Колю Толушъ	„
Колю Волковъ Чиликятъ	„
Кръстанъ Петковъ Панчерски	„
Колю Х. Милушевъ	Райково
Костадинъ Губера	Хвойна
Каню Андреевъ	Горно-Дерекьой
Каню К. Канювски	„
Калинъ Найденовъ (генералъ)	Широка-лжка
Куртю Чакъровъ	Пашмаклж
Костадинъ А. Чакъровъ	„
Колю Т. Чакъровъ	Устово
Лиманъ Исеинаговски	Райково
Льонтата (стария)	Лилково
Мара Д. Пакулюва	Чепеларе
Мария Волкова Кацарска	„
Мехмедъ ефенди Имамътъ	„
Мехмедъ Чукаловъ	Богутево
Мустафа Достатски	с. Доспатъ
Мурадага	Кестенджикъ
Мехмедъ Тахирбеевъ	Пашмаклж
Михалъ Капасъза	„
Митю Руминъ	Широка лжка
Молла Саллихъ	Гюндюзица

Мустафа Хилми Мурадовъ	Карабулакъ
Мехмедъ Тумбевъ	Баня Чепино
Никола Льонтовъ	Лилково
Насю Сулинаджията	Устово
Никола Семерджиевъ	"
Незифъ Бошнакътъ	Пашмаклѫ
Османъ Кечели	Дьовленъ
Петръ Черкезътъ	Борисовградъ
Петръ Р. Пампоровъ	Чепеларе
Панайотъ Арнаутски	Жюрково
Радко Велевъ	Чепеларе
Райчю Бѣлевъ — Пампора	Пашмаклѫ
Райчо Харбалийски (Калманката)	"
Рушенъ Синапювъ	Богутево
Сивко Волковъ Кацарски	Чепеларе
Стоянъ Мур. Пепелановски	"
Свещеникъ Маринъ Караджовъ	"
Стайко Понювъ	"
Сава Киряковъ	"
Стоянъ Петровски	"
Салихъ Чаушъ Кара-Ибрахимовъ	"
Салихъ Х. Идризовъ	"
Салихъ Кехая Тьотювъ	"
Садъкъ Джаферювъ	"
Селимъ Шахпазовски	"
Сюлейманъ Милязимъ	"
Свещеникъ Никола Узунски	Широкалѫка
Славу Згуровски	"
Сотиръ Кайковски	Стоки
Стоянъ Мизюля	"
Свещеникъ Сава Митювъ Киряковъ	Горно-дерекьой
Стоянъ Сирийски Даскала	Долно дерекьой
Свещеникъ Атан. Кел-Петковъ	Устово
Сюлейманъ Илчовски Шико	Богутево
Синапятъ (Стария)	"

Смаилага Караходжовъ	Тъмрашъ
Салихъ Еминовъ Тахирбейски	Пашмаклж
Сарлочоолу	„
Сали Мехмедъ	с. Вълчево
Салихъ Ибрахимовъ (кметътъ)	„
Сиракътъ (Гонгалювъ братъ)	Лжкавица
Тодоръ Балджийски	Чепеларе
Тодоръ Г. Демиревъ (Тотката)	„
Тодоръ Кушлю	Долно-дерекой
Тодоръ Бурдевъ (Куимджия)	Райково
Тороманъ Стария	Стоки
Тодоръ Пинтиевъ	Райково
Ферадъ Брахомбейски	Пашмаклж
Хроню (който бѣ въ Дьовлень)	„
Хаджи Идризъ	Чепеларе
Хаджи Ахмедъ Джюровъ	„
Ходжи Салихъ	Богутево
Халилко Волнювски	„
Ходжата Кавараджийски	„
Хаджи Исуфъ	Райково
Хасанъ Х. Алибеювъ	„
Хаджи Иванъ Бечевъ	Устово
Хаджи Мустафа Кюлюнкъ	Беденъ
Хаджи Бангатевъ	Дьовленъ
Хамидъ ага	Лѣсково
Хараламби Костовъ	Райково — Устово
Халилъ Доспатски	Доспатъ
Христо Лакудата	Смиленъ
Хуба Узунъ Гочюва	Чепеларе
Цвѣта Калинова Шеркова	„
Чина Димова Рошювска	„
Янко (Еню) Дим. Пакулевъ	„
Якуповскиятъ Ходжа	Богутево

Безъ намѣсата и подкрепата на образователно-спомагателното дружество „Родопска искра“, напечатването на тая книга щѣше да закснѣе. Но и дружеството „Родопска искра“ не би могло изцѣло да подкрепи това културно дѣло, ако не разчиташе на общоселската помощь. И тая помощь не закъсне. Чепеларци съ възторгъ възприеха и насърчиха починътъ на своето просвѣтно дружество „Родопска искра.“

За напечатването на книгата ние еднакво сме благодарни, както на младитѣ и енергични настоятели и членове на дружеството „Родопска искра“ така и на всички чепеларци, които съ щедростьта си улесниха починътъ на дружеството.

В. Дечевъ

СПИСЪКЪ

На лицата и учрежденията, дали помощь за издаването на книгата „Миналото на с. Чепеларе"

№ по редъ	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Мѣстожителство	Занятие	Размѣръ на дарената сума
1	Чепеларската община	с. Чепеларе		5000
2	Чепел. попул. банка	„		2000
3	Кооперация „Николка"	„		1000
4	Кооп. „Инджекаровско"	„		1000
5	Кооп. „Студена вода"	„		1000
6	Кооперация „Гора"	„		800
7	Коопер. „Св. Илия"	с. Прогледъ		500
8	Коопер. „Мурджевско"	с. Чепеларе		500
9	Сем. Димитръ Райчевъ	„	учитель	500
10	Филипъ Ангеловъ	„	търговецъ	500
11	Тодоръ В. Пепелановъ	„	„	500
12	Сивко Т. Чакъровъ	„	„	500
13	Андонъ Дечевъ	„	чиновникъ	300
14	Иванъ Ножаровъ	„	търговецъ	300
15	Иванъ Сираковъ	„	„	200
16	Дечо Аргировъ	„	„	200
17	Иванъ К. Стайковъ	„	„	200
18	Василъ Ст. Пепелановъ	„	„	200
19	Сем. Ст. Д. Маревъ	„	„	200
20	Горчо Мерджановъ	„	„	200
21	Райчо Д. Кефилевъ	„	земледел.	200
22	Св. Хр. п. Мариновъ	„	свещеникъ	200
23	Георги Н. Найденовъ	„	пенсион.	200
24	Свещ. Евстати Янковъ	„	свещеникъ	200
25	Василъ Филевъ	„	търговецъ	150
26	Никола Ив. Чичовски	„	чиновникъ	150
27	Атанасъ Мерджановъ	„	търговецъ	100
28	Никола Кр. Чиликовъ	„	книжарь	100
29	Иванъ Т. Аргировъ	„	търговецъ	100
30	Никола Найденовъ	„	„	100
31	Атанасъ Журналовъ	„	„	150
				17250

				17250
32	Тодоръ Ихтеровъ	с. Чепеларе	служащъ	100
33	Димитръ Сивковъ	„	земледѣл.	100
34	Стоянъ Дечевъ	„	„	100
35	Никола Ат. Сираковъ	„	индустр.	100
36	Василъ Ст. Балджиевъ	„	земледѣл.	100
37	Василъ Аргировъ	„	търговецъ	100
38	Михаилъ Мишевъ	„	хлѣбаръ	100
39	Атанасъ Г. Баталовъ	„	земледѣл.	100
40	Сивко Петровъ	„	„	100
41	Ангелъ Мандраджиевъ	„	търговецъ	100
42	Георги Илиевъ	„	търговецъ	100
43	Костадинъ Дечевъ	„	земледѣл.	100
44	Братя Пакулеви	„	търговци	100
45	Димитръ Тодоровъ	„	търговецъ	100
46	Михаилъ Николовъ	„	чиновникъ	100
47	Райко Харитевъ	„	„	100
48	Ради Ив. Коларовъ	„	„	100
49	Райчо Ив. Найденовъ	„	„	100
50	А. Герджиковъ	„	„	100
51	Атанасъ Ив. Дамяновъ	„	търговецъ	100
52	Василъ Костовъ	„	„	100
53	Петръ А. Сбирковъ	„	„	100
54	Лазаръ Н. Кисовъ	„	земледѣл.	100
55	Атанасъ Н. Кисовъ	„	търговецъ	100
56	Никола П. Василевъ	с. Прогледъ	учитель	100
57	Атанасъ Г. Сираковъ	с. Чепеларе	земледѣл.	80
58	Георги Кара-Колевъ	„	търговецъ	60
59	Атанасъ И. Гергиновъ	„	земледѣл.	50
60	Николи Курудановъ	„	чиновникъ	50
61	Георги Ивановъ	„	„	50
62	Ангелъ Лазаровъ	„	търговецъ	50
63	Стефана Ангелова	„	учителка	50
64	Маринъ Папучаровъ	„	обущарь	50
65	Никола Златиловъ	„	търговецъ	50
66	Борисъ Ст. Дечевъ	„	кръчмаръ	50
67	Никола Ив. Калиновъ	„	чиновникъ	50
68	Атанасъ Дечевъ	„	секр. бир.	50
69	Атанасъ Свирковъ	„	шивачъ	50
				20440

СПИСЪКЪ

На лицата и учрежденията, абонирали се и внесли предварително абонамента на книгата **„Миналото на с. Чепеларе“**, съ което значително сж улеснили издаването й

№ по редъ	ИМЕ И ПРЕЗИМЕ	Мѣстожителство	Занятие	Зап. екз. подвъз.	Зап. екз. неподв.
1	Иванъ А. Сираковъ	с. Чепеларе	търговецъ	5	
2	Асѣнъ Чолаковъ и с-ие	"	"	2	
3	Сивко Т. Чакъровъ	"	"	2	
4	Щерю Костадиновъ	гр. Станимака	"		2
5	Атанасъ Ив. Найденовъ	с. Чепеларе	чиновникъ	2	
6	Василъ Ст. Пепелановъ	"	пенсионеръ	1	
7	Никола А. Найденовъ	"	търговецъ	1	
8	Василъ Костовъ	"	"	1	
9	Георги Хр. Калиновъ	"	"	1	
10	Георги Тот. Демиревъ	"	"	1	
11	Ат. К. Дели-Сивковъ	"	"	1	
12	Василъ Т. Аргировъ	"	"	1	
13	Атанасъ п. Мариновъ	"	чиновникъ	1	
14	Никола Ив. Чичовски	"	"	1	
15	Георги Т. Демировъ	"	пенсионеръ	1	
16	Метекса Г. Сукаревъ	"	касапинъ	1	
17	Георги п. Мариновъ	"	коопер.	1	
18	Михаилъ В. Ганйоолу	"	свободенъ	1	
19	Атанасъ Ив. Дамяновъ	"	търговецъ	1	
20	Илия Стояновъ	гр. София	лесовъдъ	1	
21	Иванъ Ножаровъ	с. Чепеларе	търговецъ	1	
22	Филипъ Ангеловъ	"	"	1	
23	Тодоръ В. Пепелановъ	"	"	1	
24	Костадинъ Теневъ	гр. Станимака	зжболѣк.	1	
25	Тома Тотевъ	с. Чепеларе	пенсион.	1	
26	Дечо Т. Аргировъ	"	търговецъ	1	
27	Георги Ил. Харитевъ	"	"	1	
28	Райчо Ив. Найденовъ	"	чиновникъ	1	
29	Читалище с. Избѣгли	подаръкъ отъ	Р. Ив. Найд.	2	
30	Лазаръ В. п. Манолевъ	с. Чепеларе	коларъ	1	
31	Д-во „Ела“	"	—	1	
32	Георги Баталовъ	"	коларъ	1	
33	Иванъ Кузмовъ	"	търговецъ	1	
34	Стайко В. Пѣйковски	"	чиновникъ	1	
35	Георги В. п. Манолевъ	"	касапинъ	1	
36	Стефанъ К. Пепелановъ	"	търговецъ	1	
37	Атанасъ Н. Русеновъ	"	"	1	
38	Никола Златиловъ	"	"		

39	Иванъ Т. Аргировъ	„	„	1	
40	Анастасъ Г. Глуховъ	с. Стойкитѣ	чиновникъ	1	
41	Свещ. Хр. п. Мариновъ	с. Чепеларе	свещеникъ	1	
42	Атанасъ Дечевъ	„	чиновникъ	1	
43	Хр А. Кара-Ивановъ	„	землед	1	
44	Раифъ А. Джуровъ	гр. Пловдивъ	търговецъ	1	
45	Александъръ Дечевъ	гр. Ст.-Загора	чиновникъ	1	
46	Георги Н. Найденовъ	с. Чепеларе	пенсионеръ	1	
47	Петъръ Таковъ	с. Прогледъ	тъговецъ	1	
48	Петко Разсукановъ	с. Чепеларе	депутатъ	1	
49	Димитъръ Райчевъ	„	учитель	1	
50	Тодоръ Ил. Стайковъ	„	търговецъ	1	
51	Атанасъ А. Згуровски	с. Малево	учитель	1	
52	Стефанъ Сгуровъ	с. Чепеларе	служитель		1
53	Атанасъ В. Балжиевъ	„	„	1	
54	Тодоръ А. Широковъ	„	бирникъ		1
55	Киро Ангеловъ	„	бакалинъ		1
56	Димитъръ Тодоровъ	„	манифакт.		1
57	Стоянъ В. Пепелановъ	„	готвачъ		1
58	Тодоръ Мариновъ	„	пенсионеръ		1
59	Георги А. Найденовъ	„	кръчмарь		1
60	Михаилъ Мишевъ	„	хлѣбарь		1
61	Василъ Филевъ	„	кръчмарь		1
62	Ламбри Томовъ	с. Чепеларе	лесовъдъ		1
63	Христо Желѣзковъ	„	сарачъ		1
64	Апостолъ Г. Мавродиевъ	„	налбантъ		1
65	Костадинъ Учиковъ	„	стругарь		1
66	Георги х. Костадиновъ	„	предпр.		1
67	Райчо Пепелановъ	„	землед.		1
68	Ракшина Христева	„	домакиня	3	
69	Андонъ Дечевъ	„	чиновникъ	1	
70	Чепеларската община	„	—	35	
71	Кооперация „Наколка“	„	—	10	
72	Коопер. Инджекаровско	„	—	2	
73	Мехмедъ Джалиловъ	„	учитель	1	
74	Сем. Хр. Господиновъ	„	пенсионеръ	10	
75	Крумъ Савовъ	гр. Станимака	фотографъ	1	
76	Борисъ Савовъ	„	фотографъ	1	
77	Кост. Д. Пепелановъ	с. Чепеларе	служитель	1	
78	Коопер. „Пампорово“	„	„	10	

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Второ издание на роман и въобще на художествена книга е нещо естествено, но второ издание на една местна, селищна история, каквато е „Миналото на Чепеларе“, е наистина явление в нашата книгоиздателска практика.

Първата подобна книга, която има това щастие, е „Описание на Татарпазарджишката кааз“ от Т. Захариев, преиздадена през 1970 год. по случай стогодишнината от нейното публикуване. Другата сподобена с тази рядко щастлива съдба е първата част от историята на Чепеларе, отпечатана точно преди 50 години (през 1928 г.) като издание на Образователното спомагателно дружество „Родопска искра“.

Повече подобни случаи не са ми известни, макар селищната историческа литература у нас да наброява над 400 заглавия, някои с много широка известност (двутомната история на Габрово, тритомната история на Сливен, историята на Плевен, на Ловеч, на Пазарджик, на Стара Загора и т. н. и т. н.).

Защо тъкмо на „Миналото на Чепеларе“ се падна тази чест? Когато по-горе си послужих с израза „щастлива съдба“, имах пред вид не толкоз някакви външни обстоятелства, благоприятствуващи преиздаването на „Чепеларе“, а преди всичко достойнствата на самата книга, нейната не само фактическа стойност като най-сериозен досега опит за разкриване на среднородопската история, а найвече повествователния ѝ чар. Без да е роман, книгата се чете със същата жажда и напрежение, без да е повест, тя съдържа много от прелестите на самородната белетристика, като се започне от чудно пресъздадените исторически образи и се свърши с плавното, сочно, образно слово на нейния автор Васил Дечов.

Ако сте чели старите исторически писатели Плутарх, Полибий, Тукидит и Херодот, лесно ще откриете в Чепеларската история на Дечов един от следовниците на древната литературно-историческа традиция. Ще я откриете не само по отношение на литературните средства, които Дечов употребява в своята книга, но и по целите, които си поставя той в нея, по тънките психологически окраски, до които се домогва и които правят от „Чепеларе“ едно най-забележително в стилово отношение произведение на нашата селищна литература.

Ето какво казва Плутарх в своя увод към биографията на Александър Македонски: „Не всякога добродетелите или пороците се проявяват в блестящи подвизи: напротив, твърде често някаква незначителна постъпка или анекдот, или пък някаква шега разкриват по-добре характера, отколкото няколко сражения с десет хиляди убити, или пък бляскава победа при обсадата на някой град. Ето защо — (продължава Плутарх) — нека и на мене ми бъде позволено да се вдълбочавам в изследването на психологическите черти на своите герои и да опиша по този начин техния живот, а да оставя на други да пишат за големи битки и за велики дела. . .“

Това верую е изповядвал, види се, Дечов, при писането на своята история на Чепеларе и е дал в нея превес не на „големите битки и велики дела“, а на ония постъпки, постъпчици и дори анекдоти от миналото на родното си място, които разкриват х а р а к т е р а на историческите фигури, до които той се е докоснал. По този начин Дечов е направил от тях не просто фигури, участвували в едно или друго събитие, а г е р о и в точния смисъл на думата: живи хора, изобразени с техните страсти, с техните човешки сили и слабости. Прочетете главата за унищожаването на хайтите и особено сцената, когато победоносните сеймени на чепеларския бюлюкбашия Кара Ибрахим се завръщат след разбиването на Мехмед Синап и вижте как майката на един от падналите в боя сейменен (Мустан) посреща дружината, милва коня му и оплаква своя син. Прочетете страниците, посветени на смъртта на предводителя на страшните хайти — Мехмед Синап, воплите на неговата жена, когато Мехмедовите кули и конаци се срутват и горят, и ще разберете защо книгата на Дечов петдесет години след нейното издаване се търси и чете, защо не губи тя от своята свежест, въпреки че някои от описаните в нея събития съвременната историческа наука е склонна да представи в по-различна светлина.

Зная, има професионални историци, които гледат отвисоко на книги, написани емоционално, като Дечовата, и се въздържат да ги причисляват към сериозната, научна литература.

Тях ми се ще да попитам: А какво значи сериозна литература? Сериозно написана книга? С какво се мери нейната сериозност? Сериозността на една историческа книга не се определя само по точността на фактите в нея и по количеството скука, която следва сиромахът-читател да преодолее, преди да достигне до усвояването на научното ѝ съдържание.

Сериозността на едно историческо съчинение се мери преди всичко по неговия обществен отзвук, по неговото значение за „овеществяването" на една или друга обществена идея. „Сериозна" книга ли беше Славянобългарската история на светогорския монах? Всички сме наясно, че малко са книгите, изиграли такава сериозна историческа, в точния смисъл на думата, роля, каквато роля се падна на тази книга да изиграе в живота на българския народ. Нейната като че ли тайнствена сила не се корени толкоз в историческите факти, които тя оповести, а в н а ч и н а, по който тя внушава на читателите своите идеи — с трепет, тревога и вълнение.

Това е особеното и на „Миналото на Чепеларе" от Васил Дечов. Тази книга със своите факти, идеи и образи буди трепет, тревога и вълнение. На това се дължи и особеното ѝ въздействие за развитието на среднородопската селищна литература, за културното обновление на целите Родопи. В това се корени и непресъхващият интерес към нея — защото тя не е книга просто „историческа, а книга човешка, с вълнуващи съдби, които ни карат да я четем, не, а да я п р е ж и в я в а м е, както се преживява една художествена повест.

И в още нещо се крие нейната сила: в прогресивните обществено-политически и народностни идеи, вложени в нея.

Една от тези идеи е братството между българи-християни и българи-мохамедани в Родопите. Сега тази формулировка ни изглежда обикновена и дори елементарна. Ала някога, в края на миналия век, когато Дечов е писал и публикувал първите глави на Чепеларската история в списание „Родопски напредък" от 1906 г., нещата около „братството" не са били тъй ясни, както ги възприемаме ние сега. Първо: науката не беше събрала достатъчно документални материали за насилственото помохамеданчване на родопските българи, наричани в ония времена „помаци". И второ: имаше по онова време натрупани много предубеждения и заблуди във връзка с фаталната уж роля на помаците при потушаването на Априлското въстание, което даваше и в общественото, и в държавното отношение към тях своя мрачен отпечатък. Дечов бе един от първите (ако не и първият), който обърна в своите исторически писания внимание върху тия заблуди и опасностите, които

произтичаха от тях. Той пръв се опита да докаже, че Перущица не е клана от помаци, а от турци и черкези, че ролята на помаците за потушаването на Априлския бунт е нищожна, че той е сломен от редовните и мобилизирани турски войски. И в „Миналото на Чепеларе“, и в другите книги на Дечов пулсира една искрена, неподправена обич към „еднокръвните ни събратя българи-мохамедани“ в Родопите, усеща се едва ли не във всеки ред неговото съчувствие към тях, болката му от нерадостната им историческа съдба. Не случайно в „Миналото на Чепеларе“ са така добре изваяни образите на българите-мохамедани като Салих ага. Хаджи Идриз, Мехмед Синап и много други. За смоленския войвода Салих ага, за страшния главатар на хайтите Мехмед Синап, пък и за някои други герои от книгата за Чепеларе сега може да се правят уговорки било за класовата им принадлежност, било за историчеcки принос, но едно е безспорно: Дечов пръв ги вкара в нашата литература като свои, за вечни времена...

Това сега ни се вижда естествено, но в ония времена, когато априлските пожарища не са още дозагаснали, не е било нито лесно, нито естествено да вдигнеш глас в защита на своите оклеветени събратя българи-мохамедани. Дечов го стори, защото носеше умна глава на раменете си, защото в него биеше българско сърце и защото имаше силата, т. е. дарбата да го направи. Благодарение на тази дарба неговата „История за Чепеларе“ се превърна в нещо като родопска „Илиада“, тя подпали искрата на родопското краезнание и поддържа този огън до наши дни.

Една дузина среднородопски селищни истории, като „Проглед“, издадена през 1948 г., „Славейно“, издадена през 1942 г. „Широка лъка“ — 1949 г., „Село Яворово“ — 1958 г., „Село Петково“ — 1966 г., „Смолян“ — 1972 г., „Забърдо“ — 1971 г., „Тъмръш“ — 1973 г., „Момчиловци“ — 1975 г. и други имат своята закваска от Чепеларската история на В. Дечов. Тези селищни истории са в една или друга степен оплодени, вдъхновени от Дечов, от неговите мисли, образи, идеи, от неговите народоведчески пориви. Някои от авторите на споменатите книги са признали благородното влияние, което е упражнил чепеларецът върху тях, други съм чул да го споделят, а за себе си мога да кажа, че никога не бих се захванал да пиша историята на родното ми село Явровo, ако да не беше пред очите ми светлият пример на Дечов. Една книга, с която той потвърди правилото, че „ИСТОРИЯТА СТАВА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ едва тогава, когато се прекара през човешкото сърце“; че историята е история ,когато център в нея е не събитието (както става често в някои съвременни научни съчинения), а човекът (както е у Дечов).

Пак ще кажа, грешил е и Дечов в своята история (както всички са грешили), но нека да не забравяме, че той започва току-речи от нищо... По времето, когато чепеларският историк се поти над първите страници от „Миналото", другият известен родопски литератор Христо Попконстантинов пише в своя дневник за юрюците, че са каракачани и не прави никаква разлика между едните и другите... На такова равнище е било тогава родоповедението, пък и въобще нашата историческа наука като цяло. Затова Дечов при описание на османското нашествие в Родопите си служи преди всичко с легенди и допуска в това отношение разминаване с установените по-късно исторически факти. Затова са спорни изводите, които прави за уж благоприятната роля на юрюците за икономическото процъфтяване на родопското население. Под резерв би трябвало да се приемат и някои схващания на Дечов за социалната същност, размерите и значението на родопския кърджалийски бунт и по-точно за ролята на неговия главатар Мехмед Синап. Грешки е допуснал Дечов и на други места в своята книга. Всички те са обсъдени в пояснителните бележки, приложени в края на настоящото издание, които осъвременяват „Миналото на Чепеларе" в достатъчна степен, за да може да служи то и в наше време като научно помагало за изучаване среднородопската история. Едно допълнително основание за това намираме в обстоятелството, че общо взето схващанията на Дечов по основните родопски социално-исторически проблеми, изречени в „Историята на Чепеларе", удържаха блестящо проверката на времето и остават, току-речи, в пълна сила и до днес.

Това се отнася както за първия, така и за втория том от „Миналото на Чепеларе", която книга се надяваме да видим също така преиздадена, както и настоящата.

А сега няколко думи за автора на книгата — Вочу или още Васил Дечов („Вочу" е кръщелното му име, което после минава във „Васил"). Няма да разказвам биографията на Дечов — ще изтъкна само няколко характерни за него факти. Единият е, че първата негова печатна работа се появява в пловдивския вестник „Народний глас" през 1883 г., когато Вочу е на 17 непълни години... Това е „Описание на село Чепеларе", в което вече пролидчава литературната дарба на бъдещия родопски исторически писател. Той няма пълни 29 години, когато през 1894 г. става кмет на Чепеларе, издава местен чепеларски вестник, пише брошури срещу деребействата на своя околийски началник и с това скоро си изяжда кметския хляб. По време на кметуването (1894—1897 г.) Дечов подлага своето родно село на първата болезнена благоустройствена операция, свързана с бутане на плетища, със

събаряне на къщи, прокарване на нови улици и въобще слагане основите на новите обществени строежи в Чепеларе.

Бурното кметуване на Дечов трае три години и през тия три бурни години се е начертал сегашният градоустройствен лик на Чепеларе. След това Дечов служи като чиновник в разни краища на България, но основното му занятие в същност си остава да пише, да редактира и да води обществени битки. Където замирише на барут — търсете Дечов, все едно дали става дума за съдбата на чепеларските частни гори, на дъскорезниците, за участта на родопските овчари в Беломорието или за рибарите-сулинаджии; дали е дума за седалището на околията или на окръга; за бъдещата презродопска железница или за експлоатацията на лъкавските рудници — все едно, Дечов еднакво се пали и от съвременните, и от историческите неправди, и в една и съща брошура пише за презродопската железница и за клеветите върху името на Ахмед ага Тъмрашки. Заедно с това той, разбира се, не зарязва своите исторически писания и непрекъснато печати материали по историята на Средните Родопи в различни издания и най-вече в редактираното от него и от Ст. Шишков списание „Родопски напредък", което излиза между 1903—1912 г. и съставлява златния век на среднородопската периодика. Тука се проявяват и някои от чисто литературните творби на Дечов, каквито са неговите очерци за Хаджи Идриз, великолепните му пътеписи из „Долината на златото, сиромашията и простотията" и особено хумористичните скици „Из помашкия обществен живот". И редом с тях — яростни статии по обществени въпроси и неправди.

Много пъти негови приятели го съветват да пише по-„летво", не така рязко, за да не печели неприятели, но Дечов не прави компромиси с писането: „Йе си го пишем, както си е — отговаря той — пък те (засегнатите) да правят, каквото щот!" И остава верен докрай на тая своя максима, все едно дали е кмет на Чепеларе или чиновник по мерките и теглилките в Пашмаклъ (сегашния Смолян). И там, като чиновник, той рови старините около града, „рови" и обществените работи, съветва, спори, кара се и подема по едно време инициативата да се направи туристическа флотилия за оглеждане на Смолянските езера, с което окончателно затвърдява реномето си на отчаян фантазьор.

Ето как е описан Дечов в една хумористична скица, публикувана през 30-те години в смолянския вестник „Красногор": „С нехайно сложена главопокривка. . . Под нея — очила от Вехтия завет, зад които мигат две хитри, незагаснали очи. Под очилата една беззъба, но вечно бъбрива уста, а по устата — побелялата брадичка на Сервантес. . .

Вехто избеляло сетре покрива прегърбена, висока кокалеста фигура, която завършва с прашни старомодни обувки без връзки, невидели никога боя.

Рядко интересен и симпатичен родопски субект с една неизбродна любознателност... Живее и спи в София, но мисли и сънува Родопите.

Вдъхновен турист е. Обича родопските красоти, но най-вече сгушените сред хайдушките поляни родопски мандри с техните топли и димящи чевермета.

Надарен е с високи, неоценими военноморски способности, тъй като преди години в Пашмакли се силеше да организира средства за построяването на няколко морски единици във вълшебното езеро над града..."

Макар и шаржиран, това е горе-долу портретът на Дечов — в навечерието на неговото пенсиониране, когато е скандализирал пашмаклийската общественост със своите странни приумици и с прословутата си небрежност към обувките и облеклото. Всички, които го помнят от това време, отбелязват високия му ръст, поприведените рамене, небрежно накривената сламена шапка и обичая му да се разхожда замислен по улиците с ръце, сключени отзад, на кръста. Много четял. Веднъж дори му доскучало в черквата, та извадил вестник и се зачел, но попът го забелязал, скарали се и оттогава Дечов не стъпил в черквата. Той не успял да завърши средно образование, но погледнете в книгите му и вижте каква широка, бих казал, необозрима култура проявява в своите исторически и литературни трудове! Всичко това Дечов е наваксал със самообразование. Неговата любознателност е ненаситна, да не кажа пословична, и той запазва това си качество дори до смъртта си. През 1938 г., вече 72-годишен, той пише до П. Маринов писмо от Кюстендил, където живее при сина си, за да иска да му бъдат изпратени предизборните речи на кандидатите за народни представители, печатаните агитационни позиви и да му съобщи след това колко гласа е получил всеки кандидат и колко са между тях гласовете на жените „акренки". Две години по-късно (една година преди смъртта си), пак от Кюстендил, Дечов иска нови сведения от Маринов във връзка с тъкмящите се тогава нови избори: „Вие скоро ще правите „интихап" (избори). Желая да зная кой кандидат колко гласа е получил в избирателната околия и то, ако е възможно, гласовете да са отделени по секции." Тъй че вярна се оказва характеристиката на Дечов, направена от „Смехолюб" в Красногор: „Живее и спи в София, но мисли и сънува Родопите." Той не само „мисли и сънува" Родопите, но както се

вижда от неговите писма, до последния си дъх се тревожи за обществените работи в многострадалните и любими негови Родопи.

Има хора, които умират, докато са живи... На които духовната свещица бързо се стопява и колебливото ѝ пламъче угасва, далече преди да са физически угаснали. А има хора, духом едри, които никога не остаряват и надживяват себе си чрез образите, идеите и мислите, които са ни завещали. Такива като автора на двутомната история на Чепеларе, родопския общественик, писател, историк и публицист Васил Дечов, който продължава чрез своите книги да бъде и след своята физическа смърт сред нас и да помага със своето неувяхващо слово за ду́ховното възраждане на съвременните социалистически Родопи, потвърждавайки известните думи на Пиндар:

„Вехнат и чезнат делата и подвизите,
живее и дее словото...“

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ

ПРЕДГОВОР

Напоследък у нас се забелязва едно твърде отрадно явление в живота на нашите градове — интерес към изучаване миналото на родния кът в тесен смисъл на думата. Почти всички направени в тая посока опити дадоха добри резултати. И наистина появилите се по частна инициатива или по настояването и съдействието на отделни градски общини и читалища истории на разни градове с техните околности или пък на отделни кътове на нашето отечество, освен че поднасят добро и готово градиво изобщо за историята на нашия народ, но и запознават местните жители с миналото на техния роден град или кът, като будят в тях желания и стремеж или да подобрят неговото положение във всяко отношение, ако миналото му не е било тъй добро и известно, или пък да го възстановят и издигнат особено в културно и икономическо отношение, ако такъв град или кът някога е играл обществено-историческа роля и е имал търговско-стопанско значение. От такъв характер е и предлаганият тук труд.

Без да си задава някои големи и научни задачи или да се впуща в подробни изучавания на далечното минало на своето отечество, през стария и средновековния период, авторът на тоя труд г. Васил Дечов, който от

ранни младини е проявявал голям интерес към миналото на своето родно село Чепеларе и с особено внимание е изучавал родопския кът, имал добрата и похвална идея да почне своевременно събирането на съществуващия и необходим материал за такъв един исторически преглед. Той се занимава с историята на Среднородопския кът с център с. Чепеларе главно през епохата на турското владичество и особено през XVIII и XIX в. и излага просто и ясно, „не мудрствуя лукаво", в систематичен ред, събрания в течение на 40 години исторически материал с най-разнообразно съдържание.

Особено голям интерес представляват политическите и социално-икономическите отношения на завоевателите-турци към завоеваните-българи през означената епоха; в тия отношения главно се е изразил особеният характер на историята на Родопския кът, която досега бе малко и твърде смутно известна. Впрочем книгата на г. В. Дечов ще заинтересува не само социално-политическия историк, но и географа, и етнографа, и фолклориста, и икономиста, защото наред с даденото подробно географско и топографско описание на Среднородопския кът, от наблюдателното и опитно око на трудолюбивия автор не са избегнали и най-незначителните наглед черти в нравите и обичаите на местното население, които тъй или инак са оказали немалко влияние върху развитието на живота в Родопския кът с всичките му характерни особености и прояви. Наистина г. Дечов е писал своя труд не само по автентични извори, но и по устни разкази на отделни лица; обаче това ни най-малко не намалява стойността на книгата, едно, защото авторът, доколкото му е било възможно, се старает да проверява тия разкази, като ги е съпоставял един с друг; второ, защото устните разкази дават понякога такива подробности, каквито не биха се намерили в никой официален документ; и трето, защото по липса на автентични паметници те се явяват засега едничкият

извор, особено за социално-икономическите отношения. Когато богатите турски архиви се открият и станат достъпни за всички интересуващи се от историята на турското владичество, бъдещият историк на Родопския кът ще получи пълна възможност както да подложи тия устни разкази на нужната проверка, тъй и да гѝ попълни, може би, с нови данни.

С особена радост ние посрещаме тая „първа книга" от труда на г. В. Дечова, като с нетърпение ще очакваме „втората", която ще съдържа, доколкото ни е известно, стопанско-икономическия живот на Среднородопския кът.

Проф. В. Н. ЗЛАТАРСКИ

с. Банкя, 26. VIII. 1928 г.